

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE BESLENME
SORUNU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LÜTFİYE HACI HÜSEYİN

İzmir-2020

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR’DE BESLENME
SORUNU**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
LÜTFİYE HACI HÜSEYİN

Tez Danışmanı
DOÇ.DR. ERDAL ASLAN

İzmir - 2020

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR’DE BESLENME SORUNU**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/09/2020

Lütfiye HACI HÜSEYİN

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

“Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Beslenme Sorunu”

Lütfiye HACI HÜSEYİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

İzmir’in hem kendisi hem de periferisi bereketli topraklara sahiptir. Topraklarının verimliliği sahip olduğu limanı ile de birleşince onu önemli bir besin merkezi haline getirmiştir. İç bölgelerden kervanlarla getirilen gıdalar limanından dışarıya, onun sahip olmadıkları ise gemilerle limanına oradan yine kervanlarla iç bölgelere sağlanmıştır. 19.yüzyıldaki gelişmelerle birlikte özellikle demiryolu ağının gelmesi İzmir’in art bölgesi ile olan ulaşımını kolaylaştırmıştır. Böylece eskiden olduğu gibi ama daha modern araçlarla hem hinterlandının hem de limanının sağladığı gıdalarla kendini beslediği gibi taliplerini de beslemeye devam etmiştir. Bu durum tüm dünyayı etkisi altına alan ama hazırlıksız olmasıyla özellikle Osmanlı Devleti’ni daha çok etkileyen Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla değişmiştir. Bu açıdan İzmir’in Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki bu değişimine ve meydana gelen beslenme sorununa, beslenmeyle ilgili geçmişine değinerek ve savaş dönemindeki durumunu da ele alarak yanıtlar aramak tezin amacını oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve İzmir üzerine ayrı ayrı çalışmalar olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı’ndaki İzmir’e bu açıdan bakan derleyici bir çalışmanın eksikliğinin doldurulmasına gayret etmesi de önemini oluşturmaktadır. Çalışma sırasında da arşiv belgeleri, süreli yayınlar ve hatıratlar gibi birinci el kaynakların kullanılmasına özen gösterildiği gibi ilgili dönemler hakkında yazılmış eserlerden de yararlanılmıştır.

Nihayetinde de İzmir'in, doğrudan bir savaş bölgesi olmadığı ve diğer bölgelere oranla savaştan daha az zarara uğramış gözüktüğü halde tamamen aç kalmasa da beslenme konusunda sorunlarla karşılaştığı sonucu çıkarılabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İzmir, Osmanlı İmparatorluğu, savaş, beslenme, gıda yetersizliği.

ABSTRACT

Master Degree Thesis

“The Problem of Nourishment in İzmir During First World War Years”

Lütfiye HACI HÜSEYİN

Dokuz Eylül University

Institute of Atatürk’s Principles and History of Revolution

Both İzmir and its periphery have fertile lands. When its fertile lands combined with its port, it made it an important nutriment center. Food brought from the inner regions by caravans was sent from the port and the things that İzmir and its periphery did not own were brought to the port by ships and from there they were moved to the inner regions by caravans. Along with the developments in the 19th century, especially the development of the railway network facilitated its transportation with İzmir's hinterland. In this way, she continued to feed both herself and other geographies, as before, but with more modern tools. This situation changed with the start of the First World War, which affects the whole world, but especially the Ottoman State, which was unprepared. The aim of the thesis has been to seek answers to the change in Izmir during the First World War and the nutritional problem that occurred, by addressing its history of nutrition, and by addressing its state during the war period. Although there are different studies on World War I and Izmir, it is also constitutes the importance of this thesis to try to eliminate the deficiency of a compiler study that looks at Izmir in the First World War from this perspective. Throughout the study, archival documents, periodicals, and memoirs have been used as primary sources. Also have been used citing the works written too about that period.

It was concluded that Izmir cannot directly be considered as a warzone, but it still had problems with food though it was affected less compared to the other zones.

Key Words: First World War, Izmir, Ottoman Empire, war, nutrition, malnutrition.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	II
YEMİN METNİ.....	III
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
İÇİNDEKİLER	IX
ÖNSÖZ	XII
TABLO LİSTESİ.....	XIV
KISALTMALAR	XV
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	12
İZMİR VE ÇEVRESİNDE BESİNLER VE BESLENME ALIŞKANLIKLARI	12
1.1. Beslenme Alışkanlıklarına Zamanla Eklenen Gıdalar	16
1.2. Seyahatnamelere Göre İzmir Besinleri	18
1.2.1. Tarım Ürünleri	19
1.2.2. Hayvan ve Hayvansal Gıdalar.....	22
1.2.3. Tatlı, Kahve ve Tütün	25
1.2.4. Besinlerin Tüketiliş Biçimleri ve Yemekler	27
1.2.5. Olağanüstü Hallerde Beslenme	31
1.3. Hatıratlarda Beslenme	31
2. BÖLÜM	39
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İZMİR	39
2.1. Avrupa'nın Büyük Savaşı	39
2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Harb-i Umumisi.....	43
2.3. Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir.....	48
2.3.1. Jeopolitik Durumu.....	48
2.3.2. Askeri Durum.....	52

2.3.3.	Lojistik	55
2.3.4.	Demografik Yapıda Değişimler	60
2.3.5.	Savaşın İzmir Halkı Üzerindeki Etkisi ve Tepkisi.....	66
2.3.5.1.	Savaşın İzmir Halkına Etkisi	67
2.3.5.1.1.	Eğlencelere Etkisi.....	70
2.3.5.1.1.1.	Tiyatrolar.....	71
2.3.5.1.1.2.	Sinemalar	73
2.3.5.1.1.3.	Diğer Eğlentiler	74
2.3.5.1.2.	Asayişe Etkisi	79
2.3.5.1.2.1.	Hırsızlık.....	79
2.3.5.1.2.2.	Eşkıyalık.....	81
2.3.5.2.	İzmir Halkının Savaşa Tepkisi.....	83
2.3.5.2.1.	Harp ve Harbin Seyri ile ilgili Halkın Tepkisi	84
2.3.5.2.2.	İzmir Bombardımanı ve Çanakkale Harekâtı ile ilgili Tepkiler	91
3.	BÖLÜM	96
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İZMİR HALKININ BESLENMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....		96
3.1.	Üretim	100
3.1.1.	Savaşın Başında Ekili Alan ve Ürün Miktarı.....	107
3.1.2.	Savaş Yıllarında Ekin ve Ürün Miktarı.....	109
3.2.	Dış Ticaret.....	112
3.2.1.	Osmanlı Genelinde Dış Ticaret.....	113
3.2.2.	İzmir'de Dış Ticaret	116
3.3.	İhtiyaç ve Alışkanlıklarda Değişim.....	117
3.3.1.	Buğday, Un ve Ekmek	119
3.3.2.	Şeker.....	128
3.3.3.	Hayvansal Gıdalar: Et, Süt ve Süt Ürünleri	132
3.4.	Beslenme Sorunuyla Mücadelede İzmir Halkı	135
3.4.1.	Sorunla Mücadelede Yardım ve Yardımlaşma	140
3.4.2.	Tanıkların Kaleminden Beslenme Sorunuyla Mücadele.....	142
3.4.3.	Beslenme Sorunundan Etkilenmeyenler	144
3.5.	Asker - Ordunun Üzerindeki Etkisi	147
3.6.	Hastalıklar	151

3.6.1. Hastalıklarla Mücadele.....	154
3.6.2. Hastalıklar ve Yetersiz Beslenme	163
SONUÇ	165
KAYNAKÇA.....	169
EKLER.....	186

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin o zamana kadar tanık olmadığı, etkileri günümüze dek gelen ve üzerine konuşulmaya devam eden en önemli olaylarından birisi şüphesiz ki Birinci Dünya Savaşı'dır. Çıkar çatışmalarının en şiddetlisi olarak İtilaf ve İttifak blokları olarak bölünmüş devletlerin arasında 1914'ten 1918'e kadar tam dört yıl süren savaş, maddi ve manevi anlamda yol açtığı yıkımlarla oldukça dramatik özelliğe sahiptir. Bu savaş, ülkelerin tüm halkını seferber ederek giriştiği topyekûn özelliğiyle cephe ve gerisi ayrımını da ortadan kaldırmıştır. Böylece savaşın etkileri ülkelerin en ücra köşelerine dek etki edebilme imkânı bulmuştur. Ayrıca çabuk sona ereceği düşüncesiyle başlanan savaşın, beklenmedik şekilde uzaması ülkelerin bu duruma hazırlıklı olmamalarından kaynaklı olarak sorunlara yol açmıştı. Bu sorunlar hazırlığı ile mali ve teknik donanımı yetersiz ülkelere olan Osmanlı İmparatorluğu için daha da büyük problemlere neden olmuştu. İttifak grubunda savaşa giren Osmanlı, tüm kaynaklarını ordu için seferber etmeye çalışmış ancak mali ve teknik eksiklikleri ve savaşla birlikte daha da bozulan ekonomisiyle buhranlı zamanlar geçirmekten kurtulamamıştır.

Bereketli topraklarıyla Asya ve Avrupa'ya köprü durumundaki Anadolu coğrafyasının en önemli jeopolitik noktasında yer alan İzmir, konumu ve kaynaklarıyla bağlı bulunduğu yönetimlerin daima önemsendiği bir kent olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu da bu yönetimlerdendi. Hem kendisinin hem de hinterlandının bereketli topraklarından elde ettiği hammadde ve gıdalarla kendisini, artı ürünüyle de limanı sayesinde hem bağlı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentini hem de zamanla artan bir taleple gelen Avrupalıların isteklerini karşılamıştı. Yaşadığı tüm doğal ve beşeri yıkımlara ve belirli bir dönemden sonra tarımdan başka geçim kaynaklarına da sahip olarak kırsallıktan kentleşmeye evrilmesine, bazı maddelerde ithalata ihtiyaç duymasına rağmen İzmir, bu kendine yeten ve diğerlerine de yetişen özelliğini korumuştur.

Konumu ve kozmopolit yapısı itibariyle imparatorluk yönetiminden çoğunlukla bağımsız hareket etme imkânı olan İzmir, tüm bu avantajlı yapısından bütün dünyayı kasıp kavuran Birinci Dünya Savaşı'nda da yararlanabilmiş miydi? Birinci Dünya Savaşı İzmir'i nasıl etkilemişti? Hangi güçlüklerle karşılaşmıştı? Bereketli ovaları onu beslemeye yetmiş miydi? Bu sorulara İzmir'in beslenmeyle ilgili geçmişine de değinerek yanıtlar aramak tezin amacını oluşturmaktadır.

Çalışmanın meydana gelmesindeki en büyük güçlük tarihin en önemli tanık araçlarından olan hatıratların nitelik ve niceliksel sorunlarından kaynaklanmıştır. İzmir'e dair hatıratların az olması ve savaş yıllarına ait diğer hatıratların bu dönemdeki İzmir'e az ya da hiç değinmemiş olması çalışmanın handikabıydı. Yine de Nail Moralı'nın *Mütarekede İzmir* başlıklı ve *Levanten Mirası Vakfı* (*Levantine Heritage Foundation*)'nın internet sitesinde yayımlanan hatırat ve günlükler bu açıdan önemli bazı detaylar yakalamaya imkân sağladı. Hatıratların oluşturduğu boşluk, *Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi* kataloğundaki özellikle *Köylü*, *Ahenk* ve *Anadolu* gazetelerinden ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerden yararlanılarak doldurulmaya gayret edildi. Birinci Dünya Savaşı ve İzmir üzerine ayrı ayrı çalışmalar olmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'ndaki İzmir'e bu açıdan bakan bir çalışmanın eksikliği giderilmeye çalışıldı.

Teşekkür; Tez sürecindeki katkıları ve desteği için danışman hocam Doç. Dr. Erdal ASLAN'a bana inancından ve sabrından dolayı teşekkür ederim. İzmir Milli Kütüphane Vakfı üyelerinden sayın Dr. Eren AKÇİÇEK'e de kaynaklara ulaşmamdaki katkıları için teşekkür ederim. Her daim olduğu gibi tez sürecimde de varlığı ve desteğiyle yanımda olan dostum Melis GÖKÇEN'e ve beslenmenin anatomik sebepleriyle ilgili konularda bilgisine sıkça başvurduğum kuzenim Diyetisyen Remle ARSLAN'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Varlıklarını ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Araştırma görevlisi Dr. Ahmet VURGUN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Akif PAMUK'a da ayrıca teşekkür ediyorum. Tüm yaşamımda olduğu gibi bu süreçte de yaşadığım sıkıntılarda daima yanımda olan, maddi ve manevi destekleri ve gösterdikleri sabırlarıyla bu yoldaki en büyük motive kaynağım olan anneme, babama ve kardeşime ise ne kadar teşekkür etsem kifayetsiz kalır.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 İmparatorluk İçindeki Çeşitli Milletlerin Mevcudiyeti 1914	61
Tablo 2 Memalik-İ Osmaniyye'nin Nüfus İstatistiki'ne Göre 1914'te Osmanlı İmp. Nüfusu	62
Tablo 3 Memalik-İ Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki'ne Göre 1914 İzmir Nüfusu	63
Tablo 4 Genelkurmay Verilerine Göre 1914 İzmir Nüfusu Merkez Kaza + 12 Kaza Toplamı	63
Tablo 5 1333 Senesinin Başlangıcında İzmir Nüfusu	64
Tablo 6 1333 Senesinin Sonunda İzmir Nüfusu (10 Ay Sonunda)	64
Tablo 7 1914 Yılı İzmir Sancağı Ve Osmanlı Genelinde Hububat Zıraı	108
Tablo 8 1914 Yılı İzmir Sancağı Ve Osmanlı Genelinde Bakliyat Zıraı	108
Tablo 9 1914 Yılı İzmir Sancağı'nda Ve Osmanlı Genelinde Meyve Zıraı	109
Tablo 10 Savaş Yıllarında Buğday Zıraı	110
Tablo 11 28 Eylül 1916- 28 Aralık 1916 Arası Ekilen Alan	111
Tablo 12 Savaş Yıllarında Ege Bölgesi'nde Üzüm, İncir Ve Zeytinyağı'nın Ürün Miktarı	112
Tablo 13 Savaş Yıllarında Dış Ticaret Hacminin Seyri	113
Tablo 14 Savaş Yıllarında Tütün, Kuru Üzüm Ve Pamuk İhracatı	115
Tablo 15 Savaş Yılları İçinde Küçükbaş Hayvan Seyri	132
Tablo 16 Savaştan Önce Ve Savaşın Başladığı İlk Yıllarda İzmir Piyasası	137
Tablo 17 İmparatorluk Genelinde Ve İzmir'de En Düşük Ve En Yüksek Piyasa Karşılaştırması	138
Tablo 18 Savaş Yıllarında İstanbul Ve İzmir Piyasa Karşılaştırması	138
Tablo 19 1914 Aralık Ve 1915 Ocak Aylarına Ait Bulaşıcı Hastalıklar Tablosu	152

KISALTMALAR

A.g.e.:	Adı geçen eser
A.g.g.:	Adı geçen günlük
A.g.m.:	Adı geçen makale
A.g.t.:	Adı geçen tez
A.y.:	Aynı yer
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
b.t.y.:	Basım Tarihi Yok
BEO.:	Bab-ı Ali Evrak Odası
BOA.:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.:	Cilt
Çev.:	Çevirmen
DH. EUM. 6. Şb.:	Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 6. Şube
DH. ŞFR.:	Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH.İ.UM.:	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiyye
DH.İ.UM.EK.:	Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiyye Ekleri
E.:	Erkek
Ed.:	Editör
G.G.İ. XVII. y.y.:	Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl
G.G.İ. XVIII. y.y.:	Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl
G.G.İ. XIX. y.y. -I-:	Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl – I –
G.G.İ.XIX. y.y. -II-:	Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl -II-
H.:	Hicri

Haz.:	Hazırlayan
HR. ŞFR.:	Hariciye Nezareti Şifre Kalemi
İ.B.B.K.Y.:	İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları
K.:	Kadın
M.:	Miladi
MV.:	Meclis-i Vükela Mazbataları
R.:	Rumi
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
TDV.:	Türkiye Diyanet Vakfı
TTKY.:	Türk Tarih Kurumu Yayınları
TVYY.:	Tarih Vakfı Yurt Yayınları
Y.N.:	Yazar Notu
Yay. Haz.:	Yayına Hazırlayan
YKY.:	Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı, İtilaf ve İttifak olarak düşman kamplara ayrılan devletler arasında 1914'ten 1918'e tam dört yıl devam etmiş ve beklenenden uzun sürmüştü. Bu durum kısa bir zaman devam edeceği düşünülen savaş için hazırlık yapan devletleri, çatışmalar önce merkez Avrupa'da başlayıp yeni ülkelerin katılımı ve cephelerin büyümesiyle geniş bir alana yayılıp uzadıkça zor duruma düşürmüştü. Savaş, devletlerin tüm kaynaklarını orduları için seferber etmesi gerekliliğini doğurmuş, bu da cephe ve gerisi ayrımını ortadan kaldırarak savaşın topyekûn hale gelmesine yol açmıştı. Tarım kesiminde çalışan erkeklerin büyük kısmının cephelerde olmasından doğan sebeple düşen üretim ve ulaşım problemleri ile ablukalarla kesintiye uğrayan alışverişin yol açtığı iase sıkıntısını yaşamak zorunda kaldı. Kısaca beslenme hem cephedeki askerin hem de sivil halkın en önemli sorunu haline geldi. Beslenme konusu öylesine bir hal almıştı ki cephelerden uzaktaki Amerika'nın, Gıda İdaresi (*United States Food Administration*) Başkanı Herbert Hoover'ın "*savaşı yemeğin kazanacağı*" vurgusuyla, Amerikan halkının gıda maddelerinde tasarruf yapmalarını böylece de müttefiklerinin ihtiyaç duyduğu gıda maddelerini sağlayarak İtilaf Devletlerinin zafere ulaşmasını sağlamıştı.¹

Sorunun boyutunun büyüklüğü sebebiyle bu durumla en çok mücadele etmek zorunda kalan devletlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğu olmuştu. Gelir kaynağını topraktan elde eden devletin, tarımsal iş gücünün önemli kısmını cephelere sürmesi üretimi düşürmüştü. Üretimin düşmesinin yanında İttifak safında yer alması ve ulaşım yollarındaki sıkıntıları sebebiyle ticaret imkanını da yitirmesi ülke ekonomisi için büyük sorun oluşturmuştu.

¹ Aylin Doğan, "*Esir Şehrin*" *Mutfak Kültürü Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.83.

Savaş nedeniyle artan enflasyon, ihtikarın da piyasayı bulandırmasıyla olağanüstü seviyelere yükselmişti. Bu gelişmeler gıda ve temel ihtiyaç malzemelerine ulaşımı zorlaştırmıştı. Bu durum hem ordu hem de sivil halkın hayati sıkıntılar çekmesine neden olmuştu. Bu da sonuçta İmparatorluğun savaştan mağlup olarak ayrılmasını getirmişti.

Tarihi boyunca jeopolitik konumunun verdiği avantajıyla ticaret, sanat ve kültür merkezi olarak İzmir'in ilk kurulduğu yer M.Ö. 3000'lerde şimdiki Bayraklı Tepekule olarak bilinen höyüktür. Ancak Bornova Yeşilova Höyüğünde yapılan son çalışmalarda bu tarih daha gerilere ulaşmakta ve İzmir'in 8500 yıl öncesine dek giden bir yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır.² Yapılan çalışmalarda bahsi geçen mahaller dışında körfezin kıyısı ve çevresinde başka iskanların da zamanla kurulduğu saptanmıştır. İzmir, nüfusunun artmasıyla birlikte M.Ö. 300'ün sonlarında Büyük İskender'in rüyasının etkisiyle onun ardıllarından önce Antigonos sonra Lysimakhos'un icraatıyla Pagos Dağı eteklerinden limana doğru *Neapoli* (yeni şehir) olarak yeniden kurulmuştu. Bu Yeni Şehir, Pagos Dağı ve günümüz kent merkezinin kuzeybatı uzantısı olan Değirmendağı'nın kuzeye bakan yamaçlarından ve Kızılçullu Çayı'nın deltasının sınırlarından oluşmaktaydı.³ Artık İzmir için Eski Çağ dönemi de bitmişti, zamanla çevre yerleşimleri de kapsamına alacak şekilde genişleyerek günümüzdeki şeklini almıştı.⁴

Eski Çağ'dan itibaren elverişli konumları sebebiyle Erythrai (İldırı/Çeşme), Khios (Sakız Adası), Ephesos (Efes), Phocaea (Foça), Kiozomenai (Urla) ile bir rekabet halinde olmasının etkisiyle İzmir'in zaman zaman önemi artan ya da azalan bir kent olduğu gözlenmişti. Fakat Bizans Döneminde Efes, limanı alüvyonlarla dolunca eski önemini kaybetmişti. Doğa böylece geleceğine gülümsediği İzmir'in mevcut korunaklı limanı, zengin tarımsal hinterlandı sebebiyle ön plana çıkmasını sağlamıştı. Tarihsel süreçte pek çok kavime ev sahipliği yapan İzmir bu dönemler içinde çeşitli siyasi teşekküllerin hakimiyetinde olmakla kalmamış, savaşlar ve doğal afetler gibi türlü badireler de

² Zafer Derin, "İzmir'in Tarih Öncesi Yerleşim Alanı – Yeşilova Höyüğü", **İzmir Kültür ve Turizm Dergisi**, Yıl.3, S. 13, (Eylül-Ekim 2011), s.s.112-120.

³ Ersin Doğer, **İzmir'in Smyrna'sı "Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.96.

⁴ Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001, s.37.

atlatmıştı. Ancak en önemli değişim ve dönüşümünü Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde geçirmişti.

İzmir ve yakın çevresi 1426'da kesin olarak Osmanlı hakimiyetine girdiğinde, 15.yüzyılda Aydınoğulları Beyliği, Timur ve Osmanlı arasında geçen son hakimiyet mücadeleleri sırasında istikrarsız dönemin getirisi olarak harap olmuştur. Bu durum bölgenin huzur ortamı sağlanıncaya dek ticari açıdan işlevsizleşmesine neden olmuştu. Kuruluşunun ilk yüz elli yılında Osmanlı'nın ticaret güzergahı denizlerde henüz hakimiyet kurulamamış olmasından dolayı deniz ticaretinin korsan saldırıları karşısında korunmasız bir durumda kalmasına neden olmuştu. Böylece güvence arayan tüccarların pahalı da olsa kara güzergahını kullanmasını gerektirmiş ve Bursa'nın aktarma limanı olarak daimi bir öneme sahip olmasını sağlamıştı. Bu durum Ege Adaları'nın, Mezopotamya, Mısır ve Rodos'un alınması ile değişmiş ve Doğu Akdeniz denizyollarının kullanılmasına fırsat vermişti. Ayrıca İzmir coğrafi konumunun verdiği korunaklı yapısı yanı sıra II. Mehmed döneminde Liman Kalesi'nin yeniden yapılması ile tahkimatı açısından kuvvetlendirilmiş ve ticarete uygun yapısı yeniden kazandırılmıştı. Ancak bu durum İzmir'in, Halep ve İskenderiye gibi güney limanları karşısındaki rekabette geri planda kalmasına engel olamamıştı. Osmanlı yönetimi bu dönemdeki uluslararası mal alışverişini özellikle Çeşme Limanı-Sakız hattından veya diğer elverişli Batı Anadolu kıyılarından Avrupa'ya yapmayı sürdürmüştü.⁵ Osmanlı yetkilileri gözünde İzmir uzun vadede her zaman ve öncelikle İstanbul ve Osmanlı Balkanı için gerekli mal ve gıdanın sevkiyat noktası kısaca iâşe merkezi olmuştu.⁶ Bu da önceleri İzmir'in uluslararası ticaret şehri olarak potansiyelini boğmuş ve bu durumundan da Osmanlılar memnun gözükmüşlerdi.⁷ Ancak İzmir, Osmanlı'nın güvenli ve istikrarlı yönetimindeki bir şehri

⁵ Daniel Goffman önce İstanbul'u ardından Halep'i alarak hem siyasi hem de ticari önemliliklerine sahip olmalarıyla bu kentlerin Osmanlı'nın isteklerini yeterince karşılamakta olduklarını söyler. Bu sebeple de o dönemin İzmir'inin iktisadi ve siyasi anlamda bir önemlilik görüntüsü vermediğinden topraklara katılıp kullanılacak bir kent olmaktan öteye geçemediğini belirtir. Daniel Goffman, "İzmir: Köyden Kolonyal Liman Kentine", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, TTVY, İstanbul, 2003, s.s.88-152, s.92.

⁶ Daniel Goffman, 16.yüzyıl sonlarında Babıali'nin İzmir ve civarındaki temsilcileri için çıkardığı fermanlarının çoğunun İstanbul için tahsis edilen gıda maddelerinin temini, stokçuluk ve kaçakçılık gibi iâşe ile ilgili olduğunu ve yönetimin İzmir'e bakış açısını yansıttığını belirtir. Bu anlayışın 1800'lerin serbest ticaret ortamında dahi sürdüğünü de ekler. Goffman, **a.g.m.**, s.96-97.

⁷ Daniel Goffman, **İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)**, çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, TTVY, İstanbul, 2. Baskı, 2000, s.6.

olarak değişmekteydi. 1566'da Sakız, 1570'de Kıbrıs'ı da ele geçiren Osmanlılar, böylece Akdeniz taşımacılığını, hakimî ve bekçisi olarak büyük ölçüde güvenli hale getirmişlerdi. Bu güvenli ortam İzmir'in nüfusunun hem doğal yönden büyümesini hem de Anadolu'nun içlerinde yaşanan karışıklıklardan kaçan Türk göçmenler ve adaların alınmasıyla buralardan gelen Rumlar ile birlikte kalabalıklaşmasını sağlamıştı. Bu gelen kitlenin işleyeceği kadar toprağın olmaması ve Osmanlı yönetiminin toprak işleme üzerindeki sabit kuralları gibi sebeplerden dolayı ekonomik olarak toprağa bağlı olmayan bir kesimin oluşmasına yol açmıştı. Bu da daha 16.yüzyıldan itibaren özellikle kaza merkezinde yaşayan İzmirîlilerin temel tüketim ihtiyaçlarını dahi pazardan alabilmesini sağlayan bir pazar ortamının, bir ticarî hayatın olgunlaşmasını sağlamış, İzmir daha 16.yüzyılda tarımsal kimliğinden yavaş yavaş ayrılarak ticarî bir kent olma dönüşümüne başlamıştı. Kent unsurları da bu yeni piyasaya dönük ekonomik yaşam anlayışına uygun olarak dönüşüme ayak uydurmuştu.

15. ve 16. yüzyılların büyük kısmında Osmanlı yönetimi, İstanbul'un iâşesini Batı Anadolu'dan sağlamakta ve merkezîyetçi iktisadî sistemini uygulamakta başarılı olmuştu. Sınırlı da olsa ihracatın yapılabildiği bu dönemde Osmanlı, üretimin yetersiz oluşundan, iç alım-satım-üretim dengesinin bozulmasını istemediğinden ve stratejik nedenlerden dolayı bazı malların ihracatını yasak etmiş⁸ ve şehrin ticarî hayatını kesintiye uğratmaya devam etmişti. Ancak bu durum 17.yüzyıla gelindiğinde artık önlenemez bir dönüşümün yaşandığı İzmir için değişmeye başlamıştır. Avrupa'da yaşanan başta tahıl olmak üzere gıda maddelerinin sıkıntısı Batı Anadolu kıyılarında Batılı tacirlerin sayısını arttırmaya, bu da bölgede çerçi ağının gelişmesini ve genişlemesini sağlamaya başlamıştı. Ancak İzmir'e asıl ilgiyi arttıran Halep ve Bursa'nın eski önemlerini yitirmelerine sebep olan olayların neticesinde olmuştu. 1620'lerde başlayan Osmanlı-Safevî mücadeleleri sırasında bölgede yaşanan karışıklıklar, Celalî İsyanlarını ve Doğu Akdeniz'de Hollanda ve İngiliz korsanlarının hareketlerini engellemede Osmanlı yönetimi başarısız olmuştu. Ümit Burnu üzerinden akan bir ticaret güzergahının oluşturulması ve bölgedeki vergilerin

⁸ Memnu meta denilen bu yasak mallar arasında Avrupa'nın özellikle ihtiyaç duymaya başladığı hububat, pamuk başta olmak üzere barut, at, silah, deri, gön, balmumu vb. mallar ilk sıradadır. Ancak üretimin arttığı dönemlerde kaçakçılıkla bu yasaklar yok sayılabiliyordu. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracat Yasak Mallar (Memnu Meta)", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.283.

yüksekliği Halep'te ürün kıtlığı yaşanmasına ve Halep'in özellikle Venedikli ve Fransız tüccarların gözünde eski önemini kaybetmesine neden olmuştı. Bu sebepler tüccarları yeni bir tedarik noktası arayışına sokmuştur. Gezici tacirler ya da Goffman'ın ifadesiyle *korsan tacirlerin*⁹ arayışları onları önce Bursa'ya yönlendirmişti. Ancak Bursa'nın da yeni ticari yol sebebiyle artalanının fakirleşmesi ve ithalat vergilerinin yüksekliği, onları hem zengin artalanı hem daha güvenli hem de müsait limanı ve ortamıyla İzmir'e yönlendirmişti. İzmir'e başka açıyla bakmalarını sağlamıştı.¹⁰ Yerelin inciri, üzümü, zeytin ve tütün bilindik bir şekilde en fazla talep gören ürünleri olmuştı. Batılı tacirin İzmir'in taşrası ve artalanından sağlanan yalnız lezzetli gıda maddelerine değil, önce ipek, daha sonra da yün ve özellikle pamuk gibi endüstriyel hammaddelere olan ilgisi de artmıştı.¹¹

Dönüşümünün asıl miladı olan 17. yüzyılda ise İzmir geçmiş döneminden ayrılarak daha önce de kanun dışı ticari faaliyetlerde bulunmasına rağmen daha merkez tanımaz bir kent olmaya başlamıştı. İzmir artık başkentin siparişlerini göz ardı ediyor, daha çok sayıda Batı Anadolu lu üretici ve simsar başkentin sabit fiyatına karşı pazarlık payı oluşturan ve de daha yüksek fiyattan ürünlerini satın alan Batılı tacirle ticaret etmeyi tercih ediyordu. Bu da bölgeye daha çok tüccarı çekiyor ve kentin ticaret hacmini arttırıyor, kenti zenginleştiriyordu. Halep ve Bursa'daki kriz ortamı bölgede ipek ticaretinde öncü tacirler olan Ermeniler'in İzmir'e göçünü sağlamıştı. Ayrıca Halep'in yanında özellikle Selanik ve Manisa gibi dokuma üreticisi kentlerde meydana gelen krizler sebebiyle önemli bir Yahudi göçü de yaşanmıştı. Ayrıca daha 1599'da Sakız'da yaşanan abluka sebebiyle Osmanlı, buradaki özellikle Latin tüccar aileleri ve diğ er gayrimüslim tebaayı da zorunlu göçle İzmir'e yerleştirmişti.¹² Böylece hem bu zorunlu göç hem de daha 17.yüzyılın başlarında Sakız'daki konsolosluklarını daha güvenli olan anakaraya taşıyan Avrupalı devletlerin şehirdeki varlığı ülkelerinin vatandaşlarına çekici

⁹ Goffman, **İzmir ve Levanten Dünya.**, s.49.

¹⁰ İzmir bundan sonra seyahatnamelerde de daha sık adı geçen kentlerden olmuştur. Bu durum yeni hayatlara yelken açmak isteyen maceracıları İzmir'e çekmekte etkili olmuştur. Goffman, **a.g.e.**, s.s.44-46.

¹¹ Aydınmoğ ulları döneminde dahi İzmir'den ve Ege'den Avrupa'ya pamuklu, yün lü, ipekli kumaş ihracına yabancı olmayan üretici de artık pazar ekonomisine daha büyük önem vererek üretim yapmaktadır. Melih Gürsoy, "Son Yıllarda İzmir'de Ekonomi", **II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Tebliğler**, Haz. Necmi Ülker, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir, 1998, s.81.

¹² Mustafa Daş, "Osmanlı-Venedik İlişkilerinde İzmir", **İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I.Cilt**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.75.

bir rol oynamıştı. Bu da şehirdeki Avrupalıları çoğaltmış ve gayrimüslim Osmanlıların şehirdeki mevcutlarının artmasında etken olmuştu. Böylece bir yüzyıl içinde İzmir'in Türk ve Rumlardan oluşan görece daha homojen yapısı 17.yüzyıldaki bu dönüşümü ile birlikte kozmopolitleşmeye başlamıştı. İzmir, Hristiyan ile Müslüman ya da Doğu ile Batı'nın buluştuğu yeni bağlantı noktalarından birisi olmuştu. Böylece İzmir, ekonomik zenginliğinin yanında çeşitli toplulukların kültürleri açısından da zenginleşmişti.

Neticede Osmanlı'nın, iase düzeninin bozulmaması için uluslararası ticaret merkezi olmasını engelleyici tavrı İzmir'in gelişmesini önleyememişti. Batılı tüccarlar kaçakçılıkla sızdıkları daha sonra kapitülasyonlarla kontrol altına aldıkları resmi ve daha serbest ticaret ortamı sunan bu elverişli kentte taleplerini karşılamadaki döngünün devamı için şehre yatırım yapmak zorunda olduklarını da fark etmişlerdi.¹³ Önce Venedikli ardından Fransız, Hollandalı ve İngiliz şirketleri İzmir'in diğer Batı Anadolu liman kentlerinden farklılaşmasını bu yatırımların gelişiminde sağlamıştı. Bu önlenemez gelişme karşısında daha fazla kayıtsız kalamayan Osmanlı üst düzey resmi görevlileri de İzmir'e yatırımlarda bulunmaya başlamış, bayındırlık faaliyetlerine girişmişlerdi. İzmir'de o yıllarda Liman Kalesinin girişinde bulunduğu bir İç limana sahipti ve büyük ticaret gemileri bu limana giremedikleri için Liman Kalesi'nin önünde demirleyerek boşaltma ve yükleme işlemlerini gerçekleştirebilmişlerdi. Ancak bu durumu elverişsiz bulan kaptanlar, gemilerini limanın kuzeyine doğru kalan Frenk Caddesi boyunca caddeye paralel demirlemeyi tercih etmişlerdi. Gemilerden karaya yük değiş tokuşları da küçük teknelerle sağlanmıştı. Ancak bu durum Frenk Caddesindeki denize bakan evlerin iskeleleri ve arka kapılarının aracılığıyla gümrük kontrolünden kaçmaya uygun bir ortam oluşturmuştu. Hem bu durum hem de deniz trafiğini denetleyecek bir üssün olmaması gemilerin gümrük vergilerini ödemedi kaçabilmelerini sağlamıştı. Bu sebeple böylesine ticaret hacmi artan şehrin gelirinden tam yararlanmak isteyen Osmanlı'nın ilk imar faaliyetlerinden birisi 1668 yılında hizmete açılan Sancak Kalesi'nin yapımı olmuştu.¹⁴ Körfeze giriş çıkışları takip etmek için körfezin en dar boğazına yapılan bu kale yalnız

¹³ Batılılar, Batı Anadolu'da yalnızca yeni gelişmekte olan sanayileri için hammadde ve ürünleri için müşteri bulmadılar, burada "ticari hünelerlerini gösterebilecekleri kolay biçimlenir bir ortam da buldular." demektir. Bu durum özellikle İzmir'e yaptıkları maddi yatırımların altında yatan düşüncüyü açıklamaktadır. Daniel Goffman, **İzmir ve Levanten Dünya**, s.43.

¹⁴ Necmi Ülker, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s.4-7.

ticari gemilerin vergi ödemeden kaçmalarını önlemek değil, ikmal noktası olarak yararlanmak, boğazlar güzergahının ve İzmir'in güvenliğini her ihtimale karşı kuvvetlendirmekte üs noktası olarak kullanmak amaçlarını taşımaktaydı. Böylece hem mali kayıpların önüne geçilmiş hem de İzmir'in herhangi bir hücumu uğrama ihtimalinde caydırıcı bir etki oluşturmıştı. İngiliz konsolosu Paul Rycout 1675 yılı itibarıyla de şehirde yeni imar faaliyetlerinin sürdüğünü belirtmekteydi.¹⁵ Sancak Kalesi'nden sonraki imar faaliyetlerinin de bu dönemde yoğunlaştığı görülür. Şehrin bu imar faaliyetleri için gerekli finansmanın büyük bir kısmı Köprülü Ahmed Paşa tarafından sağlanmıştı. Öncelikle o dönemin şehir piyasasının odak noktası olacak bir Bedesten yani kapalı çarşı yapılmıştı. Ayrıca tüm itirazlara rağmen 1675'te yeni bir gümrük binası yapılmış ve yabancı gemilerin tüm indirme ve boşaltma işlemlerinin buradan yapılması fermanlaştırılmıştı. Bu imar faaliyetleri sırasında Köprülü Hanı olarak anılan büyük bir Han da hemen Bedestenin yanında olacak şekilde şehre kazandırılmıştı. Köprülü Ahmed Paşa gibi, vezir Mustafa Paşa'nın da İzmir'e kazandırdığı hanların sayısı 1670'lere gelindiğinde sekseni bulmaktaydı.¹⁶ Kısaca Osmanlı, İzmir'in gelişen ticari hayatına imar faaliyetlerinde ticari amaçlı yapıları tercih ederek dahil olmuştu. Yine de han gibi ticari hayatın yanı sıra gündelik hayatta halkın su gereksinimi için Buca ve Halkapınar ovalarından su getirmek için su kemerleri inşa edilmiş, şebekeye yeni çeşmeler eklenmiş ve caddelere yeni döşeme yapılması gibi bayındırlık faaliyetleri de görülmüştü.

19. yüzyıla gelindiğinde İzmir 17. yüzyıldan itibaren yaşamaya başladığı bu dönüşümlerin getirisi olarak yalnız bir iâşe merkezi olmaktan çıkarak, uluslararası ticaretin uğrak merkezi olan önemli ve kozmopolit bir Akdeniz Liman kenti görünümüne kavuşmuştu. Bu yüzyılda artık İzmir salgın hastalıklar için alınan önlemlerin kısmen iyileşmesi, demiryollarının varlığı, Ege ve Yunan adalarından yaşanan göçler, 1829 Yunan Ayaklanması, 1877-78 Osmanlı-Rus ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşları sebebiyle gelen muhacirlerle birlikte o 256 hanelik 1300 kişilik kasaba¹⁷ görünümünden yarım

¹⁵ Konsolos, dönemin Osmanlı sultanı IV. Mehmed ve sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın İzmir'e dikkatlerini çekmede İzmir gümrük emini Hüseyin Ağa'nın etkili ve başarılı olduğunu söyler. Ülker, **a.g.e.**, s.11.

¹⁶ Bülent Çelik-Tanju Demir, "XVI.ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir'in Ekonomik Gelişimi", **İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I.Cilt**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.s. 78-87, s.81.

¹⁷ 16. yüzyıl boyunca İzmir Aydın Sancağına bağlı padişah hassıydı ve Karşıyaka, Bornova, Buca, Torbalı, Çeşme, Seferihisar ve Karaburun yerleşimlerini kapsamaktaydı. Şehrin bu dönemde biri gayrimüslim

milyon nüfuslu¹⁸ büyük bir vilayet merkezine dönüşmüştü.¹⁹ İç liman, onu bir hilal biçiminde çevreleyen çarşı ve Kadifekale Dağının yamaçlarından sahil hattına dek olan düzlüğün doğusu ve kısmen batısı doğrultusunda kümelenmiş mahallelerin olduğu merkez kaza, artan nüfusla birlikte mevcut mahallelerin kendi içlerinde yayıldığı²⁰ gibi Karataş ve ötesiyle, Karşıyaka gibi yeni yerleşim alanlarına doğru güneybatı yönünde ve Körfezin kuzeyine doğru genişlemişti. Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Levantenlerden oluşan oldukça renkli olan nüfus yapısı ve işlek coğrafi konumunun olmasıyla da birlikte *çok uluslu serbest bir şehir* görünümüne sahip İzmir'in sosyal yapısı ise 17.yüzyıldan itibaren başlayan Avrupalı tüccar akını ile bu yüzyılda tamamen değişmeye başlamıştı. İdari, mali ve adli imtiyaza sahip olan bu grup kendi devlet temsilcilerine, posta servislerine sahiptiler ve Osmanlı bürokratları karşısında daha etkin güce sahip konsoloslarının güvencesinde yaşamaktaydılar. Frenk Mahallesi denilen bölgede konuşlanan bu kesim kentin güneyinde yerleşik olan Türk-İslam mahallelerinden yaşayış olarak ayrılmaktaydı. Belli başlı önde gelen Türk ahali dışında, Avrupalı tüccarlara eşlik edip coğrafyayı tanımada yardımcı olan başta Rum ve Ermeni Osmanlı gayrimüslimleri ise Frenk yaşamına ayak uydurmada başarılı olduktan sonra kent yaşamında ön plana çıkmışlardı. Osmanlı gayrimüslimleri İzmir'in ticaret hayatında günden güne daha etkin olmaya başlarken, Türkler ise bu alandaki eski etkinliklerini yitirmekle geleneksel çarşıdaki eski varlıklarını da kaybetmeye başlamışlardı.²¹ İç Limanın dolmasıyla elde edilen alanda kurulan Frenk Caddesi'nde teşekkül eden Frenk Çarşısı'nda ise Türk tacire

mahallesi olmak üzere beş mahallesi ile 225'i Müslümanlara, 31'i gayrimüslimlere ait toplam 256 hanesi vardı. Kütükoğlu'nun ifadesine göre de 1300 kişilik bir nüfusa sahip bir kasaba görünümündeydi. Nüfusun çoğunluğu Türk ve Rumlardan oluşmaktaydı. Mübahat Kütükoğlu, "İzmir Nüfusu Üzerine Bazı Tesbitler", **İzmir Tarihinden Kesitler**, s.11.

¹⁸ 1899'da İzmir sancağının nüfusu; 310.328'i İslam, 172.686'sı Rum, 23.829'u Musevi, 9.558'i Ermeni ve 54.596'sı ecnebi olmak üzere toplam 570.997'ydı. **Aydın Salnamesi**, R.1316, M.1899/1900, s.488.

¹⁹ 1836'da Redif Taburlarının idaresinin kolaylaştırılması için başlanan revizyonla birlikte Anadolu'nun idari bölümlenmesinde değişikliğe gidilmiş ve bunun sonucunda Aydın Eyaleti kurulur. 1850 yılından itibaren de bu eyaletin merkez sancağı İzmir olmuştur. Serap Tabak, "İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867–1950)", **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 1997, s.s.9–10.

²⁰ Musevi mahallesi dışında Frenk Mahallesi denizden kazanılan alanlara, Rum ve Ermeni Mahalleleri kendi içlerindeki boşlukları doldurarak Boyacı Deresini aşmak suretiyle kuzeye doğru, Türk mahalleleri de kendi içlerindeki boşlukları doldurarak Kadifekale yamaçlarına doğru konumlarına uygun şekilde genişlemiştir. Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37.

²¹ Geleneksel çarşıda toplam 553 dükkan içinde 97 dükkanla %17.5 orana sahip Türk tacirler, Frenk Caddesinde 582 dükkan içinde 7 dükkanla %1.2'lik bir oranla mevcutturlar. Sayılar ve oranlamalar Beyru'nun eserinden derlenmiştir.

hemen hemen hiç rastlanmazken tacirlerin yaridan fazlası Rumlardan ve Levantenlerden, az miktarda da Ermeni ve Yahudilerden oluşmak üzere gayrimüslimlerin egemenliğindeydi. 19.yüzyıl sonuna doğru yerleşim alanları arasındaki keskin sınırlar özellikle Rum ve Levanten mahalleler arasında ve yeni iskana açılan semtler arasında silikleşmekteyse de cemaatlerin yaşadıkları mahalleler birbirlerinden ayrı, iş yerleri aynı bölgelerdeydi. Gündelik yaşamda komşuluk ilişkileri ve alışverişlerin sürdüğü bu ortamda, yüzyılın getirdiği yeni düşünce akımlarından bağımsız olmamak üzere zaman zaman çatışmalara sahne olan bir sosyal yaşamın varlığı da bu dönemin kozmopolit sosyal yapısının getirdiği olaylardandı.²²

Demiryolu ve yeni rıhtım inşaatıyla kolaylaşan ulaşım ile birlikte kıymeti daha da artan İzmir'e yabancı yatırımlarının yoğunlaştığı bu dönemde gemi acenteleri, sigorta şirketleri, tramvay, posta-telgraf, vs. gibi birçok şirketin ortaya çıkmasıyla birlikte dış dünyayla daha yüksek iletişim düzeyinde, gelişmeleri daha hızlı takip eden ve küresel etkilere daha açık bir şehir olmuştu. Bu da İzmirliğin yaşam tarzı ile tüketim alışkanlıklarının değişmesini ve İzmir'e *Doğu'nun küçük Paris*'i denilmesini sağlamıştı. Vapur ve demiryolu gibi yeni ulaşım bağlantıları sayesinde önceleri küçük ve önemsiz bir köy görünümündeki Karşıyaka gibi semtler gelişmiş, Karataş, Göztepe ve ötesi yeni yerleşimlere açılmış ve gelişmişti. Bu dönemde ayrıca demiryolunun kentin kısmen sayfiye ve mesire mahalleleri olarak nitelenen Buca, Bornova, Şirinyer ve Seydiköy gibi yerleşimlere uzanması da buraların sakinlerini şehrin merkezine daha sık ve günlük gidilip gelinir kılmış bu da merkez kent-banliyö ilişkisini doğurmuştu.²³ Böylece yeni ulaşım ağı kent merkezi ve periferisinin ilişkisini kısaca İzmirliğin kendi içlerinde kaynaşmasında etkili olduğu gibi kent merkezindeki yeni akımların iç bölgelerle temasını da yoğunlaştırmıştı. 19.yüzyılın ikinci yarısında denizin doldurulmasıyla elde edilen kordonlarda hem ticari hem de turistik işletmelere rastlamak mümkündü. Bankalar, ticari ve turizm acentelerinden başka otel, lokanta, birahane, kahvehane, tiyatro ve gazinolar bu

²² Marie-Carmen Smyrnelis, "Öndeyiş: Tarihini Arayan Şehir" **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, Der. Marie - Carmen Smyrnelis, İletişim, İstanbul, 2009, s.s.9-27, s. 21; Kurmuş Yahudiler ile Türklerin daha iyi anlaştığını ancak azınlıklar arasında genellikle kıskançlık ve rekabet olduğunu söyler ve 1872'de Yahudilerden hazzetmeyen Rum ve Ermenilerin Yahudi mahallesini tahrip ettiği olayını aktarır. Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977, s.34.

²³ Beyru, **a.g.e.**, s.136.

işletmelerdendi. Bu mekanların varlığı İzmirliilerin yaşam tarzlarında değişime yol açmış ve *Avrupai* bir görüntü çizmelerini sağlamıştı.²⁴ Yine de tüm bu gelişmelere rağmen 19. yüzyılda da dönemin seyyahlarının dikkat çektikleri üzere İzmir, sahil kesimindeki Avrupai yapılar ve komplekslerden meydana gelen hareketli ve şık bir Avrupa kenti ile Kadifekale'nin yamaçlarında, tepelere sürülmüş “*renksiz ve mahmur*” görünümlü bir Türk şehri ikileminde bir manzara arz ederdi.²⁵

Osmanlı ile Batı arasındaki ticarete konu olan maddelerin niteliğinin uzun süre pek büyük bir değişiklik göstermemesi, Osmanlı'nın temelde tarım ürünleri ihraç eden ve Avrupa tarafından sanayisi için hammadde kaynağı olan bir ülke olarak görülmesine yol açmıştı.²⁶ Bu sebeple Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinin başlıca dayanağı tarımsal etkinlikler ve buna göre şekillenen ihracat-ithalat olmuştu. Levant'ın parlayan yıldızı olarak İzmir de Avrupa'nın beklentilerini karşılamada önemli bir antrepo, Osmanlı için her açıdan faydalı bir vilayet merkezi olmuştu. Bu beklentileri yine temelde tarımsal üretim ile buna bağlı gelişen sanayi üretiminden ve bunların ticaretinden oluşan ekonomiyle sağlamıştı. Dış ticaretteki kapasitesi öylesine artmıştı ki özellikle rıhtımın yapılmasından sonra 1885-1895 yılları arasındaki on yıl boyunca Selanik ve Beyrut'un gelirleri, milyon sterlin civarındaki dış ticaret kıymetine sahip olan İzmir'in yarısına dahi ulaşamamıştı.²⁷

Neticede İzmir tüm bu dönüşümünü jeopolitik yapısına ve zengin hinterlandına borçlu olmasıyla birlikte bu gelişimini bu coğrafyanın tarım ürünleri ve özelde de gıda ihracatı sayesinde gerçekleştirebilmişti. Bu süreçte İzmir hem kendisini hem de taliplerini ürünleriyle besleyebilmişti. Bu özelliğini uzun yıllar sürdürmesine ve diğer kentlere kıyasla görece daha serbest merkezden daha bağımsız olmasına rağmen bağlı olduğu devletin politikalarından ve bu politikaların getirdiği sonuçlardan ve değişen dünya

²⁴ Rauf Beyru, bu Avrupai salınımlarda en çok bulunanların İzmir'in Levanten ve gayrimüslim kesimi gibi gözükse de Türklerin de bu yaşama yoğun değilse bile katılımda bulunduğunu belirtmektedir. Beyru, **a.g.e.**, s.235.

²⁵ Nahum, **a.g.e.**, s.22.

²⁶ Zeki Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar, Memnu Meta”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.s.279-306, s. 282.

²⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, **1885-1895 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir ve Ticaret Odası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 1987, s.s.285-312, s.107.

konjonktüründen etkilenmesiyle İzmir, kendi kendini beslemekte zorlandığı bir dönem de yaşamıştı.

Bu çalışmada da İzmir'in nasıl bir beslenme geçmişinden geldiğiyle ilgili bir derleme yapmak ve başlangıç satırlarında özetle ifade edilmeye çalışıldığı üzere zorlu bir dönem olan Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki durumuna değindikten sonra savaş döneminde beslenme konusunda yaşadığı sorunlar ele alınmaktadır.

Bu doğrultuda Birinci Bölüm seyahatnameler ve hatıratlardan yararlanılan bilgilerle İzmir'in beslenme geçmişini tarımsal durumuna da değinerek anlatmaktadır. İkinci Bölümde Birinci Dünya Savaşı hakkında ön bilgi verilmesinin ardından İzmir'in savaştaki jeopolitik, askeri ve lojistik durumu açıklandıktan sonra savaşın İzmir halkı ve üzerindeki etkileri ve tepkilerine değinmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise Savaşın İzmir Halkının Beslenmesi Üzerindeki Etkileri üretim, dış ticaret arka planıyla birlikte verilerek tezin tezini ele almaktadır.

Yapılan literatür taramasından Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Tarihi ile ilgili ayrı ayrı Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş araştırma yayınlarının, sayı ve nitelik açısından görece tatmin edici olduğu anlaşılmıştır. Ancak İzmir'in savaş yıllarına dair bilgi edinmede bu çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Bu dönemle ilgili Fatma Bulut'un "*I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri*" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ve Kemal Arı'nın "*I. Dünya Savaşı'nda İzmir*" başlıklı özet bilgi içeren ansiklopedi makalesinden (İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I. Cilt, İzmir Büyükşehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.s.240-257.) başka İzmir özelinde Birinci Dünya Savaşı yıllarına eğilen bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu açıdan, birinci el kaynaklar olan hatıratlarda dağınık bulunan bilgiler, gazetelerde ve arşiv belgelerindeki mevcut detaylar bütünlüklü bir bakış oluşturmak suretiyle bir araya getirilerek söz edilen mevcut eksikliği başka bir perspektiften değerlendirip doldurmak tezin hem amacını hem önemini oluşturmuştur.

1. BÖLÜM

İZMİR VE ÇEVRESİNDE BESİNLER VE BESLENME ALİŞKANLIKLARI

Batı Anadolu'nun bereketli ovalarında yer alan İzmir, Antik dönemden itibaren bölgenin veriminden yararlanmaktaydı. Temelde buğday, zeytin yağı, su ürünleri ve şarap üzerine kurulu bu dönemin beslenme alışkanlıklarına sahip İzmir, Menderes ve Gediz nehrinin suladığı ovanın meyveleri, hububatı ve Bakırçay vadisinin buğdayı ile oldukça iyi beslenmekteydi. Ayrıca İzmir bu besinleri tüketmekle kalmayıp çevresine de ihraç etmekteydi. Zeytinyağı da bunların başında gelmekteydi.²⁸ Bağcılıkla ün yapmış olan İzmir M.S. 2.yüzyıla dek dönem kaynaklarının ifadesiyle şarabından söz ettirmiş Mısır gibi komşu coğrafyalara şarap ihraç etmişti.²⁹

Bizans Döneminde ise Pınarbaşı köyü güneyindeki Tahtalı Dağı yamaçlarında bulunan Lembos Manastırı'nın kayıtlarında bölgede iki farklı tarım kültürü olduğu görülmekteydi.³⁰ Kayıtlara göre Menemen Ovası'nda genellikle tahıl ağırlıklı ziraat yapılırken, Nif ile İzmir arasında, Kokluca, Buca, Işıklar, Pınarbaşı ve Nif Dağı (Kemalpaşa) eteklerinde daha çok bağ ve meyve tarımı yapılmaktaydı. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren manastırların bahsi geçen bölgelerdeki bağcılığın ve dolayısıyla bu dönemde de şarap ticaretinin sürdürülmesinde etkili oldukları hatta üretimleriyle ihracata katıldıkları dönemden kalan kanıtlarla ifade edilir.³¹

²⁸ Bunun dışında Körfezi'ndeki köpek balıkları ve marulları Antik döneminde İzmir'in ün yapmış besinleri arasındadır. Cecil John Cadoux'dan aktaran Ersin Doğer, **İzmir'in Smyrna'sı "Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.s.84, 116-117.

²⁹ Doğer, **a.g.e.**, s.116-117. Arkeolog George E. Bean'e göre en çok tüketilen şarap Homeros'un destan kahramanlarının da içtiği Pramnos Şarabı'dır. Aktaran, A. Nedim Atilla, **Tarihten Günümüze İzmir Mutfağı**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2001, s.13.

³⁰ Doğer, **a.g.e.**, s.118.

³¹ **A.g.e.**, a.y.

Tüm bunların yanında hayvan yetiştiriciliği için uygun çayırlara ve çeşitli su ürünleri tüketimine uygun bir denizin kıyısında olması, Bizans dönemindeki İzmir'in de dönemin genel beslenme alışkanlıklarıyla paralel bir beslenme alışkanlığı içinde olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Bizans döneminin tahıl kaynaklı olarak ekmek; bakliyattan nohut, mercimek, börülce, bakla vs.; zeytin ve yağı; kümes, domuz, küçükbaş hayvanlar ve av hayvanlarının etleri; özellikle peynir gibi hayvansal gıdalar; tuzlanmış veya kurutulmuş balık; taze veya kurutulmuş meyve, sebze ve şaraba dayalı beslenme alışkanlıkları İzmir'de de aynıdır.³²

Osmanlı yönetimindeki İzmir'e bakılacak olduğunda 1530'lu yıllara ait Aydın Livası Kanunnamesinden Tire ve İzmir'in o zamanın meyve-sebze halleri olan kapanlarında bal, sade ve susam yağı, kayısı, badem, üzüm, kuru erik, armut, fıstık, incir, keçiyoynuzu, zerdali, zeytin, pekmez, bostan gibi gıdaların satıldığı anlaşılmaktadır.³³ Temel tüketim gıdalarının antik dönemden itibaren pek de farklı olmadığı görülür. 1032 (1622-23) tarihli *Kılar-ı Âmire* (Saray Kileri) defterinin verileri, sarayın tedarik noktalarını ve buradan yollanan ürünleri öğrenmeye imkan sağladığı gibi, bu noktalardan çıkan en iyi veya en meşhur ürünlerin gönderilmiş olması çıkarımını yapmaya da imkan sağlar.³⁴ Bu verilere göre de Antik dönemlerde olduğu gibi orta ve yeni çağlarda da İzmir'in Kuzeyde Menemen ovası aracılığıyla Gediz ovası, güneyde Meles çayı vadisi yoluyla, Küçük Menderes Havzası'nda yapılan tarımla beslenmeye devam ettiği anlaşıyor.³⁵ Menemen ovasından sağlanan tahıl ve meyveler, Küçük Menderes Havzasından sağlanan zeytinyağı

³² Günümüzün beslenmesinden farklı olmayan bu dönemde de mesela dönemin İzmirlileri de hepimizin tarhana olarak bildiği trachanas çorbası tüketiyorlardı. Bizans dönemi ile ilgili daha ilginç ve detaylı bilgi için bakınız: Mehmet Kahyaoğlu, "Bizans Dönemi'nde Smyrna'da Yeme-İçme", **İzmir'in Lezzet Öyküsü -Mutfak Kültürü- 1. Cilt**, İzmir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İzmir, 2018, s.s.27-37, s.29.

³³ Bülent Çelik-Tanju Demir, "XVI.ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir'in Ekonomik Gelişimi", **İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I.Cilt**, 2013, s.81.

³⁴ "Siyah üzüm Cumaovası, Kızılhisar, Menemen ve Nif'den; kızıl üzüm Manisa'nın Yengi ve Marmara nahiyelerinden; kızıl üzüm pestili Foça'dan; nar Pınarbaşı'ndan; lop, sarıca ve Nazilli incirleri İzmir, Aydın, Nazilli ve Menemen'den; süzme ve petekli bal cinsleri Akhisar ve Kızılhisar'dan; badem İzmir, Kızılhisar, Nif ve Menemen'den; zerdali Menemen ve Nif'den; soğan Birgi ve Tire'den ve sakız Çeşme'den temin edilmektedir." Mübahat Kütükoğlu, **XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2000, s.36.

³⁵ "Diana Hamamlarından sonra Meneme (Menemen) Ovası'na geliniyor; burada bol miktarda bostan tarlaları, zengin bağlar ve diğer türlü meyve bahçeleri bulmak mümkün." Joseph Pitton De Tournefort Seyahatnamesi, İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996, s.27. Bundan sonra Pınar, **G.G.İ. XVIII. y.y.**

ile incir ve İzmir'in hem kendi içinde hem de çevresine yayılan bağlar sayesinde bol bol üzüm ve üzümden elde edilen pekmezler ve şaraplar, beslendiği gıdaları belirlemiştir.

Bu durum Rumi 1321 (1905/6) senesi Nevsâl-i İktisad (İktisat Yıllığı)'na göre 20.yüzyılda da değişmemiştir. *Yıllık*'ın, bölgenin tarımsal durumuyla ilgili verdiği bilgilerden İzmir'in Birinci Dünya Savaşı'nın on yıl öncesindeki besin kaynaklarının muhtevası hakkında da haberdar olabiliyoruz. Buna göre vilayetin tarıma uygun arazisinin³⁶ önemli bir bölümü üzüm bağlarından oluşmaktaydı.³⁷ Bağlar dışında buğday, çavdar, Mısır buğdayı, yulaf, arpa, darı, susam tarımı büyük ölçüde yapılmakta bunlar gibi daha birçok zahire üretilmekteydi. Ayrıca portakal, limon, mandalina gibi turunçgillerin de tarımı yapılmaktaydı. Ancak üretiminde salnamelerde *mahsulat-ı sanayiye* de denilen ihraç kalemini oluşturan ürünlerinin başında kuru üzüm, incir, palamut (Bergama) gelmekteydi. Bunları arz ve talepteki dalgalanmaları izleyen Bergama'nın haşhaşı, Bergama, Bayındır, Tire, Kasaba (Turgutlu)'nın pamuğu ve tütün izlemekteydi. Ayrıca Bergama, Bayındır, Tire ve Ödemiş'in zeytini, Bergama, Ödemiş'in keten ve keneviri, meyankökü, arpa, haşhaş, susam³⁸ ve benzeri ürünler de mahsulat-ı sanayiye'di ve ihraç kalemleri arasındaydı. Bunların yanı sıra Ödemiş ve Bayındır'ın cevizleri; İzmir ve yine Ödemiş ve Bayındır'ın kestaneleri, Bergama'nın (Ayazmend) fıstığı, Menemen (Yanık Köy) ve Kasaba'nın kavunları da meşhur addedilen gıdalardandı.

Tarımsal üretimin büyük kısmı İzmir kaza merkezinin dışında gerçekleştirilse de kaza merkezinde de kentin günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ve de ihracata dönük üretim yapılmaktaydı.³⁹ Öyle ki mesela Kadifekale yamaçları kaza merkezinin içinde bir bölge olarak buralarda yer alan bahçelerde yetişen sebze ve meyvelerin nefasetinden bahsedilirdi. Ödemiş, Narlıköy* ve Pınarbaşı'nın narları, Nif (Kemalpaşa)'ın kirazları ve

³⁶ Rumi 1307 (1891/92) senesi Aydın Salnamesine göre, İzmir Sancağında arazi 12.426 km²'ydi, tarıma uygun olduğu halde 1.205 km²'si kullanılmamaktaydı. Salnamenin verilerine göre ekili arazisi en çok olan sancak İzmir olduğu gibi kazalarından da en çok ekili arazisi olanları Bergama ile merkez kaza olan *Nefs-i İzmir*'di. **Aydın Vilayetine Mahsus Salname**, R.1307 M.1890/1891, C.2 s.704.

³⁷ Amerikan pamuğu sebebiyle pamuğa olan rağbet azalmışsa da 20.yüzyıl başında beş on sene öncesine göre bağcılığa rağbet artmış ve filoksera (asma bitinin yol açtığı bağ hastalığı) gibi zirai hastalıklara rağmen bağcılıkta ilerleme olmuştu. Filoksera sebebiyle büyük haraba uğrayan İzmir, Çeşme, Foça, Urla, Tire'deki bağlar Amerika asması dikimi yoluyla üretime kazandırılmıştı. **Nevsal-i İktisad**, s.30.

³⁸ Tahin helvası sebebiyle daha çok iç pazara olmakla birlikte asıl Kuşadası'nda imal olunan üzüm sulu tahin helvasına dönüştüğü haliyle. **Nevsal-i İktisad**, s.38.

³⁹ Beyru, **a.g.e.**, s.139.

* Narlıköy şimdinin Bornova'ya bağlı Doğanlar Mahallesidir

Nefs-i İzmir'in limon ve portakallarının lezzeti de dönemin yapıtlarında ve İktisat Yıllığında özel bir önemle vurgulanmıştı.⁴⁰ Karşıyaka'nın bahçelerinin, Karantina ve Göztepe taraflarından daha büyük ve daha çok olduğu ve buranın ürününün dahi ihracatın içinde yer aldığından bahsi geçen yerleşimlerde de tarımın yapıldığı anlaşılmaktadır.⁴¹ Nail Morali da Başdurak ile Kemeraltı arasında Türkler tarafından işletilen hâl ve hanlara Karşıyaka içlerinde Soğuk Kuyu'da, Dedebaşı'nda, *Tomazo*'da (Kara Bostanlısı, Şemikler), Bozyaka'da, Balçova'da yetiştirilen sebze ve meyvelerin getirildiğinden bahsetmekle bu bilgiyi doğrular.⁴² Gümrük emini Süleyman Ağa ve şehrin diğer ileri gelen zengin kesimi ve Levantenler gibi kimi aileleri ziyaret eden gezginlerin seyahatnameler de bu ailelerin sahip oldukları bahçelerden günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar meyve ve sebze elde edebildiklerini anlatır. Bu bahçeler özellikle Buca, Bornova, Seydiköy gibi sayfiyelik mekanlarda yoğunlaşmıştı.

Hayvancılıkta ise aynı tarihli *Nevsâl-i İktisad*'a göre 20.yüzyıl başında Aydın Vilayetinde deve, beygir, ester (katır), merkep, manda, kara sığır, koyun, keçi, tavuk, hindi, kaz ve ördek yetiştiriciliğinden bahsedilir. İktisat Yıllığının ifadesine göre Aydın Vilayetinde en çok keçi ve Karaman cinsi koyun yetiştirilmekteydi. İzmir sancağında et ihtiyacı merkezde özellikle sığırdan ve köy ve kasabalarında keçiden sağlanmaktaydı. İnek, koyun ve keçilerden elde edilen sütlerin bir miktarı hemen tüketilmekteydi; geri kalanı ise peynir, kaymak ve tereyağı yapılmaktaydı. Ancak bunların üretiminde imalathane anlayışı yaygınlaşmamış ve gelişmemişti. (*daire-i imalatı tevsî ve terakki etmemiştir.*) İktisat Yıllığının ifadesinden Rumi 1319 (1903/4) tarihli bir salnamede o yıl elde edilen ağnam vergisi toplamı içinde İzmir, Saruhan Sancağından sonra en çok vergi ödeyen sancaktı.⁴³ Ancak salnameler mevcut hayvancılığın İzmir'in hayvansal gıda tüketimini karşılayıp karşılamadığıyla ilgili bir fikir vermemektedir. Orhan Kurmuş, yeterli doğal gübrenin elde edilememesi Batı Anadolu'da hayvancılığın yeteri kadar gelişmediğinin önemli bir göstergesidir savında bulunur.⁴⁴ Bu durum, ağnam vergilerinin

⁴⁰ J.L.S. Bartholdy'den aktaran Beyru, *a.g.e.*, s.139; *Nevsâl-i İktisad*, s.39.

⁴¹ *Nevsâl-i İktisad*, s.91.

⁴² Nail Morali, *Mütarekede İzmir*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.17.

⁴³ *Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1321 Sene-i Hicriyesi, s.417. 20. yüzyıl başındaki diğer salnamelerde de aynı durum söz konusudur. evrimiçi ulaşım için bakınız: <http://isamveri.org/salname/>

⁴⁴ Kurmuş, *a.g.e.*, s.133.

miktarına ya da vilayetin servet kaynağı olduğuna bakılarak iyimser bir yorum yapmayı güçleştirmektedir.

İktisat Yıllığına göre vilayet içinde İzmir, Menteşe Sancağından sonra arıcılığın en gelişmiş olduğu sancaktı ve 57 bin kovana sahipti. Elde edilen bal hemen mahallinde tüketilmekteydi.⁴⁵

Tüm bu bilgilerden, Antik dönemden günümüze dek İzmir'in temelde benzer besinlerle beslendiğini göstermektedir. Bazı gıdaları ise tüm dünyada olduğu gibi sonradan tanımış olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

1.1.Beslenme Alışkanlıklarına Zamanla Eklenen Gıdalar

11. yüzyıl ve 12. yüzyıl başından itibaren şeker, pirinç, narenciye, patlıcan ve ıspanak gibi gıdalar 10. yüzyılda yapılan Arap akınlarından sonra Anadolu'ya gelmiş ve tüketilmeye başlamıştır. Orta Asya coğrafyasının ve buradan Anadolu'ya gelen Türklerin olmazsa olmaz gıdaları arasında yer alan pirinç, Bizans döneminde 13. yüzyıla dek lüks bir gıda olarak ancak varlıklı kesim tarafından tüketilmekteydi.⁴⁶ Bunda Anadolu'da ve de İzmir'de tahıl olarak buğdayın yaygınlığı da buğdaydan elde edilen bulgurun, pirinçten daha tercih edilir olmasını sağlamış olmalıydı.

Bu durum Türklerin Anadolu'ya girişinden sonra, tüketimlerinden kaynaklı ihtiyaçlarına paralel bir şekilde burada çeltik tarımının yaygınlaşması ve hatta Selçuklu ve Beylikler döneminde ihraç malları arasında önemli bir yer tutması, pirincin bollaştığını göstermekle birlikte bu durumun tüketimi de yaygınlaştırmış olması mümkündür. Bu gibi yenilikler mümkün ki İzmirlilerin beslenme alışkanlıklarına da yansımıştır. Bunu kanıtlar nitelikteki anekdotlardan birisi 14. yüzyıl gezginlerinden olan İbn Battuta, seyahatnamesinde İzmir'in artalanındaki bir yerleşim olarak Birgî'de buranın Sultanı Aydınoğlu Muhammed'in onlara koyun tulumları içinde un, pirinç ve yağ gönderdiğinden

⁴⁵ *Nevsâl-i İktisad*, s.46-47.

⁴⁶ Mehmet Kahyaoğlu, "Bizans Dönemi'nde Smyrna'da Yeme-İçme", *İzmir'in Lezzet Öyküsü -Mutfak Kültürü-* 1. Cilt, s.34.

ve bunun Türk adeti olduğundan, orada kalınan süre içinde her gün azık yollattığından bahsetmesidir.⁴⁷

Şeker, pirinç, narenciye, patlıcan ve ıspanak gibi gıdaların sonradan gelişi gibi Amerika'nın keşfinden sonra dünyaca tanınan domates, biber, fasulye, mısır ve patates gibi gıdaların da Anadolu'ya sonradan geldiğini eklemek gerekir. Bu açıdan bakıldığında Anadolu coğrafyasının pazarlarına giren ilk ürün 1690'larda domatestir ve ilk başlarda yeşil haliyle tüketilmiştir. Üstelik 1844'te basılan *Melceü't- Tabbahin*(*Aşçıların Sığınağı*) isimli yemek kitabında bile domates konulan yemekler yedi-sekiz tariften fazla değildir.⁴⁸ Biberin de domatesle hemen hemen aynı tarihlerde geldiği biliniyor. Bu arada Afrika kökenli bamya da taze ve kuru haliyle olmak üzere 17.yüzyıldan itibaren tüketilir olmuştur. Taze fasulye de 1730'larda Türk mutfağına girmiştir, özetle kuru fasulye pilav menüsünün tarihi aslında çok yenidir. Patates ise domates, biber ve fasulyeden çok daha sonra ancak 1870'lerde halkın tüketebileceği gıdalar arasına girmiştir. Kısacası bugün ki yemeklerin içeriklerini oluşturan kırmızı domates, patates, taze biber, fasulye, yer elması, sakız kabağı, bal kabağı ve mısır gibi Amerika menşeli sebzeler yaygın olarak 19.yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlamıştır.⁴⁹ Bu durumu göz önüne aldığımızda Evliya Çelebi ile 18.yüzyıla dek İzmir'i ziyaret eden pek çok gezginin ünlü kuru fasulye pilav ikilisini, patates köftesini ya da meşhur melemenı tadamamış olduklarından dolayı bunlardan seyahatnamelerinde bahsetmediklerini söyleyebiliriz.

Günümüzün çok sevilen yalnız içecek olarak değil, lokmalık gıda olarak tüketilen çikolata ile temel hammadde olan tatlılarda pastalarda kullanılan kakao da 19.yüzyıla dek İzmirli tarafından tanınmamaktaydı. 16.yüzyılda İspanyolların Meksika'dan taşıdıkları ve 18.yüzyıla dek hükümdarların ve aristokratların tükettiği pahalı bir içecek olan çikolata, Osmanlı coğrafyasında yalnız Katolik tarikat mensupları ve yabancı seyyahlar tarafından tüketilmekteyse de ancak 1784'te İspanyollar tarafından Osmanlı Sultanı I. Abdülhamid'e hediye olarak gönderildikten sonra tanınmıştı. Daha sonra 19.

⁴⁷ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, **İbn Battûta Seyahatnamesi I. Cilt**, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2004, s.421.

⁴⁸ Özge Samancı, "İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü", **Türk Mutfağı**, Ed. Arif Bilgin, Özge Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2008, s.s.199-219, s.208.

⁴⁹ Samancı, **a.g.m.**, s.207.

yüzyılda bir yiyecek olarak tüketilmeye başlanmasından sonra ise yaygınlaşmıştı.⁵⁰ Buradaki ilginç nokta ise içecek halindeki çikolatayı Türkler arasında bilindiği kadarıyla ilk deneyenin İzmirli Seyde Ağasının olmasıdır. 1693-1699 yılları arasında dünya seyahatine çıkan İtalyan tüccar Giovanni Francesco Gemelli Careri, Kudüs'te Aziz Kurtarıcı Kilisesi'nde kendisine ikram edilen çikolatayı İzmir'e geldiğinde tanıştığı bir Türk'e ikram etmiştir: *"Seyde Ağası Beni görmeye geldi, ona çikolata verdim. Ama bu vahşi, o güne kadar hiç tatmamış olduğu için, belki çikolata onu sarhoş ettiğinden veya daha ziyade tütünün dumanı yüzünden aklını karıştırmak, dengesini bozmak niyetiyle kendisine içki içirdiğimi söyleyip üzerime yürüdü. Öyle ki öfkesi dinmese kesinkes başıma bir iş gelir, ben de bu kadar kaba bir adamı çikolatayla mest ettiğim için hak ettiğimi bulmuş olurum"*⁵¹. Kısaca ikramının beğenilmediği gibi tepkiyle karşılandığını ve bu sebepten ikramda bulunduğu pişman olduğunu belirtmiştir. Bu tadımdan sonra İzmirliilerin en azından Levanten ve gezginler dışında çikolatayla 19. yüzyıla dek çok tanışık olmadıklarını söyleyebiliriz.

1.2.Seyahatnamelere Göre İzmir Besinleri

Kanunnameler, devlet arşiv verilerinden başka özellikle 17.yüzyıldan itibaren seyyahların uğrak noktası olan İzmir hakkındaki bilgilere bu seyyahların notlarından da ulaşabilmekteyiz. İzmir hakkında İzmir'in antik dönemleriyle ilgili bilgiler, siyaset, din, sanat, gelenekler gibi konulardan daha çok söz eden seyahatnamelerin satır aralarında İzmirliilerin beslenmeleriyle ilgili nadir ama önemli ipuçları çıkarılabilmektedir. Bu açıdan, İzmirliilerin nasıl beslendiğine dair önemli ancak yetersiz kalan kayıtlar olarak devlet belgelerinin yanında önem arz etmektedirler. Genellikle bütün seyyahlar İzmir ve yöresinin toprağının bolluk ve bereketinden söz etmektedir. Büyük kısmının İzmir'in zeytinyağını, özellikle incir ve üzüm başta olmak üzere meyvelerini, av hayvanlarını ve

⁵⁰ Fatma Ü. Açıkgöz, "İspanya'dan Osmanlı'ya: Bazı Yeni Kaynaklar Işığında Çikolatanın Tarihi Serüvenine Katkı", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, (2019), s.s.16-27.

⁵¹ Saadet Özen, *Çukolata – Çikolata'nın Yerli Tarihi*, 2014, aktaran Açıkgöz, *a.g.m.*, s.18. Orijinal yayın künyesi: Del Dottor D. Gio Francesco Gemelli Careri, *Giro Del Mondo, Parte Prima Contenente le cose piu ragguardevoli vedute Nella Turchia*, In Napoli, Nella Stamperia di Giuseppe Roselli, 1699, s. 223.

şarabını övdüğü görülür. Çoğunlukla besinlerden ve bu besinlerin kaynaklarından söz eden gezginler nadir olarak bu besinlerin nasıl tüketildikleriyle ilgili de bilgiler vermiştir.

1.2.1. Tarım Ürünleri

İzmir'in verimliliğini öven seyyahlardan ilki 1639'da şehri ziyaret eden Le Sieur Du Loir, kentin yöresindeki kestane ağaçlarından, meyve ağaçlarından, özellikle su çulluklarının adını ön plana çıkardığı av hayvanlarından ve yörenin en iyi üreticilerinden olan *Kapuçenlerin* (Kapüsenler) yaptığı şarapların lezzetinden bahseder.⁵² Loir'den başka Jean Thevenot, Le Sr. Antoine De La Montraye, J. P. Tournefort, Richard Chandler, Papaz C. Wilhelm Lüdeke, Ernst Christoph Döbel,...vs. ve tabi ki Evliya Çelebi gibi gezginler İzmir'in tarımsal açıdan verimliliğinden bahseder. Özellikle hemen hepsi meyvelerin nefasetinden sık sık söz eder. Limon ve portakal ağaçlarından oluşan korulardan, narlardan, kendiliğinden yetişen nefis kavunlardan ve her yerde dağ gibi yığılı karpuzlardan bahsederler. Mesela 1806'da Julien Potelin'in Türklerin karpuzu çok ve ekmeksiz tükettikleri ile ilgili verdiği anekdottan besinleri tüketim biçimlerini de öğrenmek dikkat çekicidir.⁵³

Evliya Çelebi 1671'de geldiği İzmir'in narı, bademi ve sabununun cihanı tuttuğundan, balı ve beyaz ekmeğinin de meşhurluğundan bahseder. Ilıman iklimli bu şehrin limon, turunç, nar, incir, kiraz ve zeytininin bol olduğunu aktardığı gibi göklere doğru uzayıp giden düzgün bir hurma ağacının da olduğunu ancak aşılmasının bilinmediği için hurmasının olmadığını da ekler.⁵⁴ İzmir'in civarı için verdiği detaylar da dikkat çekicidir. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre Melemen Güzelhisarı'nın susamı, kavunu ve karpuzu çoktur. Urla'nın ise zeytin, zeytinyağı ve üzümü meşhur olduğu gibi 240 tane zeytinyağı değirmeni vardır ve Urla'nın zeytini ile ilgili olarak bol olduğunu,

⁵² Aktaran Hasan Zorlusoy, **XVII. Yüzyıldan Günümüze Fransız Gezginlerin Gözüyle İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013, s.141. Kapüsenler Katolik Kilisesine bağlı Fransisken tarikatının bir kolu olarak 1520'li yıllarda Matteo da Bascio tarafından kurulmuştur. Kapüsen ismi giydikleri kıyafete istinaden İtalyanca capuccio kelimesinden gelmektedir.

⁵³ Zorlusoy, **a.g.e.**, s.145.

⁵⁴ **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap-1.Cilt**, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.108, Bundan sonra **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**.

Edremit ve Karaburun'dakine benzemediğini, acı olduğunu ama zeytin taze iken meyve gibi ekmek ile yendiğini de ekler. "*Çeşit çeşit iri ve yağlı zeytini olur ki aşlama tabir ederler bir çeşit mor Rum cevizi kadar iri zeytini vardır. Olgunlaştığında ağacından silkip vilayet ayarı birbirlerine hediye gönderirler. Yeryüzünde benzeri yoktur. Belki 'İncir ve zeytine and olsun' (Kur'ân, Tîn, 1) ayeti bu zeytin hakkında inmiş ola, gayet lezzetli zeytindir. Bu şehir halkı bu gibi güçlendirici zeytinleri yediklerinden eşleriyle çok birlikte olup o kadar çocukları var ki anlatılmaz.*"⁵⁵ sözleri de dikkat çekicidir. Urla gibi Karaburun'un da verimli zeytinli dağları ve bağları vardır.⁵⁶ Seferihisar'ın da üzümlerini öven Evliya, bağırsız ve bahçeli bu mamur kasabanın bahçelerinde üzüm ağaçlarının yüksek ağaçlara sarılı olarak yetiştirildiğini ve bağdan fazla üzüm veren bu yöntemle her bir ağaçtan kırkar ellışer yük sulu sıralı üzüm elde edildiğini ve salkımlarının dörder beşer okka geldiğini anlatır.⁵⁷ Ayrıca Sivrihisar (Seferihisar)'ın dağları olan Karadağlar'a mahsus çamlarda oluşan reayasının *balısıra* dediği, Sığla ve Sivrihisar balı diye meşhur olan kurt balından da bahseder. Kuşadası'nın da balı, pekmezi, üzümü, incir kurusu, *köfteri* (Üzüm sırası, un ve mısır nişastasından yapılan üzüm köftesi), susamı, çam fıstığı ve bademinin yeryüzünde yayıldığını, övülen nimetlerinin bereketlerinin çok olduğunu söyler. Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu besinlerden başka, bu besinlerden yapılan yemeklerle ilgili olarak İzmir'in periferisi diyebileceğimiz bir nokta olan Manisa'nın da meşhur bazı yiyeceklerini öğrenmekteyiz. *Beyaz nohutlu çörek, baharlı mekik böreği, Arap gevreği, beyaz tandır kirdesi, lezzetli Manisa paludesi (peltesi), üstü bademlisi* bu meşhur yemeklerdendir.

⁵⁵ **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi.**, s.s.113-114.

⁵⁶ Evliya Çelebi gibi diğer pek çok gezgin İzmir Körfezi'nin girişinden itibaren Karaburun yarımadasından başlayarak dağların zeytin ağaçlarıyla bezeli olduğunu anlatır. İlginç olan şudur ki zeytinyağı değirmenleri olmasına rağmen Semih Ötleş'in ifade ettiğine göre Osmanlı'da yağ olarak tereyağı kullanımının dikkati çektiği, 15.-17.yüzyıllarda zeytinyağının daha çok tedavi ve aydınlatma amacıyla kullanıldığını, 18.yüzyıldan itibaren balık yemekleri ve salatalarda sonrasında ise Osmanlı yemeklerinde kullanıldığını belirtmesidir. Semih Ötleş, "İzmir ve Zeytinyağı Kültürü", **İzmir'in Lezzet Öyküsü -Mutfak Kültürü- 1. Cilt**, İzmir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İzmir, 2018, s.s.91-97, s.93. Çocukluğunu İzmir'de geçiren Samuel Benjamin'in "*Türkiye'de hamur işlerinin içine bolca susam yağı konuyor.*" aktarımı da 19.yüzyıldaki yağ tercihiyle ilgili bir ipucu vermektedir. S. G. W. Benjamin, *The Turks and The Greek, or Creeds, Races, Society and Scenery in Turkey, Greece, and The Isles of Greece*, 1867, aktaran Erkan Serçe, "*Seyahatnamelerde İzmir'de Yeme-İçme Kültürü*", **İzmir'in Lezzet Öyküsü -Mutfak Kültürü- 1. Cilt**, s.s.32-43, s.41.

⁵⁷ **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, s.145.

Ayrıca öğreniyoruz ki burada has ve beyaz anasonlu ile çörek otlu ekmek yenmektedir ve bir okkası kuşgözü akçe ile satılmaktadır.⁵⁸

1678’de İzmir’i ziyaret eden Antoine Galland da toprağın verimli olduğuna değindiği notlarında bu konuyla ilgili:

“Bol miktarda kayısı, incir, üzüm, portakal, limon üretilir. Nar o kadar boldur ki, sertleşmesi ve çürümesini önlemek için ateşe karşı tutulup tütsülendikten sonra İstanbul’a kadar deniz yoluyla gönderilir. İyi kalite elma ve armut da yetişir ama çok değildir. Sebzeler ve yemeklerde kullanılan diğer otlar kolaylıkla üretilir. Ama öyle çok sulanır ve beslenirler ki, olması gerekenden daha az özsuolu olup tatları da gerektiği gibi değildir. Mart ayından itibaren enginar vardır ama Fransa’da bulunan bir başka cins enginar kadar iyi değildir, çünkü bu enginarlar Fransa’dakinin aksine bir tek uç yaprağı olmayıp üç tane bu yapraklardan vardır ve bunlar küt ve daha az sivridirler; dip kısımları ise de Fransa’dakiler gibi düz olmayıp koni şeklinde içeriye doğru gömüktürler. Portakal ve limon bahçelerinde gübre kullanılmaz.”⁵⁹

gibi bilgilendirici ifadelerle de yer verir. Galland seyahatnamesinde Fransızların kavunlar sertse sevip yediklerini ancak Türklerin sulu kavunları da sevdiklerini ve onları kaşıkla yediklerini belirtir.⁶⁰ Bu, Potelin’in bir benzerini verdiği anekdot gibi ilgi çekicidir.

“Adalardan getirilenler de dahil kentte nefis şaraplar toplanıyor. Burada meyvelerin tadı bir başka. Kabakgillerden karpuz çok iri olup hem tadı güzel hem hiç dokunmuyor, ateşli hastaların bile yemelerine izin veriliyor. Buraların incirleri de övüldükleri kadar var. Koca koca üzüm salkımları ise hem sağlığa yararlı hem de görünüşleri güzel.(...) limon da gırla...” bu ifadeleri ise 1764-65 döneminde İzmir’de bulunan Richard Chandler’den okumaktayız.

Yine 19.yüzyılın ilk çeyreğinde gelen James Emerson, İngiliz konsolosunu ziyaret ettikten sonra çıktığı gezintisinde Geleneksel Çarşıya da uğrar. Karşılaştığı manzarayı ilgi çekici bir tabirle anlatır:

“...kentin en çekici kısmına ulaşıyoruz. Hiçbir gezginin düş kırıklığına uğramayacağı meyve pazarı ve yiyecek çarşıları, Meyve pazarının sokakları gerçek bir Pomona Tapınağı... Kasabanın (Turgutlu) lezzetli kavunları kümeler halinde, Sancak (Balçova) ve Urla’nın şeftali ve kayısıları ile yanyana duruyor. Armutlar, Golden elmaları, narlar, bademler, domatesler ve binlerce diğer meyve ve sebze, piramitler*

⁵⁸ Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi, s.88.

⁵⁹ Antoine Galland, *İzmir Gezisi - Antoine Galland’ın Bir Elyazması (1678)*, çev. Erol Üyepazarcı, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2003, s.104.

⁶⁰ A.g.e., s.114.

*halinde dizilmiş çevrelerinde kırmızı ve sarı amber rengi üzümler... Bunların arasında, hemen her dönemde, buzlu, soğuk şerbet ve çeşitli içecek satıcıları.*⁶¹

19.yüzyılda şehri ziyaret eden bir diğer gezgin olan Karl Von Haller de manavlarda kiraz, erik ve kayısının bolca sergilendiğini aktarmaktadır, böylece gezginin yaz aylarında İzmir'i ziyaret ettiğini tahmin etmek mümkün olabilmektedir.⁶² Lord Byron'un yol arkadaşı Baron John Cam Hobhouse da: *"Civardaki ovalarda ve tepelerin yamaçlarında yapılan şaraplar, özellikle muskat ve sek beyaz şarap oldukça kıymetlidir ki, mayalanmaları sırasında onlarla birlikte bastırılıp bekletilen kuru ve ufalanmış asma çiçekleriyle ilave bir lezzet kazanırlar. İzmirli Frenklerin sofraları her türlü leziz yiyeceklerle doludur.*⁶³" ifadeleriyle İzmir şaraplarını över.

1.2.2. Hayvan ve Hayvansal Gıdalar

Tarımsal ürünlerin ve üretimin yanında av hayvanları ile deniz ürünlerinin bolluğunu ve bunlardan beslenildiğini yine bu gezginlerin notlarından öğrenmekteyiz. Örneğin Jean Baptiste Tavernier Doğu'ya yaptığı 6 yolculuğundan 4., 5. ve son turunda İzmir'e uğrar. İsfahan'a giderken 1664 depremi sırasında son yolculuğundayken uğradığı İzmir'in av hayatıyla ilgili şu cümleleri kaydeder: *"Eğer birisi av eğlencesi yaşamak istiyorsa, bir sandala atıldığı gibi dağların olduğu yöne doğru iki-üç mil açılıyor ve buradan karaya çıkarak bu eğlencesini dilediği gibi yapabiliyor. Çevrede yeteri kadar kümes hayvanı olduğu için de kısa sürede evine dönmek zorunda kalmıyor ve kümes hayvanlarıyla beslenmesini gerçekleştirebiliyor."*⁶⁴Bu satırlardan avcıların av sırasında dahi aç kalmadıklarını belirtmesi açısından dikkat çekicidir. Seyahatnamelerinde gezginler özellikle av kuşlarından bahsetmektedirler. Galland'ın aktardığına göre *keklik, turaç,*

⁶¹ *Pomona: Romalıların meyve tanrıçası. Aktaran Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011, s.166.

⁶² "Karl Von Haller'in İzmir'i 1864", İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl – I -**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.122. Bundan sonra Pınar, **G.G.İ. XIX. y.y. -I-**

⁶³ J.C. Hobhouse, A Journey through Albania, and other provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople, during years 1809 and 1810 (1813), 1813, s.630-31, aktaran Erkan Serçe, **a.g.m.**, s.38.

⁶⁴ J. B. Tavernier'in İzmir'i 1681 Alman baskısından aktaran, İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s.21. Bundan sonra Pınar, **G.G.İ. XVII. y.y.** (Les six voyages de Jean-Baptiste Tavernier qu'il a fait en Turquie, en Perse et aux Indes (I-III, Paris 1676-1679))

çulluk, ardiç kuşu, incirkuşu, yelve kuşu, yağmurkuşu ve de *tavşan* bol miktarda avlanır.⁶⁵ Bu durumdan 1676 yılında İzmir’e uğrayan J. Spon ve G. Wheler da, “*Dört bir yanda kara avcılığı mükemmel, av kuşlarının üstüne yok, bir sürü av kuşu yanında bir de turaç var ki keklikten de değerli.*”⁶⁶ şeklinde söz eder. Örneğin Antoine Montraye’nin (1699) İngilizlerin en zengin kesim olarak İzmir’de prensler gibi yaşarken av hayvanlarının bolluğundan sık sık av partileri düzenleyerek yararlandıklarını belirtmesi de bu açıdan dikkat çekicidir.⁶⁷ Toprağın aksine denizi verimsiz bulan Antoine Galland ise şu cümleleri kurar:

*“İzmir fazla balık olmadığından, balık avcılığı açısından denizden büyük bir yarar sağlayamaz; bunun nedeni de denizin dibinin çamurlu olmasıdır. Ancak dibin bu durumu, Rumların her zaman yedikleri inanılmaz sayıda kalamarın yakalanmasında nedenidir. Aynı şekilde bol miktarda tarak, denizkestanesi, klam, midye, yengeç, denizçakısı gibi deniz kabukluları bulunur; ama istiridye çok azdır; böcek ve karides ise hiç yoktur. Barbunya çok bulunur ama küçüktür. Sardalye, İtalyanların dental (doğrusu dentis, dentex, sinarit balığı) dedikleri balık ve yılan balığı da çıkar. Ama ton balığı çok nadirdir ve tesadüfen avlanır.”*⁶⁸

1750’lerde İzmir’de bulunan bir diğer isim doğa bilimci Fredrik Hasselquist, İzmir Körfezi’nde *kayabalığı, iskorpit, çipura, mürmur, lapina, istavrit, gümüş balığı, kefal, tirsi* ve *sardalye* balıklarını tespit etmiştir.⁶⁹ 1777’de İzmir’i gezen Mr. L’Abbé Dominique Sestini ise Galland’ın aksine şu cümlelerle deniz ürünlerinin bolluğundan söz etmiştir:

*“Deniz ürünleri ya da kabuklular olarak sizlere burada denizçakısı ya da usturamidyesi avlandığını, hatta sofralar için bol miktarda çıkarıldığını söyleyeyim. Aynı şekilde deniz dikenlileri (échinometres) denilen denizkestanesi, fukus (fuscus), tarak, kara ve kızıl türden midye (mitules), istakoz ve benzer kabuklular çıkarılıyor. Tanımadığım tek bir balık görmedim ama bütün bunların bolluğuna şaşıtm kaldım.”*⁷⁰

⁶⁵ A. Galland, **a.g.e.**, s.105.

⁶⁶ Aktaran Zorlusoy, **a.g.e.**, s.143.

⁶⁷ Zorlusoy, **a.g.e.**, s.180.

⁶⁸ A. Galland, **a.g.e.**, s.104.

⁶⁹ F. Hasselquist, *Voyages and Travels in the Levant in the Years 1749, 50, 51, 52 Containing Observations in Natural History, Physick, Agriculture, an Commerce: Particularly on the Holy Land and the Natural History of the Scriptures*, 1766, aktaran, Erkan Serçe, **a.g.m.**, s.38.

⁷⁰ Aktaran Zorlusoy, **a.g.e.**, s.144. Körfez’den çıkan balıkların çeşitliliği ve bolluğundan bahseden bir diğer gezgin 1836’da İzmir’e gelen Gotthilf Heinrich Von Schubert’dir. İzmirliilerin en çok yedikleri balıkların başında kefalin geldiğini; barbun balığı ve ahtapotu çok uygun fiyatla yediklerini aynı porsiyonu Roma’da yemiş oldukları takdirde yol paralarının önemli bir kısmını yediklerine yatırmak zorunda kalacaklarını ifade ederek dikkat çeker. Gotthilf Heinrich Von Schubert’in İzmir’i 1836, İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl -II-**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996, s.61. Bundan sonra Pınar, **G.G.İ.XIX. y.y. -II-**.

1752-56 arası İzmir’i ziyaret eden M. Stephan Schultz da Galland ve Hasselquist’in sözünü ettiği balık çeşitlerinden farklı olmayarak Hollanda Konsolosunun verdiği davetteki yemekte *Barboni* (barbun) ve *Tschuppuri* (çipura) balıklarının olduğundan söz eder.⁷¹

Tavernier⁷² ise Efes’ten *Scalanove* (Kuşadası)’ye giderken *Scalanove*’ye dökülen bir çayın üzerinde birçok Rum balıkçının mersin balığı avladıklarını ve avladıkları bu balığın havyar dedikleri yumurtalarını alıp çok ince bağırsakların içine doldurarak onların bisküvileri büyüklüğünde bir tür sucuk yaptıklarını, doldurdıkları bu bağırsakları duman üzerine tutarak tütsüleyerek yemek istedikleri zaman da parça parça kestiklerini anlatır. Ayrıca Rumların bu balığı ve adına "*Séche*" (kurutulmuş) dedikleri ve kanı olmayan bir başka balığı, çok sıkı uyguladıkları oruç zamanında yediklerini ve o bölgede çok gelişkin bir havyar ticareti yapıldığını da ekleyerek dönemin besinleri tüketiş biçimiyle ilgili dikkat çekici bilgiler vermektedir.

Richard Chandler de balık ve av hayvanları konusunda şu satırları not düşer:

*“Körfez iyi balık veriyor; kümes hayvanları, tavşan ve her tür av hayvanı İzmir’de çok ucuz. Kırmızı ayaklı keklikler İngiltere’dekilerden daha iri ve renkleri de türleri de farklı. Zeytinliklerde güvercine, ardıçkuşuna, sariasmaya, bildiricina, su çulluğuna, bu türlerden daha birçok kuşa alayıyla rastlarsınız.”*⁷³

John Cam Hobhouse da körfezde balığın özellikle de barbunun bol olduğunu belirten gezgin, Mart ve Nisan aylarında istiridye ve denizkestaneleri ile 10’dan fazla çeşidi olan deniz kabuklularından bahsederek deniz ürünlerine dikkat çeker. Diğer gezginlerin notlarında atlamadıkları gibi Hobhouse da av hayvanlarını anmadan geçmez ve *yaban tavşanı, kınalı, keklik, çulluk* ve *su çulluğu* gibi hayvanların şehrin yakınlarında bolca bulunabildiğini söyler.⁷⁴ Küçük Asya’nın yaygın cinsi olarak nitelediği geniş kuyruklu koyun etinin de mükemmel bir kaliteye sahip olduğuyla ilgili övgüde bulunur. Sığır etinin pek değerli olmadığını fakat bu etin de yağlı ve güzelce çeşnilendirilmişini Frenklerin sofralarında bulabildiğini ekler. Ayrıca hayvansal gıdalardan da bahsettiği bu satırlar

⁷¹ Lezzeti bezelyeye benzeyen kabuklu bir meyve olan Rumların Arbhita ismini verdiğini belirttiği nohudun da menüde olduğundan bahseder. Pınar, **G.G.İ. XVIII. y.y.**, s.77.

⁷² Aktaran, Pınar, **G.G.İ. XVII. y.y.**, s.27-28.

⁷³ Aktaran Zorlusoy, **a.g.e.**, s.144.

⁷⁴ J.C. Hobhouse, a.g.e. s.630-31, aktaran Erkan Serçe, **a.g.m.**, s.38.

oldukça tanındıktır: “Yoğurt adı verilen kesik koyu süt ve bizim kremamıza benzeyen ve tereyağına iyi bir alternatif olan kaymak da sadece İzmir’de değil, Türkiye’deki her büyük kentte ziyadesiyle tüketilir.”⁷⁵

19.yüzyılda İzmir’i ziyaret eden Sir Charles Fellows’un İzmir anlatısından da sokaklarda kaymak ve yoğurt gibi süttten yapılmış ürünlerin bol miktarda satıldığını öğrenmekteyiz.⁷⁶

1.2.3. Tath, Kahve ve Tütün

Burada bahsi geçen isimler de dahil İzmir’e gelen hemen hemen bütün gezginler gittikleri kahvehaneler, ziyaretler, ziyafetler, düğün ve bayramlarda içilen kahveden ve yanında tüketilen tütün, şerbet ya da reçel benzeri tatlılardan bahsederler. Daha 14. yüzyılda şehri ziyaret eden İbn Battuta, Birgî sultanı olarak adlandırdığı Aydınoglu Muhammed’in sofrasında çini kaselerden içtiği şerbetten bahseder.⁷⁷ Evliya Çelebi İzmir’e çok uzak olmayan bir komşu şehirde Manisa’da içtiği buzlu buzlu vişne hoşafından başka üzüm şerbetini de anlatır.⁷⁸ Ardından Galland’dan bu konuyla ilgili biraz daha detay olarak, Kahire’den gelen kahvenin ve çok zenginlerin de buradan gelen şerbetleri içtiklerini, İzmir civarında da gül, menekşe ve başka çiçeklerden yapılan şerbetlerin güzel olduğunu, sıradan halkın içtiği şerbetlerin ise kuru üzüm veya su içine konulmuş incir ve erikle yapıldığını ve içlerine kar konularak soğutulduklarını öğrenmekteyiz.⁷⁹ Galland’dan yaklaşık bir buçuk asır sonra gelen Hans Barth ise *Cumaovası* (Menderes)’nda Hacı Efendi isimli üzüm ihracatçısı zengin bir çiftçinin bağ evine davetinde yaşadıklarını: “Evin efendisi ellerini şaklatır şaklatmaz, elinde kenarları altın kaplamalı küçük bir tepsi olan genç bir zenci içeri giriyor; kahvenin yanı sıra, incir, hurma, badem, şerbet ve helva getiriyor. Diğer Türk evlerinde de ister zengin ister fakir olsun misafire aynı şeyler sunulacaktır; aradaki fark sadece yerdeki halının yerine hasır

⁷⁵ J.C. Hobhouse, a.g.e., s.630-31, aktaran Erkan Serçe, **a.g.m.**, s.38.

⁷⁶ “Sir Charles Fellows’un İzmir Şubat 1838 ve Şubat 1840”, Pınar, **G.G.İ. XIX. y.y. -I-**, s.76-77.

⁷⁷ **İbn Battûta Seyahatnamesi I. Cilt**, s.422.

⁷⁸ **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, s.108.

⁷⁹ Galland, **a.g.e.**, s.81

olacaktır.”⁸⁰ sözleriyle anlatarak, şerbetin içeriği değişse de kahve, şerbet ve burada adı geçmese de tütün üçlüsünün ne kadar ayrılmaz içecekler olduğunu göstermesi açısından örnektir. Şerbetin İzmir’de nasıl satıldığını da J.C. Hobhouse’ dan öğrenebilmekteyiz:

*“Şehrin neredeyse her sokağında meyvelerden yapılan şerbetlerin satıldığı pek çok dükkan vardır. Şerbet bal ve nar taneleriyle tatlandırılmakta ve renkli cam bardaklar veya içinde, üstten şerbeti alan değirmenin hareketinin ardından küçük bir çark vasıtasıyla dönerek içeceğin alttaki geniş kaseye doğru pek çok ince borudan kıvrılarak inmesini sağlayan kalaydan yapılmış küçük çeşmelerin olduğu camekanlarda sergilenmektedir. Havanın sıcaklığı bunları serinletici yudumlara dönüştürür. Her ne kadar bir hayli yavan olsalar da, sadece makbul değil, aynı zamanda ziyadesiyle sıhhat vericidirler.”*⁸¹

1832’de şehre gelen E.C. Wines de Hobhouse’ın notlarına benzer cümleler sarf eder ve Doğu’nun en moda içeceği ve İzmir’de neredeyse her sokağın köşesinde satılan şerbetin, bulunduğu haznenin çarkının gürültüsünün dikkatleri şerbetin satıldığı tezgahlara çektiğini belirtir. Yine mesela Kırım Savaşı sırasında İzmir İngiliz hastanesinde hemşire olan Martha Nicol ise kavun çekirdeklerinden yapıldığını öğrendiği çok da iyi bulmadığı tatlımsı içecekten yani sübyeden bahseder.⁸² Kahve tütün ayrılmazlığı konusundaki ilgi çekici bir anekdotu ise Yüzbaşı David G. Sutherland’ın 1788’de yazdığı mektubundan öğrenmekteyiz. İfadesine göre İzmir’den Efes’e giderken Türkler yol boyunca az yemek yiyorlar, her şekerlemeden sonra kahvelerini yudumlarken çubuklarını tütürüyorlardı ve son derece sert kahvelerini ceviz kabuğundan biraz büyükçe fincanlarından ve şaşırtıcı sayıda içiyorlardı.⁸³

Bu arada kahveyle birlikte tatlı ikramının yalnız Türkler arasında değil, görevlendirme sebebiyle şehirde bulunan yabancılar ve Levantenlerin arasındaki varlığını da yine seyyahlardan öğrenmekteyiz. 1785’te geldiği İzmir’de bir gün bir İngiliz tüccarın evine konuk olan John Griffiths, yaşam tarzı konusunda kendi vatandaşlarının da yerlilerle aynı gelenekleri benimsemesini tedirginlikle karşıladığını belirten sözlerine törelerin

⁸⁰ “Hans Barth’ın İzmir’i 1892”, Pınar, **G.G.İ. XIX. y.y. -II-**, s.116.

⁸¹ J.C. Hobhouse, a.g.e. 1813, aktaran Serçe, **a.g.m.**, s.40.

⁸² A Lady [Martha Nicol], Ismeer, or Smyrna and Its British Hospital in 1855, 1856, aktaran Serçe, **a.g.m.**, s.40; Sübye, badem içi ve kavun çekirdeği gibi şeylerden yapılan beyaz şerbet: badem sübyesi. **Kâmûs-ı Türkî**, haz. Şemseddin Sami, s.740. İzmir’de hazırlananı daha çok kavun çekirdeğinden yapılındır.

⁸³ Captain Sutherland, A Tour Up the Straits, from Gibraltar to Constantinople: With the Leading Events in the Present War Between the Austrians, Russians and Turks, to the Commencement of the Year 1789, 1790, aktaran E. Serçe, **a.g.m.**, s.39.

gerektirdiği selam ve hatır sormalardan sonra ev sahibesinin bir tepsi içinde şekerlemeler ve kahveler sunduğunu ekler.⁸⁴ Yine 19. Yüzyıl ortalarında gelen Fisher Howe İzmir'deki Amerikan konsolosunu evinde ziyaret eder ve o da *yerel geleneklere göre* vurgusunu yaptıktan sonra önce sert kahve ve şekerlemelerin, ardından tepsi üzerinde küçük gümüş tabaklarda iki çeşit reçel, birkaç kaşık ve su dolu bardakların servis edildiğini anlatır.⁸⁵ Adete göre, reçellerden birinden bir kaşık dolusu almak, sonra su içmek gerekmektedir. Bu ikramı porselen fincanlarda kahve ve telkâri gümüş ayaklar üzerine oturtulmuş şarap kadehleri takip eder.

Tatlı konusunda ise 19.yüzyılda İzmir'i ziyaret eden Sir Charles Fellows Türklerin en sevdiği yiyeceklerin sütten yapılan tatlılar olduğunu, sokaklarda sahlebin bolca satıldığını öğrenmekteyiz.⁸⁶ Ayrıca sütten yapılmış üzerine gül suyu dökülmüş muhallebiyi de yeni denediği bir tat olarak anlatması dikkat çekicidir.

1.2.4. Besinlerin Tüketiliş Biçimleri ve Yemekler

Bu konuda da seyahatnameler önemli veriler elde etmeye imkan vermektedir. Bu açıdan anılması gereken ilk seyyahlardan birisi Galland'dır. Fransızlar ile Türklerin yaşam biçimlerini karşılaştırdığı seyahatnamesinde beslenme alışkanlıklarını⁸⁷ da kıyasladığı bölümü Türklerin besinleri tüketiş biçimlerine dair oldukça ilginç detaylar vermektedir. Gezginin karşılaştırmasına göre Fransızlar ızgarada eti kızartırken eti kanlı olup suyunu muhafaza edecek şekilde, Türkler ise sanki kurutmak istercesine iyi pişirmektedirler.⁸⁸ Yine Fransızlar öküz ve koyun etlerini tencereye bütün olarak koyarak, Türkler ise kuşbaşı doğrayarak pişirmektedirler. Tavukta ise Fransızlar küçük parçalar halinde sundukları bu etin sulu kısımlarını kaşıkla verirken, Türkler tam tersi olarak tavuğu sofraya bütün halde getirir ve sulu kısmına bakmaksızın elleriyle yerler. Ayrıca Türklerin bir koyunun içini doldurup bütün olarak kızarttıklarını, Fransızların ise koyun etlerinin yalnız but, kol veya

⁸⁴ J. Griffiths, Travel in Europe, Asia Minor, and Arabia, 1856, aktaran Serçe, **a.g.m.**, s.39.

⁸⁵ J. Griffiths, Travel in Europe, Asia Minor, and Arabia, 1856, aktaran Serçe, **a.g.m.**, s.39.

⁸⁶ "Sir Charles Fellows'un İzmir Şubat 1838 ve Şubat 1840", Pınar, **G.G.İ. XIX. y.y. -I-**, s.76-77.

⁸⁷ A. Galland, **a.g.e.**, s.s.112-114.

⁸⁸ **A.g.e.**, s.113.

yan kısımlarının kızartmasını yaptıklarını, içini doldurarak kızarttıklarının ise yalnızca süt domuzları, tavuk, hindi, kaz gibi hayvanların olduğunu anlatır. Galland, Fransızların her çeşit eti yediklerini ancak dini perhizler sebebiyle birçok gün et yiyememelerine rağmen, Türklerin öküz, özellikle koyun, tavuk ve güvercin eti dışında dini yasak sebebiyle veya yemeyi sevmediklerinden her eti yemediklerini ama her gün et yemekte serbest olduklarını da karşılaştırmasında belirtir.⁸⁹ Fransızların ekmek ve eti parçalamak için bıçak kullanırken Türklerin bunu elleriyle yaptıklarını da ekler. Ayrıca Türklerin ağızlarına aldıkları et parçalarının kemik ve benzeri kısımlarını ağızlarından çıkarıp tabaklarının kenarına koymakta bir sakınca görmediklerini, bu hareketin Fransızlarca istifra sebebi olarak karşılanacağını da anlatmaktan geri durmaz. Eti nasıl tükettiklerinin karşılaştırmasının yanında Fransızların kalın ve iyi pişmiş, Türklerin ise peksimet gibi ince ve iyi pişmemiş ekmek yediklerini; yine Fransa’da pirinçle hazırlanan yemeklerin sulu olurken, Türklerin pirinç pilavını taneleri tek tek sayılacak şekilde yemeyi istediklerini de belirtir.⁹⁰ Bunlardan başka, Fransa’da pişmemiş ve soslarla tatlandırılmadan tüketilmeyen *hıyar ve diğer otları*, Türklerin çiğ olarak yediklerini ekler.

Türklerin besinleri tüketim alışkanlıklarıyla ilgili hemen hemen benzer ama daha detaylı başka bilgileri, zengin bir Türk’ün evine konuk olan Amerikan donanmasında görevli bir subaydan öğrenmekteyiz. Anlatımına göre Türkler, saat ikide akşam yemeği için hazırlık yapmaya başlarlar. Önce halı, ardından üzerine bir masa örtüsü serilir ve Türkler hep birlikte bağdaş kurarak etrafında otururlar. İlk yemek tahta kaşıklarla yenilen pirinç pilavıdır. Hemen arkasından tahta kaşığın gümüş ve altın ev eşyası kullanımının yasak olmasından kaynaklandığını ayrıca tabak, bıçak ve çatalın olmadığını da ekler. Genellikle giriş yemeği olan pilavdan birkaç kaşık alındıktan sonra kaldırılmış arkasından ızgara tavuk gelmiştir:

“Vali elleriyle tavuğu parçaladı, dişlerini kullanarak göğsünün neredeyse bir yanını çıkardı ve geri kalanını attı. Karşıdaki bir Türk, büyük bir sükûnetle bunu aldı ve bitirdi. Bu da derhal kaldırıldı ve otuzdan fazla yemek hızlı bir şekilde birbirini takip etti. Hepimiz hemen hemen aynı anda her birinin içine parmaklarımızı daldırdık. Bunlar çoğunlukla sebze yahnisi ve güveçten oluşuyor, ama hızlı bir şekilde değişiyorlardı. Ancak zar zor görüp ele geçirebildiğim birkaçını tadabildim.

⁸⁹ A. Galland, **a.g.e.**, s.114.

⁹⁰ **A.g.e.**, s.113.

Yemekten sonra, içmek ve yıkanmak için su getirildi. Sonra servis edilen meyveyi nargile ve tütün izledi.”⁹¹

İzmir’i ziyaret eden bir diğer gezgin olan Ernst Christoph Döbel’in hayranlıkla dolu notlarına bakıldığında 19.yüzyılın ilk yarısında İzmir’in besinlerini ve bu besinleri tüketme biçimleriyle ilgili bazı bilgiler daha edinebilmekteyiz. *“İşte şurada, kışın bile tazesini en uygun fiyata alabileceğiniz kuru üzüm, biraz ileride kuru incir, bir başka yerde -Noel zamanı iyice olgunlaşan- turunç ve limonlar. Tüm bu güzelim yiyecekler bütün dünyaya gönderiliyor. Topraktan çıkarılan bu ürünlere duyulan hayranlık, liman yakınlarındaki Balık Pazarı’nda satılan çeşitli balık, yengeç, midye, istiridye ve daha birçok ender bulunur deniz ürünlerinde de devam ediyor.”⁹²* sözleriyle İzmir’in verimliliğini öven yazar İzmirliilerin deniz ürünlerinin bazılarının ızgarasını yaptığını, Avrupa’da ender bulunan ‘nefis öküz dili’ dururken iğrenç görünümlü ahtapotun ızgarasını yedikleriyle ilgili de ekleme yaparak ilginç detaylar aktarıyor. Ayrıca hali vakti yerinde İzmirliilerin kesilen hayvanların ciğerlerini ev hayvanları için, yoksulların ise beslenmek için aldıklarını eklemektedir. Yine Türklerin Edirne’de olduğu gibi domuz eti kesimini yasaklayamadığını bu etlerin Frenk Sokağında satıldığını ve hatta Türkler tarafından avlanan yaban domuzlarının derilerini yüzdükten sonra etlerini Frenklere sattıklarını da anlatmaktadır.

Etlerin nasıl tüketildiğinin öğrenilmesinin yanında Türk lokantalarının özellikleriyle ilgili ilgi çekici detayların da öğrenilebildiği Alman gezgin Hermann Scherer’in seyahatnamesine göre de Türk lokantalarında yemeklerin yapıldığı yerde yenmesi, yemeklerin nasıl pişirildiğini görmek için bir fırsat sağlamaktadır ve ekler:

“Koyun ve kuzu eti genellikle yenen etler arasındadır; bir yandan şişlere dizilmiş etler kömür ateşi üzerinde pişerken arasına konan kızarmış et, soğan karabiber ve tuzla öylece yenmektedir. Burada yediğimiz köfte ve pilav, bize Frankfurt’ta Türk yemeği yapan madamı hatırlattı. Bir başka leziz yemekse yaprak sarmasıdır. Balığı da pişirmeyi iyi biliyorlar. ...Tatlı olarak da... Avrupa sofrasında rahatlıkla yer bulabilecek olan helva ve baklava vardır.”⁹³

⁹¹ “Unpublished Manuscripts of a Traveller in the East”, The Oriental Herald and Journal of General Literature, 1826, aktaran Serçe, **a.g.m.**, s.41-42.

⁹² “Ernst Christoph Döbel’in İzmir’i 1832”, Pınar, **G.G.İ. XIX. yy. -I-**, s.12.

⁹³ “Hermann Scherer’in İzmir 1860”, İlhan Pınar, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir: Yabancıların Gözüyle İzmir 1608-1918**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2001, s.234.

19.yüzyılın ortalarında İzmir'e gelen John Patrick Briggs ise dönemin otellerinden birisinin akşam yemeği mënüsünden bir örnek sunuyor. *Hotel Mill*'deki bu mënüde *dilbalığı, fırında pişirilmiş çulluk, salata, İonya şarabı* ve *Kokulu İatakia* (Suriye'de yetişen bir çeşit tütün) *çubuğu* vardır.⁹⁴ Yüzyılın sonlarında İzmir'i ziyaret eden Rudolf Von Lindau da diğer gezginlerin de sıklıkla dikkat çektiği üzere daha çok Levantenlerin ve varlıklı gayrimüslim Osmanlıların vakit geçirdiği Kordon'dan gözlemler yapmış ve buranın yemek yeme alışkanlıklarıyla ilgili bazı bilgiler not etmiştir. 19. Yüzyılın sonlarında sosyal yaşamda önemli mekanlar olarak ortaya çıkan ve Birinci Kordon'da boy gösteren kulüpler açılmıştır. Bunlar arasında en meşhurları *Rum Gazinosu, Avcılar Kulübü* ve *Sporting Kulüptür*. Özellikle bugün, yerinde İzmir Ticaret Odası binasının olduğu 1894'te inşa edilen Sporting Kulüp yüzyıl sonlarından 20.yüzyılın başlarına dek özellikle Levanten sosyetesinin gözde buluşma yeri olmasının yanında kentin belli başlı, tiyatro, konser ve benzeri gösteri sanatlarına ev sahipliği yapmasıyla da önemli bir mekân olmuştur. İşte Lindau, rehberi tarafından yemek yemek için bu kulübün manzaralı terasına çıkarılmıştır. Rehberin Lindau'ya anlattığına göre İzmirli erkekler *evcimendir*. Ermeni, Rum ve Yahudi erkekleri başkalarına karşı çok cömert ve konukseverdir ancak kendileri için, Lindau gibi öyle bir masada yemek yemek veya şarap içmek gibi talepleri yoktur. Avrupalılarda ise evli ve çocuk sahibi olan yaşlılar evlerinden çıkmamakta, gençleri ise kulüp terasında yemekten daha ucuz restoranlara gitmeyi tercih etmektedir. Lindau, Sporting Kulüpte yediği yemeğin iyi hazırlandığını ancak *mütevazı bir Alman restoranında alıştırığı lezzetten çok uzak olduğunu* söyleyerek beğenisinin ölçüsünü belli ederken; *çeşitli soslarla her yerde kolayca bulunabildiğini* iddia ettiği kuzu etini yemekte karar kıldığını; salata, taze fasulye ve enginar ile meyvelerden çilek, kiraz, üzüm ve özellikle Amasya elmasını beğendiğini de not etmiştir.⁹⁵

⁹⁴ J. P. Briggs, *Heathen and Holy Lands Or Sunny Days on the Salween*, 1869, aktaran Serçe, **a.g.m.**, s.41.

⁹⁵ "Rudolf Von Lindau'nun İzmir'i 1898", Pınar, **G.G.İ.XIX. yy. -I-**, s.149.

1.2.5. Olağanüstü Hallerde Beslenme

19.yüzyıl boyunca aralıklarla İzmir’de görülen veba salgınları sırasında da özellikle ve genelde en başta önlem alan ve bunu titizlikle uygulamaya çalışan Levantenlerin beslenmeleriyle ilgili detayları dönemin misafirlerinden Kontes Pauline Nostitz’in gözlemlerinden öğrenmekteyiz.⁹⁶ Aktardığına göre şehirde salgın baş gösterdiğinde Avrupalılar yüksek duvarlarla çevrili ve tek kapısı olan evlerine kapanmakta, şehirle her türlü ilişkilerini kesmektedirler. Bu sırada yiyecek gereksinimlerini sokaktan geçen satıcılardan sağlamaktadırlar. Evin erkeği tarafından demir sürgülü kapı açıldıktan sonra satıcılar istenenleri hemen kapının yanında duran ilaçlı suyla dolu fiçinin içine atmaktadırlar. Ekmekler, yumurtalar, sebzeler ve hatta canlı tavuklar bile bir süre dokunulmadan bu ilaçlı suyla dolu fiçinin içinde dezenfekte edilmesi için bekletilmektedir.

Veba salgınları sırasında seyyahlar şehirde olmuş olsa bile bahsi geçen önlemleri olarak bir çeşit karantina ortamına kapanmakta ve dolayısıyla diğer kesimler hakkında gözlem yapmaları güçleşmekteydi. Bu nedenden dolayı anlatılarda söz edilemediği için Türklerin salgın durumlarında nasıl bir beslenme içinde oldukları öğrenilememektedir.

1.3.Hatıratlarda Beslenme

Beslenme insanoğlunun gündelik yaşamının bir parçasıdır. Gündelik yaşamla ilgili bilgileri yalnız seyahatnamelerden değil hatıratlardan da öğrenmek mümkün olmaktadır. Bu açıdan İzmir ile ilgili en meşhur hatırat kabul edilir ki ünlü Türk yazar Halit Ziya Uşaklıgil’in “*İzmir Hikayeleri*”dir.⁹⁷ Yazarın, 1877-78 Rus Harbi’nin yaşandığı tarihten itibaren tam 12 yıl kaldığı İzmir’deki anılarını, gözlemlerini ve gerçekle uyumlu hikayelerini içeren bu eserde dönemin besinleri ve bunları tüketiş biçimleriyle ilgili de bilgiler öğrenmek mümkün olmaktadır. Yazarın aktardığına göre o tarihlerde İzmir

⁹⁶ “Kontes Pauline Nostitz’in İzmir’i 1835”, Pınar, **G.G.İ. XIX. yy. -I-**, s.38.

⁹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil, **İzmir Hikayeleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1950.

evlerinde fırın ekmeğinden ziyade evde yoğurulmuş ekmeklere rağbet vardır. Bu ekmeğin *biraz sert kabuklu olmasıyla birlikte fırının iyi bir saatine denk gelir de iyi pişmiş ve kabarmışsa bir de halis buğday unundan yapılmışsa çok lezzetli olmuş olacağını da öğrenmekteyiz.*⁹⁸ Ekmek bahsinden bu şekilde söz eden yazar, annesiyle birlikte misafir olarak kaldıkları bir aile büyüğünün evinde yenen kahvaltıyı da aktarır: "*Mecbur bacının hazırlıyarak gönderdiği bu kahvaltı tepsisinde neler yoktu. İzmir'in meşhur küçük turunç reçeli, tulum peyniri, pastırma, zeytin, çekişte, koca bir kap içinde hâlâ dumanı tüten süt v.s. ...Ufak bir tevakkuftan sonra reçele, peynire iltifat etti; kendisine ve bana süt koydu, fincanlara şeker ilave etti...*"⁹⁹ Bu satırlardan o zamanın kahvaltısının günümüzden pek farklı olmadığını öğrenebilmekteyiz. Bir diğer bahiste de o dönem İzmir'inin Türk evlerinde pişen yemeklerle ilgili bilgiler edinebiliyoruz: "*Mecbur bacı tencerelerin kapağını açarak hazır yemekleri gösterir. Hangisini canım çekerse bana onlardan ayırır. Terbiyeli kabak dolmasına, arpa şehriyesile, yahut nohutla pişmiş pilava, kuzu kızartmasına hele hamur işlerine bayılırım.*"¹⁰⁰ Yine yatıya kalan misafirin odasına bırakılan ikramlıklar arasında limonata, badem kurabiyeleri, bir küçük kasede çevirme ve iki küçük gümüş kaşık vardır, böylece dönemin seyyahlarının da sıkça bahsettikleri durumla karşılaşırız. Yine Uşaklıgil'in anlatımından varlıklı ailelerin konaklarında altlı üstlü mahzenlerin olduğunu ve bu mahzenlerin alttakilerinin erzaka mahsus olarak: "*Tavanda asılı bir tahta üzerinde tulum peynirleri, etrafta yağ, pirinç, şeker, zeytinyağı dolu küpler... Buraya girilince bir bakkal dükkânı kokusu insanın burnunu tırmalardı.*"¹⁰¹ özellikleri olduğunu öğrenmekteyiz.

Güzel İhsan isimli anlatımında da dönemin yiyecek ve içecekleri ile ilgili bilgiler öğrenmeye devam ediyoruz. Uşaklıgil'in anlatımına göre Güzel İhsan:

"...sabahleyin erken sokağa fırlar, kış ise soluğu Bitpazarı yanında duran salepçi Arnavud Zeynel'e uğrar, İzmir'in pek meşhur olan şam halkalarından bir tane alır yolda başlıyarak onu yer, üstüne bir fincan sütlü tarçınlı sahlep içer,(...)Mevsim yaz ise, boğaz işinin bu sabah faslını değiştirmiş bulunurdu: Çakı bedestenine dalmadan evvel İzmir'in pek meşhur olan katmerini en iyi yapan o civardaki fırına uğrar, üstüste iki üç katmer yuvarlar, sonra bunları midesine indirmek için etrafta

⁹⁸ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.38.

⁹⁹ **A.g.e.**, s.44.

¹⁰⁰ **A.g.e.**, s.46.

¹⁰¹ **A.g.e.**, s.58.

*demirhindi, yahud sübiye satan şerbetçilerden birini araştırırdı ve dolu dolu buz gibi bir bardak şerbeti diktikten sonra...*¹⁰²

Böylece o dönemde seyyahların da değindiği şerbet bahsini bir de Uşaklıgil'den okuyabiliyoruz. Devamında bu iki şerbetin İzmir'in özelliklerinden olduğunu söylediği gibi *sübyenin* kavun çekirdeklerinin ezilerek un haline getirilmiş olmasından süzülerek yapıldığını anlatmak suretiyle tarifini de verir. Güzel İhsan'ın öğle molalarında karnını nasıl doyurduğunu da anlatan yazar bu anlatımlardan dönemin mekanlarına göre yenen menülerini de aktarmış olur.¹⁰³ Güzel İhsan'ın işi ticaret mahkemesinde ve kesesi dolgunsa Kramer gazinosunda *kanlı kanlı çok pişmemiş, gayet yumuşak, etrafında patates, Brüksel lahanacıkları, üzerinde iki tane tavada yumurta ile bir fileto, bol domates salçalı, parmesan peynirli bir makarnadan oluşan* menüsünü yer, ardından büyük bir kadeh *Draher birası* ile *yaprak sigara* içer. Eğer işi hükümet dairesinde veya takip olunacak işi olmayıp molasında serbest ise öğle yemeğini bazen Kemeraltı caddesinde bir küçük dükkanda gözlemeciye uğrar, onun gözlemesinden ziyade *katmerli* diye ünlü ve bir nevi omleti andıran nefis yemeği ile yetinir; yahut Şadırvan camii civarında kebabçıya gider, onun *tandır kebabı* namı ile fırında pişirdiği yufkaya sarılmış kuzu etinden tıka basa yer. Güzel İhsan'ın zevk aldığı bir başka yemeğin de üzerine iri zeytin taneleri sıralanmış havyar ezmesi olduğunu anlatan yazar, İhsan'ın çarşıda tanıdığı bir küçük bakkalın bu havyar ezmesini yapmakta bir *üstad* olduğunu da ekler. Bu bakkal yalnız havyar yapmaz iri parça salamura sardalyeleri iyice temizleyerek, bol limonla zeytinyağına yatırıp tabağın etrafına dizdikten sonra rendelenmiş soğan, kırmızı turp, marul göbeği, yeşil zeytin vesairenden oluşan bir dizayn yaparak birkaç dilim bembeyaz francala ile yutkunarak bekleyen Güzel İhsan'a servis yapar.¹⁰⁴

Bunların yanı sıra dönemin Karataş meyhanelerinde ya da Rum yatağı olarak anılan Kerahori isimli tavernada veya Eldorado Gazinosu'nda İzmir'in ünlü iri parça karidesleri, Şamfıstığı ile tuzlu badem, *tarator*¹⁰⁵, halka halinde kızartılmış patlıcan, beyin salatası, içi

¹⁰² Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.91

¹⁰³ Güzel İhsan'ın yemek maceraları, Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.s.92-93

¹⁰⁴ **A.g.e.**, s.93.

¹⁰⁵ Tarator, toroto ya da taratuar, bazı Balkan ülkelerinde ve Kıbrıs adasında yapılan ve cacıktan esinlenmiş, ona benzeyen ve balık veya diğer deniz ürünlerinin yanında yenen soğuk bir yemek, meze. İçindekiler: Bayat ekmek, ceviz, zeytinyağı, süzme yoğurt, limon suyu, sarımsak ve tuz.

ançoesle (ançüez)¹⁰⁶ dolmuş yeşil zeytin, ıstakoz salatası, tavada midye taratorlu, havyar ezmesi vesairenin meze olarak sunulduğunu, İzmir'in meşhur dil balığının tavada kızartıldığını da yazarın satırlarından öğreniyoruz. Halit Ziya'nın kendisinin de İstanbul'a dönmeden önce bir süre çalıştığı İzmir Osmanlı Bankasının bulunduğu *ferhanenin* (İşhanı) karşısındaki bir ikinci ferhanedeki Rum lokantasında pilav yemeyi çok sevdiğini, lokantanın kendisine pilavının üstüne ya bir domates ya beş on bamya ya da bir tane patlıcan oturtması koyarak jest yaptığını da okuyor ve dönemin yemekleriyle ilgili detaylar edinebiliyoruz.

Dönemin seyyahlarının da benzer bilgileri aktardığı üzere İzmirli Türklerin yemekleri yeme biçimleriyle ilgili bir de Uşaklıgil'den şu anekdotu aktarmak yararlı olacaktır:

*"Yemek odası olarak kullanılan selamlığın büyük odasında idik, burası aynı zamanda salon vazifesini de görüyordu. Ortada yuvarlak bir masa, etrafında sandalyeler yemek zamanına muntazırdı (hazır). O tarihte Türk evlerinde eski usul ile sofranın kurulması umumî idi. Yerde mindercikler, ortada açılır kapanır bir iskemle, üzerinde bir sini, onun üzerinde bir çorba kasesi yahut bir yemek tabağı, herkesin önünde bir kaşık ve birkaç dilim ekmek, bir peşkir, sofranınla tamam olmuş bulunurdu. Hatta çatal konulmaz, su isteyenlere tek bardakla ötede duran sürahiye su verilir. Yalnız büyük evlerde bu iptidai şark usulile garp sofrası arasında mutavassıt (aracı, ortalama) şekli bulunmuştu, yavaş yavaş yeni bir usul aranıyor ve bu da yukarı tabakadan başlayarak cemiyetin daha aşağı sınıflarına iniyordu. Bizim aile evlerinde bu mutavassıt usul tatbik ediliyordu. Yerde değil, sandalyelerde ve bir masa etrafında toplanılıyordu. Herkesin önünde bir iki tabak, çatal bıçak, bir bardak vardı; yemek masanın ortasına bırakılıyordu."*¹⁰⁷

Anılarını, öykülerle aktardığı bu eserinden başka Halit Ziya Uşaklıgil gibi İzmir ile ilgili anılarını edebi bir tür olan roman içinde harmanlayarak aktaran bir başka isim ise Kozmas Politis'tir.¹⁰⁸ Doğum yeri aslen Atina olan yazarın babası Midilli annesi Ayvalık'lıdır. 1890'da ekonomik kriz sebebiyle İzmir'e yerleşmişlerdir. Bu tarihten 1922'ye dek İzmir'de yaşamıştır. Bu dönemi konu alan "Stou HatziFrangou - Ta sarantáchrona mias chaménis politeías" başlıklı romanını 1962'de 74 yaşında kaleme

¹⁰⁶ İtalyan mutfağı menşei ançüez çoğunlukla hamsiden ya da çaça, sardalye ve tirsî balıklarından yapılan yağlı ve tuzlu bir balık ezmesidir.

¹⁰⁷ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s.50.

¹⁰⁸ (1888-1974) Asıl adı Taveloudis Paraskeuas (Ταβελούδης Παρασκευάς), Kaynak: Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών, E.K.E.B.I, <http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=342> (Erişim Tarihi: 5.06.2020.)

almıştır.¹⁰⁹ Ancak eserin “*Ta sarantáchrona mias chaménis politeías* (Yitik Kentin Kırk Yılı)” altbaşlığı ve içeriği ona roman türünde yazılmış bir hatırat özelliği vermektedir. Dönemin İzmir’inin, merkezde Hacı Frangou Mahallesi¹¹⁰ olmak üzere diğer bölgeleriyle birlikte farklı açılardan betimlemesinin yanında beslenme anlayışı ile ilgili ifadelerle de yer verilen bu eser, bu açıdan da oldukça dikkat çekicidir.

Roman karakterlerinden *Papa-Nikolas*’ın *Büyük Meyhaneler Sokağı*ndan ve buradaki büyük çarşıdan geçtiği bir sırada buraların sunduğu manzarayı betimler. “*Bunlar, milletin yalnız içki içmek için gittiği sokak meyhaneleri değildiler. Her meyhanenin kendi presi kazanları vardı ve şarap, konya, sepre ve sakız rakısı yapıyordu. Tezgahları ve veresiye içenler için ayrı masaları vardı. Ama, esas işleri toptancılıktı ve ispirotyu Odesa ve Trieste’den getiriyorlardı.*”¹¹¹ diye anlatır *Meyhaneler Sokağı*nı. Tanınmış bakkal, balıkçı ve kasapların bulunduğu çarşı bahsinde ise detaylı bir besinler panoraması çizer. “*Barsakları çıkarılmış öküz ve buzağı etleri -koyun etine pek rağbet yoktu- çengellere asılırdı; butlar, kelleler, kıpkırmızı ciğerler. Yerler kan çamuru, kanlı önlükler, kanlı bıyıklar, bıçaklar ve baltalar- (...)*”¹¹² cümleleri ile kasap görüntülerine değinen yazar, “*Daha ileride, mermer tabakalar üzerinde ya da kasalarda kırlangıç balıkları, trançalar, barbunya, çipura, karabalık, torpil, turna ve kayabalıkları, (...)*”¹¹³ cümleleri ile ise bize balık tezgahlarından haber verir.

“*Ve bakkallardan tulum peyniri, kaşkaval, tereyağı, turşu, sardalya ve ringa ezmesi, tarama kokuları gelirdi- boğazına düşkün olanlar, bakkallık yağlı iş diyorlardı: çünkü, meraklıları işten evlerine dönerken buradan alışveriş ederlerdi. Kalın yağlı kağıtta sardalya ezmesi ya da asma yaprağına sarılmış uskumru. Fasula’daki bakkallar ise bambaşkaydı. Bunlarda buğulama balık, jambon, rokfor, gravyer, istediğin kadar hatta variliyle siyah Rus havyarı bulurdun. Bir güzel ince yağlı kağıda sarıverirlerdi sana.*”¹¹⁴

¹⁰⁹ Yazarın, “Hacı Frangu’da (anabaşlık) – Yitik Kentin Kırk Yılı (altbaşlık)” isimli kitabı Türkçe’ye “Yitik Kentin Kırk Yılı – İzmir’in Hacı Frangu Semtinden” ismiyle Osman Bleda tarafından çevrilmiş ve 1992 yılında Belge Yayınları tarafından basılmıştır.

¹¹⁰ Aydın İstasyonu ve Punta kolunda sona eren tren hatlarının batısında kalan bölgedeydi. (Günümüzde Alsancak Tren Garının batısı).

¹¹¹ Kozmas Politis, **Yitik Kentin Kırk Yılı – İzmir’in Hacı Frangu Semtinden**, çev. Osman Bleda, Belge Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.43.

¹¹² Politis, **a.g.e.**, a.y.

¹¹³ **A.g.e.**, a.y.

¹¹⁴ **A.g.e.**, s.43.

Bu detaylardan anlaşılan o ki o zamanın bakkalları ayaküstü lezzetlerin tadım noktaları işlevi de görmekteymiş. Bunlardan başka ayrıca patlıcanın çok ufak boylu bir çeşidinden yapılan *meltzanaki (melcan) reçelinden*¹¹⁵, üzümünden yapılan bir çeşit içki olan *seprenin* yanında meze olarak acı baklanın¹¹⁶ yendiğinden de Politis sayesinde yazılı olarak haberdar olmaktadır.

Dönemin en önemli tanıklarından ve hatırat yazarlarından bir diğeri ise Nail Moralı'dır. İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olan Moralı, tanık olduğu Mütareke ve İşgal dönemi anılarını ele aldığı kitaptan sonra ısrarlar üzerine bu dönemlerden önceki İzmir ile olan anılarını da yayınlamaya karar verir. “(...) *asrımızın başlarında İzmir'in ve İzmirlielerin alemini de dile getirmek hevesine düştüm. (...)*”¹¹⁷ ifadelerinde de belirttiği üzere 20.yüzyıl başlarındaki İzmir'i *Mütareke'de İzmir, Önceleri ve Sonraları* isimli eserinde anlatır. Moralı, hatıratında dönemin İzmir'inin beslenme alışkanlıklarına da değinir. Örneğin İzmir'de kışlık hazırlıkları için yapılanları şu cümlelerle aktarır:

*“Tarhana, domates salçası, pestil, meyve kuruları, pekmez hazırlanırdı. Yine varlıklılar, veya imkan bulanlar senelik sovanlarını çuvallarla, sarmısaklarını kangallarla, kırmızı biberlerini salkımlarla yazdan sağlardı. Kış için evlerde kuru yufka yaptırılırdı. Yufkacı hacı kadın haftalarca evvelden peylenirdi. Açılan yufka geniş saç üstünde pişirilir, üst üste yığılır, sandık odasına yerleştirilirdi. Yufkacı kadın bezdirme için – kalınca açılmış, az kavrulmuş- yufkalar yapardı bir aralık. Salçalı, soğanlı kıyma bu yufkalara sarılı ve yenirdi. Şimdiki lahmacun nev'inden bir şeydi bu. Bezdirme şuruba bulanarak da yenirdi.”*¹¹⁸

Moralı, hatıratında *Hayır* için lokma, aşure ve helva pişirilip eşe, dosta, komşulardan başka özellikle de fakirlere dağıtıldığını anlatarak günümüzden pek de farklı olmayan geleneklere değinir. Kurban bayramlarında kurban etinden, kuru erik, kayısı, üzüm, badem ve fıstıkla yapılan bir et tatlısı olan *Gerdaniye*'yi çok sevdiklerinden, Karadeniz'in hamsi tatlısının yöreye özgü olması gibi bu tatlının da İzmir'e özgü olduğundan bahseder.¹¹⁹ Moralı'nın anekdotlarından öğrenilen bir başka dikkat çekici detay ise İzmir'de Müslüman adetlerinden olan senede bir defa uğur, sevap sayılarak deve etinin

¹¹⁵ “μελτζανάκι ρετσέλι”, Politis, **a.g.e.**, s.33.

¹¹⁶ **A.g.e.**, s.44.

¹¹⁷ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir**, Yay. Haz. Erkan Serçe, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.XII.

¹¹⁸ **A.g.e.**, s.6.

¹¹⁹ **A.g.e.**, s.8.

yenmesidir. Başdurak'ta Araplar tarafından satılan deve etinin tadının ekşi ve yavan olduğunu belirten Moralı, hoş bulmadıkları bu eti sığır etiyle karıştırıp yapılan köftelerle aile büyükleri tarafından yemek zorunda bırakıldıklarını not eder.¹²⁰

Seyyahların ve Uşaklıgil'in değindikleri gibi İzmir'in şerbetleri ve *Subya*'sı (Sübye) ile ilgili olarak Moralı da aynı görüşleri belirterek dönemin lezzette usta isimlerinin adlarını anar. *Çakı Bedesteni*'ne girmeden köşedeki yerinde güzel muhallebileriyle Şerif Usta; kendine özgü yöntemi sayesinde kirazdan ve karpuzdan başka her meyveden yaptığı *rayihali tadı emsalsiz* şerbetleriyle Şerbetçi Kadri Usta; taze üzümünden yaptığı ve kapışılan şıralarıyla Şıracı Derviş; *haşlanmış* 'Subya'sı ile ün yapmış ve onun gibi yapanının bulunması kolay olmayan Konyalı Hafız bu isimlerdendir.¹²¹

Eniştesi Alemdarzade Ethem Bey'in *gravyer*, *iç ceviz*, *havyar* ve *francala* ile öğle öğününü yaptığını ve bunun onlara lüks gözükmediği gibi sabah kahvaltısında havyar yiyenlerin az olmadığından ve Kraemer Pasajı'nın Kordon'a çıkan kapısının yanında bir Rum fistikçinin fıstığın yanında anasonlu, karaca otlu, tuzluca 20 santim uzunluğunda, 3 santim çapında gevrek sattığından bahsettiği anekdotları da döneme dair besinlerle ilgili önemli kayıtlardır.¹²²

Kara avının *Düyunu Umumiye İdaresi*'nden ücretle alınan *av tezkeresi*yle yapıldığını belirten yazar, av mevsimi dışında avlanmanın yasak olduğuna değinir. Av bölgeleri ve avlanan hayvanlarla ilgili de önemli ipuçları veren Moralı, şu satırları kaydeder:

“Yazın Balçova- Agamemon deresi, Narlıdere, Bozyaka, Soğukkuyu içlerinde, Dede Başı, Tomazoda, Bornova etrafında Kocabaş, Çavuşkuşu, Kuyruk kaldıran tarlakuşu avlanırdı. Şimdi bu bölgeler konularla dolmuş olduğundan yaz avı için eski kolaylıklar kalmamıştır sanırım. Kışın Yamanlar, Nif, Sabuncubeli, Değirmendere gibi yerlerde keklik, lökeşe -çulluk-, tavşan.. Cellat Gölü'nde¹²³ kaz,

¹²⁰ Moralı, **a.g.e.**, s.13.

¹²¹ **A.g.e.**, s.16.

¹²² **A.g.e.**, s.40,53.

¹²³ Torbalı yakınlarında bulunan ve bataklık olması sebebiyle her yıl binlerce insanın sıtma hastalığından ölmesine neden olan göle halk arasında verilen isim. Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle başlayan kurutma çalışmaları 1940'ta tamamlanır. Günümüzde ismi “Sağlık Ovası”dır. Mehmet Karayaman, “Cellât Gölünden Sağlık Ovasına”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.24, S.72, (2008), s.s.693-707.

ördek bol bulunurdu. Babam AKDAĞ'a geyik avına çıkardı. Whittaller AKDAĞ'da her sonbaharda kamp kurarlardı.*"¹²⁴

Bir deniz memleketi olan İzmir'de balıkçılığın Rumların elinde olduğunu belirten yazar, Yeni Kale dışında *çipro, trança*, Yeni Kale'nin kıyı çerçevesinde en iyi cins ve bol barbunya'nın avlandığını, Karataş – Göztepe kıyılarında zıpkınla ahtapot ve mürekkep balığı tuttuklarını anlatır.

*"İzmir'in KİDONYA'sını İstanbul'da hydroğraflar bile tanımıyor. Petit LAROUSSE'da resmini gördüm. "Praire" (Venus verrucosa)** diyorlar ona. Ben kidonyayı, İstanbul'un istiridyasından, tırağından üstün lezzette bulurum. Bayraklı, Mersinli önlerinde kumlu deniz dibine tel çubuklar batırarak çıkarılan 'Sulina'nın (Sülünes) dolmasını pek severdim. Bir parmak uzunluğunda iki sarımtırak kabuklu bu yaratığa benzetişle piyasaya, şimdiki whisky bardaklarından az uzununa SULİNA derlerdi. İzmir'in böceğini istakoza tercih edenlerdenim. İzmir karidesleri, İstanbul'unkilerden sonra diğer sahillerimizde çıkanlardan daha üstündür derler.*"¹²⁵

Deniz ürünleriyle ilgili bu aktardıkları da dönemin besinlerine dair dikkat çekici örneklerdendir.

Kısacası İzmirli Eskiçağlardan itibaren tahıl, sebze, meyve ve balık açısından oldukça iyi beslenmekteydi denilebilir. İzmirlinin, şehrin coğrafyasının sağladığı bol ve bereketli iç verimi şehre taşıyan araçlarla, dışarıdan ise gelip giden gemilerle sürekli ikmal edildiği için beslenme açısından sıkıntı çekmediği söylenebilir. Tarımsal üretimin devamlılığı boyunca, bu devamlılık Balkan savaşlarından itibaren başlayan savaşlar döneminde de kısmen kesintiye uğramasına dek böyle olmuştur. İzmir sadece, daha 17.yüzyıldan itibaren buğdayın bütün kenti besleyecek kadar civarında üretilmemesi sebebiyle buğday ithaline ihtiyaç duyar. Galland'ın: *"Bütün bunlar gösteriyor ki civar toprakları çok bereketlidir ve bol ürün verir ve bu nedenle de kentin buğday konusunda olmazsa yaşamın zorlaşacağı yabancı bir yardıma gereksinimi yoktur."*¹²⁶ şeklindeki ifadesi ve bahsi geçen tüm seyyahların ifadeleri de dahil olmakla İzmir'in buğday dışında beslenme sıkıntısı çekmediği yorumunu yapmak mümkün olmaktadır.

* Denizli'nin Çal ve Çivril ile Afyonkarahisar'ın Dinar ve Sandıklı ilçeleri arasında kalan ve kızıl geyikleriyle birlikte yaban hayatı ile ünlü olan dağ.

¹²⁴ Moralı, **a.g.e.**, s.59.

** Tuzlu su istiridyelerinin bir türü.

¹²⁵ Moralı, **a.g.e.**, s.60.

¹²⁶ A. Galland, **a.g.e.**, s.80.

2. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İZMİR

İtilaf ve İttifak olarak bloklaşan devletlerin tarihi süreçte getirdikleri nedenlerin sonucunda çıkarlarını en acımasız şekilde çatıştırdıkları 1914'te başlayıp dört yıl üç ay on bir gün süren ve 1918'de sona eren savaştır. Önce merkez Avrupa'da başlayıp yeni ülkelerin katılımı ve cephelerin büyümesiyle geniş bir alana yayılan, insanlık tarihinde o zamana kadar görülmemiş bir seferberlikle gerçekleştirilen ve beşeri, maddi ve manevi büyük kayıplara yol açan, insan hayatının her alanına etki eden yıkıcı ve etkili sonuçlarıyla tarihin bu anlamdaki ilk büyük savaşıdır. Çok kısa sürede biteceği umuduyla başlayan ancak hiç bitmeyeceği inancının sürdüğü bir evrede sona eren bu büyük savaşın önce Avrupa ve Osmanlı için nasıl başladığı ve sonuçları özetle ele alınacak ardından İzmir'in savaş yılları detaylandırılacaktır.

2.1. Avrupa'nın Büyük Savaşı

McNeill 1789'dan 1914'e kadar olan 125 yıllık süreçte yaşananların, eski kolonileştirme ve ticari yayılma sürecinin bir ürünü olduğunu belirtir ki, bu süreç aynı zamanda sonunda yaşanan 1914'te başlayıp tam dört yıl süren Büyük Savaş'ın sebeplerinin üretildiği dönem de olacaktır.¹²⁷ Bu nedenleri ticaret savaşları, sömürge kapma yarışları, Fransız İhtilali ile gelişen ideolojiler, Avrupa'yı düşman iki kampa bölen ittifak sistemleri ve bununla hız kazanan silahlanma yarışı, militarizme yöneliş,

¹²⁷ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, çev. Alâeddin Şenel, 6. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.646.

milliyetçiliğin aşırılaştırılması sonucu oluşan dünyanın geri kalanına yukarıdan bakma ile gelişen emperyalizm oluşturmaktadır.¹²⁸

1870 yılında Prusya'nın, Fransa'yı yenerek ve elinden Alsace-Lorraine bölgesini alarak Alman Birliğini kurması ile bundan sonra yeni etkin bir şekilde Avrupa Kıtası'ndaki dengelerde yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Bu durumda Fransa'nın kendisini yeterli gördüğü anda bir rövanş savaşı başlatacağını düşünen Almanya, bu sebeple Fransa'yı siyasi ve askeri bakımdan yalnız bırakmak amacıyla Avrupa devletlerini yanına çekmeye çalışacak yani ittifak arayışlarına girişecektir. Ancak neticede Birinci Dünya Savaşına giden sürece en büyük sebepleri oluşturacak olan gelişmeler dümeninde önce Bismarck'ın sonra Kayzer II. Wilhelm'in bulunduğu Almanya'nın Alsace-Lorraine için intikam almak isteyen Fransa'yı durdurmak, ittifak kurduğu Avusturya'nın Rusya'ya karşı Balkan siyasetini desteklemek, İngiltere'nin çıkarları ile ters düşmeye sebep olacak adımlar atması ve ona karşı başta Fransa ve Rusya'nın tepkileriyle gerçekleşmiştir.¹³⁰ Bu durum ittifak denemeleri sonunda Dünya Savaşının başındaki itilaf ve ittifak olarak sabitleşecek iki düşman kampı oluşturacaktır. Bu rekabet tarafların birbirlerine olan güvensizlikten giriştikleri askeri hazırlıklar ile, çıkacak bunalımların barışçı yollardan halledilmesini ve çıkacak çatışmaların çabuk atlatılmasını güçleştirmiştir. Sonuçta da savaş kaçınılmaz olarak 28 Haziran 1914'te Avusturya - Macaristan Arşidükü Ferdinand'a yapılan suikastın hemen akabinde Sırbistan'a yaptığı ültimatoma istediği yanıtı almayan Avusturya'nın suikasttan bir ay sonra 28 Temmuz'da Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle başlar. Bunun üzerine seferberliğe girişen Rusya'yı uyaran Almanya'nın isteğinin reddedilmesi ve Fransa'nın da savaş ilan etmesiyle savaşın ilk evresi başlar. Almanya'nın Belçika'yı işgal etmesi üzerine savaşa dahil olan İngiltere ile büyük savaşın Avrupa ayağı böylece başlamış olur. İtilaf ve İttifak blokları arasında başlayan savaş daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun, Amerika Birleşik Devletleri ve Asya devletlerinin dahil olması ile bir dünya savaşı halini alır. Savaşınlar açısından bilfiil üç kıtada fakat Afrika'daki sömürgeler ile Avustralya ve Yeni

¹²⁸ Margaret MacMillan, **Barışa Son Veren Savaş**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.21.

¹²⁹ A. Halûk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.28.

¹³⁰ **A.g.e.**, s.s. 176-180.

Zelanda gibi İngiliz dominyonlarının da katılımıyla 5 kıtanın dolaylı dahil olmaları neticesinde savaşın bir dünya savaşı halini almasında etken olmuştur.

18 Ocak 1919'da yapılan Barış Konferansından sonra Almanya'ya Versailles, Avusturya'ya Saint-Germain, Macaristan'a Trianon, Bulgaristan'a Neuilly olmak üzere İttifakların payına ağır şartlar içeren bu anlaşmalar imzalatıldı. Savaş kazanımları ellerinden alındı. Almanya Alsace Lorraine'i Fransa'ya geri verdi, Polonya'dan çekildi. Sırbistan, Yunanistan ve Romanya topraklarını genişletti. Bu savaşla Rus Çarlığı, Avusturya – Macaristan ve Alman imparatorlukları yıkıldı. Onların egemen oldukları topraklarda Litvanya, Letonya, Estonya, Finlandiya, Yugoslavya, Çekoslovakya, Polonya gibi yeni devletler kuruldu.¹³¹ Avusturya – Macaristan ayrı iki devlet oldu. Ulusal kimlikleri ile ortaya çıkan bu devletler arasında, karışık uluslara sahip toprakların elde edilmesini istemekten doğan sınır anlaşmazlıkları da yeni çatışmaların kaynağı oldu.

Bu savaşta ülkeler ekonomilerini orduları için seferber etmişlerdi. Topyekûn bu savaş, bu özelliğiyle tüm ülke vatandaşlarını ilgilendirmiş, cephe gerisi, ordularının galibiyeti için tüm kaynaklarını buraya kanalize edecek şekilde yönlendirilmiştir. Neticede savaşla birlikte hammadde stokları tükenmiş, beşeri ve mali çöküntü tarım ve sanayi üretiminde ve dolayısıyla ticarete gerilemeler meydana getirmiştir. Ülkelerin kamu harcamaları olağanüstü artmıştır. Savaşı sürdürebilmek için İngiltere 44 milyar, Almanya 30-40 milyar, Fransa 25 milyar, İtalya 12 buçuk milyar dolar harcamıştı.¹³² İtilaf Devletleri'nin toplam gideri 125.690.477.000 dolar, İttifak ülkelerinin ise 60.643.160.000 dolardır.¹³³ Hükümetler savaş finansmanını sağlayabilmek için hem içte hem de dışta borçlanmışlardı. Özellikle İtilaf Devletlerine finansman sağlayabilen bu ülke savaştan en az etkilenen ABD olmuştur. Böylece Avrupa eski etkisini yitirmiş, kuvvetler dengesinde ağırlığı artan, ön plana çıkan ülke de ABD olmuştur. Ancak savaşın geride bıraktığı ağır ekonomik buhranlar ağır şartlarla donanmış anlaşmaların boyunduruğunda kalan ülkeler için daha çekilmez bir yaşama sebep olmuştur. 1929 ekonomik buhranı ile birlikte zirve yapan bu hoşnutsuzluklar kimileri için kapanmayan defterlerin yeniden açılmasına ve

¹³¹ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918) Cilt II**, çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar, 1969, s.278.

¹³² **A.g.e.**, s.300.

¹³³ **A.g.e.**, s.384.

dünyayı yeniden büyük bir yap-boz oyununa sürükleyecek olan İkinci Dünya Savaşı'na götürmüştür. Dünyanın o zamana dek görmediği kapsamdaki bu savaşın böyle nitelenmesinin sebeplerinden birisi de insan kayıplarının daha önce rastlanmayan nicelikte olmasıydı. Savaşta İtilaf Devletlerinin silahlı kuvvetlerinin toplamı 42.188.810, İttifak Devletlerinin ise 22.850.000 kişidir.¹³⁴ Savaş boyunca ölü, yaralı, kayıp ve esirler olmak üzere toplam insan zayıyatı İtilaf Devletleri'nin 22.104.209, İttifak Devletlerinin ise 15.404.477 kişidir. Bu durumda zayıyat, silah altına alınan kuvvetlere oranı İtilaflarda %52.3, İttifaklarda %67.4'tür. İtilaflardan 5.152.115, İttifak devletlerinden 3.386.200 olmak üzere sekiz buçuk milyon insanın öldüğü belirtilir.¹³⁵ Bu kayıplar pek tabii olarak toplumların hayatında maddi ve manevi buhranlara yol açmıştır. Savaşa katılan devletlerin kamu harcamalarında meydana gelen büyük artışlar, kağıt para çıkarılarak karşılanmaya çalışılmıştır. Ortaya çıkan para enflasyonu da ihtiyaç maddelerinin azlığından, fiyatların daha çok yükselmesine neden olmuştur. Bu yükselişe varlıklı kesimler ve savaş sırasındaki girişimleriyle gelirleri artanlar dayanabilmiş, toplumun geri kalanı ise kemerlerini sıkmak zorunda kalmıştır. İşçiler ve sabit gelirliler, ücretlerinin hayat pahalılığıyla orantılı artmaması sebebiyle büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Savaş, yoksulları daha yoksul ederken üretimi ya da aracı olarak silah endüstrisi ve temel ihtiyaçları karşılamak üzere çalışanların, kolay kazanç elde ederek toplumlarının yeni zengin kesimlerini oluşturmasını da sağlamıştır.¹³⁶ Böylece savaş sosyal sınıflar arasında yeni sorunların ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Bu açıdan bakıldığında savaşın toplumsal olarak üzerinde en etkili olduğu ülke Rusya olmuştur. Ruslar savaşta kaybettikleri 5.5 milyon insanın yasını tutarken bir yandan temel ihtiyaç maddelerindeki krizlerin getirdiği hoşnutsuzlukla yaşamaktadır. 1917 yılının Şubat ayında yiyecek sıkıntısı sebebiyle çıkan ayaklanmanın zor kullanılarak bastırılmaya çalışılması da komünist doktrine sahip bir grubun ihtilaline neden olur.¹³⁷ Böylece ilk defa bir Avrupa Devleti, Marksizm için bir deneme alanı da olur.¹³⁸ Savaşın, gelişini hızlandırdığı bu ihtilal yalnız Rusya'da değil tüm dünyada sosyalist hareketin demokrasiden yana olanlar

¹³⁴ Renouvin, **a.g.e.**, s.383.

¹³⁵ Ercüment Kuran, "Birinci Dünya Savaşı", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 6, (1992), s.s.196-200, s.199.

¹³⁶ Renouvin, **a.g.e.**, s.309.

¹³⁷ J. Winter, G. Parker ve M. R. Habeck, **I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl**, çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s.145.

¹³⁸ Renouvin, **a.g.e.**, s.315.

ile ihtilal ve diktatörlükten yana olanlar olarak parçalanmasına da yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından birisi olan Ekim İhtilali de, ihtilalden beş yıl sonra Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulması bu devletin varlığıyla yakın geçmişe dek pek çok olayda başrol olmasını ve dünya düzenine etki etmesini sağlamasıyla da oldukça önemli bir gelişme olmuştur. Neticede Dünya Savaşı bir yüzyıl geçmesine rağmen etkileriyle günümüz hayatını da etkilemeye devam eden bir insanlık olayı olarak tarihteki yerini almıştır.

2.2.Osmanlı İmparatorluğu'nun Harb-i Umumisi

Avrupa sonuçta savaşı getirecek süreçleri yaşarken Osmanlı İmparatorluğu ise yöneticileriyle içte Tanzimat gibi yeni düzenlemelere giriştiği reform hareketleri, dışta ise denge politikasıyla varlığını sürdürmekteydi. Tüm çabalarına rağmen toprak kayıplarına uğraması, Fransız İhtilali'nin getirisi olan ulusalcı ayaklanmaların imparatorluk içinde kopuşlara neden olması ve bu sebeple en son Balkan Savaşlarında neredeyse İstanbul'u kaybedecek noktaya gelmesi bu durumdan rahatsız olan yeni kuşak tarafından örgütlenen önce bir cemiyet ardından hükümet olacak olan İttihat ve Terakki Fırkasının bir baskınla (1913 Babıali Baskını) iktidara gelmesine yol açar. Osmanlı'nın savaşa sürüklenme serüveni de böylece başlar. Büyük devletler Osmanlı'da hükümet darbesinin yaşandığı döneme gelindiğinde çoktan bloklara bölünmüş, taraflarını belirlemiş ve çatışmaya girmek üzereydi. Dünyanın bu gidişatını gören Osmanlı yöneticileri de herhangi bir çatışmada yanında olacağı bloğu seçmek konusunda bir dış politika gütmeye başlar.

1882 yılından itibaren Bismarck Almanya'sı Osmanlı Devletine askeri danışmanlar yollamaya başlamıştır.¹³⁹ Hem İngiltere korkusu hem de 300 milyon Müslüman'ın en iyi dostu olduğunu belirtip iki kez Osmanlı'yı ziyaret eden Kayzer II.Wilhelm'in Osmanlı'ya olan tutumu, Hicaz Demiryolu Projesi ve de 1890'da imzalanan Türk-Alman Ticaret Anlaşması II. Abdülhamid döneminden itibaren Osmanlı yöneticilerinin Almanya'ya

¹³⁹ Bu isimlerden en etkiliisi topyekün savaşın kurgucularından Colmar Freiherr Von der Goltz olur. A. Halûk Ülman, **a.g.e.**, s.148.

savaşa birlikte girecek kadar ilgi duyar olmalarının kaynağını oluşturur. Osmanlı ordusunun düzenlenmesinde on iki yıl hizmet veren Alman danışmanların olması da yetişmekte olan yeni ordunun bazı isimlerinin zihniyetinde ve özellikle de savaş döneminde Harbiye Nazırı olacak olan Enver Paşa'da Alman taraftarlığının oluşmasında etkili olmuştur.¹⁴⁰ Yine de Almanya'ya güvenin arada sarsıldığı da olmuştur. Hem Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında İtilaf bloğunun tavrı hem de Almanya'nın bu saldırılar sırasında yaptığı gibi her zaman Osmanlı'nın arkasında durmayabileceği ihtimali Osmanlı idarecilerinin bir süreliğine hangi blokta yer almalı sorusuyla duraklamalarına neden olmuştur. Bu düşünceler doğrultusunda Almanlarla bir ittifak şansını kaybetmemeye ama aynı zamanda başka müttefik arayışında bulunmaya da çalışılmıştır.¹⁴¹ Fakat İngiltere 1878'den itibaren değiştirdiği politikasına uygun olarak Osmanlı'nın ittifak teklifini reddeder. Zaten Osmanlı hükümeti de halkın katkısının da bulunarak ve son taksidine dek ödenerek, birisi 1911'de Reşadiye diğeri 1913'te Sultan Osman isimleriyle Britanya'ya sipariş edilen iki savaş zırhlısının türlü bahanelerle teslim edilmemesi, üstelik parasının dahi geri ödenmemesi sebebiyle Britanya'ya ve İtilaf blokuna karşı İttifak ülkelerine meyletmede daha isteklidir.¹⁴² Fransa da Osmanlı'daki Alman askeri heyetinin durumunu kuşkulu bulmak, ayrıca da müttefiklerinden ayrı hareket etmemek için Osmanlı heyetiyle görüşmemek yoluyla ittifaktan yana olmadığını belirtir. Rusya'yla dahi bir ittifak arayışına girilse de görüşmelerin sürüncemede kalması sebebiyle ittifak gerçekleşmez. Bu ittifakın olgunlaşamamasında Rusların Ermeni komitecileri kullanarak Doğu Anadolu'da yaptıkları kışkırtmalar da etkili olmuştur. Osmanlı'yı paylaşma planları sebebiyle ittifak kurmak istemeyen İtilaf Devletleri aynı zamanda Osmanlı'nın herhangi bir çatışmada tarafsız kalmasını da istemiş

¹⁴⁰ Örneğin üst kadrodan Maliye Nazırı Cavit Bey İngiltere, Bahriye Nazırı Cemal Paşa ise Fransa ile bir dayanışmadan yanadır. Hem böyle bir ittifakla Rusya'nın baskısı önlenebilir düşüncesi gütmüşlerdir. Shaw daha Bismarck döneminde gönderilen Von der Goltz'un askeri düzenlemesinin ordu yapısında etkili olduğunu söylese de, Almanlar'ın üstün ırk düşüncesi içinde olarak Osmanlı asker ve subaylarına kibirle yaklaşmasının Osmanlı ordusunun her kesiminde Alman taraftarlığının o kadar da oluşmadığını belirtmektedir. Limon Von Sanders'in emirlerini sorgusuz sualsiz kabul etmeyi reddeden Enver Paşa ve diğer komutanlarla çekişmesini, Kazım Karabekir'in anılarındaki ifadelerini de buna örnek olarak gösterir. Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu 1.cilt: Savaşa Giriş**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.s.118-119.

¹⁴¹ Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Cilt I: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.34.

¹⁴² Shaw, **a.g.e.**, s.62.

ve buna göre bir yol takip etmişlerdir.¹⁴³ İtilaf devletlerinin bu tarafsız kalan Osmanlı ideallerine ve Osmanlı yöneticilerinin tarafsız kalacakları konusunda İtilaf bloğuna güvence verici telkinlerde bulunmalarına rağmen, İtilaf ülkeleriyle yapılan başarısız ittifak görüşmelerinden dolayı artık tek şansın İttifak devletleriyle bir arada olmak olduğu düşüncesine bu düşüncede olmayanların da katılımıyla birlikte yeniden yönelir.¹⁴⁴ Böylece Almanya Osmanlı İmparatorluğu ile, Rusya'ya harp ilan ettiğinden 16-17 saat sonra 2 Ağustos 1914'te gizli ittifak anlaşmasını imzalar. Bu tarih aynı zamanda tarafsızlığın ilan edildiği gündür. Bundan sonra Osmanlı'nın savaşa gireceği güne geri sayım başlar. Çünkü gizli İttifak anlaşmasının ikinci maddesi *Kazüz Federis*'i incelemektedir.¹⁴⁵

Özetle ittifak anlaşması imzalanmadan önce Almanya harp ilan ettiği için artık Osmanlı'nın harp ilan etmesi an meselesi olur. Alman Genelkurmay Başkanı Moltke de Türkiye ile gizli imzalanan ittifak anlaşmasının derhal yayınlanması ve mümkün olur olmaz Rusya'ya savaş ilan etmesinden yanadır. Aslında Enver ve Talat Beylere rağmen Sadrazam Said Halim Paşa savaşa daha geç katılma taraftarıdır. Zaten seferberlik istenilen biçimde tamamlanamadığı için tarafsızlığı uzatıcı bir tavır izlenmiştir de. Ancak Almanya'nın sabırsızlığı ve Enver Paşa'nın mutabakatı durumun seyrini değiştirmiştir. Almanya, İngiliz donanmasından kaçan Amiral Souchon emrindeki Goben ve Breslav zırhlılarını İstanbul'a yollar. İngiltere'nin parası ödenmesine rağmen Osmanlı'ya teslim

¹⁴³ Shaw İtilaf devletlerinin Osmanlı'nın tarafsız kalmasını kabul etmek için Osmanlı içindeki Alman ve Avusturya-Macaristanlı subay ve adamların Osmanlı ordusundan ve donanmasından çıkarılması şartını ileri sürmüşse de Osmanlı yöneticilerinin İtilaf ülkelerini bu şartlarını oyalayıcı bir tutumla geçiştirdiğini ifade eder. Ayrıca bu oyalayıcı tutumuna rağmen istedikleri konuma ulaşmadan Osmanlı'yla bir çatışmayı arzu etmedikleri için Osmanlı'nın oyalayıcı tavrı karşısında sessiz kalmalarının son zamana kadar Osmanlı'nın tarafsız kalmasını korumak istediklerinin bir yansıması olarak görülebileceğine kanıt olarak ekler. Nitekim İngiltere donanmasının takibinden kaçan Alman zırhlıları Goben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazından geçmesine rağmen bunu Osmanlı'ya karşı savaş ilanı için bir bahane olarak kullanmamaları ve hatta kapitülasyonların kaldırılmasına bile büyük bir tepki vermemeleri ve Rusya'nın Goben ve Breslau'nun saldırısına kadar Osmanlı'ya karşı herhangi bir girişimde bulunmaması da bu görüşü destekler. Shaw, *a.g.e.*, s.s.100-104.

¹⁴⁴ Stanford Shaw da, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın bilhassa 1914 yılının ilk aylarından itibaren ordu üzerinde yeni düzenlemelere gitmesinin, her an başlayabilecek olan savaş için gerekli seferberlik hazırlıklarına giriştiği sırada Alman firması Krupp ve Avusturya-Macaristan fabrikalarına silah ve cephane siparişleri vermesinin diplomatik durum nasıl olursa olsun Enver Paşa ve Osmanlı hükümetini idare edenlerin Üçlü İtilaf'tan ziyade Üçlü İttifak'a katılmaya çoktan hazırlandıklarını gösterdiğini belirtir. Shaw, *a.g.e.*, s.124.

¹⁴⁵ "Şayet Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta Rusya fiilen askeri tedbirlerle işe karışır ve bu suretle Almanya için Avusturya-Macaristan hakkında Kazüz-Federis husule getirirse, bu Kazüs-Federis Türkiye için dahi yürürlüğe girecektir." Akbay, *a.g.e.*, s.48.

etmediği gemilerine nispet edercesine kendi gemilerine "*İngiltere tarafından aldatılmış Türkiye'ye Almanya'nın hediyesi*"¹⁴⁶ ifadesiyle astıkları pankartlarla boğazdan geçen zırhlılar Yavuz ve Midilli olarak değişmiş adları ve başlarına fes takmış bahriyelileriyle 29 Ekim'de Rus kıyılarını bombalar. Ruslar'ın bu saldırıya karşılık olarak Doğu Bayezit'ta sınırı geçerek saldırıya başlamasıyla da Osmanlı savaşa girmiş olur.¹⁴⁷ Osmanlı İmparatorluğu savaş süresince yedi ayrı cephede savaşmıştır. Kafkas, Irak-İran, Mısır-Filistin (Kanal) cepheleri müttefik Almanya ve Avusturya'nın cephelerde rahatlamasını sağlamak için Rus kuvvetlerini oyalamak, İngilizlerin planlarına karşı padişahın cihat ilanı ile birlikte darbe vurmak amacıyla açılmış cephelerdir.¹⁴⁸ Galiçya, Romanya ve Makedonya cephelerine de yine İttifak Devletlerine yardım etmek amacıyla kuvvet gönderilmiştir. Çanakkale cephesi ise İtilaf Devletleri'nin Rusya'ya destek kuvvet göndermek ve boğazları ele geçirerek savaşı bir an önce bitirmek gayesiyle açılan cephe dir. Osmanlı geçmiş kayıplarını telafi etmek için girdiği savaşta, savaştığı cephelerde yalnız Çanakkale ve Bağdat'ı ele geçirmek isteyen İngilizleri durdurdukları Kut'ül-Amare Savaş'ında başarılı olabilmiş, diğer cephelerde mağlup olmuştur. Bulgaristan'ın 29 Eylül 1918'te ateşkes ilan ederek savaştan ayrılması, diğer İttifak Devletleri ile Osmanlı'nın kara bağlantısını kesmiş, Almanların ateşkes ilan ederek İttifak Devletleri adına savaşa son verme isteğinde bulunması üzerine Osmanlı da silah bırakma isteğini bildirmiş ve 30 Ekim 1918'te Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamıştır.

Sanayileşmemiş ve büyük bir tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu savaşa yeterli donanım ile başlayamamıştır. Gelir kaynağını topraktan elde eden devletin, iş gücünün önemli kısmını cephelere sürmesi üretimi düşürmüştür. Üretimin düşmesiyle birlikte düşman safta yer alması ve ulaşım yollarındaki sıkıntıları sebebiyle ticaret imkanını da yitirmesi ülke ekonomisi için sarsıcı olmuştur. Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı'da da enflasyon olağanüstü artmış, fiyatlar yükselmiştir. Halkın alım gücü düşmüş fakir halk daha da fakirleşmiştir.¹⁴⁹ Gıda ve temel ihtiyaç malzemelerinde yapılan

¹⁴⁶ Berthe Georges Gaulis, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, çev. Cenap Yazansoy, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 47.

¹⁴⁷ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi I – İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.s. 49-50.

¹⁴⁸ **A.g.e.**, s.53.

¹⁴⁹ Alev Gözcü, "I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalı Dergisi**, XVI/32 (2016-Bahar), ss.133-169.

karaborsacılıkla da yeni zengin kesimler meydana gelmiştir. Savaş giderleri 1.430.000.000 dolara ulaşmıştır. Savaş boyunca hükümet en önemli sorunlardan olan finansmanı, müttefik Almanya'dan alınan dış ve savaşın son yılında 3 Nisan 1918'de çıkarılan Dâhili İstikraz Kanunu¹⁵⁰ ile uzun vadeli bir iç borçla sağlamaya çalışmıştır. Neticede Osmanlı İmparatorluğu ardında 303.7 milyon liraya ulaşan bir dış borç¹⁵¹ ile Birinci Dünya Savaşı'nı noktalamıştır. Savaş süresince 2.850.000 kişi silah altına alınmıştır. İmparatorluğun 325.000 şehit, 400.000 yaralı, 250.000 esir ve kaybolanlar olmak üzere toplam insan kaybı 975.000 kişidir.¹⁵² Silah altına alınanlara oranla zayıfatı %34.2 olmuştur.¹⁵³ Böylece geriye elde işleyecek güçte sağlam bir nüfus kalmamıştır. Bu doğal olarak, yeniden toparlanmak için büyük oranda beşeri sermayeye ihtiyaç duyan niteliğe sahip bir imparatorluk için büyük bir sorun meydana getirmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşmasını takip eden süreçte galip devletler daha önceden planladıkları üzere ele geçirdikleri Osmanlı topraklarını paylaşmaya başladılar. Avrupa İmparatorluklarının tasfiyesinden sonra egemenlikleri altındaki topraklardan yeni devletlerin çıkması gibi Osmanlı'nın yenilgisinden sonra hakimiyetindeki Arap coğrafyasında da Arabistan, Suriye, Irak Ürdün Krallığı gibi monarşi yapıları ve manda idaresinde devletler kurulmuştur. Mütarekeyle birlikte Anadolu'da da işgal hareketleri görülmüştür. Bu sırada bölgesel direnişlerle karşılaşan işgal yönetimi Sevr Barış Antlaşması'nı da Osmanlı Hükümeti'ne imzalatmıştır. Ancak bu anlaşma Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının öncülüğünde başlattığı Kurtuluş Savaşı ile uygulama imkânı bulamadı. Böylece Birinci Dünya Savaşı Türkiye için Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sonuçlanmasının ardından imzalanan Lozan Antlaşması ile bitmiştir. Savaşın sonucunda topraklarının önemli bir kısmını, nüfusunun en üretken kuşaklarını kaybeden Osmanlı İmparatorluğu çok kısa bir süre olarak daha, varlığını mağlup bir siyasi teşekkül olarak sürdürse de 29 Ekim 1923'te insanlarını, bazı kurumlarını ve borçlarını miras bırakarak tarihteki yolculuğunu tamamlamıştır.

¹⁵⁰ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTKY, Ankara, 1994, s.110.

¹⁵¹ Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s.152.

¹⁵² Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara, 1974, s.25.

¹⁵³ Renouvin, **a.g.e.**, s.383.

2.3.Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir

Birinci Dünya Savaşı sürecinde Ferit Eczacıbaşı'nın anılarını derlediği kitapta Yaşar Aksoy'un şu satırlarla: *“İzmir kenti, coğrafya bakımından savaşa en uzak noktada bulunmasına karşın, yabancı istila heveslerini daima üstüne çeken bir bölge olarak gerilimli ve zor yıllar geçirmekteydi. Denizden ve havadan sürekli bombalanan kentte, yoksulluk, salgın hastalıklar ve kargaşa büyük sorunlar yaratmış ve Batı Anadolu'nun çoğu köşesinde olduğu gibi Türklerle öteki toplumsal kesimler arasındaki zıtlık ve sürtüşme son sınırına varmıştı.”*¹⁵⁴ özetlemeye çalıştığı İzmir'in savaş hali bu başlık altında Jeopolitik, Askeri ve Lojistik durumu, Demografik yapısı ve savaşın İzmir halkı üzerindeki etkileri ve tepkileriyle ele alınacaktır.

2.3.1. Jeopolitik Durumu

Çevresinde kuzeyinde Yamanlar, kuzey doğusunda Manisa ve güney doğusunda Nif ve daha içerilerde Bozdağlar gibi önemli dağ kütlelerinin arasında; Gediz, Küçük Menderes ve Meles gibi akarsu havzalarının oluşturduğu verimli ovaların üzerinde, Ege kıyı şeridinin ortasındaki körfezin doğal korunaklı liman kıyısına sahip elverişli bir coğrafya üzerinde bulunan İzmir hem merkezi hem de ona bağlı çevre birimleriyle birlikte önemli bir jeopolitik konuma sahiptir. Coğrafi konumunun bu elverişliliği imparatorluğun karasal iç bölgesiyle, kıyı şeridinin birbirine bağlanmasına ve hem imparatorluğun iâşesi hem de Avrupa'nın hammadde ihtiyacını karşılamasına olanak vermiş bu da İzmir'i stratejik açıdan önemli bir üs yapmıştır.

İzmir'in jeopolitik konumunun verdiği bu önemi, onun tarih boyunca saldırılara uğramasına neden olmuş dolayısıyla da tahkim edilmesi gerekliliğini doğurmuştu. Osmanlı hakimiyeti periyodunda da saldırıya uğramış ve saldırı ihtimalleri ile karşı karşıya kalmıştı. Bu saldırılardan ilki 1472 yılında Venediklilerden yana olmuş ve işgal edilmiş, bunun üzerine şehir Timur zamanında yıkılan eski St. Pierre yani Ok Kalesi'nin

¹⁵⁴ Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in son yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986, s.130.

yeniden inşa edilmesiyle bu kalenin varlığında uzun süre güvenceye alınmıştı. Osmanlı Ege'sindeki tek Venedik tehdidi bu olmamış 1656'da Çanakkale'de Osmanlı filosuna yaptıkları saldırı Ege Denizinde bir diğer önemli nokta olarak İzmir'in savunulmasının zaruretiyi yeniden hatırlatmış ve Sancak Kalesi'nin inşa edilmesi ile İzmir koyuna giriş çıkışlar kontrol altına alınarak güvenliği sağlanmaya çalışılmıştı. Osmanlı yönetimi, önce Yenikale'yi yapmış. Ardından II. Mahmut döneminde Yeniçerilerin kaldırılıp yerine yeni kurulan ordunun Batılı anlamda konak noktasını oluşturan kışlalardan birisiyle, 1829 yılında inşası tamamlanan *Kışla-i Hümayun* diğer adıyla *Sarıkışla* ile de İzmir'i oldukça merkezi ve stratejik açıdan ordu güvencesi ile desteklemişti. Ayrıca 1843 yılında ordu teşkilatı değiştirildikten sonra İzmir daima muvazzaf alaylarıyla Birinci Ordu dahilinde ve Redif Alayları için de merkez şehirler arasında yer almıştı. Mayıs 1897'de İngiliz Konsolosluğu'nun verdiği bilgilerden öğrenildiğine göre İzmir'de 14 redif ve müstahfız taburu vardır ve bu ikisi düzenli garnizonu oluşturmaktaydılar. Birliklerin gücü 800'dür. Urla'da, Çeşme'de ve Kuşadası'nda 800 mevcutlu redif birlikleri bulunmakta ancak daimi karargah bulunmamaktaydı.¹⁵⁵ Buna göre İzmir merkez garnizonu 12.200 kişiyle bir tümen mevcuduna sahipti. Yine İngiliz istihbarat raporlarından öğrenildiğine göre 1897 Osmanlı-Yunan savaşında İzmir ve çevresine 16 taburdan oluşan müstahfız askerler yerleştirilmişti.¹⁵⁶

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndaki mağlubiyeti ve neticesinde gerçekleşen Berlin Antlaşması'ndan sonra Almanya'dan başka Avrupalı Büyük Güçlerin Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesi, imparatorluk yönetimini Boğazların savunulmasının hem asker hem de silah açısından güçlendirilmesiyle ilgili önlemler almaya itmiş ve bu önlemler İzmir için de alınmıştı. Bu önlemlerin alınmasının gerekliliği ve önemi ilk olarak Berlin Anlaşması ile de çözümlenemeyen Balkanlardaki sınır meselelerinin özellikle Karadağ – Yunan ve Osmanlı – Yunan sınırları sorununun uzaması üzerine 1880 Haziran'ından sonra İngiltere'nin İzmir'i işgal etme önerisinde bulunmasıyla kendini göstermişti.¹⁵⁷ Daha sonrasında ise birliğini sağlamasının ardından

¹⁵⁵ Funda Adıttar, “İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi faaliyetler (1878-1914) - İngiliz Konsolosluk Raporlarında”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2011, s.132.

¹⁵⁶ Adıttar, **a.g.t.**, s.133.

¹⁵⁷ Funda Adıttar, “İzmir İngiliz Başkonsolosluğu'nun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVI, S.1, (Temmuz 2011), s.s.1-34, s.6.

yeni hammadde ve pazar arayışı sürecinde 1911 Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyan kuvvetlerinin Çanakkale, Rodos ve On İki Adalara olan saldırıları ve bu saldırılar sırasında İzmir'in hedef noktalardan birisi olma ihtimalini de yaşamasıyla daha iyi anlaşılmıştı.¹⁵⁸

İzmir'e olası bir saldırı fikri daima zihinlerde tutulmuştur. Balkan Savaşları'nın ilk evresinin sürmekte olduğu sırada dönemin sadrazamı Mahmud Şevket Paşa'nın günlüğünde, "... şimdi bunları ve Almanya'dan 11 milimetre çapında 100 ila 150 bin kadar mavzer tüfeği tedarikle meşgulüm. İzmir'de dahi kuvâ-yı cesime cem edebileceğim. Zira müttefikinin oraya da tasallutları muhtemeldir. (9 Mart 1913) ¹⁵⁹" ve "Yunanlıların bir huruç hareketine karşı İzmir'de bir ordu cem etmekten başka bir çare göremiyor idim. (20 Mart 1913) ¹⁶⁰" ifadeleri konunun nasıl ele alındığını göstermesi açısından kayda değerdir. Bu tedbir Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı için başlamak üzereyken harp hazırlıkları sırasında Harbiye Nezareti'nin stratejik bölge olarak gördüğü İzmir'i, müstahkem mevki komutanlıklarından birisi yapmasıyla gerçekleştirilmişti.¹⁶¹ Ayrıca şehre denizden yapılacak herhangi bir saldırıya karşı da körfeze mayın döşenmiş, Güzelbahçe Yenikale Sahili arasına gemilerden sökülen toplarla teşekkül edilen 11 batarya tahsis edilmiş, Yenikale Kösten Adası gibi önemli stratejik noktalar ağır silahlarla desteklenmişti.¹⁶²

¹⁵⁸ İngiliz Başkonsolosu Barnham herhangi bir saldırıya karşı Osmanlı yetkililerinin aldığı tedbirleri içeren konuyla ilgili bir rapor yazmıştır: "İzmir'de geniş sayıda askerin varlığı sebebiyle, limanda güçlü bir silahlanma, su altı mayını, kruvazör ve torpido bot bulunmaktadır. Bütün niyet ve amaç İzmir'i müstahkem bir yer yapmaktır. İtalyan Hükümeti'nin saldırı kararında İzmir'in uygun hedef noktası olarak gördüğü, gemilerini göndererek bombalayacağı yönündedir. Yetkililer, en son Türk gambotlarının Beyrut'ta bombalanmasını bir uyarı olarak almaktadırlar. Açıkça, yakında İzmir'e benzer bir saldırının yapılabileceğini ve bu ihtimale karşı hazırlıklı olmayı düşünmektedirler. Şimdi şehirde ve yakın çevresinde 5000'den fazla asker olduğuna inanıyorum, diğer askerler de Kilizman'da, Gülbahçe'de, Karaburun yarımadasındaki Mordoğan, Sahip ve Çeşme'de ordugâh oluşturmuştur. Limana giriş kapısı olan Sancak Kalesi ve Körfezin güney tarafındaki Urla'ya uzanan nakliye yolu 15 santimetrelilik toplarla silahlandırılmış; gözetlemeye uygun tüm noktalarda toplar ve havan topları muhtemelen ateşe hazırdir. (...)" "Henry Barnham'dan Gerard Lowther'a", İzmir, 7 Mart 1912, Adıttatar, **a.g.m.**, s.s.28-29.

¹⁵⁹ Murat Bardakçı, **Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.86.

¹⁶⁰ Bardakçı, **a.g.e.**, s.100

¹⁶¹ Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Cilt I: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970, s.173.

¹⁶² Celal Öcal, **I. Dünya Savaşı'nda İzmir Savunması**, İleri Yayınları, İstanbul, 2015, s.44.

İngiltere ile daha karşılıklı savaş ilanı edilmeden, 31 Ekim 1914'de İzmir Körfezi'nde gözüken İngiliz muhribi 1 Kasım'da yeniden Körfeze girerek Beyrut Gambotu ile Kınalıada posta vapurunun teslimini istemiş ve Beyrut Gambotunu ateş açmak suretiyle batırmışlardı. Bu saldırılardan başka Çanakkale Harekatı öncesinde 5-9 Mart 1915 arasında İzmir limanı bombalanmıştı.¹⁶³ Üstelik bombardıman sürerken İngilizler Deeds isimli bir albay ve şehrin önde gelen tüccarlarından Eric Whittall aracılığıyla İzmir Valisi Rahmi Beyden şehre asker çıkarma talebinde dahi bulunmuş ve umduğu yanıtı alamayınca şehri bombalamaya devam etmişlerdi.¹⁶⁴ Muhrib bombardımanı Kösten Adası diğer adıyla Uzunada'nın Haziran 1916'da yeniden ele geçirilmesiyle son bulmuştu. Bundan sonra hem adaya hem de Karaburun'un kuzey tepesi ve karşısındaki Menemen burnuna yerleştirilen toplanlarla İzmir'in dış körfezi de kapatılmış olarak, İzmir ve çevresi müstahkem mevkiinin, düşman gemileri tarafından ateş altına alınması önlenmiş olmuştur.¹⁶⁵ Ancak Midilli ve Sakız Adası'nda konuşlanmış uçak filoları ile hava saldırıları da savaş boyunca sürmüştü. Dönemin tanıklarından Volkan Gönenç: *"Her tarafa korku hakimdi. Zengin, fakir diye de bir şey yoktu. Uçaklardan atılan bombalar kimseyi ayırmazdı. Düşükleri yeri yakar, yok ederlerdi. Geceleri karanlıkta ertesi güne sağ çıkacak mıyız diye düşünerek öylece otururduk."*¹⁶⁶ yaşadıkları sıkıntılı vaziyeti böyle dile getirmişti.

İzmir'in bu saldırıları ve Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasından sonra Yunan işgalini yaşaması Mahmud Şevket Paşanın tasavvurunun gerçek olabileceğini göstermişti. Kısaca tüm bu detayları İzmir'in savaş öncesinde de savaş sırasında da jeopolitik konumunun öneminden kaynaklanan durumlar olarak görmek mümkündür.

¹⁶³ "Dün düşman filosundan iki zırhlı bir kruvazör İzmir sahil istihkamâtını uzakdan üç saat bombardıman etmiş ve hiçbir te'siri olmamıştır. Bu sabah kable'z-zevâl saat sekizde biri Fransız üçü İngiliz düşman sefâin-i harbiyesi arkalarında beş aded büyük tonda torpil taharrî gemisi olduğu hâlde İzmir istihkamâtını tekrar bombardımana başlamış bir buçuk saat sonra ateşi kesmiştir. Bataryalarımızın mukabil endâhtından düşmanın evvelâ ateş açan bir zırhlısına yedi mermi isabet etmiş ve torpil taharrî gemilerinden biri de baturılmıştır. Dün ve bugünkü bombardıman neticesinde cem'an dört şehid 7 mecrûhdan başka zâyiâtımız yoktur." **Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi C.1**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 130, İstanbul 2013, s.163.

¹⁶⁴ Ahmet Mehmetefendioğlu, "Rahmi Bey'in İzmir Valiliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 1993, s.s.347-370, s.362.

¹⁶⁵ Limon von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl - II**, Çev. Örgün Uğurlu, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999, s.18.

¹⁶⁶ Volkan Gönenç, **Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)**, Çatı Kitapları, 2012, s.17.

2.3.2. Askeri Durum

Balkan Harbi yenilgisinden sonra Harbiye Nezareti, 1913 tarihli *Teşkilat-ı Resmiye-i Askeriye* ile orduya, birlikler ve askere alma usullerinde değişiklikleri barındıran bir restorasyon yapılmıştı. Yeni teşkilatla birlikte ordu her biri üçer tümenenden oluşan kolordulardan ve tümenler de üçer piyade ile birer topçu alayından ve diğer sınıflardan ibaret bağlı birliklerden kurulmuştu. Böylece sefer halinde yeniden tümenler oluşturulmadan ve her birlik seferber olacağı bölgeye yerleştirilmiş haliyle ordu, barıştan itibaren bir sefer ordusu kuruluşu halini almıştı. Ordu, dört ordu müfettişliği halinde 13 kolordu, 38 piyade tümeni (ikisi bağımsız), dört ihtiyat süvari tümeninden ve Karadeniz, Çanakkale Boğazları ile İzmir, Çatalca, Edirne ve Erzurum müstahkem mevkieinden teşekkül edilmişti.¹⁶⁷ Bu teşkilatta 1. Ordu Müfettişliğine bağlı bulunan İzmir’de 4. ve 10. Tümenler konuşlanmış, Müstahkem Mevkii 4. Kolordu’ya bağlanmıştı.

2 Ağustos 1914’te seferberlik ilan edildikten sonra Başkomutanlık karargâhı kurularak, Sefer Ordusu, dört ordu halinde 13 kolordu (biri bağımsız), 38 tümen (ikisi bağımsız), dört ihtiyat süvari tümeni, bir süvari tümeni, bir Van İhtiyat Süvari Tugayı, bir Van Jandarma Tümeni, beş müstahkem mevki (Karadeniz, Akdeniz, Çatalca, İzmir (İzmir Havalisi Komutanlığı’nın emrinde), Erzurum (3. Ordu emrinde) ve İzmir, Irak Havalisi Komutanlığı ile Donanma Komutanlığı’ndan oluşmuştu.¹⁶⁸ Savaş başında barış kuruluşları genel itibariyle korunmuştur. Yeni cephelerin açılması ve ihtiyaç sebebiyle yeni ordular, kolordular ve tümenler kurulmuş ve sayıları arttırılmıştı. Örneğin, Çanakkale Harekâtı için 1915’te 5. Ordu ve Suriye ve Irak cephelerini birlikte sevk ve idare etmek üzere 1917’de *Yıldırım Ordular Grubu* kurulmuştu. Yine mesela savaş başında 38 piyade tümeninden oluşan ordu, savaş bitmek üzereyken 58 tümene ulaşmış ancak 1918 Mart’ında bazı tümenlerin lağvedilmesiyle ordu 44 tümene, 1918 Eylül’ünde ise tekrar 38 tümene inmişti.¹⁶⁹ Harekât alanlarının önem derecelerine göre kolordular ve tümenlerin yerlerinde değişikliğe de gidilmişti. Bu duruma da 1915’de Kanal Harekâtı

¹⁶⁷ Akbay, **a.g.e.**, s.164.

¹⁶⁸ **A.g.e.**, s.173.

¹⁶⁹ Kasım 1914’te ilk olarak Trakya’da 19. Ve 20. Tümenlerle 40 piyade tümenine yükselen tümenlere daha sonra diğerleri eklenmiştir. Hülya Toker, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi “6.Kısım 1908-1920”**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.114.

için İzmir’den 10. Tümenin getirilmesi, 1917’de 5. Ordu emrine İzmir’deki 17. Kolordu’nun girmesi örnektir.¹⁷⁰

İzmir 1. Orduya bağlı; Aydın, Isparta, Muğla ve Antalya mutasarrıflıklarını içine alan 4. Kolordu’nun içinde ve kentin ve gerisinin savunulması için karargâhı İzmir’de olmak üzere 10. Tümen ile desteklenmişti. Karargahı İzmir’de olan 10. Tümen’e sırasıyla 28, 29 ve 30 numaralı üç piyade alayı ile 10. Sahra Topçu Alayı ve 10. Nişancı Taburu bağlıydı.¹⁷¹ Kıyı şeridinin savunulması İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlığına verilmiş ve bu kumandanlığa bağlı oluşturulan 56. Tümen İzmir’de ve 57. Tümen ise Aydın’da konuşlandırılmış, imkân dahilinde gerekli savunma gereçleriyle tahkim edilmiş ve sahil karakollarının gözetimleri ve muhaberelele ile desteklenmişti.¹⁷² Ayrıca şehir merkezini üç jandarma bölüğü, dört demiryolu muhafız bölüğü ve bir bölük Manisa yeni Erat Okulu gücünde bir kuvvetle savunulması planlanmıştı.¹⁷³ İhtiyat Tümen Topçusu teşkil edilerek gerekli cephanesi sağlanmıştı. İzmir ve Havalisi Komutanlığı’nın piyade, silah ve cephane durumuna göre 368 subay, 20.735 er insan kaynağını, 13.716 tüfek, 7 makineli tüfek, 43 top ise cephanesini oluşturmaktaydı.¹⁷⁴ Gerektiğinde cephane ikmali de yapılmıştı. 1916’da 4. Kolordu Doğuya kaydırılan 2. Ordu emrine verilmiş ve İzmir’de 5. Ordu’ya bağlı 17. Kolordu oluşturulmuştu. İzmir Merkez, Menemen, Kuşadası Bölgesi Amele Taburları da 5. Ordu emrine alınmıştı. Ayrıca 1917 yılı martında 57. ve 59. Tümenler, 1917 yılı kasımında ise 60. ve 61. Tümenler İzmir’de kurulmuştu.¹⁷⁵

27 Kasım 1913’te seferber olan birliklerin asker ve hayvan ihtiyacının karşılanması için, asker eğitim merkezleri olarak da adlandırılan depo birlikleri oluşturulmuştu. Kolordulara bağlı bu depo birliklerinden 4.Kolordu’ya bağlı 11. Tümen’in depo birliği 127. Piyade Alayı ile 12. Tümen’in depo birliği olan 36. Piyade

¹⁷⁰ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, Cilt: X, Ankara,1985, s.197. Bundan sonra **İdari Faaliyetler ve Lojistik**.

¹⁷¹ 28. Bergama, 29. Buca ve 30. Kuşadası; 10. Sahra Topçu Alayı Buca, 10. Nişancı Taburu Buca’dadır. Toker, **a.g.e.**, s.212.

¹⁷² Selâhattin Karatamu, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (III ncü Cilt 6 ncı Kısım (1908-1920) 1 ncı Kitap)**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1971, s.228-229

¹⁷³ Öcal, **a.g.e.**, s.56.

¹⁷⁴ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, EK:18, s.639.

¹⁷⁵ Karatamu, **a.g.e.**, s.229.

Alayı da İzmir'deydi.¹⁷⁶ 1913 Askeriye Nizamnamesiyle birlikte asker alma işlemleri kolordu asker alma dairelerine verilerek mevcut 13 kolordu sayısınca asker alma daireleri oluşturulmuştu. Her tümen de birer asker alma kalemi (*ahz-ı asker*) kabul edilerek ve asker alma kalemleri de asker alma şubelerine bölünmüştü. Bu açıdan 4. Kolordu'nun asker alma merkezi de İzmir olmuştu. Askerler 5 Ağustos 1914'te kurulan Menzil müfettişlikleriyle cephelere sevk edilmişti. Bu açıdan İzmir sevk merkezi de olmuştu. 4. Kolordu'ya bağlı İzmir 10. Tümen'in asker alma şubeleri ise İzmir, Bornova, Kuşadası, Menemen, Kasaba (Turgutlu), Bergama, Dikili, Ödemiş, Tire ve Manisa'ydı. 16 Mart 1915'te İzmir'de bulunan 5. Depo Alayı'nın bulundurduğu er miktarı 3.589 ve yine İzmir'de bulunan 4. Ulaştırma Depo Taburu'nun er miktarı 902'ydi.¹⁷⁷

Ekim 1918 başlarından itibaren de Batı Anadolu ve Ege kıyıları Filistin Cephesi'nden nakledilen 8. Ordu sorumluluğuna verilmiş ve ordu karargahı İzmir olmuştu. Mütareke imzalandığı sırada 8. Ordu'nun konusu şu şekildeydi: 8. Ordu Karargahı, 5. Depo Alayı, 17. Kolordu Karargahı, 6. Ağır Topçu Tugayı Karargahı, İhtiyat Taburu, Merkez Taburu, Eğitim Taburu İzmir'deydi. 56. Tümen Karargahı Seydiköy'de, 172. Alay Ayvalık, 173. Alay Urla ve 174. Alay Kuşadası'ndaydı. 21. Kolordu Karargahı, 19. Ağır Topçu Alayı ve 175. Alay Aydın'daydı. 57. Tümen Karargahı ve 176. Alay Antalya'da; Menteşe Kıyı Alayı Muğla ve havalisinde, Teke Kıyı Alayı da Antalya ve havalisinde konuşlanmıştı. Buna göre 56. Tümen Alayları bölgelerinde kıyı savunmasından sorumluydu. Ayrıca 17. Kolordu'nun bir tümeninin terhisten önceki savaşçı piyade mevcudu 4000 kadardı.¹⁷⁸ 17. Kolordu'ya bağlı iki tümen vardı, böylece 8.000 kişilik bir kuvvetin depo alaylarındaki askerler hariç İzmir ve havalisini koruduğu söylenebilir.

¹⁷⁶ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, EK: 14, s.624.

¹⁷⁷ **A.g.e.**, EK:21, s. 649.

¹⁷⁸ **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s.189.

2.3.3. Lojistik

Osmanlı'nın savaşa girmeden önce hem müttefiklerine hem de rakiplerine kıyasla büyük bir ulaşım problemi vardı. Mevcut yolların uzunluğu toplam 18.335 km ve bunların 4.450 kilometresi toprak yol iken gerisi onarıma muhtaç durumdaydı.¹⁷⁹ Bu haliyle karayolları, başkenti doğrudan Irak'a ve Erzurum'dan öteye bağlayamayacak durumdaydı. Trakya ve Batı Anadolu'da da yollar henüz tamamlanmamıştı. Zaten modern taşıt vasıtaları açısından da yoksunluk söz konusuydu. Bu vaziyette Batı Anadolu'da İzmir bağlantılı karayolu güzergahları: Doğu Batı istikametinde olan İzmir – Aydın – Nazilli – Sarayköy – Dinar – Afyonkarahisar; İzmir-Manisa- Salihli – Uşak – Afyonkarahisar ve Uşak- Kütahya ve Kuzey – Güney istikametinde olan İzmir – Bergama – Ayvalık – Edremit – Çanakkale; İzmir – Manisa – Balıkesir – Bandırma şeklindeydi.¹⁸⁰

Genelkurmayın yayınına göre ülkede 1.44 metrelik 5000 km'si geniş hat, 1.05 metrelik 1500 km'si dar hat olmak üzere 6500 km'lik bir demiryolu ağına sahipti.¹⁸¹ Eldem'in belirttiğine göre ise ülke genelinde 6.770 km'lik bir demiryolu ağı varsa da bu ağın yalnız 1.564 km olan Hicaz Hattı ülke sermayesi ile yapılmış, geri kalanı ise hem yabancı sermaye ile yapılmış hem de işletilmişti.¹⁸² Yapılan demiryolları da yabancı yatırımcıların kendi ihtiyaçlarına göre düzenlendiğinden savaş sırasında askeri amaçlara hizmet edecek nitelikten yoksundu. Toros ve Amanos dağlarında mali sıkıntı nedeniyle yapılamayan tüneller ve hatlar da Anadolu'yu Arap vilayetlerine bağlayamamaktaydı. Bu durum hem asker hem de teçhizat naklini öylesine güçleştirmişti ki, Ağustos başında seferberlik ilan edilmesinden itibaren 37 günde birliklerine yerleşmesi gereken askerlerin naklini geciktirmişti.¹⁸³ Anadolu'nun geri kalanına göre demiryolları da Batı Anadolu'da yalnız ilk yapılan raylı güzergâh (İzmir-Aydın Hattı 1856-66) olmasının yanında daha yoğun ve düzgün vaziyetteydi. 1914'e gelindiğinde İzmir'den başlayan demiryolu hatları

¹⁷⁹ İdari Faaliyetler ve Lojistik, s.87

¹⁸⁰ Bülent Durgun, "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/13, (2006/Güz), s.s.25-49, s.30.

¹⁸¹ Akbay, a.g.e., s.161.

¹⁸² Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTKYY, Ankara, 1994, s. 12.

¹⁸³ Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu 1.Cilt: Savaşa Giriş**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.132.

İzmir – Aydın – Egridir güzergahında bu ana hattın Buca, Seydiköy, Ödemiş, Tire, Söke ve Çivril'e dek uzanan kollarla ve İzmir – Alaşehir – Afyon'a kadar uzanan hatla ve İzmir Kasaba hattına bağlı Karşıyaka ve Bornova iç hat kollarıyla işlemekteydi.¹⁸⁴ Rıhtımdan hükümet meydanına ve buradan Göztepe'ye ve ayrıca Karşıyaka sahilinde işleyen tramvaylar da şehir içi lojistiğinde kullanılmaktaydı. Kısaca İzmir demiryolu hatları da iç bölgelerin mamulünü İzmir limanına bağlamak amacını güden ticari bir yapıya sahip olmasından dolayı askeri ve sivil ihtiyaç lojistiğinin birlikte sağlanabilmesinde sorunlara neden olmuştu. Örneğin *İskan-ı Asayiş ve Muhacirin Müdüriyetinden İzmit Mutasarrıflığına* çekilen şifreli telgrafta, *Anadolu hattı üzerinde Marşandiz* (Marchant au diesel isimli yük) *trenleri işletilmesi imkanı olmayıp ancak asker trenlerine vagon ilavesi suretiyle zahire nakil edilebileceği cihette hat komutanlığına müracaat edilerek zehairin bu suretle celbi Harbiye Nezareti celilesine bildirilmiştir.*¹⁸⁵ Bu durum İzmir bağlantısında da böyle işlemiş, ordu ihtiyacından artan vagonlar ve kolilerin tüccara verilmesi yöntemi uygulanmaya başlamıştı. İzmir valiliği bu işle ilgilenmesi için görevi önce şimendiferler müdürlüğüne vermişse de vagon veya koli alamayan tüccarların şikâyeti üzerine bu görevi büyük çapta iş yapan tüccarlardan oluşan ve vilayette teşkil edilen bir komisyona devretmişti. Ancak bu durum tekrar bazı şikayetlere yol açınca vagon ve koli meselesi yine şimendifer idaresine bırakılmıştı.¹⁸⁶ Fakat talebin yüksek eldeki imkanların az, suiistimallerin çok olması sebebiyle savaş boyunca bu konudaki usulsüzlükler de şikayetler de sürmüştü. “*Vagon koli yolsuzlukları*” bahsiyle sıkça şikâyet edilen bu durum piyasa fiyatlarının sürekli oynamasına, daha sonra İttihat Terakki'nin başını ağrıtabilecek mesele olan bu yolla zenginleşen harp zenginlerinin doğmasına sebebiyet vermişti. Bu konudan Naci Gündem: “*Vagon alıp satanlar – kolicilerin kazandıkları sayısız paralar hep boş yere harcanırdı. Bir kanaryayı beş liraya alıp dostuna meze yapanlar, banknotlarla kahve pişirenler mi? Neler isterseniz!... Anormal kazançların hüküm sürdüğü bir devir idi o.*” şeklinde bahsetmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁴ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.87.

¹⁸⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, DH. ŞFR 44-181 H-14-10-1332.

¹⁸⁶ M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.s.79-80.

¹⁸⁷ Naci Gündem, **Günler Boyunca Hâtıralar**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.30.

8000 km'lik kıyıya ve en stratejik jeoloji olan boğazlara sahip Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli ulaşım yollarından biri de denizyoluydu. İstanbul – Ulukışla demiryolundan sonra Kayseri, Sivas üzerinden Erzurum'a 40 günde gidilebilirken, İstanbul'dan Trabzon'a deniz yoluyla üç günde oradan da Erzurum'a karayoluyla 10 günde toplamda 13 günde gidilebilmesi denizyolunun önemini gösterir bir örnektir.¹⁸⁸ Ayrıca yine mesela İzmir – Denizli – Antalya Karayolu dahi deniz araçlarının gelişmesiyle paralel olarak ve deniz taşımacılığının daha ekonomik oluşuyla 19. yüzyılda önemini ve işlekliğini kaybetmesiyle harap olmaya başlamıştı.¹⁸⁹

Tanzimat Döneminde başlayan anonim şirketler furyasında Boğaz'da yolcu taşımak için kurulan ve ilk anonim Osmanlı şirketi olan *Şirket-i Hayriye* yerli sermayeyle kurulmasına rağmen yerli işletmeyle devam edecek mali gücü bulamamıştı. Bu durum denizyolu yolcu taşımacılığının büyük kısmının da hem gemilerinin fazlalığı hem de hızlılığıyla tercih edilir olan yabancı işletmecilere kaptırılmasına neden olmuştu.¹⁹⁰ Bunun yanı sıra yalnız yolcu taşımacılığı yapan acenteler değil, limanların işletmesi dahi yabancılar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Yolcu taşımacılığının yanı sıra ticaretinin büyük kısmını denizyolu ile gerçekleştiren Osmanlı'nın denizyolu nakliyesini gerçekleştiren filoların büyük kısmı da yabancı bandıralıydı, üstelik bu gemilerin yalnız yüzde yirmisi savaş müttefiki ülkelerin gemileriydi.¹⁹¹ Bu durum İzmir Körfezi'nde de farklı olmamıştır. İlk yolcu vapurları 1851'de yabancılar tarafından çalıştırılmaya başlandığı gibi 19. Yüzyıl sonuna girildiğinde Yunan, İtalyan, İngiliz ve Fransız bandıralı on kadar vapur denetimli ya da denetimsiz posta servisi sağlar olmuştu. İzmir'de ilk imtiyazlı Osmanlı anonim şirketi unvanıyla anılan *İzmir Hamidiye Vapur Şirketi* de başlangıçta yalnız Osmanlıların elinde işlemeye başlamışsa da daha sonra önce *Jolly* isimli İngiliz Kumpanyasının, ardından 1908 yılında Belçikalılar olmak üzere yabancıların işletmesine kalmış ve *Körfez Vapurları* olarak 1918'e dek faaliyetini sürdürmüştü.¹⁹² Yalnız İzmir Körfez içi taşımalarda değil, körfez dışı taşımalarda da

¹⁸⁸ Akbay, **a.g.e.**, s.160.

¹⁸⁹ Durgun, **a.g.m.**, s.30.

¹⁹⁰ Örneğin Haliç'te taşımacılık İtalyanların elindeydi. Özlem Yıldız, **Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908-1914)**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s.21.

¹⁹¹ Eldem, **a.g.e.**, s.17.

¹⁹² Sadık Kurt, "İzmir Hamidiye Vapur Şirketi (1884-1915)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I / 1 (1991/ Haziran), s.s.71-107.

Avusturyalı, Fransız, Rus kumpanyalarının varlığı, İzmir'in de imparatorluk genelindeki yabancı tekelindeki taşımacılıktan farklı olmadığını göstermekteydi. İttihat Terakki bu durumla ilgili olarak birtakım düzenlemeler gerçekleştirse de Osmanlı'nın küçük tonajlı ve yelkenli gemileri yalnız iç taşımacılığa yaramakta, büyük tonajlı yabancı ticaret gemileriyle rekabet edecek konumda olmadığından dış ticarete katkı sağlayacak nitelikten de nicelikten de mahrumdu.¹⁹³ Bu durum, Osmanlı'nın savaşa girdikten sonra denizyollarının ticarete kapanmasıyla tüketilmesi elzem olan ürünlerin ithalini yapamaz hale getirir. Mesele, 1915 Ekim'inde Bulgaristan'ın İttifak Bloğunda savaşa dahil olması ile Osmanlı'nın müttefikleriyle kara bağlantısını sağladıktan sonra çözülebilir olmuştu.

Bu sorunlardan başka olarak savaşın başlamasıyla birlikte İtilaf Devletlerinin güçlü donanması karşısında yetersiz kalan Osmanlı, eldeki donanmasını Çanakkale muharebeleri sırasında kara istihkamlarını desteklemek, boğazları mayınlamak ve İstanbul-Çanakkale arasındaki deniz nakliyatının devamını sağlamak ve Rus donanmasına karşı Karadeniz sahilleri ile İstanbul'u korumak amacıyla kullanabilmiş, imparatorluğun Akdeniz kıyıları ise karadan gerçekleştirilecek direnişlerin kaderine bırakılmıştı.¹⁹⁴ Osmanlı'nın bu vaziyetini bilen İtilaf Donanması da Akdeniz kıyılarını adalar üzerinde üsler kurmak suretiyle ablukaya almış ve savaş boyunca bombalayarak taciz etmişti. İmparatorluğun tüm Akdeniz kıyılarındaki önemli liman şehirlerinin etkilenmesi gibi İzmir de bu durumdan etkilenmişti. Daha önce ifade edildiği gibi savaşın en başından itibaren İzmir bombardımanlara maruz kalmış, körfez için oldukça stratejik nokta olan Uzunada'nın yeniden istirdadına kadar İtilaf donanması tarafından üs olarak kullanılması da ihtiyaçlarını kayda değer ölçüde denizden sağlayan İzmir'in deniz ulaşımı açısından sıkıntıya uğramasına neden olmuştu. Savaşın başlangıcından itibaren İtilaf muhribinin Akdeniz kıyılarında dolaşması daha sonra da Çanakkale Boğazı'nı kapatmalarından dolayı, hükümet İzmir Limanı'nı kapatmış ve yabancı ticaret gemilerinin limanlara girişine mâni olunması kararını almıştı.¹⁹⁵ Bu durum İstanbul ile İzmir arasındaki deniz ulaşımının kesilmesine neden olmuş, ticari nakliye böylece

¹⁹³ Yıldız, **a.g.e.**, s.s.23-24.

¹⁹⁴ Kerim Sarıçelik, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne Karşı Anadolu'nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 21 (Aralık 2007), s.s.173-189, s.175-176.

¹⁹⁵ **BOA 2270-11**, M-21-02-1915.

şimendiferlerle Bandırma Limanına oradan vapurla İstanbul'a sağlanmak koşuluyla gerçekleştirilmişti. İzmir Limanının kapatılmasına rağmen başta Urla ve civar iskelelerde denizden mamul taşımanın devam ettiği de görülmüştü.¹⁹⁶

Askeri lojistik ise seferberlik başlamadan önce Erkanı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin Birinci Reisi Sanisi (Genelkurmay Başkanlığı'nın Genelkurmay II. Başkanı) emrinde kurulmuş bulunan Menzil Genel Müfettişliğince ve tarafından görevlendirilenler ile yurtiçinde orduların hareket alanlarına giren yörelerde Ordu Menzil Müfettişlikleri, hat komutanlıklarıyla; Menzil Genel Müfettişliği, dokuz devlet dairesi ile bunlardan birisi olan Harbiye Nezareti ve bünyesindeki Ordu, Harbiye ve Levazım Daire başkanlıkları gibi dairelerle, harekât ve haberalma daireleriyle koordine içinde olduğu bir organizasyonla yürütülmesi kararlaştırılmıştı.¹⁹⁷ Menzil Genel Müfettişliği yurtiçi kaynaklarla seyyar ordu ve müstahkem mevki birliklerinin arasındaki ulaştırmanın sağlanması ve düzenlenmesini planlayacakken, Ordu Menzil Müfettişlikleri emrindeki Menzil Hat Komutanlıkları ise bu alınan planları sevk ve idare edecekti. Bu doğrultuda gerekli kol, teşkil ve tesisler önce 1., 2. ve 3. Ordu geri hizmet alanlarında oluşturulmaya başlanmış; menzillerde menzil birlikleri, menzil nokta komutanlıkları, menzil ambar heyetleri, hamal bölükleri, savaş hastaneleri, sıhhi malzeme ve ilaç depoları, hasta taşıma müfrezeleri, hayvan hastaneleri, hayvan sağlık malzeme depoları, muharebe telgraf depoları, menzil erzak kolları, cephane kolları, araba ve hayvan depoları ile ekmekçi takımları kurulması kararı verilmişti.¹⁹⁸ Fakat menzil teşkilatının tamamıyla kurulmasına, çeşitli sebeplerle değişime uğrayan yığınak planı son şeklini aldıktan sonra ancak başlanabilmişti. Yine de bu geçen sürede kolordu bölgelerinde menzil için birer kol da teşkil edilmişti. Seferin başlamasından itibaren 1,5 ay geçmesine rağmen menzil için gerekli menzil nakliye kolları kurulamadığı gibi bu nakliye kollarının hangisinin erzak hangisinin cephane taşıyacağı dahi kararlaştırılamamıştı.¹⁹⁹ Üstelik menzil kolları kurulduktan sonra da bu kolların yalnız menzil bölgeleri içerisindeki ulaştırmadan

¹⁹⁶ Bu durum mütareke döneminde de Körfez'deki mayınların temizlenmesine kadar sürmüştür. Engin Berber, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918- 15 Mayıs 1919)**, TVYY, İstanbul, 1999, s.133.

¹⁹⁷ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.113.

¹⁹⁸ **A.g.e.**, s. 118.

¹⁹⁹ Akbay, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi I**, s. 186.

sorumlu olması ve de bu kuvvetlerin ordu, yürüyüşe geçtikten sonra ordunun menzil bölgesinden uzaklaşmasıyla gerekli erzak ve cephane kollarını destekleyecek mevcudiyetlerinin yetersizliği gibi sebepler, ordunun lojistiğini güçleştirmişti. Orduya gerekli erzak için istenen stokun uzun süre sağlanması, bu stoklar için istenen ambar alanının bulunması, denizyolu ve demiryollarının hem erleri hem de bu birlikler için gereken levazımı birlikte gerçekleştirmesindeki yetersizlikler gibi güçlükler Harbiye'yi anlık ve mahalli çözümler almaya yöneltmiş, kurulması planlanan Menzil Teşkilatı için gerekli teşkiller de savaş boyunca peyderpey gerçekleştirilmeye çalışılmıştı. Bu doğrultuda İzmir, 1.Orduya bağlı 4. Kolordu emrindeki Menzil Nokta Komutanlığı ve Menzil İstasyon Komutanlığı'nın mıntıklarından birisi olmuş; 4. Kolordu'nun bir adet menzil araba ve at deposu da İzmir'de kurulmuştu.²⁰⁰ Ordu iaşesinde iskele, liman ve istasyonu bulunan şehirler oldukça önem kazanmıştı. Böylece denizden ablukaya alınmasına rağmen demiryolu sayesinde lojistik açıdan diğer bölgelere oranla İzmir daha avantajlı olmuştu. Hem bir cephe bölgesi olmaması hem de art bölgesinin sebebiyle takviyesi diğerlerine göre bu sebepten daha idare edilir olmuştu.

2.3.4. Demografik Yapıda Değişimler

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı seneye gelindiğinde Balkan Savaşlarında Rumeli'nin kaybından sonra Avrupa'da Doğu Trakya, Anadolu, Irak, Suriye ve Arabistan'dan oluşan bir Osmanlı İmparatorluğu vardı. Bu toprakların yüzölçümü neredeyse 2 milyon kilometre kareydi.²⁰¹ 15 Mart 1913'te yürürlüğe giren “*İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanunu Muvakkatı*”na göre son kez tanzim edilmiş idari taksimatına uygun olarak Dahiliye Nezareti tarafından Rumi 1331'de yayımlanan “*Teşkilât-ı Hâzıra-ı Mülkiyeyi Hâvi Cetvel*”e göre 24 vilayet ve bu vilayetlere bağlı 51 sancak 338 kaza ve 726 nahiyeyle birlikte; bunlara ek olarak müstakil olarak idare olunan 21 sancak ve bu

²⁰⁰ 4. Kolordu'ca; 4 Menzil Nokta Komutanlığı, 3 Menzil İstasyonu ve 2 Menzil Ambar Heyeti kurulmuştur. **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.121.

²⁰¹ Genelkurmayın yayını olan **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi I. Cilt** eserinde verdiği rakama göre 1.700.000 km'dir. **a.g.e.**, s.128. Vedat Eldem'in verdiği rakam ise 1.937.000 km'dir. Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTKY, Ankara, 1994, s.4.

müstakil sancaklara bağlı 102 kaza ve 222 nahiyeden oluşmaktaydı.²⁰² Bu arazide yaşayan insan sayısının ise Eldem'in aktarmasına göre kaybedilen topraklardan gelen insanların da dahil edildiği mevcudiyetiyle takriben 26 buçuk milyondur. Buna göre imparatorluk içindeki çeşitli milletlerin mevcudiyeti (milyon):

Türk	Benzeri Topluluklar	Rum	Benzeri Topluluklar	Yahudi	Arap	Sair	Toplam
11.387	1.645	1.417	1.455	313	9.729	426	26.372

Kaynak: Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi, TTKY, Ankara, 1994, s.4

Tablo 1 İmparatorluk İçindeki Çeşitli Milletlerin Mevcudiyeti 1914

İmparatorluğun bütün ülkeyi kapsayan son nüfus istatistiği olan *Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistik-i*'ne göre ise 1914'te imparatorluk nüfusu 18.520.016 kişiden oluşmakta ve imparatorluk sınırları içinde 22 farklı millet yaşamaktaydı. Nejdett Bilgi'nin bulgularına göre bu sayımların içine yabancı nüfus dahil değildi.²⁰³

Müslüman	15.044.846
Rum	1.729.738
Ermeni	1.161.169
Yahudi	187.073
Rum Katolik	62.468
Ermeni Katolik	67.838
Protestan	65.844
Latin	24.845
Süryani	54.750
Süryan-i Kadim	4.133
Keldâni	13.211
Yakubi	6.932
Mârûni	47.406
Samiri	164
Nasturi	8.091

²⁰² Sadık Fatih Torun, "Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı", **Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 14, (Aralık 2017), s.s.85-110.

²⁰³ Nejdett Bilgi, "Osmanlı Devleti'nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XX5, Sayı 1, (Temmuz 2010), 101-146.

Yezidi	6.957
Kıbtı	11.169
Dürzi	7.385
Kazak	1.006
Bulgar	14.908
Sırp	1
Ulah	82
TOPLAM	18.520.016

Kaynak: **Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî**, Dersaadet Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus İdare-i Umumiyyesi Müdüriyeti, 1919; aktaran Kemal H. Karpat, **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, University of Wisconsin Press, 1985, s.s.188-189.

Tablo 2 Memalik-i Osmaniyye'nin Nüfus İstatistikî'ne Göre 1914'te Osmanlı İmp. Nüfusu

Genelkurmay Arşivi'nde bulunan nüfus istatistiğine göre yabancı nüfus miktarı 196.335 kişiydi ve toplam da nüfus 18.716.351'di.²⁰⁴ Dahiliye Nezaretinin hazırlattığı nüfus istatistiğine, yazım ve hesaplama eksikleri de eklendiğinde imparatorluğun toplam nüfusunun takriben yirmi milyon olduğu söylenebilir.

Hüseyin Rıfat'ın hazırladığı *1330 Sene-i Maliyesi Ticaret Rehberi*'ne göre İzmir²⁰⁵, Aydın Vilayeti'nin merkezi olarak Merkez kaza, Bergama, Ödemiş, Tire, Bayındır, Urla, Seferihisar, Foçateyn, Kuşadası, Karaburun, Çeşme, Menemen ve Nif olmak üzere 13 kazadan oluşuyordu. Merkez kazaya bağlı Burunova, Seydiköy, Torbalı, Triyanda olmak üzere 4 nahiyesi ve 104 karyesi vardı. Yine aynı rehberde göre nefis-i İzmir ve kazasının toplamıyla İzmir'in *nüfus-ı Osmaniyesi* 1914'te Rumeli'den gelen ve kaydı yapılmamış sağlam bir kaynağa göre olan 10.000 muhacirin eklenmesiyle 356.571 olmaktaydı. Buna ek olarak 44.176 yabancı nüfusun olduğunu iddia eden Rıfat'ın istatistiğine göre, bu sayının yerli nüfusa eklendiğinde İzmir'in nüfusunun toplam 496.571 kişi olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁰⁶ *Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistikî*'ne göre ise İzmir merkez ve kazalarının toplam nüfusu 640.752'dir. Ayrıca Hüseyin Rıfat'ın belirtmediği milletlere göre nüfus dağılımı, Memalik-i Osmaniyye İstatistiğine göre 640.739'du:

²⁰⁴ **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt I**, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2005, s.605.

²⁰⁵ Hüseyin Rıfat, **İzmir 1914**, Haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s.9

²⁰⁶ **A.g.e.**, s.30-31.

	Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Katolik Ermeni	Protestan	Latin	Bulgar	Toplam
Merkez Kaza	100.356	73.676	10.061	24.069	813	253	1.785	12	211.013
12 Kaza	278.523	144.010	3.146	3.898				149	429.726
Toplam	378.879	217.686	13.207	27.967	813	253	1.785	161	640.739
	Kaynak: Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, aktaran Kemal H. Karpat, <i>Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics</i> , 1985, s.s.174-175.								

Tablo 3 Memalik-i Osmaniyye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki'ne göre 1914 İzmir Nüfusu

Genelkurmay verilerine göre İzmir'in yabancı nüfusla birlikte olan dağılımı ve toplam mevcudu, erkek-kadın nüfusunu da gösterdiği istatistiğinde İzmir merkez ve kazalarıyla birlikte yarım milyondan fazla bir nüfusa sahipti.

Tablo 4 Genelkurmay Verilerine Göre 1914 İzmir Nüfusu Merkez Kaza + 12 Kaza Toplamı

İslam		Rum		Ermeni		Yahudi		Rum Katoligi		Ermeni Katoligi		Protestan		Latin		Süryani		Bulgar		Ecnebi	
K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
184.549	194.334	105.947	111.739	6.252	6.955	13.931	14.036	-	1	414	399	161	92	907	878	-	1	61	100	22.487	33.288
378.883	217.686	13.207	27967	1	813	253	1785	1	161	55.775											
TOPLAM: 696.532																					
Kaynak: Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt I, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2005, s.637.																					

Savaşın başındaki nüfus vaziyeti bu şekildeyken bundan sonra imparatorluğun nüfusuyla ilgili verileri Nejdet Bilgi'nin, Dahiliye Nezareti'nin 1917 yılında işgal altına

girmemiş veya cephe haline gelmemiş vilayet ve müstakil sancakların yöneticilerinden, idarelerindeki yerlerde yaşayan nüfusun tespit edilmesini istemesiyle ortaya çıkan istatistik cetvellerini ele aldığı makalesinden öğrenebilmekteyiz.²⁰⁷ Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Ecâib Şubesi'nin hazırladığı ve 1918 yılının ilk yarısında tamamlandığı anlaşılan bu istatistik yabancı nüfusu bulunan 13 vilayet ve 15 müstakil sancağı kapsamaktaydı ve bu 28 idari birimin toplam nüfusu 15.028.889 kişiydi.²⁰⁸ Ayrıca bu cetvele Aydın Vilayeti dahildir. Böylece vilayetin işgal altına girmemiş veya cephe haline gelmemiş olduğu çıkarımını yapabilmekle birlikte, özelde İzmir'in nüfusunu öğrenmek mümkün olamamaktadır. Yine de İzmir'in 1917 nüfusu bir başka kaynaktan, Aydın Vilayeti İstatistik Müdüriyeti tarafından *1333 Senesi Tevellüdât ve Vefayât* adıyla yayınlanan istatistikten öğrenilebilmekte.²⁰⁹ Ancak bu istatistikte yabancı nüfus detaylı belirtilmemiş *Katolik ve Milet-i Saire-i Hristiyanıye* şeklinde bir ana başlık altında verilmişti:

İslam		Musevi		Ermeni		Rum		Katolik ve Milet-i Saire-i Hristiyanıye	
K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
199.332	206.736	14.268	14.332	7.554	7.661	67.825	83.266	1.604	1.542
406.068		28.600		15.215		151.091		3.146	
TOPLAM: 604.120									

Tablo 5 1333 Senesinin başlangıcında İzmir nüfusu

İslam		Musevi		Ermeni		Rum		Katolik ve Milet-i Saire-i Hıristiyanıye	
K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
200.453	203.466	14.037	14.043	7.632	7.678	68.935	83.200	1.679	1.581
403.919		28.080		15.310		152.135		3260	
TOPLAM: 602.704									

Tablo 6 1333 senesinin sonunda İzmir nüfusu (10 ay sonunda)

²⁰⁷ Bilgi, a.g.m., s.111.

²⁰⁸ A.g.m., s.112.

²⁰⁹ *İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917*, Yay. Haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

Savaş döneminde en büyük değişimlerden biri Rum nüfusta olmuştur. Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olmak isteğiyle Mora ve Epir bölgelerinde başlayan isyanlar ve devlet olduktan sonra yaşanan nüfus artışı ve bu artan nüfusu besleyemeyecek olmasıyla Osmanlı-Yunan gerilimlerinin bu bölgelerden ve adalardan daha güvenli ve kazanç kapısı olarak görülen Batı Anadolu karasına gerçekleşmesi sonucu, Rum ve Yunan nüfusundaki dalgalanmalar 1917'ye gelindiğinde artış şeklinde görülür.²¹⁰ Ayrıca tehcir işlemi uygulanan çevre kazalardan da göçlerle gelen Rumlar İzmir'deki nüfuslarını arttırmıştı.²¹¹ Asker alım kanununun değiştirilmesi ile tüm Osmanlı erkek vatandaşlarının askeri hizmet zorunluluğuna rağmen bedel-i nakdi ve Avrupa pasaportuna sahip olmaları ile askerlik hizmetinden muaf olmak ya da silah tutmaları sakıncalı görülüp geri hizmetlere verilmek gibi sebeplerle ve Yunanistan'ın *Megali İdea* politikasının bir etkisi olarak Batı Anadolu'ya yerleşimler ve doğum oranlarındaki artışla birlikte savaş döneminde Rum nüfusu %30 oranında artmıştı. Bu artış mütareke ve işgal döneminde de bir politika olarak devam ettirilmeye çalışılmıştır. İşgal sebebiyle yerli Türk nüfusun iç bölgelere çekilmesi ve boşalan yerlere göçlerle oluşan yerleşimleri, Yunanistan'ın Batı Anadolu üzerinde hak iddiasında bulunmasında sebep olarak gösterilmişti. Türk tarafı da işgale 1917'de yapılan bu nüfus sayımının temel alındığı bir argümanla karşılık vererek, işgalin haksız olduğunu savunmaya çalışmıştı.²¹²

Bir diğer önemli değişim yabancı nüfusta yaşanmıştı. Ahenk'in 24 Teşrin-i Evvel 1330 (6.11.1914) tarihli nüshasında: “İtilaf-ı müselles hükümetlerinin Devlet-i Osmaniye'ye karşı bilfiil muhasamata ibtidar etmeleri üzerine Türkiye'de bulunan mezkur hükümetlere mensup ecnebilerin bir haftaya kadar memleket haricine çıkarılabileceklerine dair bazı rüfekamız tarafından yazılan havadisın henüz esassız olduğunu salahiyyetkar menbain şiarına atfen beyan eyleriz.” Teskin edici bir ifade kullanılsa da bu ilk şüpheden sonra 5 Teşrin-i Sani 1330 (18.11.1914)'da “Düşman Tebaası Memurlara Yol Veriliyor” ardından 11 Kanun-u Sani 1330 (24.1.1915)'da: “Düvel-i muhasama (düşman devlet) ve müttefikleri tebaalarından olanların duyun-u umumiye, reji, fener idaresi ve emsali devair-i resmiye ile hükümet-i seniyemizin

²¹⁰ Mümtaz Peker, **Sahil Kasabasından Büyükşehir Evrimleşme Sürecinde İzmir'e Göç**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2017, s.65-67.

²¹¹ Erkan Serçe, “İstatistiklerle İzmir (1917-1918)”, **Kebikeç**, Sayı 4 (1996), s.s.159-174, s.164.

²¹² **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917**, s.VII.

alakadar bulunduğu müessesat-ı nafia ve şirketlerde ifayı hizmet etmelerinin (çalışmalarının) caiz olamayacağı lazım gelenlere tamamen işar olunmuştur. (ilan edilmiştir)." çıkan haberler İtilaf Devletleri tebaalarından kimselerin savaş başlamadan önce başlayan göçlerini, savaşın başlamasıyla birlikte mecburen gerektirmişti.²¹³ Bu haberlerin bahsettiği nedenler ile İzmir limanının kapanmasıyla birlikte dış ticaretteki durgunluk gibi olaylar 1323 (1905) Nevsâl-i İktisâd'a, 1914'te Hüseyin Rıfat'ın ve Genelkurmay'ın yayınladığı istatistiklere göre ortalama 50-60 bin civarında olan yabancı uyruklu nüfusun, 1917'ye gelindiğinde mevcudiyetini azaltmıştı.²¹⁴

Başka bir değişim ise Müslüman-Türk nüfusunda yaşanmıştı. 1877-78 Osmanlı- Rus savaşı, Ege Adalarının müteakip olarak elden çıkması ve son olarak 1912-1913 Balkan Savaşları'nın neticesinde kaybedilen topraklardan gelen muhacirlerin çoğunlukla da Batı Anadolu'ya yerleştirilmeleri sebebiyle savaşın başında nüfusta bir artış sağlamıştı.

2.3.5. Savaşın İzmir Halkı Üzerindeki Etkisi ve Tepkisi

Hükümdara doğrudan bağlı, paralı ve ulusal bir karakter taşımayan savaşçılarla, yalnız savaşçılar arasında sınırlı alanlarda gerçekleşen bir mücadele görüntüsüne sahip savaş anlayışı da toplumların yaşayışında büyük dönüşümlere yol açan Fransız Devrimiyle değişmiştir. Bilhassa Napoleon'un başlattığı Devrim Savaşları ile birlikte savaş, halk savaşı şekline dönüşerek yeni bir karaktere bürünmüştür.²¹⁵ Savaş çeşitleriyle ilgili terimsel tanımlamalar yapan uzmanlara göre bunun sebebi, Fransa'nın vatandaşlık

²¹³ "Fransızcayla İtalyanca Karışımı olan Levant sözcüğü, güneşin doğudan yükseldiği yer anlamına geliyor. Sözcük, seyyahlar tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nu anlatmak için kullanılıyordu. Levantenlik bu dönem için ulusu olmayan ya da çoğulculuğu, çok kültürlülüğü tanımlayan bir kavram olarak da anlaşıyordu. Metinde sözcük, imparatorluğun liman kentlerinde yaşayan; fakat Ortodoks mezhebinden olmayan Avrupalıları tanımlamak için kullanılıyor. Ne var ki Avrupa kökenliler yanında ticaret yapmak için getirilen kolaylıklardan faydalanmak için bu ülkelerin pasaportunu alan Rum, Yunan, Ermeni ve Yahudi nüfus zamanla İzmir'de çoğalıyor. Sayıları Levantenleri geçiyor. Nüfus yazımında bunların tamamı yabancı olarak tanımlanıyor. Levantenler ile onların ülke pasaportunu taşıyan nüfusun çoğunluğu (%98) Birinci Dünya Savaşı öncesinde İzmir'den göç ediyor.", Peker, **a.g.e.**, s.23. Peker'in belirttiği bu istatistik *Memalik-i Osmaniyyenin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki*'nin verdiği sayılarla karşılaştırıldığında ortaya çıkmaktaysa da Hüseyin Rıfat'ın verdiği sayılarla ve Genelkurmayın istatistikleriyle çatışmaktadır. Gerçekte ise bu oran, savaştan sonraya kadar süren eksilmeler de kapsama alındığında %95'tir.

²¹⁴ **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917**, s.VII.

²¹⁵ Ersin Embel, "Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, (Mart 2016), s.s.153-171, s.157-158.

vazifesi olarak görerek yürürlüğe koyduğu zorunlu askerlik uygulamasıyla ordunun halk içinden kişilerle oluşması ve bunun getirileridir. Daha önce çok küçük grupları ilgilendiren savaşlar ulusçuluk bilincinin olgunlaşması ve zorunlu askerlikle oluşan halk ordusu ile dönüşmüştür. Böylece halkın içinden çıkan ordusuna, ulusal bir güdü ve bununla birlikte oluşan ötekini yenmek için lüzumlu motiveyi ve desteği verdiği kitleselleşen savaşlar oluşmuştur. Asker cephede savaşırken, cephe gerisindeki halk hem orduya insan gücü sağlar hem de ordunun ihtiyacı için gerekli mamullerin üretilmesi, ülke ekonomisine destek için cinsiyet ve yaş ayrımı gözetmeden çalışır. Artık cephe gerisinde çalışan halklarından aldıkları desteklerle, “*ne uğruna savaştığını bilen ve bildiği şey uğruna savaşan üniformalı yurttaş*”lardan²¹⁶ oluşan bir ordu ve bu orduların savaşları vardır. Savaşların cephe gerisi ile daha sıkı bütünleşmesinde bu temel düşünceler etken olduğu gibi cephe gerisinin mevcut durum hakkında haber almasını sağlayan ve yönlendirilmesinde önemli propaganda aracı olan basın da etkili olmuştur.

Tüm bu olgular savaşın bir devletin halkının tamamını ilgilendiren bir olay olması haline getirmiş kısaca topyekûnlaştırmıştır. Özetle savaş tüm halkın yaşantısına sirayet eden en önemli gündem meselesini oluşturur olmuştur. İfade edildiği gibi cephe gerisinin savaşın ortaya çıkardığı tüm buhranlardan etkilenmesi kaçınılmazsa da gündelik hayat da akışına devam etmiştir. Savaşın İzmir halkının geneli üzerindeki etkisi ve tepkisi de bu yönde olmuştur.

2.3.5.1.Savaşın İzmir Halkına Etkisi

İzmir halkı savaşın gölgesinde bir yaşam sürmekle birlikte bu duruma mecburen de olsa alışmış görünmekteydi. Örneğin, köy düğünleri yapılmaya devam etmiş olacak ki bu düğünler için yapılan gereksiz masraflar şikayet konusu olmuştu.²¹⁷ Dikiş nakış, enstrüman derslerinin verilir, hanelere telefon alınması ve bağlantısı çekilmesi için

²¹⁶ Embel, **a.g.m.**, s.159.

²¹⁷ “Köy Düğünleri” **Köylü**, 23 Mart 1334/1918.

sipariş alınır ilanları gazete sütunlarında yer almıştı.²¹⁸ Gayet ve son moda ipekli kumaşlar, çarşaflık ve peçelik, bluzluk ve kostümlük, tafta ipekli müslin çoraplar getiren *İstanbul'da bir madamın* ilanı savaşın gölgesinde de olsa hanımların giyinmekten vazgeçmediğine bir ipucu gibidir.²¹⁹

Harp yıllarındaki ramazanlarda insanların içinde oruç yiyenlerden, ramazan toplarının atılmadığından²²⁰ ve denize çıplak girenlerden²²¹, tramvayların ve vapurların kalabalığından²²², postaların geç gelmesinden²²³ şikayet; çok yağmur yağmasın diye

²¹⁸ “*Hanımlara Müjde*”, **Ahenk**, 5 Teşrin-i evvel 1331 (18.10.1915); “*Köylü Tüccarlık Yurdu Elektrik ve Telefon Şubesi*”, **Köylü**, 21 Mart 1334/1918.

²¹⁹ “*İstanbul'da Bir Madam Kumaş Getirdi*”, **Köylü**, 4 Haziran 1334/1918.

²²⁰ “*Oruç yiyenler hakkındadır*”: “*Makam-ı vilayetten: bazı kimselerin eala' mala' l'nas (ل ناس ملاء على) oruç yedikleri söyleniyor. Bu gibi adab-ı İslamiyeye mugayir faal ve hareketi görülecekler hakkında takibat-ı kanuniye icra edileceği beyan olunur.*” ; “*Karşıyaka'da ramazan topu atılmadığından oruç tutanlarının oruçlarıyla uzun müddet kalmağa mecbur oluyorlar, her ne kadar beş on dakika geç kalmanın bir zararı yok ise bulutlu günlerde oruçları vaktinden evvel bozmak ihtimali vardır ve ramazan-ı şerif günlerinde top atmak eskiden beri alışılmış şerefli bir adettir; Karşıyaka belediyesinin bu yolda himmetini bekleriz.*” **Köylü**, 13 Haziran 1334.

²²¹ “*İzmir'de, Karşıyaka'da herkesin toplu olduğu yerlerde ve gözleri önünde çırılçıplak anadan doğma denize girenler çoğaldı. Polisin himmet gözünü o tarafa çeviririz.*” **Köylü**, 16 Haziran 1334/1918; “*İzmir ve Karşıyaka'da herkesin gözü önünde anadan doğma çırılçıplak denize girenler hakkında yazdığımız adab-ı umumiye adına göz önünden uzak tutulmasını tekrar dileriz.*” **Köylü**, 18 Haziran 1334/1918.

²²² “*Hatırlarda olsa gerektir ki geçen ve evvelki sene demir yolu hattı üzerinde bir iki yerde trenden birkaç yolcular düşerek, zavallılar vefat etmişlerdi. O vakit bunun sebebi düşen o yolcuların tren durmadan inmek istemelerine vesaire yollu dikkatsizliklere atfedilmiştir. Katarın kalabalık istasyona kifayet etmediği düşünülmemişti. Bahusus Cuma günleri mezkur mevki arasında giden gelen katarların vagonu az olduğundan haddinden ziyade yolcu ile içi dışı tıka basa doluyor. O günleri yani cumaları İzmir'e inen Seydiköy'üne dönen pek çok yolcu vardır. Vagonların azlığı sebebiyle bunlar arabaların basamaklarında hatta vagonları birbirlerine bağlayan zincirler üzerinde sarınıp tutunmağa mecbur oluyorlar. Bu halin her türlü kaza ve tehlikeye ne kadar müstaid olduğunu söylemeğe hacet yoktur. Eğer idare Cuma günleri için bir büyükçe lokomotif ile iki vagon fazla konursa matlub hasıl olur yolcuların istirahatıyla beraber vukuu muhtemel olan kazaların da önüne geçilmiş olur.*” **Köylü**, 14 Temmuz 1334/1918; “*Her gün pek kalabalık olan Karşıyaka vapurları Cuma ve Pazar vesaire hususi günlerde son derece izdihamlıdır. Halk, bir çuvaldaki hububat gibi bu vapurları doldurur, gidip gelinceye kadar bin türlü zahmete duçar olur. Bu bitmez imiş gibi girip çıkar iken daha büyük azaplara çarpılır. Çünkü bu esnada halkı iskeleye koyacak ve rahatça çıkmayı temin edecek birkaç memur bulundurulmaz. O kadar gürültülü iş iki bilek memurunun eline bırakılır. En ağırı, böyle pek izdihamlı vapurlar geldiğinde İzmir iskelesinin iç kapısı açılmamasıdır. Halbuki sair seferler, gündüzün kalabalık o derece değil iken her iki kapının açıldığı vardır. Bunu sorunca memur olmadığı, cevabını verirler. O halde şirket o kadar kalabalığı vapurlara tıkip çok para çıkarmak hırsından vazgeçmelidir. Yok böyle devam edecek olursa, izdihamın girip çıkmasını kazasının onu alınmasını temin edecek bir iki memura o günler için izin vermemeli, fazla bir yevmiye ile iş başında alkoymalıdır.*” **Köylü**, 18 Temmuz 1334/1918.

²²³ “*POSTALARDA GECİKME ÇOK OLUYOR; bu bizi sıkıyor, yüreğimizi yakıyor değil... gönlümüze serin su serpen bir şey varsa o da posta ve telgraf baş müdürlüğüne yeni gelen Cemal beyin bu gibi işleri araştırıp sorması ve sebep olanları cezaya çarptırmak için savaşımasıdır. Şimdiye kadar yaptığımız şikayetlerin birçoğu araştırıldığı için memleket adına hakikaten seviniyoruz; fabrikalar müdürü Eşref bey 19 mayıs sene 334 tarihinde İstanbul'dan gönderilen bir mektubu yirmi yedi gün sonra – ancak dün alabilmiştir. İstanbul'dan İzmir'e kadar bir mektubun tanınmış ve yeri yurdu belli bir zata yirmi yedi gün sonra ulaşması hayretle karşılanacak hallerdendir. İstanbul ve İzmir'in tarihli tamgalarını taşıyan bu zarfı da çalışkan ve himmeti bol başmüdür Cemal efendiye yolladık, umarız ki bu gibi uygunsuzluklar bundan*

toplu duaya davet²²⁴ ilanlarının varlığı gibi haberler de savaşa rağmen İzmir halkı için bir şekilde hayatın devam etmekte olduğunu göstermektedir.

İzmirliiler savaşa öylesine uyum sağlamış gözükmemektedir ki savaş boyunca süren bombardımanlarda, bombardıman uçaklarını gördükleri zaman dahi saklanmamışlar, bu tehlikeli olayı bir müsamere izlercesine takip etmişlerdi. 14 Şubat 1332 (27.2.1917) tarihli Ahenk Gazetesi'nde "*Tayyareler Hakkında*" başlıklı haberde bu durumdan yakınılmaktadır:

"Geçenlerde düşman tayyarelerinden bir ikisi gelerek Manisa civarına bomba attığı işitilmişti. Bu münasebetle tekrar edelim ki düşman tayyaresi ile bizim tayyarelerimizin memleket üzerinde uçuşması halinde ahalice bunlar tanınmadığından tefrik edilememekte, düşman tayyaresi olsa da ahali hanelerin alt katlarına saklanacak yerde meydanlara çıkarak bunları seyretmekte ve kendilerini tehlikeye maruz bırakmaktadır. Mamefih düşman tayyaresi görüldüğü halde üç top atmak suretiyle bunun düşman tayyaresi olduğunun ahaliye ilanı kolordu kumandanlığınca kararlaştırılarak icab edenlere emir verildiğini istihbar ettik. Kumandan beyefendi hazretlerine bu tedbirlerinden dolayı teşekkürler takdim eder ve ahalinin de top seslerini işitir işitmez tayyarenin düşman tayyaresi olduğunu bilerek evlerin en alt katlarına girmelerini, sokaklarda toplanarak müctemi' (toplu) bir halde bulunmamalarını tavsiye ederiz."

*"Patlayan mermilerden çıkan beyaz dumanlar, tayyarelerin etrafında küçük bulutçuklar halinde şekiller meydana getirirlerken, korku içinde olduğumuz halde onları seyretmek bize ne kadar eğlenceli gelirdi. Vınlamalardan üzerimizde olup olmadığını gayet iyi anlar ve uzaklaştıkları vakit de saklandığımız yerden fırlar, harekâtı takip ederdik."*²²⁵

böyle bir daha meydana gelmez." **Köylü**, 16 Haziran 1334/1918; "*Menemen Sâ'isi Kırmılı Salih Ağa, Bayramın üçüncü günü Diyabekir ve Kafkas ve Halep cihetlerine azimet edeceğinden her kimin mektubu ve emaneti var ise Manisalılar Yemiş Hanına, Bergama'da bulunanlar Muslu Hanında Aziz Ağaya, İzmir'de bulunanlar Hisar camiişerifi havalisinde Hafız İsmail'in kahvesine getirmeleri ilan olunur. Menemen Sâ'isi Kırmılı Salih*", **Ahenk**, 20 Eylül 1332 (3.10.1916), savaş döneminde asker yakınları cephedeki yakınlarına ulaştırmak istediklerini belli bir ücret karşılığında bu şekilde gönderiyorlardı, gazetelerin muhtelif nüshalarında bu ilanlara sık rastlamak mümkün. Önceleri izin belgesiyle serbest çalışan bu sâiler alınan mektupları ve paketleri muhafaza edemeyip yerine ulaştıramayınca ortaya çıkan mağduriyeti gidermek için Enver Paşa'nın emriyle bir talimatname hazırlanmıştır. Bununla birlikte sâiler artık belirli bir nizamnameye bağlı olarak teşkilat dahilinde çalışmaya başlamışlardır. "*Saî Teşkilatı Hakkındaki Talimatnâme*", **BOA**, BEO. Dos. 4366, Göm. 327400-2-1, H-14-09-1333. Dilber Alkama, "*Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Askerinin Siper Hayatı*", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009, s.184-185.

²²⁴ "Yağmura karşı: Yağmurun kesilmesi hakkında okunacak dua bugün Kemeraltı Camiişerifi kütüphanesinde istinsah edileceğinden imam ve hafız efendilerin öğleden evvel mezkur kütüphaneye müracaat etmeleri tavsiye olunur.", **Ahenk**, 27 Kanun-u Sani 1332 (9.2.1917).

²²⁵ Gündem ayrıca bu dönemden bahsederken tayyare baskınlarına karşı halkın, hiç yoktan faydası olur diye pencerelerden mavzerlerle ateş etmeğe uğraştıklarını da aktarmaktadır. Naci Gündem, **Günler Boyunca Hâtıralar**, s.27.

Naci Gündem'in 'çocukluk!' olarak nitelediği bu anekdottan, gazete ilanında bahsedilen halktan bu kimselerden bazılarının küçük Naci ve afacan dostları olduğu anlaşılma ile birlikte kendilerine böylesine tehlikeli bir meşgale bularak savaşın getirdiği durumlara nasıl bir uyum sağlamaya çalıştıklarını öğrenmek de mümkün olmaktadır.²²⁶

“Şehrin sakinleri kıyının devamlı bir şekilde bombalanmasından büyülenirlerdi. Rıhtım kenarındaki barların birinden akşam bombardımanını seyretmek şehrin en popüler etkinliği olarak akşam yürüyüşlerinin yerini almıştı. ‘İskelenin her gece seyircilerle dolu olduğunu’ belirten Horton, ‘sahil boyunca yer alan kafelerin bombardımanı izlemek isteyenlere yüksek fiyattan oturacak yer verdiğini de ekler.’ Bu seyir için Körfez boyunca muhteşem bir manzaraya sahip olan Amerikan konsoloslğunun terası da en popüler mekanlardandır. Horton’un arkadaşları ve çalışma arkadaşları da cin kokteyli içmek ve şehrin dış kalelerine yağın bombaları izlemek için akşamları burada toplanmışlardır.”²²⁷

Giles Milton’un bu ifadeleri de İzmirliilerin savaşla nasıl bir uyum içine girdiğiyle ilgili dikkat çekici bilgiler arasındadır.

Mevcut etkinliklerin hemen hepsi savaşın getirdiği sıkıntılara karşı bir çözüm bulmak amacı taşımaktaydı. Orduya, yoksullara desteğin önemsendiği toplum menfaatine faaliyetlerin yapıldığı görölmekteydi. Bununla birlikte savaş buhranının doğal getirisi olan asayışsizlikten ortaya çıkan hırsızlık, savaşın uzun sürmesinden dolayı asker kaçaklarından oluşan eşkıya takımları, ihtikar yaparak mevcut durumu fırsata çevirmek isteyen vurguncu kesimler gibi sosyal ve ahlaki çöküntüye uğramışlık örnekleri gibi toplum zararına hareketler de yapılmıştı.

2.3.5.1.1. Eğlencelere Etkisi

Tiyatro, sinema, konserler, deve güreşleri, vb. gibi müsamereler savaş boyunca olabildiğince sürmüştü. Bu gösteriler savaşın gölgesinde konular işlemekle birlikte, çoğunlukla yardım toplama amacıyla düzenlenmişti.

²²⁶ Gündem, a.g.e., s.26.

²²⁷ Giles Milton, **Paradise Lost: Smyrna 1922 The Destruction of İslam’s City Of Tolerance**, Hodger and Stoughton, London, 2009, s.79-80.

2.3.5.1.1.1.Tiyatrolar

Hüseyin Rıfat'ın belirttiğine göre 1914 yılında İzmir'de içlerinde en mükemmeli Kordon'da 'Misir' kumpanyasının yönetimindeki İzmir isimli tiyatrodan başka Sporting Kulüp'ün ve gayet sade ve basit olduklarından anmaya değer görmediği tiyatrolar vardı.²²⁸ 1918 istatistiğine göre ise 2'si Müslümanlara, 3'ü Rumlara ve 4'ü Yabancılar olmak üzere toplam 9 tiyatro bulunmaktaydı.²²⁹ Dünya Savaşı her şeyde olduğu gibi sanatsal faaliyetlerde de yüzünü göstermiştir. Savaş tüm zorluklarıyla devam ederken İzmir'de birkaç kumpanya temsillerde bulunabilmişti.²³⁰

1915 yılı içinde "Aile Faciaları", Cenap Şehabettin ile Hüseyin Suat Yalçın'ın birlikte kaleme aldıkları "Derse Devam Edelim" yahut "Muallimin Telaşı" vodvili²³¹, Aka Gündüz'ün "Muhterem Katil"i; Hüseyin Rahmi'nin "Mürebbiye"si, "Antre" piyesi ve Molliere uyarlaması "Zor Nikah"ı ve Direktör Ali Bey'in "Geveze Berber"i ile "Şehit Nihat Bey", "Fedakar Çavuşlar", "Tahammül", "Paris Fukarası"; 1916 yılında "Çoban Kızları", "Anadolu Köy Düğünü", "Mülevves yahut Bir Casusluk" Fehime Nüzhet'in yazdığı "Adalet Yerini Buldu" yahut "Mazlum Bir Miralayın Vaziyeti", "Kahraman Türk Zabiti" veya "Kafkasya'da Rus Mezalimi", "Zengin Ailenin Bir Saniyede Harabatı"; 1917 yılında "Aşk Ferdası", "Kafkas'ta Hilal", "Sanakârın Gururu"; 1918 yılında ise "Selim-i Salis", Cenap Şehabettin ile Hüseyin Suat Yalçın'ın uyarlaması "Zehirli Çiçekler" oyunları savaş döneminde sahnelenenler olmuştu.²³² Değişiklik göstermekle birlikte savaş ile ilgili konularda da oyunların sahnelendiği ve bunların çoğunlukla yardım toplama amacıyla yapıldığı anlaşılr. Örneğin, 2 Ocak 1915'te Sahne-i Osmani tarafından İzmir Tiyatrosu'nda "Aile Faciaları" dramı ile "Muallimin Telaşı" isimli vodvil Vali Rahmi Bey'in himayesinde geliri Karşıyaka Nisvan Komisyonu'nca Hilal-i Ahmer'e bağışlanmak üzere sergilenmiştir.²³³ Ahenk Gazetesi'nin 22 Kanun-u Sani 1332

²²⁸ Hüseyin Rıfat, **İzmir 1914**, Yay. Haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s.22.

²²⁹ Erkan Serçe, "İstatistiklerle İzmir (1917-1918)", **Kebikeç**, Sayı 4 (1996), s.s.159-174, s.169.

²³⁰ Heveskâran Kumpanyası, Şark Dram Komedi Kumpanyası, Sahne-i Edep Osmanlı bunların başında gelmekteydi. Kumpanyalarla ilgili bilgi için: Özlem Nemutlu, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2011, s.89.

²³¹ Nemutlu, a.g.e., s.59.

²³² Yavuz Özmakas, **Koç Bilekli Vali Rahmi Bey'in İzmir Günleri**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2011, s.32-33; Nemutlu, a.g.e., s.59, 61, 64, 68, 69.

²³³ A.g.e., s.59.

(4.2.1917) tarihli “*Fukara Yararına Tiyatro*” ilanında belirttiği üzere hasılatı fakirlerin yararına olmak üzere *Heveskâran Kumpanyası* tarafından İzmir Tiyatrosunda komedi ve dans oyunları gerçekleştirilmişti. Ahenk’in, 27 Kanun-u Sani 1332 (9.2.1917) tarihli hanımlara mahsus ibareli tiyatro ilanı da amacı yardım olanlardandı: “*Kafkasya’da Hilal Piyesi: Karşıyaka kulüp sinemasında hasılatı fukara menfaatine olmak üzere yakında hanımlara mahsus bir temaşa verileceği ve iş bu temaşada ‘Kafkasya’da Hilâl’ namıyla şöhret alan piyesin vaz’ olunacağı müstahberdir.*”

“*Fevkalade Müsamere: Milli Kütüphane Heyet-i Temsiliyesi tarafından İzmir Tiyatrosunda Haziran’ın 14. Perşembe akşamı beğlere ve ertesi Cuma günü hanımlara verilecek müsamerenin amacı fukara iâşesi menfaatinedir. Bu Müsamerenin Programı: Birinci Bölüm: Canlı Tablolar İkinci Bölüm: Aşk-ı Füsün İkinci Fasıl-ı Dram: Sanatkârın Gururu (1 Perdelik temaşa) Üçüncü Fasıl: İzmir Aleminden Bir Parça (Dokuz kısımdan oluşacak Aşk-ı Füsün ve Raks) Bestekar İsmail Zühtü Bey’in idaresinde bir orkestra heyeti şarkılara iştirak edecektir. Tafsilat el ilanlarında...*”

Ahenk Gazetesi’nin 13 Haziran 1333/1917 tarihli bu ilanından fukara yararına bir oyunun sahneleneceği anlaşılmakla birlikte gösterimi yapılacak oyunların isimlerini de öğrenmek mümkün olmaktadır.

Savaş döneminde Rum Kumpanyaları da tiyatro ve sahne sanatlarına devam etmişlerdir. Başta Mertikas Kumpanyası olmak üzere *Çobanoğlu’nun Sevgilisi*, *Marulas’ın Kaderi*, *Üçlü Karyola*, *Perili Ev*, *Otello*, *Ölümsüz Atina Şenlikleri*, *Çin-Çin*, *Besleme Kız*, *Gırtlığına Kadar Borçlu* gibi dram, komedi ve operetler temsil edilmiştir.²³⁴ Özellikle mizahla müziğin iç içe geçtiği revülerin savaş döneminde sıkılan halkın moralini düzeltmede etkili olduğu belirtilmiştir. Bunlardan en meşhuru da Mertikas’ın oyuncularından ve aynı zamanda tiyatro yazarlarından olan Silvios (Andrea Papadopoulou) ve Lailio Karakasi’nin birlikte yazdığı *İzmir Papağan’ı* isimli eseridir.²³⁵

²³⁴ Hristou Sokr. Solomonidi, *To Teatre Sti Smirni 1657-1922*, Atina, 1954’ten aktaran Nemutlu, **a.g.e.**, s.72-73.

²³⁵ Smyrnéikos Papagálos (Σμυρνέϊκος Παπαγάλος) (1916). İkilinin yazdığı diğer revüler ise; Kordeliótisses Koukles (Karşıyaka Bebekleri), Tó Lexikó (Sözlük), Lotaria (Piyango) (1915), Tzáz-Bánt (Caz-Band) (1915), ‘Enkyklopaidikón Lexikón tís Smýrnis (İzmir Ansiklopedik Sözlüğü) (1917), Oí Koukles Mas (Kızlarımız) (1917), Kaffé Santán (1917), Tsingána Prinkipéssa (Çingene Prensesi) (1917), Treis agápes (Üç Aşık) (1918), Neráida tís ‘Apokriás (Karnaval Perisi) (1918), Smyrneika gélia (İzmir Kahkahası) (1920), Chrysothemis Stamatopoulou-Vasilakou, "Smyrnaíki Dramatourgia: Protótypes Theatrikés Ekdóseis Sti Smýrni Tou 19ou Aíóna", Deltío Kéntrou Mikrasiatikón Spoudón (İzmir Drama: 19. Yüzyılda İzmir’de Orijinal Tiyatro Yayınları", Küçük Asya Çalışmaları Merkezi Bülteni) 16, (2009), ss. 211-276, s.280.

Silvios-Karakasi'nin revüleri öylesine başarılı olmuştur ki, bu başarıyı gören Vali Rahmi Bey dahi Hilal-i Ahmer yararı için de bir revü yazmalarını istemiştir. 1917'de Mertikas Kumpanyası'ndan ayrılan Silvios-Karakasi'nin kumpanyadan diğer ayrılanlarla birlikte kurduğu İzmir Sanat Kumpanyası da bu sırada *Kamelyalı Kadın*, *Samson*, *Felaketzedeler* gibi oyunlar sergilemeye devam etmiştir.²³⁶ Rumlardan başka, Rumların da içinde bulunduğu İzmir'deki Fransız, İngiliz, İtalyan ve Yahudi amatörlerin bir araya gelerek kurdukları Amatör Tiyatro Topluluğu da temsillerde bulunmuştur.

2.3.5.1.1.2.Sinemalar

Savaşın başında Hüseyin Rıfat'ın belirttiğine göre 8'i Kordon'da, 1'i Beyler Sokağı'nda, 1'i Irgat Pazarı'nda, 1'i Asansör üzerinde, 1'i Kokaryalı'da, 2'si Karşıyaka'da ve 1'i Basmane'de olmak üzere toplam 15 sinema vardı. Bu sinemalardan Beyler Sokağı'nda İttihat Terakki Cemiyeti'nin himayesinde olan Milli Kütüphane'ye bağlı olandan başka diğer 14'ü yabancı ya da yerli gayr-ı müslimler tarafından tesis edilip işletilmekteydi.²³⁷ 1918 yılı istatistiğine göre sinema sayısı 17'ye çıkmıştı. Milletlere göre olan dağılımlarını öğrenebildiğimiz bu sinemalardan 3'ü Müslümanlara, 2'si Musevilere, 8'i Rumlara ve 4'ü yabancılara aitti.²³⁸ Savaş süresince devam eden sinema gösterimlerinin konuları savaşlarla ilgili olmakla birlikte tiyatrolar gibi yardım toplama işlevi de görmüştü. Bu doğrultuda örneğin, Ahenk Gazetesi'nin 13 Teşrin-i Sani 1330 (26.11.1914) tarihli ilanına göre Mahmud Cevdet Efendinin sahibi bulunduğu Türk Sineması bir hafta süreyle Müdafaa-i Milliye yararına çalışmıştı. Hemen aynı sayıda verilen bir başka ilanda da Hilâl-i Ahmer ile Alman ve Avusturya Salib-i Ahmerleri yararına Kordon'daki büyük İzmir Tiyatrosunda savaştan bazı manzaralardan oluşan askeri sinematografların gösterileceği ve kadınların ayrı, erkeklerin ayrı saatlerde izleyeceği bu gösterilerin Vali Rahmi Beyin başkanlığı altında yapılacağı duyurulmuştu.²³⁹ 16 Teşrin-i Sani 1331 tarihli bir habere göre de Kordon'daki *Palas*, *İris*,

²³⁶ Nemutlu, **a.g.e.**, s.73.

²³⁷ Rıfat, **a.g.e.**, s. 20.

²³⁸ Erkan Serçe, "İstatistiklerle İzmir (1917-1918)", s.169.

²³⁹ "(...) Programı da şudur: Hilal-i Ahmer ile Alman ve Avusturya Salib-i Ahmerleri menfaatine Kordonda vaki büyük İzmir tiyatrosunda işbu teşrin-i saninin on beşinci cumartesi günü askeri sinematograf

Ferah, Pate, İzmir sinemalarıyla Çayırılı Bahçe'deki *Melez* ve Buca'daki sinemalar 25 Teşrin-i Evvel 1331 (7.11.1915) tarihinde 31.047 kuruş değerindeki bir günlük hasılatlarını Müdafaa-i Milliye İzmir Merkeziyesine bağışlamışlardı.²⁴⁰ Köylü Gazetesi'nin 10 Mart 1332 (23.3.1916) tarihli nüshasından yine bir başka ilan:

“Müşterilerini memnun etmek için her türlü fedakarlığı ihtiyar eden Milli Kütüphane Sineması bu ayın on birinci Cuma gününden itibaren İzmir’de henüz temaşa mekiine konulmamış olup müttfikimiz Almanlarla düşmanlarımız Fransızların arasında son vuku-u muharebat-ı musavver ‘Bir Vatanperverin Kahramanlığı’ adında dramı gösterecektir. Düşmanlarımızın korkaklığını ve müttfiklerimizin kahramanlığını gösteren bu meraklı dramın temasını herkese öğütleriz.”

Ayrıca 1915 Haziran’ında Milli Kütüphane Sinemasının, *Harp Gazetesi* gösterdiğini duyurması sinemanın bu dönemde yalnız savaş propagandası yapmak ve yardım toplamaktan başka halkın bilgilendirmesi için de bir araç olarak görüldüğünü gösteren dikkat çekici bir detaydır.²⁴¹

Yine de sinemalarda savaş içinde *Nordik* filmlerin geldiği, *Asta Nielsen, Alexander*’ın filmleri ile İsviçre yoluyla getirtilen İtalyan filmlerinin de eksik olmadığını Nail Moralı’dan öğrenebilmekteyiz.²⁴²

2.3.5.1.1.3. Diğer Eğlentiler

22 Kanun-ı Sani 1330 (4.2.1915) tarihli *Ahenk Gazetesi*’nde yayınlanan bir ilan-ı habere göre ise sinema, tiyatro gibi gösterilerin yanı sıra deve güreşleri dahi fukara yararına yapılmıştı. Hasılatı Müdafaa-i Milliye Cemiyeti yararına, ilanın ertesi günü olan

temaşaları gösterilecektir. Yemekten evvel alafranga saat 3’ten 3.30’a kadar yalnız hanımlara. Yemekten evvel alafranga saat 5’den 7’ye kadar ve 7’den 9’a kadar ve yemekten sonra alafranga saat 9.30’dan 11.30’a kadar erkeklere. Fiyatı: koltuk ve balkon 4 guruş. Biletler: ikinci kordonda büyük avcı kulübü arkasındaki Alman kulübünde satılmakta olduğu gibi hanımlar için cumaertesi günü gişede de satılacaktır.”, *Ahenk*, 13 Teşrin-i Sani 1330 (26.11.1914).

²⁴⁰ *Ahenk*, 16 Teşrin-i Sani 1331 (29.11.1915).

²⁴¹ Oğuz Makal, *Tarih İçinde İzmir Sinemaları (1896-1950)*, Güsev Yayınları, İzmir, 1999, s.60’dan aktaran Fatma Bulut, “I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İzmir, 2010, s.112.

²⁴² Nail Moralı, *Mütarekede İzmir*, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.52.

Cuma günü sabah sekiz buçukta başlayacak güreşler, Kışlanın (Sarıkışla) iç havalisinde 20 düvenin katılımıyla gerçekleşmişti.

Bu haberler savaş boyunca sürmüştü. İlginç olan bir başka haber ise 2 Haziran 1334/1918 tarihli Köylü Gazetesi'nin verdiği ilandır:

“Yarınki pazartesi günü Pek muhterem valimiz Rahmi beyefendi hazretleri ile şanlı kolordu kumandanımız beyefendi hazretlerinin himayeleri altında - Poligon'da- milli müdafaa derneğinin fevkalade müsameresi – evlad-ı şüheda öksüzler yurdu menfaatinedir. – duhuliye <1> bir liradır.”

Çiçek Bayramı olarak anılan bir çeşit panayır olan bu eğlencenin de savaşın gölgesinde bir amaçla düzenlendiği görülür. Vilayet yöneticilerinin destekleriyle düzenlenen bu panayıra geliş gidişler için fazladan araba bile tahsis edildiği ilanda belirtilir:

“Polis müdürlüğünden: şehri halin üçüncü pazartesi günü evlad-ı şüheda ve öksüzler yurdu menfaatine poligonda icrası mukarrer olan çiçek bayramına iştirak edecek zevatın müreffehen temini azimet ve avdetleri için Reşadiye ile Poligon arasında âmedşüd etmek üzere yirmi araba tahsis kılınmış ve bu arabalar rakip olacak her ferd için on gurus ücret itası takarrür etmiş olduğu ilan olunur.”

Endaht (atış), müttehid hareket-i bedeniye, 100 metre sürat koşusu, çenber ile yarış (mini mini hanımlar ve mektep talebeleri), cimkana, çuval yarışı, hayvanat-ı ahaliye yarışı, çiçekli şemsiye ve elbise müsabakası, çiçekli küçük arabalar müsabakası, penye ve kıyafet müsabakası (çocuklar için), bütün araba müsabakası, isimleriyle de yarışmalar düzenlenmiştir. 4 Haziran 1334/1918 tarihli nüshadan da gösterinin sonucunu ve yarışmanın galiplerinin dahi ödülllerinden feragat ettiğini öğreniyoruz:

“Dünkü Kokaryalı'da Poligon'da yapılan Çiçek Bayramı pek parlak olmuş; binlerce halk bulunarak latif ve hoş bir gün geçirilmiştir. Müsabakalarda birinci gelen Cevdet ve Osman Efendiler alacakları mükafatları tekrar öksüzler yurduna terk etmiştir.”

Köylü Gazetesi'nden 12 Haziran 1334/1918 tarihli nüshasındaki bir diğer ilan da gayrimüslim İzmir halkının düzenleyeceği yardımla ilgilidir:

“Karşıyaka'da Ayasuluğ Metropolitide Yoakim efendinin gözcülüğü ve Mihalaki Çakaralidis efendinin başlığı altında kurulan bir dernek eliyle mektepler menfaatine önümüzdeki pazar günü saat üç buçukta Karşıyaka sinemasında bir konser verileceği bildiriliyor. Konserin pek parlak ve yüksek olması için şimdiden büyük hazırlıklar yapılmakta imiş.”

Gazetelere yansıtılan hemen hemen tüm gösterilerin konuları itibariyle savaş ile ilgili olmanın yanı sıra savaştan etkilenen ihtiyaç sahibi kesime yardım amacını güttüğü görülmektedir. 3 Şubat 1331 (16.2.1916) tarihinde yalnız hanımlara, 5 Şubat 1331 (18.2.1916)'de beylerin katılımında İaşe-i Fukara Komisyonu yararına İzmir Tiyatrosu'nda bir konser verileceği ilanı yapılmıştır. Duyurunun önemli yanı ise insanların davet ediliş şekillerindeki ifadelerdir ve bu ifadeler yapılan etkinliklerden güdülen amacı açıkça ortaya sermektedir:

“O halde gerek hanımefendilerin, gerek erkeklerimizin hem hoşça, faideli bir vakit geçirmek, hem aynı zamanda memleketin cidden pek fakir ve muhtaç efradına, bu din ve vatan kardeşlerimize ufak bir muavenet-i mahsusada (özel yardımda) bulunmak üzere konsere iştirake ümit edildiği ve maa'l-şükran görüldüğü veçhe ile tehâlük (ilgi) göstermelerine intizar olunur (beklenir).”

Bununla birlikte at yarışları ve spor müsabakaları da yapılmaya devam etmiştir.²⁴³

16 Ocak 1915'te Altay Kulübünün spor sahasının açılış töreninden sonra İzmir'deki Türk spor kulüpleri ile mektep sporcuları sürat ve tahammül koşusu, sıçrama müsabakası, yüksek atlama gibi kulvarların olduğu atletizm yarışmasında ter dökmüştür.²⁴⁴

Savaş döneminde atletizm gibi futbol müsabakaları da yapılmıştır. 12 Şubat 1915'te Punta'daki (Alsancak) idman sahasında Karşıyaka ve Altay karma takımları ile İzmir Sultanisi'nin yaptıkları maç berabere bitmiştir. Yine 1915 yılının 13 Mart'ında Katipoğlu semtindeki “*Altay Çayırı*” isimli sahada Altay ve Mümarese-i Bedeniye kulüpleri maç yapmışlardır.²⁴⁵ Ayrıca aynı yıl Nisan ayında İzmir'in Türk takımlarının katıldığı ilk lig maçları da oynanmaya başlamıştır. Vali Rahmi Bey adına düzenlenen turnuvaya Altay, Karşıyaka, Midilli ve Trablusgarp takımları katılmışlardır. Bir buçuk ayda tamamlanan turnuvanın galibi 11 puanla Altay olmuş ve turnuvanın ödülü olan değerli vazoyu almaya hak kazanmıştır. Bu ilk turnuvanın galibi Altay 1915-16, 1916-17

²⁴³ “Karşıyaka Yelken Yarışları Müsabaka Programı”, **Ahenk**, 28 Temmuz 1331 (10.7.1915), “Kayık Yarışlarının Netayıcı”, **Ahenk**, 30 Ağustos 1331 (12.9.1915), “At Koşuları”, **Köylü**, 25 Mart 1334/1918; “Paniyoniyos ve Apokolon spor kulüpleri tarafından tertip edilen idman oyunları”, **Köylü**, 2 Temmuz 1334/1918.

²⁴⁴ Günver Güneş, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi (1850-1922)**, İ.B.B.K.Y., İzmir, s.63.

²⁴⁵ **A.g.e.**, s.105.

İzmir Lig şampiyonluklarını da kazanmış, dışarıdan gelen yabancı gemi mürettebatlarıyla da çoğunlukla yenildiği maçlar yapmıştır.²⁴⁶

21 Teşrin-i Evvel 1332 (3.11.1916)'de bir spor bayramı dahi düzenlenmiştir. Vali Rahmi Beyin himayelerinde bütün İzmir Kulüplerinin katılımıyla gerçekleşen bayram, Punta'da (Alsancak) *Panayotis Çayırında* yapılmıştı.²⁴⁷

Eğlencelere her ne kadar savaşın gölgesi düşmüşse de her zamanki gibi yaşamlarını sürdüren eğlencelerine devam eden bir kesim de olmuştu. Bunlar İzmir'in Levanten ve diğer azınlık halkıydı. Mevcut şartlar sebebiyle gazetelerden ulaşılamayan detayları dönemin hatıratlarından öğreniyoruz.

*“Harp'te güzel vakit geçirilen günler, yerler oldu. Bornova'da Rene Lochner'in evinde esaslı musiki ziyafetleri verilirdi. Madam Evleyn Lochner piyanoya geçer, güzel sesi ile operalardan çok muvaffak resitalleriyle misafirlerini ağırlardı. Karşıyaka'da Madam Fernand Guifray'ın salonunda verilen ziyafetlerde pek parlak olurdu. Gençler Aliottiler'in Karşıyaka'daki Villa des Algues'ında piknikler, Cock Tailler, hafif müzik partileri tertiplerlerdi.”*²⁴⁸

Sözleriyle dönemi anlatan Nail Moralı, savaş döneminde Rumların bir operet türettiklerini, Garp operetlerini Rumcaya adapte ederek *Kokoli Tiyatrosunda*²⁴⁹ sergilediklerini de aktarır. Türk gençlerinin de buna heveslenip Filozof Kaşif öncülüğünde bir operet uydurduklarını ve Muallim Reşat Bey ve arkadaşlarının bu opereti sahneye koyduklarını anlatır.²⁵⁰ Savaş döneminde İzmir'e Viyana Operet Kumpanyası gelmiş, Primadonna Miloviç Yeni Tiyatro'da bir ay süreyle oyunlar vermiş, Frans Lehar ve Sraus'ın eserleri sahnelenmiş, *'La veuve Joyeuse, Çardas Fürsten, Çingene Aşkı, Reve de Valse'* operetleri izlenmişti. *Klonaridi*'de İtalyan Baldini Orkestrası'ndan konserler, keman ustası Fusco'dan resitaller onlar bitince Rum *politikaları** ve özellikle *Cafe*

²⁴⁶ Güneş, **a.g.e.**, s.108.

²⁴⁷ “Spor Bayramı”, **Ahenk**, 21 Teşrin-i Evvel 1332 (3.11.1916).

²⁴⁸ Nail Moralı, **a.g.e.**, s.45.

²⁴⁹ *θέατρο Κокκόλη* (Theatro Kokkoli), Quasis ya da Rıhtım Tiyatrosu, Efdal Sevinçli, **İzmir'de Tiyatro**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.11.

²⁵⁰ Moralı, **a.g.e.**, s.93.

* 19. Yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlaşan Rum sokak-halk şarkılarından İstanbul'a has olanlara verilen isim -Konstantinoupoli'nin Poli'sinden- Politika Tragoudia (Şarkıları) (Πολιτικά τραγούδια). İzmir'e özgü olanlara ise Smyrneika (Σμυρνέικα) denir. Küçük Asya'ya özgü bu geleneksel halk şarkılarının Rebetika'ya (Ρεμπέτικα) dahil edenler olduğu gibi ondan ayrı bir tür olarak alanlar da vardır. Konuyla ilgili Türkçe bir makale için bakınız: <http://www.izmirizmir.net/sukru-tul-rebetler-ve-rebetissalar-ark-sukru-tul-y308.html> (Erişim Tarihi: 31.05.2020).

Corso'nun çifte mandolinli, gitarlı *Politakya*'sının** konserleri savaş döneminde yapılan eğlencilerdendi.²⁵¹ Sara Snell- Margaret Forsythe'nin anlatılarına göre de savaş boyunca azalan müzikli eğlenceler kesintiye uğramamış, yerel bir orkestra ile Avusturya ve İstanbul'dan gelen orkestralar da konserler vermeye devam etmişti.²⁵²

İzmir Frenkleri ve Levantenleri savaş zamanında sık sık müsamereler tertip etmişlerdir. Bu müsamerelerden bazıları hayır işleri için düzenlenmişti. Nail Moralı'nın *Hayırsever Müsamereleri* olarak adlandırdığı bu etkinliklerden yardım²⁵³ için para toplansa da çeşit çeşit olmaları ve muhtevalarıyla çoğunlukla Müslüman kesimin düzenledikleri savaşın gölgesinde konulara sahip olan eğlencilerden farklıydılar. Bu müsamerelerden bazısı operalardı. Avrupa'da öğrenim görmüş, kız, erkek gençler tarafından düzenlenen bu operalarda, Lavino kardeşler, Willy Van Der Zee ve kardeşi, Aliotteler, Berly Whittall gibi isimler sahne almıştı. Manchester ve Milano'da eğitim görmüş olan Moralı'nın mektep arkadaşı Bergamalyan da ünlü bir tenor olarak bu gösterilerin aranan isimlerinden olmuş.²⁵⁴ Müsamerelerde ayrıca *Tableaux Vivants**, balet gösterilerinin yapıldığını, Sporting Kulüp'te maskeli balolar verildiğini öğreniyoruz. Moralı, "*balolarda Vals başta gelir, sonunda çiftlerle Quadrille Lanciller** yapılır, en*

** Muhtemelen, Spyros Peristeris (Σπύρος Περιστέρης)'in kurduğu ve özellikle 1918 civarı İzmir'e döndükten sonra meşhur olan müzik grubu Ta Politakia (Τα Πολιτάκια)'dan bahsediyor.

²⁵¹ Moralı, **a.g.e.**, s.94.

²⁵² "Bayan Sara Snell ve Bayan Margaret Forsythe'nin Ekim 1921 tarihli Raporu", Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, **İzmir 1921 – İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma**, Çev. Aykan Candemir, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2000, s.73.

²⁵³ Moralı hayır için yapılan bu müsamerelerden toplanan paralardan Türk fakirlerinin yararlanmadığını belirtir ve şu ifadeleri kullanır: "*Bir defasında organizatörlerden Lavino'ya bunu çıtlattım. "Güzel gençleri seyre diyorsunuz ya, bu size yetmez mi?" dedi.*" Moralı, **a.g.e.**, s.52.

²⁵⁴ **A.g.e.**, s.51.

* Fransızca '*Tablo vivant*'ın çoğulu. Yaşayan Resim, canlı tablo anlamlarına gelen, oyuncuların bir tablodaki modellermişcesine hareketsiz durdukları, çoğu zaman ışık oyunları ile güçlendirilen bir görsel sanat.

** 19 yüzyılda yaygınlaşmış ve kadrilin bir çeşidi kabul edilen dans türüdür. 8 ya da 16 çift ile oynanan bu dansın müziği de aynı isimle anılmaktadır. Adı mızraklı süvari anlamındaki sözcükten kaynaklanan, 1817'de Dublin'de dans hocası John Duval'ın tanıttığı, yine Quadrille gibi beş bölmeli oynanan *Quadrille Des Lanciers* / *Quadrille of the Lanciers* dansı 1856'da yine bir dans hocasının, Laborde'un Fransa'da Fontainebleau'da sonra da III. Napolyon'un sarayında tanıtarak çok ün kazandırdığı, müziği de çeşitli popüler şarkı ve sahne eserlerinden alınarak birleştirilen, her toplu figürü 24, her solosu 16 mezürden oluşan dans. Kaynak: www.regencydances.org/paper007.php ve www.streetswing.com/histmain/z3lancrs.htm (Erişim Tarihi: 30.05.2020.).

sonunda da Cake-Walkla curcuna sabahı karşılardı."²⁵⁵ sözleriyle o dönemde ne çeşit dansların yapıldığını da detay olarak aktarmaktadır.

Giles Milton da savaş döneminde Bornova'daki hayatın eskiden olduğu gibi devam ettiğini, ailelerin hâlâ öğleden sonra çayı için toplandıklarını, sosyal kulübün aidat ödeyen üyelere açık olduğunu ve büyük evlerde aile balolarının devam ettiğini belirtir. Eldon Giraud'un baloların inanılmaz geçtiği ve amcası Edward Whittall'in kışın ön bahçelerini çadırlarla kaplayarak verecekleri baloların hazırlıklarını görmek için götürüldüğünü ve evin önündeki göletlerin mumlar ve Çin fenerleri ile kapatılıp ışıktandırıldığını böyle bir manzarayı daha önce görmediği ve bir daha göremeyeceğini anlattığı anılarını da aktarır.²⁵⁶

2.3.5.1.2. Asayiş Etkisi

Savaşların asayiş sorunları doğurduğu malumdur. Haberlerden anlaşıldığı üzere polisler ve jandarma bu asayişin sağlanmasında ellerinden geleni yapmakta suçluları kovalayıp yakalamaktaydı. Ancak seferberlik talimatı gereğince savaş süresince jandarma erlerinin üçte ikisi ve subayların yarısının ordu emrine verilmesi, kırsaldaki asayişin sağlanmasında önemli bir gücün eksilmesine neden olmuştu.²⁵⁷ Böylece kolluk kuvvetlerinde oluşan insan azlığı, dönemin olağanüstü koşullarının da etkisiyle birleşince hırsızlık, eşkıyalık gibi olayların gerçekleşmesinde caydırıcılığın kaybına yol açmış ve bu suçların oluşması engellenememişti.

2.3.5.1.2.1.Hırsızlık

Hemen hemen her gün gazete nüshalarında karşılaşılan hırsızlık olayları hem halkı hem de polisi epey uğraştırmıştı. Bir gün Tahinci Todoraki'nin Salhane'deki

²⁵⁵ Moralı, **a.g.e.**, s.52.

²⁵⁶ Giles Milton, **Paradise Lost: Smyrna 1922 The Destruction of İslam's City Of Tolerance**, Hodger and Stoughton, London, 2009, s.85-86.

²⁵⁷ Mehmet Beşikçi, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.322-323.

fabrikasından yağ, susam ve tahin çalınmıştır. Yani L. isimli birinin oğlu Strati, babasının 1800 lirasını çalıp kaçmış, ancak ortakları Vangel İlyadi ve bir kadınla Urla'da yakalanmaktan kurtulamamıştı.²⁵⁸ Vezir Hanı'nda tüccardan birinin deposuna, meçhul hırsızlar tarafından deponun kapısına anahtar uydurulmak suretiyle girilerek üç yüz lira kıymetinde Avrupa malı kösele çalmıştı. Ancak Kantar Karakolu'nun tahkikatından kaçamayan Karabet Karabetyan ve arkadaşı yakalanmışlardı.²⁵⁹ Kantar mevkiinin Marpuşçular Çarşısında Selanikli Halil Vehbi Beyin müstahdemi Mustafa, mağaza anahtarının kopyasını yaptırmak suretiyle mağazadan yirmi beş lira kıymetinde bir çuval fes çalıp firar edeceği sırada yakayı ele vermişti.²⁶⁰ Bunun gibi birkaç nüshada daha mağazaların ya da fabrikaların çalışanları tarafından soyguna uğradığı ve suçluların yakalandığı haberlerine rastlanır. Yalnız mağaza, dükkan değil, çiftliklerden koyun, evlerden öteberi, istasyonlarda tüccar malları aşırın, bunlar yetmeyip cami ve mescitlerden tabut ve teneşir aşırın nice hırsızlar²⁶¹ ve hırsızlık olayları gazetelerde anlatılır. Genelde iki kişi çalışan bu hırsızların yanı sıra hırsız kumpanyalarının da mevcudiyeti, hele de bu kumpanya çocuklar tarafından kurulmuş olarak bu suçun ne kadar önem arz eden bir asayiş sorunu olduğunu açıklar. 7 Şubat 1332 (20.2.1917) tarihli Ahenk Gazetesi'nde 'Küçük Bir Hırsız Kumpanyası' başlığıyla verilen bir haber bu konuda dikkat çekicidir:

“Bazı mektebe devam eden çocuklarla diğer dışarılarda başı boş gezen birtakım çocuklar aralarında bir grubu teşkil ederek epeyce vakittir ötekinin, berikinin ceplerinden, hatta tramvay biletcilerinin boyunlarına asılı bulunan çantalarından bir hayli para aşırmakta ve bu hırsızlığın gittikçe tevsî' etmekte olması polis taharri memurlarının nazar-ı dikkatini celp ederek, lazım gelen takibata tevessül olunmuş, ve çok geçmeden bu küçük hırsızların kaffesi yakalanmıştır. Bunların en büyüğü on iki on üç yaşında olup, diğerleri sekiz, dokuz yaşlarında, ve dediğimiz gibi ebeveynlerinin mektebe gönderdikleri çocuklardır. Şimdiye kadar çaldıkları paralar kırk, elli liraya balığ olduğu gibi, ahyaren Süleyman Bey'in bahçesinden bir palto da çalarak bit pazarında üç meci diyeye satmışlardır. Elde edilenlerin isimleri Ömer, Hasan, Hüseyin, Mehmed, Mehdi ve Kadri'dir. Lazım gelen tahkikata devam olunmaktadır. Bu kıssadan çıkacak bir hisse varsa böyle ahlaki şüpheli çocuk babalarıyla herkes bu gibi yaramazların ahvalini nazar-ı dikkat ve takibattan asla ayrılmamalıdır.”

²⁵⁸ “1800 Liralık Sirkat”, **Ahenk**, 3 Teşrin-i Evvel 1332 (16.10.1916).

²⁵⁹ **Ahenk**, 8 Teşrin-i Sani 1332 (21.11.1916).

²⁶⁰ “Sirkat ve Derdest”, **Ahenk**, 11 Kanun-u Sani 1332 (24.1.1917).

²⁶¹ “Teneşir ve Tabut Hırsızları”, **Köylü**, 1 Eylül 1334/1918.

2.3.5.1.2.2.Eşkıyalık

Çoğunlukla ekonomik durumun bozulduğu ve hayatını idame ettirmede güçlüklerle karşılaşan ve etnik, mezhepsel ve ekonomik bakımdan sosyal olarak haksızlığa uğradığını düşünen kimileri taleplerini karşılamak için zorbalığa başvurmuştur. Eşkıya olarak nitelenen bu kesimler kimi zaman *Robin Hood*'luğa özenseler de nihayetinde haydutluklarıyla hem yöneticilere hem de halka sıkıntı yaşatmışlardı. Batı Anadolu da bu açıdan tarihi boyunca eşkıyaların en önemli meskenlerinden olmuştur.²⁶² Asayişin sağlamada yaşanan sorunları içinde ve özellikle asker firarilerinin de katılımıyla eşkıyalık, Birinci Dünya Savaşı'nda da Batı Anadolu'nun en önemli sorunlarından olmuştur.²⁶³ Savaş öncesinde gerek Rum ve gerekse Müslümanlardan müteşekkil belli başlı birkaç çete mevcutken, savaşla birlikte 1916-1917 yıllarından itibaren asker firarilerinin katılımıyla çetelerin sayısı birkaç yüzü bulmuştu.²⁶⁴ Üstelik çetelerin üye sayısı 15-20 kişiyi aşmazken bu dönemde 100 ve belki daha fazlasına ulaşmıştı. Çetelerin üye sayılarının kalabalıklaşması ise nahiye veya kaza merkezlerine baskınlar yapma konusunda cüretkârlaşmalarına yol açmıştı. Ayrıca savaştan önce yalnız varlıklı kesimleri kendilerine hedef alan çeteler, savaşla birlikte sıradan köylüleri de soymaya başlamışlardı. 17 Ekim 1915 gecesi, Bekir Çavuş çetesi Tire Kazasının Dağcedid köyünü basarak bir köylünün evini yakmış sonra da köylülerden üç kişiyi öldürmüş ve bir kişiyi yaralamış, ancak kendilerini savunan köylüler çete reisini öldürüp çeteden iki kişiyi de yaralı olarak ele geçirmişti.²⁶⁵ Yalnız soygun değil, bahsi geçen vakadaki gibi daha pek çok yaşanan vaka olmakla birlikte bu örnekteki benzeyen eşkıyaların cana ve namusa yönelik işlediği suçlarda da artışlar olmuştur. Bunlarla birlikte mevsim şartları dolayısıyla kış aylarında soğuktan dolayı hareket etme kabiliyetleri kısıtlanan eşkıyalar özellikle bahar aylarında daha serbest hareket edebilmişlerdi. Bu durum eşkıyadan

²⁶² Batı Anadolu'da eşkıyalığa dair daha detaylı bilgi için bakınız: Hakan Yaşar, "II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkıyalık (1908-1919)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2015.

²⁶³ Hakan Yaşar, dipnotunda belirttiği arşiv belgelerinden yola çıkarak, Batı Anadolu'da, eşkıyalık olaylarının faillerinin büyük bir çoğunluğunun asker firarileri olduğu çıkarımını yapmaktadır. Yaşar, **a.g.t.**, s.364.

²⁶⁴ Asker firarilerine zamanla, gönüllü askerlik hizmeti karşılığında salınan ve hapisshanedan kaçan sabıkalar da eklenmiştir. Yaşar, **a.g.t.**, s.366.

²⁶⁵ **BOA**, DH.EUM.6.ğb, 5/25 (Aydın vilayetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen 21 Teşrinievvel 1331/7 Kasım 1915 tarihli yazı.) belgeden aktaran Yaşar, **a.g.t.**, s.374.

korkan köylülerin -ki bunlar çoğunlukla savunmasız kalmış kadınlar, çocuklar ve yaşlılardı- tam da ziraat döneminde tarlalarına gidemez hale gelmesine ve dolayısıyla tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemesine yol açmıştı.

Böylesine önemli bir asayiş sorunu karşısında Aydın Valiliği, 1916 yılının bahar ayları gelmeden önce başlayarak savaş sonuna dek eldeki kolluk kuvvetlerini sıkı bir eşkıya takibine çıkararak birçoğunu yakalatmıştı. Köylü Gazetesi'nin 10-11 Şubat 1331 (23-24 Şubat 1916) tarihli nüshalarında bu bilanço açıklanmıştı. Buna göre *Vilayet Takib-i Eşkîya Bölüğü*'nün işe başladığı zamandan itibaren o güne dek 24 farklı çeteden 85'i sağ 51'i ölü olmak üzere toplam 136 eşkıya ele geçirilmiş, bunlardan 28'i kendiliğinden teslim olmuştu.²⁶⁶ Yine İzmir Jandarma Mıntıka Müfettişliği'ne bağlı takip müfrezeleri ve jandarma erleriyle girişilen bu mücadelede Aydın Alayı, 14 Temmuz 1916 - 14 Şubat 1917 arasında 113 eşkıya ile mahkum yakalanmıştı.²⁶⁷

“Artık hep biliyoruz, bir çocuk bile biliyor ki memleket baştan başa asayişsizlik emniyetsizlik ateşi içinde kavruluyor; hükümet de bunun önünü almak, asayişini yerine getirmek için hali hazırda elinden geleni yapmağa savaşıyor. Burası malum... Anadolu'nun bhusus Aydın Vilayetinin bugünkü en mühim meselesini asayiş ve emniyet meselesi teşkil ediyor, bu da malum... Fakat ne için bu asayişsizlik böyle devam edip gidiyor, ve her türlü takiplere, tedbirlere rağmen gittikçe ilerliyor, artıyor? Etrafa şöylece bir göz atan, bu sebepleri ve amilleri kolaylıkla görür ve bizimle beraber şöylece sayabilir, eşkıyalar, asker kaçakları... Lakin bunlar arasındaki en mühim haydudları, gündüz külahlı gece silahlıları bilemeyiz kaç kişi göz önüne getirebilir... bu vilayetin bazı yerlerinde şekavet tarihi, -.- bir itiyaddır. Fakat asayişsizlik hiçbir vakit bu derece ileri gitmemiştir. Biz şimdi o eski bildiğimiz eşkıyaya, efelere, o zeybeklere rahmet okuyoruz! Fakat hükümetin ve askerliğin şerefli adını büyük haysiyetini halk indinde alçaltmağa sebep olan namussuz denilere ne diyeceğimizi -milletle beraber- bilemiyoruz. Eşkîyalar, asker kaçakları bir söz, bir masal oldu. Halbuki asayişsizlik yüzünden halkın başına her ne gelirse hâlâ ve hep onlara yükleniyor. Bunlar arasındaki gündüz külahlı gece silahlı haydudlar, o sayısız haydudlar meydana çıkarılamıyor. Çünkü bakla ağızları dolduracak kadar büyüktür. Dışarı düşülemiyor. Onları karıştırmayalım, bugünü biraz ele alalım: hükümetin asayiş için yeni yaptığı yapmakta olduğu teşkilatta her türlü takibi, vesika taharrisini, asker kaçağı ve saire araştırmasını hep jandarma yapacaktır. Jandarmadan başka devriye, takip kolu vesika arayıcısı ve daha bilmem ne adıyla meydana hiçbir müfreze, bir şahıs görülecektir. Bu babda her tarafa birçok emirler verilmiştir. Bu böyle olduğu halde asker kaçaklarından bazıları kendilerine takip kolu süsü vermezsek köyleri sarıyorlar, tavuk ve yumurtaları topladıktan sonra aradıkları vesika yerine banknot vesikası ile iktifa ederek savuşup gidiyorlar. Mesela – yüzlerceye varan bu vakalardan birini misal alalım- geçen gün Menemen'de

²⁶⁶ Yaşar bu tarihin yakalanan çetelerin isminden yola çıkarak 1914 yılı olduğunu belirtmektedir. Yaşar, **a.g.t.**, s.377.

²⁶⁷ **A.g.t.**, s.402.

İzmir'in mahallesi demek olan pek yakın ve kolay bir kazada bu dediğimiz tarzdan bir köy basılır, tavuk ve yumurtalar bu surette toplandıktan sonra banknot vesikaları toplanır. Ve yine evvelki gece Menemen Banaz çiftliği basılarak zavallı bir muhacirin darı çuvalı içinde sakladığı yegane servetini teşkil eden banknotları hasad-ah edilir ve haydutlardan birkaçı nakid kağıdına varıncaya kadar almadan vazgeçmezler.. ve ilah ilah...

Bundan ise asayişsizlikten daha büyük bir fenalık çıkıyor. Çünkü halk bunları asker veyahut hükümet memuru veya ona mensup zannediyor. İş böyle olunca haydutların bu nevi hükümetin, askerliğin, ordunun mukaddes adını, şerefini, itibarını haysiyetini millet ve halk indinde lekeliyorlar. Bugün milletin, halkın itimad edebileceği belki bir mahal olarak hükümet, askerlik kalmıştır. Böyle hainlerin alçaklığıyla bir gün bi-itimada münselib (güveni kalmamış) olursa iş nereye varır? Şerefli ve mukaddes hükümet ve ordudan millet adına yalvarırız: bu gibi alçaklardan ortalık bir an evvel temizlenmelidir.”

Köylü Gazetesi'nin 4 Eylül 1334/1918 tarihli ve “Gündüz külahlı, gece silahlı! Eşkîyalar” başlıklı yazısı durumun önemini göstermek bakımından o günün gözünden bir tanık olarak oldukça dikkat çekicidir. Takibatlar ve yakalamalar sürmüş olmasına rağmen, asker firarilerinin sayısının gün geçtikçe artması, jandarmanın nitelik ve nicelik bakımından yetersiz gelmesinin etkisiyle eşkıyalık olayları, savaşın son aylarında kaleme alınan bahsi geçen makaleden de anlaşılacağı üzere savaş boyunca yaşanmaya devam etmiş ve asayışı bozmada önemli bir unsur oluşturmuştu.

2.3.5.2.İzmir Halkının Savaşa Tepkisi

İzmir basını da merkezden bağımsız olmayarak, “Karargah-ı Umumiye dışında neşriyat yapan ve beyanatta bulunanlar Divan-ı Harb-i Örfiye verilecektir” kararı kapsamında sansüre uğramıştı.²⁶⁸ Bu açıdan halkın tepkisinin, yönlendirilmiş ve karşıt görüşlerden arındırılmış şekilde yansıtılmış haliyle karşılaşılmıştı. Sözel olarak ifadede görülmeyen halkın tepkisi, davranışların anlatıldığı haberlerden anlaşıldığı üzere savaş vaziyetine kendisini adapte ettiği şekildeydi.

²⁶⁸ **Ahenk**, 26 T.Evvel 1330 (8.11.1914), “Vaka-i Harbiye Hakkında Başkumandanlık Vekalet-i Celilesinden Matbuata Tebliğ Olunmuştur: “Düşmanlarımızla cereyan edecek vaka-i harbiye hakkında her gün Karargah-ı Umumiye'den matbuata malumat verileceğinden bu babda başka gûnâ (suretle) neşriyat ve beyanatta bulunanlar her kim olursa olsun menba ve kimden işittiği sorulmayarak hemen derdest ve en ağır ceza ile tecziye edilmek üzere Divan-ı Harb-i Örfiye 'ye tevdi' olunacaklardır.”

2.3.5.2.1. Harp ve Harbin Seyri ile ilgili Halkın Tepkisi

Gazetelerde yayınlanan haberlere göre daha savaş başlamadan Ruslar Karadeniz'deki Osmanlı donanmasına saldırmış, Osmanlı'da *mukabele-i müdafaa (savunma karşılığı)* yapmıştır. Ardından İtilaf Devletleri arasında Osmanlı notası bildirilmiş ve bu devletlerin büyükelçileri başkent İstanbul'dan ayrılmıştı. 23 Teşrin-i evvel 1330 (5.11.1914) tarihli Ahenk Gazetesi'nin başmakalesinin başlığı "*Harp Başladı*" olmuştu.²⁶⁹ Bu yazıda dikkati çeken satırlar, savaşa karşı bakışı yansıtmaları açısından kayda değerdir. Yazıya göre savaşın resmen ilan edilmemesine rağmen bir savaş hali içinde olunduğunun farkındalığı ve buna uygun davranmak gerektiği vurgulanmakla beraber, "*Harp başladı!*" ilanının halk tarafından sevinçle karşılandığını da belirtmektedir.²⁷⁰ Ayrıca savaşın kazanılacağını belirten özgüvenli cümleleriyle birlikte bu harbin kazanç sağlayacağı ve şanlı tarihlerinin yeni baştan hayat bulacağı ifadesiyle eski kayıpların yeniden elde edileceği inancının dile getirilmesi dikkat çekicidir. Bu açıdan hemen ertesi gün 24 Teşrin-i Evvel 1330 (6.11.1914)'de yine Ahenk Gazetesi'nde "*Harp Karşısında Osmanlılar*" başlıklı başyazıda:

" (...) harb-i umumiye iştirak ettirmek istedikleri halde bile hükümetimiz son derece basiretkar (ilerigörüştü) davranmış, sulh ve müsalemeti (barışıklığı), bitaraflığını bugüne kadar muhafaza eylemişti. Fakat Rusların, İngilizlerin son günlerde büsbütün açıkladıkları muhasamaları (düşmanlıkları) bizim de onlara karşı müdafaa-i meşruada bulunmamıza şiddetle ihtiyaç hasıl ettirdiler. Çünkü Osmanlıların bu devletlerin bu kadar müstehzi ve mütecaviz (alaycı ve saldırgan) vaziyetlerine bundan fazla tahammül edebilmeleri artık hiçbir suretle kabil değildi..." savaşa girmeye neticede mecbur oldukları belirtilmekle birlikte devamındaki şu satırlarda bir önceki nüshadaki düşüncenin paralelindeki sözler: *" (...) Zira biz hakkımızı, dinimizi, namusumuzu, mülkümüzü, aslı bütün varlığımızı müdafaa ediyoruz. Bu uğurda hiçbir fedakarlıktan çekinmemeğe mecburuz. Ve namlı ecdadımız gibi harp edeceğiz. (...) Bizi düşmanların ne topları ne tüfekleri, süngüleri ve kılıçları zerre kadar korkutamayacaktır. Şurası zaten hiçbir zaman unutulmamalıdır ki Allah'ın inayeti beraber olduktan sonra muharebede düşman ne kadar çok olursa olsun – muvaffak olmak, en şanlı zaferleri kazanmak bir şey değildir. Bizim tarih-i askeriyemizde buna misal olacak ne kadar vakalar vardır. Fakat hepsinden bahse gazete sütunları müsait olmadığı için yalnız (Plevne)*

²⁶⁹ EK 1

²⁷⁰ Savaşın çıkacağı ile ilgili endişeler daha bahar aylarında basına yansımaya başlamıştır. İzmir basınında da Osmanlı'nın yalnızlığı ve bir taraf belirlenmesinin gerekliliği vurgulanmakla, Almanya lehine ve İngiltere aleyhine haberler yapılmıştır. Savaş başlamadan önce savaşa gidiş sürecinin İzmir basınında nasıl ele alındığıyla ilgili olarak bakınız: Nilgün Nurhan Kara, "I. Dünya Savaşı'nın Çıkışı ve İzmir Basını" **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı (16-18 Ekim 2014)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, ss.565-581.

melhame-i kübrasını (meydan muharebesi) hatırlamamız kafidir. Bu muharebede, yine şimdiki düşmanlarımıza karşı gösterdiğimiz o ilahi mukavemetler – harbin neticesi maddeten aleyhimize hitam bulmakla beraber - bizim askerlik şanımızı şüphesiz kıyamete kadar âlâ edecektir. Bu sefer ise hem o eski intikamlarımızı almağa hem mülki ziyanlarımızı telafi etmeğe muvaffak olacağımızı evvel Allah saniyen peygamber zişanımızın imdad-ı ruhaniyetine, salisen ordumuzun satvet-ı kahramananesine, milletimizin sebat ve muavenetine güvenerek ümit edebiliyoruz.”

Geçmişin unutulmadığı ve savaşın bunun intikamının alınmasının bir yolu olarak desteklendiği ya da desteklenmesi gerekliliğinin telkini görülür.

Ahenk Gazetesi’nin aynı tarihli nüshasında hükümet kanadının de-facto yayın organı olan Tanin Gazetesi’nden aktardığı bir başka haber ise “*Düşman İzmir’e ne yapabilir?*” başlığıyla akıllarda bu yönde soruların oluştuğu ya da oluşmuş olabilecek sorulara cevap niteliğindedir:

“Tanin refikimiz dahi (Düşmanlarımız bize ne yapabilirler?) serlevhalı mufassal (ayrıntılı) fıkasında İzmir’e dair şu mütalaayı dermeyer ediyor: ‘Olsa olsa düşman donanmasının Akdeniz sevhilinde birtakım taarruzatta bulunmaları ihtimali vardır. Sevahile taarruz etmenin ne demek olduğunu biz İtalya muharebesi esnasında tamam bir sene tecrübe ettiğimiz için bundan endişeye hiçbir mahal yoktur. Düşman filosunun hedef-i taarruz olacak yerler münhasıran müstahkem olan liman veya şehirlerdir. Halbuki bu sahilde İzmir’den başka bir yerde hiçbir mevki müstahkeme malik değiliz. İzmir’e karşı düşman ne yapabilir? Buna vereceğimiz cevap da “hiç!”dir. İzmir’de kendisine mahsus bir takım vesait-i müdafaaya maliktir. Mamafih harici kaleye karşı vuku bulacak şiddetli taarruzların gayrimüsmer (yararsız) kalacağını iddia edecek değiliz. Fakat bununla düşman filosu yine hiçbir şey yapmış olmayacaktır. Harici kaleleri iskât eden bir filo şehre karşı bir şey yapamaz. Şehir ise daha başka vesait-i müdafaaya malik olduğu gibi düşman için İzmir’i işgal etmekte hatıra getirilemez. Karaya ayak atan her İngiliz veya Hintli’nin uğrayacağı akıbet ya ateş yahut denizdir. Bunlar bilindikten sonra İngilizlerin sevhil-i Osmaniye’nin saire cihetlerinden taarruzatta bulunup bulunmayacaklarını düşünmek meselesi kalır. Biz bu büyük Müslüman düşmanının buna cesaret edeceğini hiç zannetmiyoruz. Hukuk-u düvel açık sevhilin bombardımanına katıyen gayr-ı müsaittir. Arada sırada bir bahane bulup da şurasını burasını bombardıman etmek istemesine karşı da bizim kullanacak başka tedbirlerimiz vardır. Karadeniz’de uzanıp giden Rus sahili pek mahdud bir şey değildir. İngiltere’nin açık sevhilimize vuku bulan en küçük bir tecavüzü derhal diğer tarafta aks-i tesirini gösterecek ve binaenaleyh bu sayede sevhilimizi haksız taarruzlardan muhafaza edeceğiz.”

Böylece İzmir halkı teskin edilmek isteniyorsa da arada sırada bir bahane ile bazı saldırılara uğrayabileceği ile ilgili de uyarıda bulunmayı ihmal etmemişti. Nitekim savaş süresince İzmir’e karadan ve havadan bombardımanlar sürmüştü.

14 Kasım 1914’te *Cihâd-ı Ekber*’in ilan edilmesiyle resmileşen savaşın başlaması karşısında ise bu duruma halkın, tezahüratlarla karşılık verdiği haberlere yansımıştı.

İzmir, Manisa ve Aydın gibi sancaklarda yapılan tezahüratlarda halk hükümet binalarının önüne gelerek nutuklar atmış, düşmanlara karşı galibiyet elde edilmesi ve ordunun başarısı için dualar edilmişti.²⁷¹ Cihad-ı Ekber'in ilanından altı gün sonra 7 Teşrin-i Sani 1330 (20.11.1914)'da Hisar Camisinde Cuma namazında toplanan halk şehir müftüsü Ahmed Hamdi Efendinin öncülüğünde önce dualar etmiş ardından cami meydanında Şükrü Bey tarafından bir nutuk atılmıştı. Bu büyük merasim ertesi gün Ahenk'in manşetinden Şinasi tarafından yazılan başmakalede anlatılmıştı. Anlatımına göre yapılan *ihlifal* (dini merasim) öylesine muhteşem ve muazzam olmuştu ki, “*Cenab-ı Hakk'ın ahali-i İslam'a vaad buyurduğu nusretlere, inayetlere güvenerek ya şanlı zaferler ya şerefli ve saadetli ölümler avazesıyla harb-i hazır-ı mukaddese karşı şevk ve tehâlik (can atan) göstererek bu yolda çıkan sesler göğe hatta harim-i Kibriyâ'ya kadar yükselmiştir.*”

Savaş daha biraz ilerlediğinde ise 2 Şubat 1331 (15.2.1916) tarihli Köylü Gazetesi'nde Müdafaa-i Milliye Umum Merkezi'nin bütün Müdafaa-i Milliye merkez ve şubelerine yolladığı bildiri “*Rençberlik Cengi*” başlığı altında yayınlanır. Buna göre cephe dışındakilerin de isteği düşmanı yenmek düşüncesinde birleşmiştir:

“Çünkü bütün eli silah tutan cesur gençlerimiz pûlâd (çelik) sinelerini gererek mehib (heybetli) sütunlarıyla şimal denizinden başlayarak Baltık, Karadeniz, Bahr-i Hazar, Basra, Bahr-i Ahmer, Akdeniz ve Adriyatik denizlerini dolaşarak Çanakkale'de müntehi olan on binlerce kilometrelerle ölçülebilir, cebhe-i harblerde düşmanlarımızı yıldırıldığı gibi silah istimalinden mahrum olarak evlerimizde kalanlarımızın da bütün düşünceleri düşmanları mağlup etmeğe inhisar etmiştir.”

Ahenk Gazetesi'nin 16 Teşrin-i Sani 1330 (29.11.1914) tarihli “*Kınık'ta İhtifâl (anma töreni)*” başlıklı habere göre de halkın, savaşın kazanılmasına verdiği desteklerden birisi olarak örnek verilebilir:

“Cihad-ı Ekber hakkındaki fetvayı şerifenin kıraatı münasebetiyle yapılan ihtifâlê bilumum ulema ve eşraf-ı memleket ve yirmi bin kişiden ibaret nahiye ahalisi iştirak ile tezahürata ve halife-i Zîşan efendimiz hazretlerine dua-hân olmuşlar ve malen ve bedenlen fedakarlıklarda bulunacaklarına ve hükümetin her emrine amade olduklarına ahd-ü-peyman eylemişlerdir. İmzalar: Kınık Nahiyesi Belediye Reisi İbrahim Hakkı, ulemadan Ali Rıza, ulemadan Rıza, eşraftan Ramazan.”

²⁷¹ **Ahenk Gazetesi**, 5 Teşrin-i Sani (18.11.1914) ve 11 Teşrin-i Sani 1330 (24.11.1914) ve diğerleri.

Yine örnek olarak 1 Kanun-ı Evvel 1330 (14.12.1914) tarihli Ahenk nüshasında M. Zühdi imzalı “Askere Giderken Bir Neferin Validesiyle Muhaveresi (Diyaloğu)” başlıklı manzumedeki şu mısralarda oğlu annesine sorar:

“İşte ben
Çantam omuzda belde fişengim
Vatan benim de bir maderimdir
Sen gibi şanlı tac-ı serimdir. (baş tacımdır)
Oğlun koşarken sûy-i hududa (sınır tarafına)
Artık bakar mı bu nâbûda (yokluk, perişanlık)
Söyle a anne mahzun mu oldun
Yoksa bu hale memnun mu oldun?”

Annesi de cevap olarak şunu söyler:

“Validesi
Sevgili oğlum şanlı civanım
Bak şu tûfenge ruhu revanım
Sana emanet hakanımızdan
Şanlı halife-i sultanımızdan
Bunu atarsan badehu elinden
Sütüm helalin bekleme benden
Deden oğuz bey yetmiş yaşında
Cenge giderdi ordu başında
Sen ise oğlum yirmi yaşında
Tac-ı hamaset her dem başında
Dinim yolunda et de -...-
İster şehit ol ister de gazi
Ben keder etmem ölsen de asla
Olsun da vahdet yer yer hüveyda
Gel öp elimde sen durma asla
Vardır hududda madem ki kavga
Lakin unutma Allah'ı asla
Git durma oğlum ehlen ve sehlen”

Bu şiir bir erkek tarafından yazılmış olsa ve aksi görüşün yazılması mümkün olmasa da savaşın, halk içinde nasıl bir tepkiyle karşılandığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

Bunun dışında halkın her kesiminden savaşın galibiyetle bitmesi için yapılan dua toplantıları gözlenir. Ahenk Gazetesi'ndeki 17 Teşrin-i Sani 1330 (30.11.1914) tarihli bir habere göre Mevlevi Dergahında bir ayin düzenlenmiş ve bu ayine Vali Rahmi Bey de katılmıştı. Yine aynı nüshada Ermeni Kilisesi'nde gayet muazzam bir *ayin-i ruhani* icra edilerek ordunun ve donanmanın muzaffer olması için dualar edilmişti. Ayine ayrıca Vali Rahmi Bey, Dördüncü Kolorduyu Hümayun Kumandanı Pertev Paşa, İzmir ve Havalisi Kumandanı Cemal Bey, erkan-ı hükümetten, ümerayı askeriyeden daha birçok kişi de katılım göstermişti. Savaşın başlangıcında gayrimüslim cemaatlerin destek dualarıyla ilgili haberler daha sık görülmekle birlikte savaşın son zamanlarına dek bu haberlerin devam ettiği gazetelerden takip edilebilmektedir. Bu toplantılar da elbette İzmir halkının savaşa karşı nasıl bir anlayışla tepki gösterdiğini yansıtmaktadır.

6 Teşrin-i Sani 1330 (19.11.1914)'da Ahenk Gazetesi'nde “*Harp Ne Kadar Devam Edecek?*” soru başlıklı bir makale yayınlanır:

“*Harp ne kadar devam edecek? Daha ne kadar insan telef olacak? Muharebeler ne vakit sulhe razı olacaklar? Saha-i matbuatta ticaret ve sanayi aleminde, hatta muhafil-i siyasiye-i muhtelif de bu sualler epeyce vakittir gunagun kıl u kallara (gün be gün dedikodulara) bâdî (sebep) olmaktadır. Çünkü bütün alem-i Avrupa'da, Asya'da, Afrika'da devam eden bu harb-i umumiyle meşguldür. Çünkü bugün yalnız muharip milletler değil, en bitaraf geçinmek isteyen memleketler ahali bile bu harbin böyle her tarafa sirayeti, devamı yüzünden az çok zarar görmektedir. Bunun için bu suallerin her tarafta hatta her dakika ehemmiyetle mevzu bahis edilmekte olması tabii çok görülemez. Fakat bu suallere henüz kati bir cevap verebilmenin imkansızlığı düşünülecek olursa şimdilik bunların halliyle uğraşıp durmanın mevsimsizliğini faidesizliğini de teslim etmek zaruridir. Bununla beraber biz bu babta cereyan eden muhalif mütalaaları şurada hülâsa (özet) ve ona göre kendimiz için ne suretle hareket etmek lazım geleceğini beyan etmeği münasip görüyoruz. Hepsinden evvel şurasını arz edelim ki harbin iptidasından (başından) beri muhariplerin irae ettikleri (gösterdikleri) vaziyetler İtilaf-ı müselles taraflarının yekdiğerini takip eden hezimetleri hele bunların kuvva-yı maneviyelerinin büsbütün haleldar olması nazar-ı itibara alınacak olursa bugün sulha en ziyade İngiltere, Fransa ve Rusya hükümetlerinin talip olduklarına şüphe etmemek lazımdır. (...)Filhakika şimdiye kadar cereyan eden vakia ve hadisat-ı harbiyede zikrolunan hükümet ve askerlerinin arz eylediğimiz veçhe ile mağlubiyetten başka bir şey görmemeleri, en büyük muharebe ve mağlubiyetlerin de kendi arazileri dahilinde vukua gelmekte bulunması, daha doğrusu harbin iptidasından beri kati ve azim hiçbir muzafferiyet istihsal (elde) edememeleri göz önüne getirilecek olursa bunların*

gerek karada, gerek denizdeki o azimet ve iktidarlarının, bahusus Rusya ve Fransa'nın askerlik nokta-i nazarından haiz bulundukları şöhretlerin pek mübalağalı hatta mevhum olduğuna hükmetmekte tereddüde hacet kalmaz. Hal böyle iken bu sırada bu hükümetlerin muharebeden vazgeçmeleri, her ne suretle olursa olsun, yani Alman, Avusturya ve Türkiye'nin arzularına muvaffak bir sulha razı olmaları da imkan haricindedir. Birçok 'manevi' sebeplerden dolayı bunların – ne kadar mağlup ve münhazam olurlarsa olsunlar, nüfus ve nakdice ne kadar telefât verirlerse versinler- harbi daha uzun müddet devam ettirmeleri müstebit değildir. Binaenaleyh bugün Almanya, Avusturya ve Türkiye'de sulhtan bahis olunmadığı gibi İngiltere, Fransa ve Rusya'da da bahis olunmaması gayet tabii addedilmelidir. Yani her iki tarafın haysiyet-i milliyeleri kendilerine bunu emretmektedir. Me'a Hâzâ hulul eden (gelen) kış münasebetiyle ve birçok harp sahalarının şu mevsimde fevkalade avarız ve müşkülât hasıl etmekte olmaları itibariyle harekat-ı harbiyenin çar u naçar uzun müddet muattal kalması, yahut her iki tarafça matlub-u sürati (hızlanma isteği) temin edememesi harbin bizzarure (mecburen) uzamasını intaç edecek (sonuçlandırarak) ahvaldendir. İşte böyle maddi ve manevi sebeplerden dolayı muharebenin hiç olmazsa bir buçuk iki sene kadar devam edeceği tahmin olunmaktadır. Bu müddet zarfında telef olacak insan ve sairenin miktarı ise şimdi Cenab-ı Hakk'tan başka kimseye malum değildir. O halde harbin henüz bidayetinde (başında) bulunuyoruz demektir. Bunun için şimdilik sulhten ziyade harbin icap ettirdiği hadisat ve tezahürattan bahsetmek şüphesiz daha uygundur. Fakat biz muharipler istediğimiz gayeye hasıl olmak için önümüzde böyle uzun sahalar, uzun müddetler mevcut olduğunu nazar-ı itibara alarak her hususta ona göre davranmalıyız...”

Bu makaleyle savaşın yeni başlamasına rağmen akıllarda bu savaşın ne zaman biteceği sorusunun dolaşmakta olduğu anlaşılmakla birlikte, nedenleri sıraladıktan sonra savaşın en az iki sene daha devam edeceği cevabıyla açıklık getirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Böylece kamuoyunun sesine kulak verildiği gibi sorusu cevapsız da bırakılmamıştı.

Benzer bir soru-cevap yazısıyla yine Ahenk Gazetesi'nin 13 Mart 1331 (26.3.1915) tarihli nüshasında “*Harp Nasıl Fasıl Edilecek?*” soru başlığı ile karşılaşılır.²⁷² Makalede bütün dünyada kamuoylarının savaşla ilgili sorulan sorularla uğraşmakta olduğu vurgulanır ve savaşın ittifak lehine sonuçlanacağına hükmedilebilir olduğu beyan edilir.

Savaşın başlamasından iki sene sonra ise yine akıllarda savaşın ne zaman biteceği, barışın sağlanıp sağlanamayacağı merak edilmiş olacak ki 27 Mart 1332 (9.4.1916) tarihli Köylü Gazetesinde “*Sulh mü Harp mi?*” başlıklı başmakale bu konuya şöyle yanıt verir:

“(...) Dikkat edilecek olursa, görülüyor ki İtilafçılar bu kadar tantana ile ilan eyledikleri sonbahar muharebelerine henüz esaslı bir surette başlayamadılar. İtilafçılar sonbaharda kati ve şedid muhaberelerine birçok tasarlamalar, ziyaretler

²⁷² EK 2

ve yekdiğerini aldatmalar ile uğraştılar. Paris, Londra ve Roma derneklerinde ne konuşup ne yaptıkları tabii belli değildir. Fakat itilağçılar sonbaharda en büyük muvaffakiyetleri (!) Portekiz hükümetine karşı Almanya'yı harp ilanına mecbur etmek oldu. İtilağçılar, bu tertipler ile uğraşırlarken birçok vasıtalar ile sulh sözünü de ortaya atmakta geri kalmadılar. Hele İngiltere Avam Kamarasında bu mesele dikkat-i gözüünü çekecek derecede ortaya atıldı. (...) İttifakçılar bu muharebeyi kabule mecbur edildikleri halde hukuk ve menfaatlerini ulu Tanrı'nın lütuf ve keremiyle parlak surette müdafaa ederek, İtilağçılara karşı muvaffak ve galip bir mevkie bulunmakta olduklarından sulh yapmak işinde son sözü söylemek bilhassa onların hakkıdır. (...) Bu hududun haricinde ileri sürülecek her şarta karşı Almanya'nın kılıcı mütemadiyen parlamakta devam edecektir. Almanya başvekilinin bu meşhur nutkuyla hiç şüphe etmemek lazımdır ki itilağçıların bütün tasarımları suya düşmüştür. Sulh sözü şimdilik ağza alınamaz. (...) Aşağı yukarı hükmedilebilir ki bu yaz da harp ile geçecek ve sulh sözü biraz daha kuvvetle ancak sonbaharda ortaya atılabilecektir.”

Köylü Gazetesi'nin 19 Eylül 1332 (2.10.1916) tarihli nüshasında ise sulh sözünün henüz ortalıklarda gözükmediğiyle ilgili “Harbe Devam” başlıklı bir başyazı vardır.²⁷³ “Yirmi altı aydan beri devam eden harb-i umuminin ne vakit nihayet bulacağı henüz malum değil.” diye başlayan yazının ilk satırından savaştan duyulan bıkkınlık belli olsa da yazının, savaşın galip tarafta olunduğuna dair güvenle savaşın biraz daha sürmesinin endişeye mahal olmayacağı şeklindeki son sözüyle, ilkbahardaki nüshada beklenen sonbahar barışının gerçekleşmeyeceğiyle ilgili bir hayal kırıklığı ifadesi barındırmıyor olması dikkat çekicidir.

Savaşın son senesinde 20 Temmuz 1334/1918 tarihli Köylü Gazetesi'nin nüshasında “Yaz Ortasında” başlıklı bir baş yazı daha çıkar. Bu yazıda savaşın yazın da bitmeyeceği kışa sarkabileceği ile ilgili bir görüş varsa da eğer savaş bitmeyecekse önceden hazırlık yapmak gerekli diye ilgilileri halkı bilgilendirmeleri için uyarırken vatandaşları da zirai üretim konusunda hareketlenmeleri için yüreklendirmeye çalışır.²⁷⁴

Savaşın nasıl sonlanacağı ile ilgili halkın kafasında bazı soruların olduğuyla ilgili çıkarım yapabildiğimiz bu örneklerin yanı sıra iki önemli olay konusunda da İzmir halkının nasıl bir tepki gösterdiğini belirtmek gerekir. Bunlardan birisi Çanakkale Harekâtı ve diğeri hemen öncesinde yapılan İzmir bombardımanıdır.

²⁷³ EK 3

²⁷⁴ EK 4

2.3.5.2.2. İzmir Bombardımanı ve Çanakkale Harekâtı ile ilgili Tepkiler

3. Türk Ordusu, *Sarıkamış Harekatı*'nın Türklerin lehine geliştiği sıralarda, Rusya, Türk kuvvetlerini Kafkas Cephesi'nden başka bir cepheye çekmeye zorlamak için, 1914'ün Aralık sonlarında kendi müttefiklerinden Osmanlı İmparatorluğu'nun batı sınırlarında karada veya denizde askeri bir teşebbüse girişmelerini istemişti.²⁷⁵ (27-29 Aralık 1914) Bu istek üzerine, zaten daha önceden de Çanakkale Boğazı'nı deniz kuvvetleriyle geçerek İstanbul'u almayı düşünerek savaşa belki de son darbeyi vurma planında olan İngilizler, Boğaz'a taarruzu kararlaştırarak 19 Şubat 1915'te uygulamaya geçmişti. Yalnız deniz taarruzu olan bu harekâtın İtilaf Devletlerince son darbenin vurulacağı gün olarak tasarlandığı, 18 Mart'ta Türk topçusunun sınırlı cephaneliği ile yaptığı mukavemet ve İtilaf filosundan üç muharebe gemisinin mayına çarparak batmasıyla başarısız olmuştu.²⁷⁶ Bu saldırılar sırasında 5-9 Mart tarihlerinde İzmir de bombalanmıştır.²⁷⁷ Bu bombalama yinelenecek olursa, Çanakkale Harekâtı öncesi İzmir Limanı'nı Osmanlı donanması için kullanılamaz hale getirmek ve verilecek tepkiye göre Türk kuvvetlerinin durumunu tespit etmek, harekât sırasında cephe için gerekli kuvvetleri dağıtmak, İzmir'in ekonomisine darbe vurarak Osmanlı'ya katkısını azaltmak, moral bozukluğu oluşturmak amaçlarını taşımaktaydı.²⁷⁸ Bu süreçle ilgili halkın tepkisini ortaya koyan 23 Şubat 1330 (8.3.1915) tarihli Ahenk Gazetesi'nin, "*Bombardıman*" başlıklı haberinde şu satırlar dikkat çekicidir: "*Ahalimiz bombardımanla tamamen ülfet etmiştir (kaynaşmıştır). Hiçbir tarafta zerre kadar asar-ı telaş ve heyecan görülmemektedir ki asıl iftihar, takdir ve teşekkür olunacak noktada budur. Yaşasın Osmanlı topçuları, var olsun Osmanlı kahramanlığı.*" Yine aynı nüshada Amaltiya (Amalthea - ΑΜΑΛΘΕΙΑ)

²⁷⁵ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.193. **Ahenk Gazetesi**, 5 Mart 1331 (18.3.1915), "*Boğaz taarruzunda maksad ne imiş? Berlin, 16 Mart – hariciye nezareti müdüriyetinden Herbet(?), "N.D.Paris" de yazıyor: Çanakkale Boğazı'na taarruz, Balkan devletlerini muharebeye mecbur etmek ve Rusya'ya idhalat ve ihracat için yol açmak ve İtalya'yı Balkanlardaki faaliyet sayesinde alem-i İslam üzerindeki tahrikatının esenden mahrum eylemek maksatlarıyla icra edilmektedir. Bu gaye-i muzaafeye Balkan devletlerinin muaveneti olmayınca vasil olunamaz. Maksadı istihsalden sonra müttefikler şarki taksim etmeyecekler ise de Almanya'yı suret-i katiyede mağlup etmeği düşünüyorlar. Boğazların zorlanması Berlin'e gidecek en kısa tariktir.*"

²⁷⁶ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.201.

²⁷⁷ Konuyla ilgili detay için bakınız: Alper Bakacak, "I. Dünya Savaşı'nda İzmir Bombardımanı (5-9 Mart 1915)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XIX/Özel Sayı: İzmir'in İşgali (2019), ss.5-27.

²⁷⁸ Akbay, **a.g.e.**, s.133.

Gazetesi'nin bir önceki günkü sayısından alınan başmakalede de benzer ifadelerle yer vermektedir:

“Hadisat-ı ahirde Osmanlıların gösterdikleri soğuk kanlılık cidden şayan-ı hayrettir. Düşmanın, harici limanımızda görünmeğe cüret ettiği son iki günde ne asabiyetler, ne hadisat-ı azam edecek mübalağalar ve ne de yeis ve füturlar görülmemiştir. Bu itidal, bu metanet Osmanlıların kendi hakiki kuvvetlerine vakıf ve zimâmdâranın (sorumlu) mukarrerat (kararlar) ve icraatına imada haklı olduklarına şahadet etmektedir. Zaten büyük milletler; müşkül zamanlarda itidal ve metanetleriyle ve hükümetin vatana karşı vazifesini teshilen (kolaylıkla) gösterecekleri intizam numuneleriyle temayüz ederler. İzmirli dahi düşman hareket ve taarruzatının beyhudelik ve neticesizliği ile beraber hükümetin göz önündeki ihtimamatına (gayretine) bakarak itidal (soğukkanlılık) ve itimadlarını (güvenlerini) muhafazada devam edecekler ve etmelidirler. Vali beyefendi ve diğer memurin-i mahalliye vezaif-i inzibati bizzat ifa buyuruyorlar. Hükümet-i merkeziyenin vilayetimizde mümessil-i faal ve azimkari olan vali beyefendi hazretleri gece gündüz esb-süvar (at üstünde) olarak sokakları devrediyor ve kendi vücutlarıyla ahaliye cüret ve cesarethaş oluyor. Bundan başka vilayetçe müttihaz-ı mukarrerat ve tedbir-i saire dahi; halkın hayat-ı matrede-i rûzmerresine (günlük yaşamına) asla halel gelmeyeceğine dair ahaliye kanaatbahş olmaktadır...”

Gazetelerden anlaşıldığına göre halk duruma soğukkanlılık göstermiş gözükmektedir.²⁷⁹ Ancak Vali Rahmi Beyin halkın iç taraflara sevk edilmesi ile ilgili beyannamesinden sonra yaşanan yoğunluğun oluşturduğu nakliye sorunlarıyla ilgili haberler, halkın olaya karşı soğukkanlılıktan çok belki -doğal olarak- telaş etme şeklinde tepki gösterdikleri şeklindedir.²⁸⁰ Yanı sıra 22 Şubat 1330 (7.3.1915) tarihli bildiriyle *muhasım devlet tebaası* olarak adlandırılan İngiliz ve Fransız vatandaşları *esir-i harp (savaş esiri)* sıfatıyla 26 Şubat'a dek belediyenin belirlediği meskenlerde tutulmuşlardı. Bu kimselerin tepkilerinin ne yönde olduğu ancak tahmin edilebilir. Gazetelerden farklı olarak *Jeopolitik Durumu* başlığında alıntılanan anıda: *“Her tarafa korku hakimdi. Zengin, fakir diye de bir şey yoktu. Uçaklardan atılan bombalar kimseyi ayırmazdı. Düşükleri yeri yakar, yok ederlerdi. Geceleri karanlıkta ertesi güne sağ çıkacak mıyız diye düşünerek öylece otururduk.”*²⁸¹ Volkan Gönenç'in yaşadıkları sıkıntılı vaziyeti dile

²⁷⁹ **Ahenk**, 27 Şubat 1330 (12.3.1915), “Metanet ve Fedakarlık” başlığıyla Şinasi de aynı manada bir başmakale yazmıştır. Yazı ektedir.

²⁸⁰ **Ahenk**, 25 Şubat 1330 (10.3.1915); **Ahenk**, 27 Şubat 1330 (12.3.1915), “Resmi Beyanname – Makam-ı Vilayetten: Evvelki gün neşrolunan beyanname üzerine kadın ve çocukların dahile sevki hususunda pek fazla heyecan ve istasyonlarda tehacüm vaki olduğu görülmüştür. Dahile gideceklerin bu derece telaş ve tehacüme katiben mahal yoktur. Binaenaleyh ahalinin bu hususta metanetle hareket etmeleri ve memleketin sükun ve inzibati her zamandan ziyade taht-ı emniyette bulunduğundan ahalinin dükkanlarını açarak iş ve güçleriyle meşgul olmaları ilan olunur. 26 Şubat sene 330.”

²⁸¹ Volkan Gönenç, **Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)**, Çatı Kitapları, 2012, s.17.

getirdiği bu satırları da halkın savaşa karşı nasıl bir ruh hali içinde ve tepkisellikte olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Çanakkale Savaşı safhasına gelindiğinde ise Çanakkale Boğazı'nın geçilemeyeceği 15 Şubat 1330 tarihli Ahenk Gazetesinde: “... *en bitaraf mütehassısların teminatına göre Boğazları tazyik etmek beyhudedir, çünkü buradan geçmek imkansızdır.*”²⁸² satırlarıyla özgüven duygusuyla yerini almıştı. Ancak 18 Mart başarısı ile ilgili basında resmi tebliğlerden başka halkın tepkisi hakkında fikir verecek bir haber yoktur. Bu konuda Hemşire Grace Williamson'un kaleme aldığı günlüğündeki 5 Nisan - 17 Mayıs 1915 tarihleri arasındaki notları oldukça ilginç ipuçları vermektedir.²⁸³ Anlaşılan o ki Türklerin İngilizleri yendiğine inanmamış, *La Reforme* Gazetesinde yapılan zafer haberlerini yalan olarak nitelemiştir. Ancak yalan olduğunu belirttiği bu zaferi halkın kutladığına dair ipuçları da vermiştir. 28 Nisan'da günlüğünü yazdığı sırada bir tellalın bu büyük zaferi kutlamak için top atılacağını bu yüzden insanların korkmaması için duyuru yaptığını not etmiştir. 30 Nisan'da ise Tommy Reese'in evi ile Konak karakolunun tüm cephesi zafer için aydınlatılmıştır. Zavallı deliler (*poor lunatics*) diye nitelediği subayların tuttıkları bir evde akşam yemeği verdikleri ve bando çaldırarak gerçek olduğuna inandıklarını zannettikleri zaferi kutladıklarını da ekler. Karşıyaka'ya yaptığı küçük deniz gezileri sırasında da feribottaki insanların oldukça kibar ve zaferlerine inançlarıyla mutlu gözüktüklerini belirtir.

Denizden yapılacak saldırıyla Boğazı elde edemeyeceğini anlayan İtilaf kuvvetleri bu kez denizden desteklenecek bir kara harekâtına karar verir. Çanakkale Boğazı'nın ele geçirilmesiyle birlikte Osmanlı başkenti ele geçirilecek, böylece toprakları ve ordusu ikiye bölünmüş olan Osmanlı barış yapmak zorunda ve barışı kabul etmediği takdirde savaş dışı bırakılacaktı. Rusya ile müttefikleri arasında bağlantı sağlanarak Rusya'nın beklediği yardımları sağlanabilecek, tarafsız kalan devletleri İtilafçılar safında girmeye ikna etmek ve tarafsız devletlerin girmesiyle birlikte Almanya ve Avusturya'yı

²⁸² Çanakkale Savaşı'nın İzmir basınındaki yankısı için bakınız: Birten Çelik, “Çanakkale Savaşı'nın İlk Evresinde İzmir Basını (2 Ağustos 1914-18 Mart 1915), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, (Ocak 1994), ss.1-17.

²⁸³ Grace Williamson, *Diary Of Life During WWI Smyrna*, www.levantineheritage.com/note23.htm

durdurmak kolaylaşacaktı.²⁸⁴ Elde edilecek bu önemli neticelerin düşüncesi, hareketin devam edilmesi gerekliliğine teşvik olmuştu. Neticede 25 Nisan'da tekrar başlayan saldırılar Türk mukavemetine dayanamayan İtilafçıların daha fazla zayıt vermemek için 19/20 Aralık 1915 gecesi Anafartalar ve Arıburnu bölgelerinden çekilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun dolayısıyla da İttifak grubunun lehine sonuçlanmıştı. Böylece Osmanlı, Birinci Dünya Savaşı boyunca aldığı iki önemli başarıdan birisini elde etmişti. Bu cephenin kesin zaferle sonuçlanması İzmir basınında geniş yankı bulduğu gibi, haberlerde İzmir halkının zafere karşı verdiği tepkiyi görebilmekte mümkün olmuştur. Ahenk Gazetesi'nin 28 Kanun-u Evvel 1331 (10.1.1916) tarihli haberi:

“Bu müjde şehrimizde intişar eder etmez her tarafta pek mesut, pek şerefli inikâslar husule getirmiş, büyük küçük tekmil halk tasvire sığmaz vecd ve sürur (coşku ve sevinç) içinde kalmış. Sokaklar, kahveler, müesseseler, hasılı her taraf donatılmış, İzmir her veçhe ile ve bihak (hakıyla) ilan-ı şâdmânı (sevinç) eylemiş ve eylemektedir. Cenab-ı Hakka binlerce, yüzbinlerce teşekkür edelim ki biz kullarına bu harikanema muvaffakiyeti, şimdiye kadar muhasımanın istemedikleri Türklerin dünyanın en kuvvetli devletlerinden addedilen düşmanlarına, bu mağrur ve mütekebbirlere karşı pek şanlı ve kahır galebesini de gösterdi.. Bu şanlı muvaffakiyetleri ihraza (kazanmaya) vesile olan, ve dünyayı hakikaten şan ve şerefîyle dolduran ordumuza medyun olduğumuz teşekkürat minnetkaranemizi de şurada tekrar ile iftihar eder, ve milletimizde arz-ı tebrikat-ı mahsusa eyleriz.”

Yine Ahenk'in ertesi gün 29 Kanun-u Evvel 1331 (11.1.1916) tarihli nüshasındaki “Şanlı Zaferimiz Şerefine” başlıklı haberin satırları:

“Seddülbahir'de ordumuzun, tarih-i harbin şimdiye kadar kaydetmediği surette ihraz ettiği muzafferiyeti tebcil ve tes'îd (yüceltme ve kutlama) için şehrimiz dünkü gün de baştan başa sürur içinde yüzdü. Havanın yağmurlu olmasına rağmen her taraf yine müzeyyen donanmış bir halde arz-ı cepheyi bitap ediyor, bütün gökler -- şen ve -...-, herkes yekdiğerini tebrik ile iftihar eyliyordu. Hele büyük, küçük umum mekteplilerimizin, bu müstakbel evlatlarımızın şanlı Türk ordusunun şerefli muvaffakiyetlerini tebcilen birbirlerine karşı izhar ettikleri hiss-i gurur-u milli ve sürur-u mübeccelleri (yüce sevinçleri) hadden emsalsiz ve pek fevkalade idi, bu suretle İzmir iki günden beri gayet müstesna bir hayat yaşadı, pek mualla meserretler içinde kaldı.”

Uzun zamandır sonucu beklenen ve pek çok zayıt verilen bir cephenin zaferle sonuçlanmasına halkın pek doğal olarak büyük bir coşkuyla karşılık verdiğini göstermektedir.

²⁸⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt – İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, TTKY, Ankara, 1996, s.434.

Köylü Gazetesi'nin 5 Kanun-u Sani 1331 (18.1.1916) tarihli nüshasından bir başka haber:

“Seddülbahir muzafferiyeti üzerine Efesos Metropolitdi Yoakim Efendi dün Urla'da merkez Panaya Kilisesi'nde mahalli mülkiye, askeriye ve adliye memurlarıyla Rum cemaati ve mektep talebesi hazır olduğu halde ruhani bir ayin yaparak, padişahımız efendimiz hazretleriyle orduyu hümayunlarının daima muzaffer olmalarına dua etmiş ve sonra vilayetin babası makamında olan vali Rahmi beyefendi için de ulu Tanrı'dan muvaffakiyetler ve uzun ömürler yalvarmıştır.” Yine aynı nüshadaki bir başka haber: *“Punta'da Beşinci Depo Alayının ikinci tabur vekili Şevket beyin öne düşmesiyle ve alay efradının biriktirdikleri para ile dün öğleden sonra bir mevlüd-ü şerif okutturularak sevabı kahraman şehitlerimizin ruhuna hediye edilmiştir. Alay ve kumandan bey ile alay efradının gösterdikleri bu hamiyeti afezinleriz.”*

Yine Köylü Gazetesi'nin 7 Kanun-u Sani 1331 (20.1.1916) tarihli nüshasında da halkın kutlamalar yaptığına dair bir başka habere rastlanır:

“Karayüzlü düşmanların Seddülbahir'den kovulması müjdesi Kırkağaç'ta duyulması üzerine, kaymakam İsmail Hakkı Beyin başlığı altında parlak kutlamalar ve şenlikler yapıldığı ve kasabanın baştan başa donatıldığı mahallinden idarimize bildirilmiştir.”

Aynı nüshadaki bir başka haberden de zafere sevinip orduya yardım yapan vatandaşların haberi de dikkat çekicidir:

“Düşmanların Çanakkale'den tard edilmeleri münasebetiyle Söke'de bakkal Giritli İbrahim ve Nuri Efendilerin merkezde bulunan asker kardeşlerimizin iki günlük et, sadeyağı, sebzevat ve tütünlerini temin etmiş oldukları müstahfiz tabur kumandanlığından bildirilerek teşekkür edilmektedir; bizde bu hamiyetli vatandaşları özyürekten kutluyoruz.”

Kısacası halk gazetelerden belirtildiği üzere İzmir bombardımanına karşı metinken, Çanakkale zaferinin duyulmasıyla büyük bir sevinçle tepki göstermişti.

3. BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NIN İZMİR HALKININ BESLENMESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Dünya bu büyük savaşa başladığında kimse savaşın uzun süreceğini düşünmüyordu. Her blok, savaşı kendilerinin kazanacağını, 1914 yılının yazında başlayan savaşın aynı yılın Noel'inde bitecek kadar kısa zamanda sona erip askerlerin evlerine döneceğini tasavvur ediyordu. Ancak savaş beklenenin aksine oldukça uzun bir süre devam etti. Bu durum seferberlik hazırlıklarının savaşın kısa sürmesi düşüncesine göre yapılması handikabını doğurmuştu. Tüm bloklar, tarım kesiminde çalışan erkeklerin büyük kısmının cephelerde olmasından doğan sebeple düşen üretim ve ulaşım problemleri ile ablukalarla kesintiye uğrayan alışverişin yol açtığı iâşe sıkıntısını yaşamak zorunda kaldı.

Yeterli kaynaklarla savaşa giren ülkelerde dahi gıda sorunu yaşanmıştı. Almanya'nın bombardımanlarıyla ablukaya alınan İngiltere'de Wrexham İstasyonuna gelen patates yüklü bir tren vagonunun çevresini saran çoğunluğunu kadınların oluşturduğu yüzlerce kişi kendilerine bir şey kalmayacak düşüncesiyle itişip kakışmaları sonucunda vagonun devrilmesine neden olmuşlardı.²⁸⁵ 1916 yılının Aralık ayında, David Llyod George hükümeti devrıldıktan sonra gıda dağıtımını denetlemesi için atadığı denetmen, kendisinin çalışmaları için ayrılan binadaki ünlü Flaman Ressam Peter Paul Rubens'in²⁸⁶ resimlerinin üzerlerini örttürmüştü. Sebebi ise resimlerin canlılığının ve bazılarındaki nefis yiyeceklerin, yanında çalışanların morallerini bozma ihtimaliydi.²⁸⁷ Ekmek, et ve şekerde o da karne yöntemini uygulamaya koymak zorunda kalmıştı.

²⁸⁵ *Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi 2*, Yener Yayınları, İstanbul, 1976, s.846.

²⁸⁶ 28 Haziran 1577-30 Mayıs 1640. Bahsi geçen resimlerden birisinin üzerindeki canlı meyve-sebze resimleriyle “*Pythagoras Advocating Vegetarianism*” (Pitagoras Vejetaryenliği Savunuyor) tablosu olabilir. Savaşın zor günlerinde taze sebze-meyve bulmanın güç olduğu ortamda gerçekten can çekici olmuş olabilir.

²⁸⁷ *A.g.ansiklopedi*, s.846.

İngiltere’de gıda sorunuyla mücadelede Mayıs 1917’den itibaren Pazar ayinlerinde kilise ve katedrallerde verilen vaazlarda halk, tahıl ürünlerinin tasarrufu ile besinlerden etkili ve ekonomik şekilde nasıl yararlanılacağıyla ilgili bilgilendirilmeye de başlanmıştı. Tahıl ihtiyacının büyük kısmını ithal yolla sağlayan İngiltere’de *Gıda Bakanlığı* ekmek tüketiminin kısıtlanması konusunda ısrarcı davranmıştır. Günde iki dilim ekmek tüketimini öneren posterlerle halk uyarılmıştır. Ev kadınlarından buğday unu az, çavdar ve arpa karışımı savaşı ekmeği hazırlamaları istenmiştir. Savaş döneminde çıkarılan yemek kitaplarında, geç bayatlayan ekmek, sıkıntısı çekilen gıdaların daha az kullanıldığı ve arta kalan yiyeceklerden geri dönüşümlü yemek tarifleri, uzun süreli muhafaza için konserve usulleri anlatılarak halka yol gösterilmeye çalışılmıştır.²⁸⁸

Fransa’da gıda maddeleri satan dükkanların önemli bir bölümü kapanmış, lokantaların listeleri de yaşanan kıtlığı yansıtacak şekilde yoksullaşmıştı. Bu durumdan yararlanmak isteyen bazı vurgunculara karşı hükümet, kendisiyle işbirliği yaparak makul fiyatlarda menü çıkaracak lokanta arayışına girmişti. Özellikle endüstri merkezlerinde açılan lokanta ve kantinlerde fiyat listeleri sabit tutulmaya çalışılmıştı.²⁸⁹

Müttefiklerine destek vermek için kısıtlamalara giden Amerika’da da daha az ekmek, kırmızı et yerine balık, kabuklu deniz ürünleri ve kümes hayvanlarının günde bir defa ve küçük porsiyonlarla tüketimi öğütlenmiştir. Şeker kullanımının azaltılması istenmiş, onun yerine meyve ve sebze tüketiminin sağlık için de daha faydalı olduğu vurgulanarak artırılması yolunda telkinler de bulunmuştur.²⁹⁰

Almanya’da da durum farklı değildi. Tarafsız devletlerden, sömürgelerinden sağladığı iase ihtiyacını karşılamaya yetişmemeye başlayan Almanya, İtilaf devletlerinin ablukasıyla da zor günler yaşamaya başlamıştı. Üretici kesimin yetersizliği, zirai madde ve gereç ihtiyacının yokluğu, kötü hasat gibi problemler üretimi düşürmüş beslenme sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Savaşın başından itibaren karneyle gıda dağıtımına alışmış Almanya’da da tıpkı İngiltere’de olduğu gibi halk yük trenlerine saldırmaktaydı,

²⁸⁸ May Byron’un *The Great War Cook Book* (Büyük Savaş Yemek Kitabı) isimli eseri bu yemek kitaplarından. Aylin Doğan, “*Esir Şehrin*” **Mutfak Kültürü Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.83.

²⁸⁹ **Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, s.848.

²⁹⁰ Doğan, **a.g.e.**, s.84.

ancak maden kömürü sıkıntısı başlayınca bu trenlerden de mahrum kalmışlardı. Bundan sonra Alman halkı kırsalda bahçelerinden, kent merkezlerinde ise park ve bahçelerde günlük ihtiyaçlarını karşılayacak gıdalar yetiştirmeye başlamıştı. 1916-17 kışının olumsuz etkisiyle Almanlar o yıl ilk kez patates yerine kök bitkileri yemek zorunda kalmışlardı, üstelik bundan yakınmalarına bile imkan yoktu, çünkü başka seçenekleri yoktu.²⁹¹ Diğer ülkelerde olduğu gibi Almanya’da da ekmek, yağlı bitkileri süt, et ve tereyağı bulabilmek güçleşmişti. Kişi başına et tüketimi gramaj olarak savaş öncesine göre 25’te birine inmişti. 1917 yılında Alman kadın ve çocuklar sokaklardan yemek artıkları, dipleri kazınan kahve kavanozları, çürümüş meyveler, kök bitkiler toplamaktaydılar.²⁹² Beslenme sorunu öylesine sıkıntı haline gelmişti ki 1917 yılında Almanların en itibar ettikleri çorba at leşlerinin kaynatılmasıyla yapılmaktaydı.

Avrupa ülkeleri beslenme meselesinde bu problemleri yaşıyorken, sorunun boyutunun büyüklüğü sebebiyle bu durumla en çok mücadele etmek zorunda kalan devletlerden birisi de Osmanlı İmparatorluğu olmuştu. Tarımda makineleşmenin yaygın olmayışı, ulaşım sorunları gibi beşeri ve kuraklık, zirai hastalıklar ve çekirge gibi doğal afetler benzeri pek çok sebebin yol açtığı ürün eksikliği savaşın ilk yılında değilse de yeni cephelerin açılmasıyla kalabalıklaşan orduyla ithalata bağlı olan gıdaların tedarikinin güçleşmesi gibi süreçlerin yaşandığı sonraki yıllarda büyük bir beslenme sorunu oluşturmuştu.²⁹³ İlaşesinin çoğunu dışarıdan sağlamaya mecbur başkent İstanbul bu konuda en çok sıkıntı çeken şehirlerden olmuştu. Kalabalık şehri beslemek kolay olmamıştı. İstanbul’un vaziyetini New York Times’ın 11 Nisan 1917 tarihli sayısı: “...(*İstanbul’da*) açlık başlamış durumda... sokakta rastladığımız insanların yüzleri sarı, elmacık kemikleri zayıflıktan fırlamış, gözleri bütün anlamını yitirmiş, dik ve zayıf bakıyor. ...sokaktaki, alil,

²⁹¹ **Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi**, s.857.

²⁹² **A.g.ansiklopedi**, s.858.

²⁹³ Özellikle bir bağ hastalığı olan filoksera bu zirai hastalıklarının başında gelmektedir: Cihan Özgün, “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Yıllarına Filoksera Hastalığının Batı Anadolu’daki Ekonomik Sonuçları Üzerine Tespitler”, **İzmir Demokrasi Üniversitesi Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2, 25 - 27 Nisan 2019**, Edit. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir, 2019, s.s.69-86. Ertan Gökmen, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, **Belleten**, Cilt LXXIV, (2010 Nisan), s.s.127-180; Mehmet Ali Yıldırım, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”, **Gaziantep University Journal of Social Sciens**, Vol.13 (4), (2014), s.s.1017-1042; Çekirgelerle mücadelenin anlatıldığı dönem yayınlarından bakınız: **1332-1333 Senelerinde Anadolu’da ve Suriye’de Çekirgelere Karşı İcra Edilmiş Olan Mücadeleyi Mübeyyin Eserdir**, Dersaadet, Matbaa-yı Osmaniyye, 1334.

sarsak, inmeli, titrek insanların sayısı gün be gün artıyor.” sözleriyle aktarmıştı.²⁹⁴Malik Aksel dönemi anlatırken dilencilerin bile dilenmekten umutlarını kestiklerini belirttikten sonra: “... açlık, yoksulluk her yanı sarmıştı. Yalnız insanlar değil, hayvanlar da açtılar. Câmî avlularında güvercinlere mısır, buğday verilemediğinden bunlar da uzaklara göç etmişlerdi.”²⁹⁵ satırlarını not düşmüştü. “Bir ara Alman fıstığı diye bir çekirdek elden ele dolaşıyordu. Bu üç köşeli sert kabuklu fıstık kayın ağacı tohumudur. Açlığı unutturuyor. Sakız gibi insanı oyalıyordu. Sonra da yedikçe insanın ağzı deve gibi köpürüyor, midesi kaynıyordu. Buna Alman fıstığı denmesinin sebebi bu gibi şeylerin oradan gelmelerinden dolayı idi.”²⁹⁶ diyerek de dönemin zorluklarına dair çarpıcı bir anekdotu da aktarmıştır.

Osmanlı’da da İngiltere ve Amerika’daki tasarrufu öğütleyen yemek kitaplarıyla birlikte, savaş ve mütareke döneminde yayınlanan kadın dergileri vasıtasıyla, içinde bulunan zor şartlarla mutfakta nasıl mücadele edileceği ile ilgili makale ve yazı dizilerinin yayınlandığı görülmüştür. 1915 yılında Hüseyin Hüsnü’nün hazırladığı *Konserve ve Konservecilik*, yine aynı yazarın kaleme aldığı *Etsiz ve Yağsız Tecrübeli Yemekler* kitapları ile Sevim Türkan’ın *Türk Kadını* dergisinde hazırladığı *İdare-i Beytiyye* (Ev İdaresi) başlıklı yazı dizisi bunlardandır. “Muhterem ev kadını, şunu unutma ve şunu daima bil ki harbde pek de zevk ve zarafet aranmaz. Ağzımızın tadını değil midemizin ihtiyacını düşünmek mecburiyetindeyiz. Yaşamak için yemek... Bugünkü beşeriyetin esas ce ihtiyacını teşkil etmektedir. (...) çöp tenekesine attığımız süprüntüler içinde neler vardır ki midemize vermez de çöpçüye veririz.”²⁹⁷ 20 Haziran 1918 tarihli derginin üçüncü sayısında Türkan’ın kaleme aldığı bu satırlar, dönemin ikameci mutfak anlayışının tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Halk gıda yokluğunun yanı sıra eşitsiz dağıtımından dolayı da beslenme sorunuyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Hüdavendigâr vilayetinde kadınlar 1917 yılında hâlâ kendilerine verilen gıda karnelerinin dağıtımından şikayet etmekteydiler. Aynı şekilde yine kadınların diğer asker aileleri adına yazdıklarını belirttikleri 6 Mart 1917’de Mudanya’dan Dahiliye Nezareti’ne gönderdikleri telgrafta gıda karnesi dağıtımının bir yıl

²⁹⁴ Aktaran, Cafer Ulu, “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914-1922)”, *Tarih Dergisi*, Sayı 58 (2013/2), İstanbul, 2013, ss.87-29, s.93-94.

²⁹⁵ Malik Aksel, *İstanbul’un Ortası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.42.

²⁹⁶ A.g.e., s.44.

²⁹⁷ Aktaran Doğan, a.g.e., s.87.

önce başladığı halde kendilerinin bu haktan yalnızca 40 gün yararlanabildiklerini ve yerel idarecilerin şikayetlerini duymadıkları ve açlık çektikleri için nezarete telgraf çekmek zorunda kaldıklarını bildiriyorlardı.²⁹⁸ Niğde’de ise bazı asker ailesi kadınlar, karneleri olsa dahi ambar memurlarının dağıtım sırasında yaptıkları ayrımcılıktan şikayetçiydiler.²⁹⁹ Bu şikayetler savaş yıllarında imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde halkın hem gıda yokluğundan hem de dağıtımındaki usulsüzlüklerden dolayı sıkıntı çekmeye devam ettiğini gösteriyordu.

Bir cephe alanı olmamasına rağmen İmparatorluğun önemli bir şehri olan İzmir de cephe gerisini de ilgilendiren bu büyük savaşta beslenme sıkıntıları yaşamıştı. Beslenme sıkıntısı yaşamasının iki temel etkeni, imparatorluğun geneline etki eden nedenlerle aynı olan tarımsal üretimde ve dış ticarete meydana gelen aleyhte değişimlerdi. Hükümet, yerel yöneticiler ve yardım kuruluşları bu olağanüstü durumda koşulların elverdiği ölçüde bazı girişimlerde bulunmuştu. Ancak daha önceden alınması gereken tedbirlerin savaş döneminde uygulanmaya çalışılması, içinde bulunulan durumun meydana getirdiği kaos ortamında başarı elde edilememesine neden olmuştu.

3.1.Üretim

Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfusunun %80’inden fazlası kırsal alanda yaşamaktaydı.³⁰⁰ Bu durum imparatorluk hasılatının önemli bir kısmının tarımsal üretimden alınan vergiler ve tarımsal ürünlerin ihracatından elde edilen gümrük gelirlerinden oluşmasını sağlamıştı. Vedat Eldem’in Arabistan’ı hariç tuttuğu cetvelinde 1914 yılı istihsal sektörleri içinde milli geliri en yüksek olarak 15.060.000 kuruşla ziraat, ormancılık ve deniz ürünleri sektörünü gösterir. Buna göre milli gelirin %54.18’i tarımdan, %10.13’ü imalatattan ve %7.84’i ticaretten elde edilmekteydi. Kısaca nüfusun önemli bir kısmının işi tarımsal üretimdi.

²⁹⁸ Elif Mahir Metinsoy, “Osmanlı Kadınlarının Gıda ve Erzak Savaşı”, **Toplumsal Tarih**, S.243 (Mart 2014), ss.56-61, s.57.

²⁹⁹ **A.g.m.**, s.58.

³⁰⁰ Tevfik Çavdar, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla “...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye”**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971, s.27.

29 Nisan 1330 (12.5.1914) tarihli *Askeri Mükellefiyet Kanunu*’na göre seferberlikle birlikte Osmanlı ailesi dışında 20-45 yaş aralığındaki her Osmanlı vatandaşı erkek askerlik hizmetine tabi tutulmuştu.³⁰¹ Savaşın beklenmedik şekilde uzaması ve cephelerin çoğalması ordunun asker ihtiyacını arttırmıştı. Ordu dairesi bu asker ihtiyacı ile savaş birliklerinin elinde %20 fazla er bulundurulmasını istediği gibi depo birliklerinin de sürekli olarak eğitim görmüş askerlerle dolu bulunmasını talep etmişti.³⁰² Bu durum çağı gelmeyenlerin de gönüllü olarak askere alınmasıyla yaş aralığının genişlemesine neden olmuştu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşın başında silah altına alınan asker sayısı 876.692, en çetin çarpışmaların yaşandığı 1915 başında 1.478.176, 1916 başında 2.493.000 ve 1917 başında yaklaşık 2.855.000’a ulaşmıştı.³⁰³ Özetle devlet, büyük kısmı tarımsal üretimde çalışan üreticilerinden asker olarak yararlanmış ancak üretici kesimindeki eksikliğinden dolayı güçlük çekmişti.

Hükümet bu duruma çözümü önce tarlalarda ve fabrikalarda kadınlar ve çocuklardan maksimum seviyede yararlanmakta bulmuştu,³⁰⁴ ancak çok geçmeden kadın

³⁰¹ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (III ncü Cilt 6 ncı Kısım (1908-1920) 1 ncı Kitap)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1971, s.236-237, 288; “*Osmanlı genel seferberliği de ilân edildi. Uzun soluklu bir savaş yerine, birkaç hafta içinde kaderi belli olacak bir savaş düşünüldüğü için, ‘hesap kitap’ yapmadan, ne pahasına olursa olsun en büyük orduyu biran önce toplamak yoluna gidildi. Üç gün içinde 20-45 yaşları arasındaki bütün erkeklerin üç günlük yiyeceklerle askerlik şubelerine başvurmaları istendi. Sakatlar dahi istisna edilmemiş, sakatlıkların şubelerce saptanacağı esası getirilmişti. Bu emir üzerine, şubelerin önlerine öyle büyük kalabalıklar birikmişti ki, değil üç gün haftalarca sürmüştü askere alınmaları. Askere alınma işlemi tamamlanmadan başvuranlara kendilerine yemek verilemediğinden, büyük sefalete yol açılmış oldu ve birçokları, kaçaklığı, hattâ eşkiyalığı göze alarak askerlikten vazgeçtiler.*” Sina Akşin, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s.276; 15 Şubat 1915’te gayrimüslimleri askerlik görevinden muaf tutmaya yarayacak olan bedelli askerliğin yeniden yürürlüğe girmesiyle, askere alınmamak için saklananlar, yabancı devletlerin uyruğuna geçenler ve ülkeden ayrılan gayrimüslim Osmanlılar bu mükellefiyetten kurtulmuşlardır. Bu imkanlardan yararlanamayan yoksul gayrimüslim Osmanlıların askerlik yaptığı ve geri hizmetler olarak amele ve hamal taburlarında çalıştırıldıkları bilinmektedir. Örneğin İzmirli Yahudilerden Yemen ve Rus cephelerinde çatışanlar olmuştur. Yine de asker alma dairelerinin gayrimüslim vatandaşları askere almamada esnek davrandığı anlaşılmaktadır. Siren Bora, “Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.4, (1994), s.s.19-27, s.21-23; Amele Taburları ile ilgili bir çalışma için bakınız, Cengiz Mutlu, **Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları 1914-1918**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

³⁰² **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s. 207.

³⁰³ **A.g.e.**, s.323

³⁰⁴ Asker ailelerinin rençberliğe teşvik edildiğiyle ilgili bir haber: “*Kazalar kazalara bağlı köyler ahalisi ile asker ailelerinin rençberlik etmeğe teşvikiyle bu babda fazla gayret ve muvaffakiyet gösterecek asker ailelerinin mahalleri Müdafaa-i Milliye şubelerince münasip hediyeler ile takdirini, Müdafaa-i Milliye İzmir merkez şubesi bundan evvel, umum şubelerine tamim eylemişti. Sarayköy Müdafaa-i Milliyesinden İzmir merkezine bu defa gelen kağıtta, mahalli şubesi koldaşları kaza kaymakamı beyile birlikte köyleri bu iş için gezdikleri sırada, Sığma, Duacılar ve Beylerbeyli köylerinden kocaları vatan ve din hidmetinde bulunarak düşmanla çarpışan asker ailelerinin, bizzat çift sürmekte devam eylediklerini gördüklerinden bunları*

ve çocuk üreticilerin yeterli olmadığı ortaya çıkmıştı.³⁰⁵Bu duruma çözüm arayan hükümet önce 17 Ekim 1914'te “*Seferberlik Devam Ettikçe Her Köyde Müşterek Amele-i Mükellefe Marifetiyle Tarlaların Suret-i Zer'i Hakkında 4 Teşrin-i Evvel 330 Sene Tahrirat-ı Umumiyye*”³⁰⁶ isimli bir talimatname yayınlamıştır. Bu talimatname ile boş kalan tarlaların 16'dan 20'ye ve 45'ten yukarıya olanlar ile zorunlu askerlik yaşında bulunup da izinli ya da tecilli olarak bırakılan erkekler tarafından köylerde mevcut ve ekime hazır tarlaların ekilip biçilmesi istenmiş, gerekenlere tohum sağlanacağı vaat edilmiş ve ürünün toplanması ve depolanması yerel eşraftan oluşan iki üyeli komisyonlara görev olarak verilmiş ve mutasarrıf ve valilerce denetleneyeceği belirtilmiştir. Talimatname ilk aşamada işe yaramış ancak iş gücü açığının büyümesi, tüm ülke tarımının denetlenmesinde başarılı olunamaması ve gelecek yıl planlamasının olmaması yeni çözüm yolları bulmayı gerektirmişti.

Ticaret ve Ziraat Nazırı'nın Harbiye Nezareti Levazım Dairesi Riyaseti'ne gönderdiği 15 Haziran 1915 tarihli yazıda iş gücü açığına bulduğu çözüm, Harbiye Nezareti'nin zirai üretime katkı sağlamasıydı. Buna göre bir ay sürecek olan hasat işlerinin amele taburlarıyla icra edilmesi isteniyordu. Yazıya ilaveten ayrıca hububat üretim merkezlerinde çalıştırılmak üzere 53.000; Adana, Edirne, Aydın, Diyarbakır, Elazığ, Kayseri, Beyrut ve Suriye vilayetlerine ise 3.000 ve üzeri amele talep ediliyordu.³⁰⁷ Amelenin ordu tarafından karşılanamadığı yerlerde de silah altına alınacak kişilerin sevklerinin harman bitime kadar ertelenmesi isteniyordu. Bu doğrultuda Amele

Sarayköy şubesinin bazı hediyeleriyle takdir eylediğini bildirmiştir. İzmir merkezden aldığımız bir kağıtta Sarayköy kaymakamı bey eliyle mahalle şubesinin bu babdaki çalışkanlıklarının; diğer köy ve kasabalara örnek olmak üzere alenen teşekkürle takdiri bildirilmiştir. İzmir Müdafaa-i Milliye merkez şubesiyle beraber, biz dahi evvela bu üç köydeki kahraman asker ailelerini gösterdikleri çalışkanlıktan ötürü kutlular ve bunların himmetlerini hediyeler ile takdir eden kaymakam bey ile mahalli Müdafaa-i Milliye şubesini de afezinler ve bu kahramanlığının bütün köy ve kasabalara örnek olmasını da arzularız.” Köylü, 10 Kanun-u Sani 1331 (23.1.1916).

³⁰⁵ Erkeklerin yokluğunda oluşan işçi sıkıntısı yalnız tarımda değil diğer pek çok alanda hissediliyordu. Bu boşluk kadınlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştı. Birinci Ordu Komutanlığı bünyesinde *Kadın İşçi Taburları* dahi kurmuştu. Yol, siper inşası ve ziraat işlerinde iş gücüne katkı sağlamak adına istihdam edilmişlerdi. Ancak bu girişimden istenen fayda sağlanamamıştır. Sadık Sarısan, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 39, C. XIII, (Kasım 1997), s. 695-725.

³⁰⁶ A. Gündüz Ökçün, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 552, Ankara, 1983, s.3-4.

³⁰⁷ Ercan Uyanık – Mehmet Akkaya, “I. Dünya Savaşı'nda Sürdürülebilir Tarımsal Üretimde Ziraat Taburlarının Rolü”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı (16-18 Ekim 2014)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, ss.849-865, s.853-854.

Taburlarından, İzmir'in bağlı olduğu 5. Ordu Mintıkası'ndan 2686 Müslim 2070 Gayrimüslim olmak üzere toplam 4756, yine İzmir Havalisi Kumandanlığı Mintıkası'ndan ise 557 Müslim, 1263 Gayrimüslim olmak üzere toplam 1820 çiftçi efrat seçilmiştir.³⁰⁸

Ziraat Taburlarından başka bir çözüm yolu da zorunlu ziraat üretiminin uygulanması olmuştur. Zirai üretimdeki işgücü açığını gidermek ve tüm köylülerin hükümet tarafından takip edilip, yönlendirilen tarım işçileri haline getirilerek mevcut üretimin artırılması amacıyla 5 Eylül 1332 (18.9.1916)'de “*Mükellefiyet-i Ziraiyye Kanun-ı Muvakkati*” yayınlanır.³⁰⁹ Bu kanun-u muvakkat ile öteden beri tarım işiyle uğraşıp asker hizmeti dışında kalmış tüm erkekler ile kadınlar Ziraat Nezareti'nin tayin ettiği miktarda bulundukları mahalde en çok ekilen mahsulatı ekip biçecek ve sonraki yıl için nadas yapmak üzere hükümetçe zorunlu tutulacaklardı. Bu mükellefiyetten Müdafaa-i Milliye, Donanma, Hilal-i Ahmer gibi hayır kurumları gibi ayrıcalıklı, ayrıcalıksız tüm cemiyet ve şirketler de zorunlu tutulmuştu. Kanuna riayet etmeyenlere para cezası, suçun tekrarında hapis cezası verileceği belirtilmişti. Kanunun icrasına Dahiliye, Maliye, Adliye ve Ticaret ve Ziraat Nazırları memur edilmişti. İstanbul'da bu nazırlıkların ve Ziraat Müdür-i Umumisi'nin uygun gördüğü iki üyeli *Mükellefiyet-i Ziraiye Heyeti* kurulmuştu. Merkez heyete bağlı yerelde ise aynı 1914 Talimatnamesindeki gibi yerel eşrafın muteberlerinden seçilen iki üye ile zer'iyat heyetleri ile bu heyetlerin üstünde çalışacak idarede en büyük mülki amir tarafından seçilen zer'iyat memurları tarafından gidişat takip edilmişti. Bunun için Aydın Vilayeti dahilinde bir ay içinde iki yüze yakın memur görevlendirilmişti.³¹⁰ Bu kanunu muvakkatle, savaşın uzamasına ve cepheye çağrılan asker sayısının daha geniş bir yaş grubuna tekabül etmesine rağmen ekili alanda bir artış sağlanmıştı.³¹¹

³⁰⁸ ATASE: 1327-800-010-008'den aktaran: Uyanık – Akkaya, **a.g.b.**, s.854.

³⁰⁹ Özetle verilmiştir, kanun detayı için bakınız: Ökçün, **a.g.e.**, s.5-10.

³¹⁰ “Ziraiyat işlerinin temin-i tatbiki için: mükellefiyet-i ziraiye kanun-u cedidesinin tatbiki için vilayetimiz dahilinde şimdiye temin edilen memurunin adedi elyevm iki yüzü mütecavizdir. Bunlara ilaveten bir miktar daha tayin olunmak üzere. Şu suretle kanunun tamamı-i tatbiki ciddi bir faaliyetle sarf-ı mesai ediliyor demektir. Binaenaleyh bu sayede inşallah sene-i atide fevkalade feyz ve bereketi idrak ile halkımız ve hazine-i devletimiz müstefid olur.” **Ahenk**, 24 Teşrin-i Evvel 1332 (6.11.1916).

³¹¹ Ürünün büyük bir düşmanı hale gelen çekirge afetine rağmen hükümet, ziraatla uğraşanların çekirge toplamakla uğraşmasını bile istememiştir: “Taammüm: Köylülerden çiftçi olanların ziraiyatla iştigal ettikleri bir zamanda çekirge yumurtalarının derci ameliyatıyla meşgul edilmemeleri ancak çiftçi

Böylece 1915-1916 mevsiminde 25-27 milyon dönüm toprak işlenmişken, 1916-1917 mevsiminde 35 milyon dönüme, 1917 sonunda ise 52 milyona ulaşmıştı.³¹²

Bu topyekûn zirai üretim faaliyetinin yanı sıra Almanya'nın kendi çıkarını düşünmek için de olsa müttefik Osmanlı'nın buhranını çözmek amacıyla yardımı da olmuştu.³¹³ Merkez İaşe Heyeti'nin de katılımıyla bir zirai kalkınma planı uygulanmaya çalışılmıştı. Ziraat Nezareti'nde bu planın işletilmesi için 15 kişiden mürekkep bir *Ziraat İşleri Komisyonu* kurulmuş başına Albert Hahl adında bir uzman getirilmişti.³¹⁴ Çiftçiye tohum, tarım aletleri dağıtılmış, bazı bölgelerde zirai kurslar açılmış, üretim bölgelerine ziraat mühendisleri gönderilmiş³¹⁵, Arabistan'dan başlayıp tüm Anadolu'ya büyük bir zarar yaşatmış çekirge istilasından kurtulmak için gerekli çalışmalara teknik ve tecrübe olarak yardımcı olmuşlardı. Ziraatın yanı sıra hayvancılıkla ilgili bir komisyon da kurulmuş büyük ve küçükbaş hayvan hastalıklarıyla mücadele için gerekli önlemler alınmaya çalışılmıştı. Ziraat Bankası da bu süreçte genel müdür olarak atanan yine Alman bir uzman

olmayanlar bu iş ile işgal edilmekle beraber, sürfe mübayaatına da devam olunması vesaire ahiren taammüm olunmuştur.” Köylü, 3 Teşrin-i Evvel 1332 (16.10.1916).

³¹² Zafer Toprak, **İttihat – Terakki ve Cihan Harbi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s.125; Feroz Ahmad'ın Bulgar kaynaklarından aktardığına göre ise ekili alanlar 1913-1914'te 64 milyon dönümken, 1915'te 38 milyon, 1916'da ise 25 milyona düşmüştür. Talat Paşa'nın 1917 Eylül Kongresinde yaptığı konuşmasında bunu 40 milyon dönüm olarak vermiştir. Ahmad'ın yorumuna göre bu artış, zorunlu çalışmanın etkili bir şekilde uygulanması ve Rusya'nın denetimindeki Osmanlı topraklarının geri alınmasına bağlanabilir. Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.78.

³¹³ Osmanlı'daki üretimin gittikçe kötüleştiğini gören Almanlar duruma müdahale etme kararı alırlar. “O zamana kadar takip ettikleri, İstanbul'da kurdukları Merkez Mübayaa şirketi kanalıyla piyasada bulabildikleri her çeşit maddeyi satın alarak kendi ülkelerine sevk etme politikasının aleyhlerine döneceğini anlayan Almanlar artık bu şirket vasıtasıyla Osmanlı'yı sömürme değil, kalkındırma politikalarını uygulamaya koydular. Bu zamana kadar piyasadan topladıkları zeytinyağı, yumurta, bakliyat ve zahire gibi ülke içinde zaten fazlasıyla ihtiyaç duyulan malları, kendi ülkelerine sevk ederek Osmanlı dış ticaretinde ilk kez ihracat fazlasına sebep olmuşlar fakat bunların sonunun da kurumasına sebep olmuşlardı.”, Mustafa Balçık, “İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 1998, s.126; “Doktor ‘Alter’, (Nag) gazetesinde yazdığı bir makalede Türkiye mahsulatının Almanya pazar istihlâkünde sarfiyatı tevsî eylemesi mümkün olduğundan bahis ile diyor ki: ‘Türkiye’de kanallar vasıtasıyla isga’ edilecek yeni arazinin sekiz sene zarfında iki milyon sekiz yüz bin hektara balığ olacağı mütehasşısın tarafından tahmin edilmektedir. Bu arazide ise senevi bir milyon ton buğday ve iki milyon kantar pamuk istihsal olunabilecek ve bundan başka milyonlarca sığır ve koyun için mera tedarik edilmiş olacaktır. Almanya bu mahsulatı kemal-i memnuniyetle alacaktır. Bundan başka Türkiye'nin ipek ve tütün ve deri ve yumurta mahsulatına dahi Almanya müşteri olacaktır. Fakat Türkiye'deki bu hazan servetin layıkıyla işletilmesi için mükemmel teşkilat vücuda getirilmek lazımdır.” **Ahenk**, 24 Şubat 1331 (8.3.1916).

³¹⁴ Eldem, **a.g.e.**, s.34-35.

³¹⁵ “İzmir ve mülhakatı evkafına ait zeytunluk, bağ ve araziye fen gözüyle görüp bilgi eliyle diriltmek için evkaf nezaretince bin kuruşa aylıkla ziraat mektebinden çıkma Ali Galip Bey tayin edilmiş ve İzmir’e gelmiştir. Gelir gelmez evkaf müdürü Ziya Bey fen memurunu yanına alarak Bergama'daki zeytunlukları gözden geçirmek üzere maveraya gitmişlerdir.” **Köylü**, 9 Şubat 1331 (22.2.1916).

olan B. Kautz tarafından yönetilmiş, çiftçiye kredi kolaylıkları sağlanmaya çalışılmıştı. 23 Nisan 1914'te yürürlüğe giren nizamnamesi ile bankanın kredi işlemlerinde teminat ilkeleri genişletilmiş, çiftçiye ve tarıma dayalı sanayi girişimleriyle tarımsal girişimlerde bulunanlar desteklenmişti. Hayvan, tohum, araç gereç ihtiyacı olanlara da yardımcı olunmuş hatta bankanın arazi satın alarak taksitle ödenmek üzere isteyenlere dağıtması dahi karara bağlanmıştı.³¹⁶ Ayrıca devletin, çift hayvanlarına ordunun el koymasını yasaklaması³¹⁷, portakallıkların ve yeni açılan tarlaların ve bozulmuş bağların yerine yapılan yeni bağların on yıl süreyle vergiden muaf tutulması, daha sonra *Tekalif-i Harbiye*³¹⁸ ile müsadereye vazgeçilmesi, iaşenin kaynağı zirai üretim için yapılan icraatları olmuştur. Basın kullanılarak mevcut savaşın iaşede başarılı olanın ayakta kalarak muhasımını kıtlıkla dize getirme savaşı haline döndüğü vurgulanmakla üretici mücadeleye çağırılmıştı.³¹⁹ En önemli gelişme ise tarımda makineli üretime de yönelinmesi olmuştur. İş gücü açığının olduğu ortamda Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan ithal edilen tarım makineleri³²⁰ ile bu makineleri kullanabilecek işçi yetiştirmek için Ziraat

³¹⁶ Toprak, **a.g.e.**, s.94.

³¹⁷ Novichev'in *Ekonomika Turtsii* isimli kitabından Feroz Ahmad'ın aktardığına göre hayvanlar arasında en fazla el konulana, Türk tarımında en çok kullanılmakta olan öküzdür ve ordu ihtiyacı için neredeyse ortadan yok olmuş durumdadır ve 1913 ile 1919 arasında bunların sayısı %86.5 oranında azalmıştır. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, s.77.

³¹⁸ Savaş finansmanını sağlamak için aşar, ağnam, temettü, gümrük, damga, tuz ve bedel-i nakdi gibi vergilerin alınması sürmüştü de Birinci Dünya Savaşı için özellikle geçerli bir vergi türü ise Harp Vergisi olmuştur. Kanunun Birinci Maddesinde, olağanüstü savaş giderlerini karşılamak için yeni vergiler konulduğu ve mevcut vergilere zam yapılarak her tür gelir ve harcama üzerinden savaş masraflarının karşılanmasının amaçlandığı belirtilen bu olağanüstü durum vergisi ilk önce 26 Ağustos 1912'de Balkan Savaşları başlamadan önce yürürlüğe konulmuş ancak dönemin siyasi anlaşmazlıkları sebebiyle uygulama ortamı bulamamıştır. İttihat ve Terakki'nin 1913'te tek otorite olarak iktidarı ele geçirmesi ve merkezîyetçi devlet anlayışlı hükümeti ile Birinci Dünya Savaşı'nda kalabalık bir ordu besleme gereksinimiyle bu vergi bu kez kapsamı ve niteliğiyle değişik bir yapı arz ederek Tekalif-i Harbiye olarak yeniden pratiğe geçirilmiş ve savaşın sonuna kadar uygulanmıştır. Rumi 9 Ağustos 1330 (22 Ağustos 1914)'da resmi gazete Takvim-i Vakayi'de "*Tekalif-i Harbiye'nin Suret-i Tarhı Hakkında Kanun*" adıyla yayınlanarak yeniden yürürlüğe koyulmuştur. Bu kanunun bir diğer özelliği ordunun ihtiyacının sivil yurttaşlardan sağlanarak karşılanması şekliyle, savaşın topyekûn hale getirilişinin bir uygulaması olmasıdır. Modern anlamda bir vergi şeklini taşımayan bu vergilendirme şekli daha çok mali yükümlülük olarak uygulanan ve savaş sonrasında el konan levazımata geri ödemesinin yapılacağı belirtilmesiyle de bir vergilendirmeden ziyade iç borçlanma özelliği taşımaktadır. Ancak pratikteki sıkıntılar bu girişimden fayda beklenirken, sorunların artmasına ve mevcut sorunların da kötüleşmesine sebep olmuştur. Konuyla ilgili detaylı bilgi için: Cezmi Tezcan, "*Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2005.

³¹⁹ "Rençberlik Cengi", **Köylü**, 2 Şubat 1331 (15.2.1916). **EK 5**

³²⁰ Ziraat aletleri ile ilgili bir haber, "*Ziraat makineleri: bu sene mümkün olabildiği kadar fazla ziraiyat icrasını temin için ticaret ve ziraiyat nezareti tarafından Almanya ve Avusturya – Macaristan'dan celp edilecek ziraat makineleri hakkında icra edilen tahkikata nazaran, şimdiye kadar Macaristan'daki (Alan Vaşovak) Fabrikasından (15) tane lokomobil ve harman makinesi celp olunmuştur. Bunlardan maada (130) parça orak makinesi ile (1000) taneye yakın pulluk getirilerek Anadolu'nun merakiz-i muhtelifesine sevk*

Mektebine bağılı Çiftlik Makinist Mektebi'nin açılması bu süreçte olmuştu. Bu tarımsal makineler en çok pazara dönük tarımsal üretime geçmiş bulunan Konya, Ankara, Bursa ve Aydın yörelerinde rağbet görmüş, Makinist Mektebi'nden çıkan öğrenciler hasat zamanı orak ve harman makinelerini çalıştırmak üzere buralara gönderilmişti.

İttihat ve Terakki'nin ileri gelen isimlerinin yönetim kurulunda olduğu ziraat işlerinin düzenlenmesi ile gelişmesi için gerekli tedbirleri almak ve danışma-dayanışma ortamı oluşturmak maksadıyla kurulan Çiftçiler Derneği ve bu derneğin çıkardığı üreticiye tarımla ilgili pratik bilgiler içeren Çiftçiler Derneği Mecmuası da ziraat alanındaki gelişmelere katkı amacıyla desteklenen işlerden olmuştu.³²¹

Savaşın ilk yıllarında değilse de son yıllarına doğru devletin bu çabaları, yanı sıra bilhassa üreticinin ürününü yüksek fiyatla alması gibi uygulamaları üretimi özendirmiş, aldığı miktarın emeğine değdiğini gören üreticinin pazara şevkle ürün çıkarmasını sağlamış, bu durum üretimi arttırmıştı. Savaş dolayısıyla dış pazarların kapalılığı ithalat güçlüğü, tüccarın yönünü büyük bir uyanış yaşayan Anadolu'ya çevirmesi, payitaht İstanbul'da Anadolu mamullerine talebin artması da üreticiyi şevklendirmişti. Bu tarımsal hareketlilik 1917 ve 1918 yıllarında cepheden uzak bölgelerde ekili alanların genişlemesinde önemli katkı sağlamıştı. Mesela Edirne Vilayetinde ekili topraklar özendirici bu uygulamalarla 553.000 dönümden 2.000.000 dönüme çıkmıştı. 1913'te buğdayda 1'e 4.07 ve arpada 1'e 5.8 alınırken hem ekili arazinin genişlemesi hem yöntemlerin gelişmesi hem de Alman sermayesinin katkısıyla Konya Ovasından 1916'ya gelindiğinde 1'e 15 alınarak eskiye oranla üç buçuk kat fazla verim alınmıştı.³²²

edilmiştir. Almanya ve Avusturya – Macaristan'dan celp edilmekte olan pulluk makinelerinin (2000)e iblağı ve ayrıca da tohum gömmeğe mahsus diğer (2000) makinenin celbi mukarrerdir. Almanya ve Macaristan'dan şimdiye kadar (14) traktör makinesi getirilmiştir. Ticaret ve ziraat nezareti tarafından Almanya'ya elli tane (traktör) makinesi sipariş edilmiş ise de Almanya ziraat nezareti tarafından bu sene için mümkün olabildiği kadarının irsal edileceği cevaben bildirilmiştir. Almanya'dan elli beş beygir kuvvetinde olmak üzere on tane (stuk) sisteminde ve yirmi beş beygir kuvvetinde olmak üzere dokuz tane (ayhez) sisteminde traktör makinesi iştira edilmiş ise de bunlar henüz vürut etmemiştir. İzmir'de kain (Darama) çiftliğinde bulunan (bukol) sisteminde ve altmış beygir kuvvetinde bir (traktör) makinesi de ziraat nezareti tarafından satın alınmıştır. Anadolu'ya sevk edilmek üzere iştira edilecek olan (traktör) makinelerinin yüz elliye iblağı nezaretçe karargir olmuştur.” Ahenk, 15 Eylül 1332 (28.9.1916).

³²¹ Toprak, **a.g.e.**, s.127; Işıl Çakan, “Mesleki Temsil Arayışları İçinde Çiftçilerin Siyasal Temsiline İlişkin Çabalara Bakış: Osmanlı Çiftçiler Derneği'nden Türkiye Zürra Fırkası'na (1914-1920)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1 (2013), s.s.27-90.

³²² Toprak, **a.g.e.**, s.130-131.

Tüm bunlara rağmen üretimde istenilen seviye yakalanamamış, buğday üretiminde Aydın, Karesi, Bursa, Eskişehir ve Adana dışında gerilemeler yaşanmış; tütün, kuru üzüm ve incir, fındık, pamuk, yaş koza ve zeytinyağı gibi ihraç ürünlerinin üretiminde ihraç imkanlarının yokluğunun verdiği üretim isteksizliği devam etmişti.³²³ Cephedeki insan kaybı, beşeri sermayenin kaybına yol açmış³²⁴; genişleyen cephele ve kaybedilen topraklar ekim alanlarının daralmasına neden olmuş; arz talebi karşılayamamış, arzın eksikliğiyle stokçuluk devam etmiş, stokçuluktan karaborsaya düşmüş yüksek fiyatlı ürünler alım gücünü aşması sebebiyle beslenme sorununa yol açmış, kalabalık yerleşimlerde kıtlıklar yaşanmaya devam etmişti.

3.1.1. Savaşın Başında Ekili Alan ve Ürün Miktarı

Üretim sorunlarına çözümlerin arandığı bu süreçte imparatorluk geneli ile İzmir'in besin maddelerindeki zirai üretim vaziyetine birlikte bakıldığında Osmanlı savaşa, savaşın başladığı 1914 yılının sonunda girmesinden dolayı avantajlı bir durumdaydı.³²⁵ Yılın hasadı toplanmış ve gerekli stok elde edilmişti. Vaziyetin iyiliği temel gıdaların hammaddelerini oluşturan hububatta da etkisini göstermişti. İmparatorluk genelindeki ekili arazinin %1.2 gibi az bir kısmını oluşturmalarına rağmen İzmir'in hububattaki hasat miktarı %23.5 gibi önemli bir orana tekabül etmekteydi. Tabloda görüleceği üzere İzmir'in hububat üretiminde ilk sırayı kaplıca* almakta onu arpa ve darı takip etmekteydi.

³²³ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK, Ankara, 1994, s.38.

³²⁴ Köylü Gazetesi'nin 12 Temmuz 1334/1918 tarihli sayısında 'Fakirlere İş' başlıklı yazıda savaşın cephele ve hastalıklarla nüfusu ve özellikle erkek cinsini seyreklettiği, Osmanlı'nın zaten az olan nüfusun savaş dolayısıyla daha da azalarak koca çarşaf üzerinde göze görünmez tek tük lekeler gibi kaldığı, işleyen erkek koluna muhtaç olduğu belirtilir. Ülkede mevcut serbest nüfus topluluklarından mümkün olduğu kadar yararlanılması gerektiği ve hiçbir kolun bir gün bile işlemeyen durmaması, erkek, kadın, çocuk ve hatta acizlerin güçlerinin yettiği derecede üretime dahil olması gerektiği vurgulanır. İşleyecek durumda olan kolların sanayi ve ticarete değil ziraata ait işlere sevk edilmesi gerektiği önerilir.

³²⁵ "Ahval-i hazırı dolayısıyla vilayetimizin bu sene icra edilecek ziraiyatı hakkında bazı taraflarca az çok izhar-ı endişe ediliyordu. Halbuki istihsal edilen malumat-ı mevsukemize nazaran hükümetimizin ittihaz ettiği tedabir-i acele sayesinde bu sene ziraiyatının da, sair seneler misilli, vakit ve zamanıyla, hatta noksanzız olarak icra edileceği muhakkaktır. Nitekim her tarafta müsait havalarda bulundukça ekilecek tarlalar ekilmekte, hamdolsun bu yüzden bir güne endişeye mahal bırakılmamaktadır." **Ahenk**, 12 Teşrin-i Sani 1330 (25.11.1914).

* Siyez buğdayı, Triticum monococcum.

	Ekili Alan (Dönüm)			Ürün Miktarı (Ton)		
Hububat	Devlet Geneli	İzmir Sancağı	%	Devlet Geneli	İzmir Sancağı	%
Buğday	25.432.273	174.108	0.6	4.009.224	44.531	1.1
Arpa	12.070.950	269.321	2.2	1.785.647	76.883	4.3
Çavdar	2.374.816	10.115	0.4	328.606	3.051	0.9
Yulaf	958.576	17.618	1.8	162.126	4.013	2.4
Kaplıca	653.137	12.000	1.8	84.167	4.850	5.7
Burçak	997.456	19.244	1.9	155.523	19.244	1.9
Darı	1.109.832	24.702	2.2	154.655	5.104	3.3
Toplam	43.597.040	527.108	1.2	6.679.948	157.676	23.5
Kaynak: Filiz Çolak, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923) , İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013, s.s.130-131.						

Tablo 7 1914 yılı İzmir Sancağı ve Osmanlı Genelinde Hububat Zırat

Bakliyatındaki durum ise İzmir Sancağının ülke geneline göre hububata nazaran oransal açıdan daha çok ekilmesine rağmen daha az ürünün alındığı görülür. Ayrıca sancakta istatistiklere yansıyacak boyutta bir mercimek üretiminin olmadığı da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yetiştirme miktarına göre önemli bir oranı bakla almakta, onu nohut ve fasulye takip etmekteydi. Buradan anlaşılabileceği üzere bakliyat ekiminde bakla ve nohut sancak üretiminde önem teşkil etmekteydi.

	Ekili Alan (Dönüm)			Ürün Miktarı (Ton)		
Bakliyat	Devlet Geneli	İzmir Sancağı	%	Devlet Geneli	İzmir Sancağı	%
Nohut	377.186	6.101	1.6	42.136	1.025	2.4
Fasulye	355.308	625	0.1	40.538	73	0.1
Bakla	362.150	63.843	17.9	38.260	14.309	37.3
Merci mek	287.142	-		14.302	-	-
Toplam	1.381.786	70.569	5.1	135.236	15.407	11.3
Kaynak: Filiz Çolak, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923) , İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013, s.s.130-131						

Tablo 8 1914 yılı İzmir Sancağı ve Osmanlı Genelinde Bakliyat Zırat

Meyvede ise ton bazında senelik üretimde ilk sırayı üzüm almış, onu incir ve elma takip etmişti. İmparatorluk üretimi içindeki orana bakıldığında ise incir yine ilk sırada gelmekle birlikte inciri bu kez kestane ve üzüm takip etmişti.

Meyve	Devlet Geneli	İzmir Sancağı	%
İncir	97.140	19.485	29.0
Üzüm	1.543.579	92.109	5.9
Elma	52.786	175	0.3
Armut	37.877	804	2.1
Erik	22.971	304	1.3
Kayısı	40.480	102	0.2
Portakal	47.869	538	1.1
Limon	8.760	398	4.5
Badem	5.238	136	2.5
Ceviz	45.740	330	0.7
Kestane	10.665	2.698	25.2
Toplam	1.913.105	117.079	6.1
Kaynak: Filiz Çolak, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923) , İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013, s.131.			

Tablo 9 1914 Yılı İzmir Sancağı'nda Ve Osmanlı Genelinde Meyve Zırat

Osmanlı İmparatorluğu genelinde zeytin ağacı sayısı 12.199.180, İzmir'de 4.407.250 adetti. Buna göre devlet geneline oranla İzmir sancağının zeytin ağacının oranı %36.1'di. Bu ağaçlardan 1914 senesinde alınan zeytin miktarı devlet genelinde 89.702 ton, İzmir sancağında ise 9.163 tonla %10.2 oranındaydı.³²⁶

3.1.2. Savaş Yıllarında Ekin ve Ürün Miktarı

Savaş yıllarında ekin ve ürün miktarıyla ilgili olarak mevcut istatistiki veriler bütünlüklü karşılaştırmalar yapmaya imkân vermemektedir. Bu açıdan bakıldığında aşara esas olarak alınan her çeşit hububat miktarının savaş yılları içinde imparatorluk genelindeki değişimi 1914'te 292 milyon kile, 1915'te 203 milyon, 1916'da 178 ve 1917'de 152 milyon kile şeklinde olmuştu. Görüldüğü üzere savaş etkisiyle birlikte yıldan yıla azalma yaşanmıştır.³²⁷ Buğdayda ekili alan ve hasat miktarı ise savaş yılları boyunca şu şekilde olmuştu:

³²⁶ Filiz Çolak, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013, s.128.

³²⁷ Eldem, **a.g.e.**, s.37.

Yıllar	Ekiliş (milyon dönüm)	Ürün (milyon kile)
1913	37.31	162.4
1914	40.18	224.8
1915	36.0	155.0
1916	33.9	140.8
1917	30.8	125.0
1918	29.0	119.8

1 dönüm: 0.92 dekar, **1 kile buğday:** ortalama 22 kıyve veya 28 kilo
Kaynak: Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK, Ankara, 1994, s.37.

Tablo 10 Savaş Yıllarında Buğday Zirai

Bu tabloya göre savaşın son senesinde buğday üretim miktarı savaş öncesine göre %30'a yakın ve iyi bir mahsul yılı olan 1914'e göre %47 oranında düşmüştü.

Savaş yılları içerisinde İzmir'e bakıldığında ise 1915'te İzmir'in merkezi olduğu Aydın Vilayeti'nin kışlık ekimi 2.212.383 dönüm, liva olarak ifade edilen İzmir'in ise 431.510 dönümdür. Vilayet genelinde üretim miktarının öğrenilemediği *hububat-ı mütenevvia* olarak adlandırılan ekim miktarlarına göre: Buğday: 2.852.024, Arpa: 3.360.772, Yulaf: 299.013, Çavdar: 109.318, Burçak: 92.970; Bakla: 382.189, Nohut: 37.000 şinik ekilmiştir.³²⁸ Ahenk Gazetesi'nin verdiği bu istatistiğe göre 1331 (1915) senesinin bu genel ekim miktarı 1329 (1913) ve 1330 (1914) senelerinden aşağı değildi. Vilayet geneliyle ilgili edinilebilen bu bilgiye nazaran İzmir'in özelinde bu şekilde 1915 senesi için detaylı bilgiye rastlanmamıştır.

5 Kanun-u Sani 1332 (18.1.1917) tarihli habere göre İzmir livasının 15 Eylül'den (28.9) 15 Kanun-u Evvel 1332 (28.12.1916)'ye dek üç aylık ekim miktarında hububat toplamı 270.386 dönüm, ek olarak 32.545 dönüm bakla olmuştu. (Tablo 11) Haberdeki ifadeye göre: “*Bergama ve Karaburun gibi bazı kazalardan henüz raporlar gelmemiş olduğundan buralarda ziraiyat mikdarı malum değildir. Kanun-u evvelin iptidasından on beşine kadar da bazı kazaların raporları bu günlerden hariçtir. Bununla beraber vilayet*

³²⁸ 1 şinik hacmindeki tohumla ekilebilen yüzey genişliğini belirtmek üzere hacimden başka alan ölçüsü birimi olarak kullanılmaktadır. 29 Şevval 1298 (24 Eylül 1881) tarihli kararnâmeye göre 1 yeni kile (hektolitre) = 10 şinik (dekalitre) = 100 ölçek (litre) = 1000 kutu (desilitre) = 10.000 zarf (santilitre). Fransa Ticaret Odası bülteninde kaydedilen bilgilere ve Osmanlı Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi verilerine dayanan George Young'a göre 1890'larda Anadolu'da 0.5 yerel ölçek 10 litre, 7.1875 kg'a denk gelmekteydi. Cengiz Kallek, “Şinik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.39, (2010), s.s.169-170.

ziraat-ı umumiye müfettişi Hasib Beyin vaki' olan teftişat ve beyanına nazaran bu seneki kışlık ziraiyat miktarı, hattı umumiyet itibariyle, geçen senekinden fazladır. Cenab-ı Hakk afattan muhafaza buyursun, bu faaliyetle gelecek sene harman hasılatının feyz ve bereketli olacağı kuvveyen memul ve eltâf-ı ilahiden müstediaddır.”

Kazalar	Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Burçak	Bakla
Ödemiş	4.759	52.115	2.717			2.607
Tire	10.681	24.558	1.942	10	39	10.059
Bayındır	10.164	9.815	235	8		4.736
Kuşadası	6.621	4.375	216	1.098		1.210
Seferihisar	1.994	4.073		106	96	126
Urla	3.904	5.849	30	265	72	453
Çeşme	335	6.815		98	223	170
Menemen	14.422	36.899			631	5.806
Foçateyn	473	860	178		9	
Nif	661	923		14	44	41
İzmir	32.898	26.227	302	1.534		7.337
Toplam:	86.912	172.509	5.620	4.231	1.114	32.545
Hububat Toplamı: 270.386 Dönüm + 32.545 Bakla = 302.931						

Tablo 11 28 Eylül 1916- 28 Aralık 1916 Arası Ekilen Alan

1916 Eylül’ünden 1917 Ocak’ına kadarki kışlık ekim miktarı önceki seneye kıyasla fazlaydı. Bundan başka tabloya göre arpa ekimi buğdaydan fazladır ve her iki hububatın ekiminde de önde gelen kaza İzmir olmaktadır. Şehir için önemli bir bakliyat olan bakla üretiminde de Tire önde gelmekle birlikte onu merkez kaza İzmir, Menemen ve Bayındır izlemekteydi. Eksik bir ayın ve eksik kazaların da eklenmesiyle -olacak ki- Ahenk’teki 9 Şubat 1332 (22.2.1917) tarihli haber İzmir livası dahilinde eylül 1332’den kanun-u evvel (aralık) sonuna dek ekilen alan miktarını vermektedir.

Süre	Buğday	Arpa	Çavdar	Yulaf	Burçak	Bakla
15 Eylül-15 K. Evvel 332	86.912	172.509	5.620	4.231	1.114	32.545
1 Eylül -31 K. Evvel 332	180.300	188.701	9.951	5.053	1.738	67.065

Buna göre buğday 180.300, arpa 188.701, yulaf 5053, çavdar 9951, bakla 67065 ve burçak 1738 dönüm olmuştur.³²⁹ Ekim miktarları belli olan bu tablolardan, harman

³²⁹ İzmir’in savaş yıllarında hububat durumu ile ilgili başka istatistiki bilgiye rastlanamamıştır. “Manisa Sancak’ında 334 senesi martından ağustos sonuna kadar ekilen yazlık mahsulat geçen seneden 1.270.609 dönüm eksiktir. Buna da sebep kuraklık olup bazı yerde de dikilen mahsulün çıkmamasıdır. Bu noksan burçak, mısır, akdarı, susam, anason mahsullerindendir. 333 senesinin nohud, kumdarı, bostan börüşçe, tütün mahsulleri ise geçen seneden 10886 dönüm fazladır.” **Köylü**, 9 Eylül 1334/1918; “İşe işi: Vilayetimiz mahsullerinin bu yıl ancak kendimizi doyurabilecek bir derecede az olmasından dolayı İstanbul İlaşesi için buradan arpa ve buğday çıkarılmasına imkan olmadığı İstanbulca’da anlaşılmış olduğundan vilayetimiz son işe kanununun bu maddesinden dışarı bırakılmıştır.” **Köylü**, 16 Teşrin-i Evvel 1334 (16.10.1918).

hasılatının bereketli olacağı yönündeki tahminden başka üretim miktarıyla ilgili bilgi belirtilmemiştir.

Meyvelerdeki üretim durumu ise ihracat maddelerinin başlıcalarını oluşturan üzüm ve incir üzerinden takip edilebilmekteydi³³⁰:

Seneler / Ürünler	Üzüm (kilo)*	*İncir (kilo)	Zeytinyağı (kilo)**
1914	51.800.000	17.600.000	20.000
1915	46.000.000	15.400.000	22.000
1916	34.600.000	19.800.000	16.000
1917	28.800.000	15.400.000	8.000
1918	25.900.000	17.600.000	6.000
Kaynak: *Hakkı Nezihi, İhracat Maddelerimiz , İkinci 9 Eylül Sergisi Tarafından Neşrolunan Ticaret Broşürüdür, Ticaret Matbaası, İzmir,1928, s.22,37; **Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi , TTK, Ankara, 1994, s.38.			

Tablo 12 Savaş Yıllarında Ege Bölgesi'nde Üzüm, İncir ve Zeytinyağı'nın Ürün Miktarı

Savaş tüm ürünlerde bir dalgalanma meydana getirmişse de bu durumda en çok üzüm ve zeytinde bir düşüşün olduğu gözlenir. Örneğin çekirdeksiz üzümün rekoltesi 1914'te 900.000 kantar iken 1918 yılına gelindiğinde 450.000'e düşerek yarı yarıya azalmıştı.³³¹

3.2.Dış Ticaret

Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti ithalatını, ortalama %75'ini Akdeniz, %14'ünü Karadeniz, %1'ini Basra Körfezi ve Kızıldeniz yolu ile yalnız %4'ünü karadan gerçekleştirmekle büyük ölçüde deniz yoluyla sağlamaktaydı.³³² Ancak savaşın ilk aylarından itibaren İtilaf donanmasının ablukasıyla birlikte imparatorluğun en önemli nakliye güzergahı olan Akdeniz ticarete kapanmıştı. Bu durumdan İmparatorluk ile birlikte Akdeniz'in önemli bir limanı olan İzmir de etkilenmişti.

³³⁰ Tüm bölgeyi ele alan bu istatistiklerde Hakkı Nezihi'nin verdiği bilgilere göre üzüm üretiminde İzmir, incir üretiminde ise Aydın önde gelmektedir. Hakkı Nezihi, **İhracat Maddelerimiz**, İkinci 9 Eylül Sergisi Tarafından Neşrolunan Ticaret Broşürüdür, Ticaret Matbaası, İzmir,1928, s.s.23-22,27.

³³¹ Filiz Çolak, **a.g.e.**, s. 129.

³³² Eldem, **a.g.e.**, s.56.

3.2.1. Osmanlı Genelinde Dış Ticaret

Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı zamana dek dış ticaretin gelişmesiyle her çeşit emtia stoklanabilmişti. Bu stok fazlasıyla da devlet savaşın ilk aylarında ihtiyaç maddelerinde sıkıntı çekmemişti. Bu durum 1915 ortalarına doğru ürünün azlığı ve ticaret yollarının kapanmasıyla bozulmuştu. Yıl sonuna gelindiğinde sivil ve askeri hayat için gerekli emtianın eksikliği had safhaya ulaşmış, şeker, çay, kahve ve giyim eşyası gibi ithalata dayanan malzemeler piyasada bulunmaz olmuştu. Aynı yıl içinde Bulgaristan, Romanya ve savaşa dahil olmalarına dek Yunanistan ve İtalya'dan ithalat yapılabilmişse de ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olmamıştı. Bu durum, İttifakçıların Aralık 1915'te Sırbistan'ı işgal etmesi üzerine aralarında demiryolu ve Tuna-Karadeniz bağlantısının temin edilmesiyle giderilmeye çalışılmıştı.³³³

Mali Yıllar	İthalat (Milyon Osm. Lirası)	İhracat (Milyon Osm. Lirası)
1913/14	41.84	21.60
1914/15	23.60	14.65
1915/16	4.3	4.9
1916/17	10.2	12.3
1917/18	15.08	13.98
Kaynak: Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi , TTK, Ankara, 1994, s.66.		

Tablo 13 Savaş yıllarında dış ticaret hacminin seyri

Almanya ve Avusturya'dan kredi ile tedarik edilen savaş malzemeleri hariç dış ticaret seyrine bakıldığında, savaş içindeki nominal kıymetle, savaştan önceki kıymetinin hemen hemen onda birine kadar düşmüş, ancak savaşın son yıllarında Romanya ve Ukrayna'nın ticarete açılması sayesinde Almanya ve Avusturya-Macaristan'la kurulan irtibatla artmıştı. İthalat değerleri savaşın başında savaş öncesine göre yarı yarıya düşerken, savaş ortasında onda bir nispetinde gerilemişti. Ancak bahsedildiği gibi Osmanlı'nın müttefikleriyle olan ticaret yollarının açılması 1916'dan itibaren ithalatta yeniden bir artışı sağlamışsa da savaş öncesi değerlere ulaşamamıştı. 1 Mart 1332 (14.3.1916) tarihli kanunla gümrük resminin, eşyanın sıklığı üzerinden alınması kararlaştırılmış düzenlenen tarifedeki vergiler eşya nevinin kıymetine göre, bunların %15-25 oranına tekabül eder

³³³ Eldem, **a.g.e.**, s.56.

olmuştur. Böylece ithalat değerlerindeki düşüşün, fiyatların hızla artması ve tarifenin değişmemesi ile bu oranın eşya kıymetine nazaran düşmesinin gümrük gelirlerini azaltmasıyla ilişkisi olmakla birlikte zorunlu ve askeri ihtiyaçlar dışında ithalatın sınırlandırılmış olmasıyla da ilgili gözükmektedir.

Savaş dönemine ait düzenli istatistiki bilgilerin bulunmaması bu dönemde gerçekleşen ithalatın kapasitesiyle ilgili detaylı veriler elde etmeye imkân sağlamamaktadır. Yine de 1 Mart 1332 tarihli kanunla düzenlenen ayrıntılı tarife metni bize içerikle ilgili ipucu vermektedir. Bu tarifeye göre ithalatta önemli mevkie sahip gıda maddeleri şunlardı³³⁴:

- a. Zahire ve hububat: Buğday, buğday unu, çeltik, ayıklanmış pirinç, makarna ve şehriye.
- b. Müstemleke erzakı: Kahve, Çay, Kakao – tane, şeker – ham, şeker – tasfiye edilmiş

Ayrıca hem üretime hem de sağlığa yönelik kinin ve ziraat makineleri ile aletleri vergiden muaf tutulmuştu. Yine savaşa girene dek Amerika'dan İstanbul ve İzmir ahalisinin tüketimi için ithal edilecek erzak da gümrük resminden muaf tutulmuştu.³³⁵

Tablo 13'ten de takip edildiği üzere 1915-16 arasında ihracat kıymetinin çok büyük fark olmamakla beraber ithalattan fazla olduğu görülür. 1917-18 mali yılında ise fark çok açılmamakla birlikte ithalat yine ihracattan fazla gerçekleşmiştir. İhracatın düşmesinin en büyük etkenlerinden birisi abluka dolayısıyla deniz yolunun kapanması diğeri ise ihraç maddelerinin başlıca alıcılarının düşman blokta olmasıydı. İhraç maddelerinin başlıcalarını oluşturan üzüm, incir, fındık, tütün, pamuk gibi maddeler satılamamış, bu durum ziraat ekonomisini sarsacak derecede etkilemişti.

1915 yılından itibaren özellikle kuru üzüm ihracatı 3000 tonla neredeyse durma noktasına gelmişti. Daha sonra toparlandığı görülse de hiçbir ürün savaş öncesi seviyesine ulaşamamıştı. Yine de eldeki üzüm miktarının oldukça yeterli olduğu görülmüş ve ihracı daha sonra yasaklanmak istendiğinde karşı çıkmıştır. Öyle ki 1915 yılında 1.000.000

³³⁴ Eldem, **a.g.e.**, s.64-65.

³³⁵ **BOA**, DH.İ.UM, 27-1, H-29-05-1333; “Gümrük Resminden İstisna” **Ahenk**, 20 Mart 1331 (2.4.1915)

kilodan fazla üzüm ordu adına alınmasına rağmen 5.000.000 kilo mahsul çiftçi ve tüccarın elinde kalmıştı.³³⁶

	Tütün	K. Üzüm	Pamuk
1913	46.43	69.1	23.5
1914	16.87	32.2	24.2
1915	2.67	3.0	2.0
1916	9.59	14.5	2.5
1917	11.35	12.0	2.0
1918	8.18	11.0	3.0

Kaynak: Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, TTK, Ankara, 1994, s.59.

Tablo 14 Savaş Yıllarında Tütün, Kuru Üzüm ve Pamuk İhracatı

Önemli bir ihraç ürünü olan incir de savaşın getirdiği olağanüstü durumdan etkilenmişti, ancak elde edilen üründe üzümdeki kadar bir düşüş yaşamamıştı. İncir mahsulünün en önemli alıcılarından olan İngiltere ve Amerika ülkelerinden hiçbirine mal sevk etmeğe imkân kalmamış olduğundan, ihracat sadece müttefik devletler olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile gerçekleştirilmişti. Savaş boyunca müttefiklere yapılan incir ihracatı 4.605.580 kilo olmuştu. Bu miktar, ihracattan geri kalan ürünün fazla olmasını dolayısıyla iç piyasada bollaşmasını ve burada tüketilmesini sağlamıştı. Elde kalan fazla mahsul orduya bir gıda olarak da verilmiş, aynı zamanda fakir halk da şeker ihtiyacını karşılamak, sağlıklı ve ucuz olmasından dolayı incire rağbet gösterir olmuştu.³³⁷

³³⁶ Kuru üzüm ve incire tarafsız olan Kuzey Avrupa ülkeleri rağbet göstermiş ancak Harbiye Nezareti bu ürünlerin düşman ülkelere gideceği kuşkusuyla ihracına mani olmak istemiştir. Ancak bu engele eldeki ürünün fazlalığı sebebiyle hem Hariciye ve Ticaret ve Ziraat Nezaretlerinin hem de üretici kesim tarafından red verilmiştir. Safiye Kıranlar, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’den İstanbul’a Kuru Üzüm ve İncir Sevkiyatı”, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi**, Ed. Arif Bilgin – Burhan Çağlar, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, ss.157-199, s.166, 169.

³³⁷ “(...) fukarayı ahali de madde-i sükkariyesi ve hassa-i şifaiyesi ve ehveniyyeti nokta-i nazarından incire rağbet gösterince düvel-i müttefike memaliki için tahminin fevkinden ziyade mal mübayaa edilmiş satış fiyatları pek ziyade yükselmişti.” “Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sene 1, No: 5, (Mayıs Haziran 1338), Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 27 Mayıs 1338, s.s.133-137, s.136.

3.2.2. İzmir’de Dış Ticaret

İzmir Limanı, Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı’na resmen katılmadan önce 28 Ekim 1914’den, mütarekenin akdedildiği 30 Ekim 1918’e dek ticarete kapatılmıştı. Liman ancak İzmir Körfezi’nin kapısı olan Yeni Kale havalisindeki torpil tarlaları temizlendikten sonra faaliyete geçebilmiştir.³³⁸ Buradan da anlaşılacağı üzere İtilaf donanmasının İzmir’e sokulmasını önlemek için körfez ağına mayınlar döşenmişti, bu sebeple de gümrük işlemleri İzmir Limanında yapılamaz olmuştu. İzmir Limanının kapanmasıyla, savaşın başlangıcından itibaren ithalat ve ihracat merkezi Urla Limanı olmuştu.³³⁹

Bitaraf devletler ile devam ettiği öğrenilen ticaret³⁴⁰, habere göre düşman gemilerinin taarruzu sebebiyle birkaç gün işleyememişti. Taarruz durduktan ve düşman gemileri de uzaklaştıktan sonra posta vapurları uğramaya ve o yolla ihracı yasak olmayan maddelerin ihracına devam suretiyle faaliyetine başlamıştı. Ancak bir süre sonra abluka olacağı ve deniz ticaretinin tamamen kapanacağı söylentileri yayılmıştı:

“(…) düşman donanmalarının Türkiye Avusturya limanlarını da abluka altına alarak buralardan bitaraf memleketlere, oralardan bizim limanlara harp kaçağı, idhal ve ihraçları memnu olmayan her türlü eşya, emtia ve mekûlatın nakliyatına da müsaade etmeyecekleri bu aralık işa’ edilip duruyor hatta evvelki gün şehrimizde, bilhassa ticaret ve borsa alemlerinde bu yoldaki şayialara kuvvet verecek bir takım yeni haberler uydurulmuş, Urla sahillerinin ablukaya alındığı, sebebiyle bundan böyle hariçle ne idhalat, ne ihracatın katiyen vuku bulmayacağı ağızdan ağıza, kulaktan kulağa fısıldanmağa başlamıştı.”³⁴¹

Çok geçmeden bu şayiaların doğruluğu ortaya çıkmıştı. Düşman donanmalarının Çanakkale Boğazını kapatmaları ve Adalar denizinde dolaşmaları ile ortaya çıkan

³³⁸ “Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik”, s.136.

³³⁹ “Urla Yolu - İzmir ithalat ve ihracatının bir müddetten beri Urla tarikiyle icra edilmekte olduğu ve bu yüzden Urla yolunda münakalatın fevkalade çoğaldığı malumdur. Fakat bu kesreti münakalat sebebiyle İzmir- Urla şosesi pek ziyade harap olmuştur. O derece ki yolun bazı aksamı hele yağmur günlerinde selden geçilemez bir hale gelmiştir. Urla ile muamelesi olup da gidip gelenlerin naklettiklerine göre yolda araba ile seyahat etmek büyük bir tehlike ve muhatarayı göze aldırmağa teveffuk eder. Mezkur şose bir müddet daha tamir edilmezse yolun büsbütün kapanacağı ve münakalat icrası imkan haricine çıkacağı şüphesizdir ki böyle bir halin şu sırada İzmir iktisadiyatına icra eyleyeceği tesir muhtaç-ı izah değildir. Keyfiyeti merciinin nazar-ı dikkatine kemal-i ehemmiyetle vaz’ eyleriz.” **Ahenk**, 14 Şubat 1330 (27.2.1915).

³⁴⁰ Abluka başlayana dek İzmir’den Alman ticarethanelerinin kuru üzüm, Alman Ordusu’nun ihtiyaçları için kuzu derisi ve fasulye ihracına izin verilmiştir. **BOA**, MV./195-51- H-27-01-1333 (2.1.1330-15.12.1914); **BOA**, MV./195-102- H-16.02.1333 (21.1.1330-3.1.1915).

³⁴¹ Şinasi imzalı “Abluka Şayiası Dolayısıyla” başlıklı başyazı, **Ahenk**, 19 Mart 1331 (1.4.1915).

ablukadan dolayı deniz ulaşımı kesilmişti.³⁴² Bu süreçte kesintiye uğrayan İstanbul – İzmir deniz ulaşımı da Bandırma yoluyla sağlanmaya başlanmıştı. Nakliye vasıtalarının uygun olduğu miktar ve imkân ölçüsünde susam, üzüm, pamuk, zeytinyağı, sade yağı, haşhaş, sabun, kuru sebze, fasulye, nohud, bakla, kavun ve palamut şimendiferlerle önce Bandırma'ya ve oradan da vapurla İstanbul'a sevk edilmişti.³⁴³

Bu sebepler önemli bir ticaret şehri ve özellikle ihracat limanı olan İzmir'in aleyhine olmuştu. Şehrin ihtiyacı olup ithalat ile elde edilen iâşenin sağlanması da demiryolu bağlantısına kalmıştı. Ancak Lojistik başlığında ele alınan sebeplerde belirtildiği gibi yeterli vagon ve koli eksikliği ile yolsuzluklar iâşede aksaklıklara yol açmıştı. İaşe maddelerinin azlığıyla birlikte stokçuluk da ihtiyaç olunan maddelerin fiyatlarının yükselmesine ve alım gücünün düşmesine neden olmuştu.

3.3.İhtiyaç ve Alışkanlıklarda Değişim

İttihat ve Terakki Fırkası'nın hükümetindeki Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na daha girmeden iâşe konusunda düzenlemeler yapmış ve tedbirler almıştı. Bunlardan ilki 6 Ağustos 1914 tarihli bir kararla gıda maddeleri ve canlı hayvan ihracatının durdurulması olmuştu.³⁴⁴ Ayrıca İsmail Hakkı Paşa başkanlığında, Harbiye Nezareti'ne bağlı *Levazımat-ı Umumiye Dairesi* vasıtasıyla piyasadaki stok fazlalarının tespiti ve toplanmasına başlanmıştı. Ancak bu müsadereye memnun olmayan iş çevreleri mallarını piyasadan çekmiş, *Tekalif-i Harbiye* ile el koymadaki usulsüzlükler de üreticinin müsadere korkusundan üretimini sınırlandırmasına neden olmuştu. İş gücü açığıyla üretimin durması, *havayic-i zaruriye* denilen temel tüketim maddelerinin çoğunun muhasım devletlerden sağlanırken savaşla birlikte ithalat yolunun kapanması gibi önceki

³⁴² M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.79.

³⁴³ “*Vesait-i nakliye-i haziranın müsaid olduğu miktar ve imkan dairesinde susam, üzüm, pamuk, zeytinyağı, sade yağı, haşhaş, sabun, kuru sebze, fasulye, nohud, bakla, kavun ve haftada iki kere elli dört vagon dahi palamudun 31 Teşrin-i Evvel sene 331 cumartesi gününden itibaren İzmir ve muvakkaf mütevassıttan Bandırma'ya nakline mübaşeret olunacağı muhterem ahaliye ilan olunur.*” ‘*Mühim Bir Tebşir*’, **Ahenk**, 30 Teşrin-i Evvel 1331 (12.11.1915).

³⁴⁴ **Vilayat-ı Osmaniye'den Yem ve Yiyecek ve Hayvanat İhracatının Meni Hakkında İrade-i Seniye No: 8**, 24 Temmuz 1330, **Düstûr**, Tertib-i Sani, Cilt 8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928, s.105.

bölümlerde bahsedilen bu gelişmelerden dolayı başlangıçta yeterli stokla savaşa giren Osmanlı, 1915 ortalarına gelindiğinde sıkıntı çekmeye başlamıştı.

Savaş başlamadan önce başta İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde iç bölgelerden nakliyatı daha pahalı olan ve gümrük tarifesine göre aynı vergiye tabi tutulan buğdayı ithal etmektense, un ithal etmek daha avantajlı görülmüştü. Ama aynı zamanda bu durum stokların idareli kullanılmamasından dolayı buğday ve un tedarikinde soruna yol açmıştı. Ekmeğin temel hammaddesindeki bu sıkıntı müstemleke malı olarak ifade edilen pirinç, şeker ve kahvede de görülmüştü. Üretimin düşmesi, ithal yollarının kapanması, nakliyat sorunuyla halkın panikle mala hücum etmesi ve bu durumdan yararlanmaya çalışan suiistimalcilerin stokçuluk ve karaborsacılığıyla da birleşince piyasada bu gıdaların hem erişimi hem de alım gücü zorlaşmıştı.

“Bununla beraber şurasını da söyleyelim ki Fransız ve İngiliz donanmaları sevahilimizi bilfiil ablukaya başlasalar bile bundan en ziyade zarar görecektir yine biz değildir. Zira bu hareketin doğrudan doğruya Türkiye aleyhinde netice hasıl etmeyip İtalya, Yunan, Amerika gibi bitaraf memleketleri ızrar edeceği muhakkaktır. Çünkü memleketimize bu aralık vuku bulan ithalattan en büyük istifadeleri bu bitaraflar temin ettikleri gibi, ihracatımızdan kazanan da onlardır. Bir de şu ciheti düşünmek lazımdır; Avrupa’dan memleketimize vuku bulan idhalatın ekserisi şeker, kahve, çay, pirinç, müskirat, emtia gibi şeyler vesaire bazı mamulat-ı sanayidir. Buğday, un ve diğer birçok mekûlat bizde -...- yetişmektedir. O halde biz bir müddet için şeker yemesek, kahve, çay, müskirat içmesek, parlak kumaşlardan elbise giymesek, bunların yerine kendi yerli mahsullerimizi yesek, yerli mamullerimizi kullansak olmaz mı?... Esasen biz bu harbi lehimize neticelendirmek için her zarureti, yoksulluğu katlanmağa ahdetmedik mi? Bizi bu ahdimizden elbette hiçbir kuvvet döndüremeyecektir.”

19 Mart 1331 (1.4.1915) tarihli Ahenk Gazetesi’nde “Abluka Şayiası Dolayısıyla” başlıklı bu yazıda abluka dolayısıyla tedariki zorlaşacak olan gıdaların yerelden sağlanması gibi öneriler de yapılmakla birlikte özellikle zahire, şeker ve et, kimi zaman sebzeler de narha tabi tutularak, ekmek vesikayla dağıtılarak halkın iâşesi organize edilmeye çalışılmıştı. Basının konulara dikkat çekmesi, merkezi hükümetin kanunları ve yerel yöneticilerin uygulamaları takip etmesinden oluşan yönetim işbirliği ile tarım üreticilerinin başta merkez kaza İzmir olmak üzere vilayet içinde üretimi destekleyerek de gıda sıkıntısına çözüm arayışları içinde olduğu görülmüştü. Gazetelerde patates, soğan, pirinç ekimi ve üzüm bağlarının korunması için kükürt ve göktaş temini ile ilgili verilen haberlerle üretimin hangi ürünler üzerinde yoğunlaştırılmak istenildiği de açıklık kazanmaktadır. İzmir’de bu organizasyonun yöneticisi Vali Rahmi Bey olmuştur.

İzmir'deki kolordu kumandanlarıyla ve burada bulunan askeri kıtaatın ve kolordunun mercii olan ve Bandırma'da bulunan 5. Ordu Kumandanı Liman Von Sanders ile birlikte Levazımat-ı Umumiye Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa ile olan iyi ilişkileri sayesinde halkın ihtiyaçlarını temine ve iaşe işlerinin iyi bir düzende yürütülmesine çalışmıştı. Merkezi bir anlayış çerçevesinde sağladığı istikrar ortamında belediyenin de rahat bir ortamda çalışmasını sağlamış, Belediye Reisi Evliyazade Refik Bey ile iaşe işinin üstesinden gelmeye uğraşmışlardır.³⁴⁵

Bu başlık altında bahsi geçen iaşe organizasyonun hangi temel gıda ihtiyaçları üzerinde yoğunlaştığı ve bu süreçte ortaya çıkan güçlüklerin alışkanlıklarda meydana getirdiği dönüşümler ile bunun sebeplerine değinilecektir.

3.3.1. Buğday, Un ve Ekmek

Ahenk Gazetesi'nin 23 Şubat 1330 (8.3.1915) tarihinde Amaltiya (Amalthea - AMAΛΘΕΙΑ) Gazetesi'nden naklettiği başyazıya göre:

“(...) Ekmekçilerin hırs ve tamahına ve bir kısım halkın da vâhî ihtiyatperverliğine karşı esaslı tedbirler ittihaz olunmuştur. Ekmek asla tenakus etmeyecek ve fiyatı artmayacaktır. Şüphesiz de zahire mebzuldür ve kifayet-i mertebede ekmek imali temin edilmiştir. Fakat halk da fırıncıları sıkıp ekmek imalini işgal etmemelidir. Böylelerin divan-ı harbe teslimi ekmeğin bütün ahaliye nispet ve müsavat üzere fûruhtunu temin edecektir. Şükür Hakka, lüzumu veçhiyle müdafaa olunan ve hiçbir şeyden mahrumiyet hissetmeyecek derecede mücehhez bulunan şehrimiz için korku yoktur. Bu ise halkımızda görülen şayan-ı şükran itidali takviye etmemektedir. Şüphesiz şimdiye kadar harp müşkülât ve mezahımını tatmamış ve tatmayacaktır. Bu kanaate binaen, halkın işbu müşkül zamanları karşılayacak liyakati haiz bulunan vali beyefendinin icraat ve ihtimamatına itimad ederek muhafaza-i sükuna devam eyleyeceklerini ümit ederiz.”

Ekmeğin azalmayacağı ve fiyatının artmayacağı, zahirenin bol olduğu ve yeteri kadar ekmek üretilebileceği ancak halkın fırıncıları sıkı mamaları gerektiği söylenmekteydi. Dönemin tanıklarından vilayet mektupçusu Kâmil Dursun İzmir'in un ihtiyacının günde bin çuval kadar tahmin ve takdir edildiğini belirtir.³⁴⁶ Bu unlar Denizli ve Burdur

³⁴⁵ Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye**, Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s.141.

³⁴⁶ M. Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s.74.

taraflarından temin edilmek ve her gün oralardan sevkiyat yapılmakla sağlanmaya çalışılmıştı. Ancak bu sevkiyat ara sıra sekteye uğramıştı.³⁴⁷ Böylece İzmir'in un ve buğday ihtiyacı tazyik olunmuştu.

Bu durumda ekmek azalmamakla birlikte kalitesi ve fiyatının değişmeyeceğiyle ilgili öngörüler ne yazık ki tutmamıştı. Savaşın ilk başlarından itibaren ordu ihtiyaçları için vagonlara harbiye tarafından el konulması üzerine nakliyat işlerinde meydana gelen sıkıntılar tüccarların buğday ve unları yüksek fiyattan alarak ve istifçilik yaparak fiyatları oynatmasına neden olmuştu. Bu durumdan yakınmaların yer aldığı gazete haberlerinin birinden duruma henüz mani olunmadığı anlaşılmaktadır. 14 Nisan 1331 (27.4.1915) tarihli Ahenk Gazetesi'nde çıkan bu haber de ayrıca İstanbul'da kurulan *Havayic-i Zaruriye Komisyonu* gibi bir komisyonun kurulmasını da önermekteydi:

“Vali Beyefendinin Nazar-ı Dikkatlerine

Bu aralık şehrimizde zahire ve una olan ihtiyacı def ve tehvin için başta vali beyefendi hazretleri olmak üzere bazı alakadar zevatın lazım gelen tedbiri ittihaz ettikleri malumdur. Bu tedbire rağmen bazı tacirlerin bu yolda hala tarik-i ihtikara sapmak, kendilerinden dūn (aşağı) sermayeye malik fırıncıları överek memleketin una, ekmeğe olan ihtiyacını tazyik edecek cüretlerde bulundukları, mesela: taşralardan istasyonlara gelen zahireleri hemen kümeli surette ve fırıncılara meydan vermeksizin alarak, mağazalarına idhal ederek bilahare gerek fırıncılara, gerek sair taliplerine pahalı pahalı satmak, alıcılara karşı tam manasıyla bir “istibdad-ı ticari” usulü tatbik etmekle muhtekirlikte bulundukları haber veriliyor. Bunlara cüret edenlerin kimler olduğuna henüz tamamıyla vakıf değilsen de fırsat buldukça bu kabil ihtikarlara yeltenenlerin hiçbir vakit eksik olmadığına olmayacağına tabi şüphemiz yoktur.

Bunun için hatırıma bir tedbir geliyor: Ticaret ve piyasa işlerinden, memleketin ihtiyaç-ı hazırından anlar, fakat nısfet ve hamiyet sahibi zevattan mürekkep bir

³⁴⁷ “İsparta'daki Levazımat-ı umumiye namına işlemekte ve kasabanın ihtiyacı Burdur'dan temin olunmakta ise de Burdur zahire ihraç ettikten başka İzmir'e dakik de sevk etmeye başladığından zaten perişan ve felaketzede olan kasaba ahalisi bir de ekmek fiyatının terakkisi lüzumundan mutazarrır olmamak İzmir'e hiç olmazsa dakik ihracının meni Isparta Mutasarrıflığından bildiriliyor. Bu meyanda olunacak muamele arz ve istirham olunur. Fi 16 Teşrin-i Sani 331(29.11.1915) Vali Vekili Emin” BOA, DH.İ.UM. 98 -1 H-22-01-1334; “Dahiliye Nezareti Celilesine Nazır beyefendi hazretleri 18 Nisan 332 tarihli telgrafnameye aid nezaretpenahiye havi cevaptır. Vilayet zehairi muayyen mahallere tahsis edilmiş olduğundan bunun haricinde hiçbir tarafa buğday itası mümkün olmadığından İzmir Düyun-u Umumiye Başmüdüriyeti'nden istenilen buğdayın gönderilemeyeceği arz olunur efendim hazretleri. Vali Sâmih Rıf'at, Fi 7 Recep Sene 334, 27 Nisan sene 332.” BOA, DH.İ.UM. 89-1 H-12-07-1334; “Karahisar İstasyonunda Akşehir'den nakledilmiş ve halen Afyonkarahisar'dan alınmış olan İzmir belediyesine ait bin vagon buğdayın nakline hükümet-i mahalliyece müsaade edilmemektedir. Haliyle mezkur buğdaylar kanunun neşrinden evvel fazla fiyatlarla alınmış olduğu düşmeden sevkine müsaade edilmeyecek olursa buğdayın ahireye tevfiakan iki kuruş on paradan mübayaa edileceği cihetle bundan İzmir belediyesi fevkalade müteessir olacağından yalnız buğdayların sevkı hakkında Karahisar mutasarrıflığına emir i'tası ve irâe buyurulması. Fi 12 Ağustos 332. Vali Rahmi” BOA, DH.İ.UM.EK. 19-93 H-12-11-1334.

komisyon teşkil olunsa da Aydın ve Kasaba istasyonlarına indirilecek zahirelerin satış muamelelerine nezaret ettirilse, evvel-emirde fırıncıların, yani umumun ihtiyaçları tahmin edilip büyük mağazalara ondan sonra verilse olmaz mı? Arz ettiğimiz gibi bu ufak bir tedbirdir. Vali beyefendinin malum olan vukuf ve ihataları bu hususta daha münasip karar ittihazına şüphe bırakmayacağını bildiğimiz için keyfiyeti müşarünileyhin nazar-ı dikkatlerine arz ediyoruz.”

Anılarında bu meseleye de değinen Kâmil Dursun, Denizli taraflarından bazı tüccarın un ve sair gıda maddeleri getirerek piyasaya sürmeye başladıklarını ve servet sahibi olanların da getirilen unlardan fazla fazla alarak piyasada sıkıntıya sebep olduklarını belirtir. Bunun üzerine vilayet yönetimi çözümü bir günde, gece de süren incelemeler yapmaya karar vermekte bulmuş ve bu karar için tüm memurlar ile muallimleri seferber etmişti. 24 saat içinde yapılan incelemeler sonucunda birçok evlerde fazla un bulunduğu anlaşılmış, bulunan unların bir kısmı bedeliyle alınmış veya sahiplerine yetecek kadarı bırakılarak arta kalanı da genel ihtiyaç ve harcamaların dışında (*umumi ihtiyaç ve sarfiyatın harici*) bırakılmıştı. Böylece bir müddet iâşe sıkıntısının önüne geçilmeye çalışılmıştı.³⁴⁸

Un kalitesine göre ise önce iki ardından üç hatta beş çeşit ekmek çıkarılmaya başlanmıştı. Ellerindeki unları satışa çıkarmayan tüccarlar yine uyarılmış; Alfa, vita ve delta gibi isimlerle anılan bu unlardan üretilen ekmekler kalitelerine göre ve fiyatları da farklı olmakla piyasaya sürülmüştü:

“Bir ve iki alfa ve vita gibi namlarla yad edilen unlardan ekmek tabhı (pişirme) bir takım suüstimali mucip olmakta bulunduğu cihetle badema birinci nevi ekmekle birinci undan, ikincinin ikinci, üçüncünün üçüncü nevi undan tabh ve imal edileceğinde çifte alfa ve vita gibi unu olan tüccar mallarını nihayet önümüzdeki cumartesi gününe kadar sarf ve fûruht edip elinden çıkarmalıdır. Zira bu dakikler ekmeğin tabhiyatından katiyen istimal olunmayacağı gibi âlâ birinci dakikin fiyatı tarih-i mezkurdan itibaren rayiç akçe beş gurus on para, ikincinin beş ve üçüncü neviin dört gurus otuz para satılacağı ve ekstra namıyla dakik ve ekmek imal ve fûruht edileceği meclis-i belediyece takarrür etmiş ve hilaf-ı hal ve harekette bulunanlar hakkında takibat-ı kanuniye icrası mukarrer bulunmuş olduğu alakadarınca malum olmak üzere belediye tarafından ilan olunuyor.” Ahenk ve Köylü, 29 Teşrin-i Evvel 1331 (11.11.1915).

“Ekmek ve un meselesi hakkında icap eden müzakeratta bulunmak üzere dünkü gün daire-i belediye ticaret odası, belediye ve borsa, un fabrikatörlerinden, uncular ve fırıncılardan mürekkep bir komisyon-ı mahsus içtima’ eylemiştir. Bu suretle dört saat devam eden müzakerat neticesinde yarından itibaren buğdayın seksen para sağ akçe alfa ile vitadan mürekkep çıkarılacak unlar rayiç akçe beş buçuk gursa ve

³⁴⁸ M. Kâmil Dursun, a.g.e., s.75.

gama ile deltadan mürekkep diğer nevi unun dört guruş on beş paraya, beş buçuk guruşluk undan yapılacak ekmeğin on buçuk, dört guruş on beş paralık undan yapılacak ekmeğin sekiz meteliğe satılmasına karar verilmiştir.” Ahenk ve Köylü, 3 Teşrin-i Sani 1331 (16.11.1915).

Köylü Gazetesi’nin 9 Kanun-u Sani 1331 (22.1.1916) tarihinde Belediye duyurusunu aktardığı haberine göre esnaf ve fırıncıların ellerindeki bakla, akdarı, arpa ve sarı darı unlarını memur gözetiminde karıştırmasının, kimin elinde bu çeşit undan varsa Tuzakoğlu Fabrikasına nakletmelerini ve istif yapanların mallarının ellerinden alınacakları bildirilir. Böylece ekmeklerin hangi çeşit unlarla karıştırılarak yapıldığı da öğrenilebilmektedir.³⁴⁹

Ahenk Gazetesi’nin yaptığı haberlere göre ise halkın yüzde yetmişinin tükettiği üçüncü sınıf ekmeklerin adi unla yapıldığı gibi iyi pişirilmeyip hamur bırakıldığı ve bunun için belediyenin dikkatinin çekilmeye çalışıldığı uygunsuz hareketlerde bulunan fırıncıları uyarmasını istediği anlaşılmaktadır.³⁵⁰

Halkın şikâyet meselesi yaptığı bu durumlara çözüm bulabilmek amacıyla belediye iâşe işini askeriye devretmeye karar verir. Zaten 16 Ocak 1916 tarihli şifreli telgraftan anlaşıldığı üzere Dahiliye Nezareti, Aydın Vilayeti’ne İzmir için gerekli buğdayın askeriye tarafından tedarik edilip, askeriye tarafından öğütüldükten sonra belediye vasıtasıyla halka dağıtılmasını buyurmuştu.³⁵¹ Bundan sonra da 28 Şubat 1916’da Vali Rahmi Bey başkanlığında Dördüncü Ordu Kolordu Kumandanı Pertev Paşa, Erkan-ı Harbiye Reisi Rıfat, Meclis-i Umumi ve Meclis-i İdare ve Belediye Meclisi üyeleri toplanarak ikmal işinin askeriyece (*cihet-i askeriyece*) giderilmesi ve tüccar tarafından dışarıdan satın alınan zahirelerin, satın alındıkları fiyatla askeriye devrini kararlaştırmışlardı.³⁵² Bu karara göre:

“Sağlam olarak öğrendiğimize göre bu hafta içinde fırıncılara her gün beşer yüz çuval un dağıtılarak bakla vesaire karıştırılmaksızın ekmek yedirilecek ve numunesine uygun ekmek çıkarmayan, hileye sapan ve başkalarına elden un satan fırıncılar divan-ı harbice ağır cezalara çarptırılacaktır. Asker ailelerine ayrıca askeri fırınlardan ekmek dağıtılacağından bundan böyle ekmekçe sıkıntı çıkmayacak ve bu hafta içinde her ev başına; içindeki nüfusa göre; vesikalar verileceğinden öteki hafta içinde anlaşılacak hale göre un miktarı çoğaltılacaktır. Hesabın ucu tutuluncaya kadar yalnız bu ilk hafta içinde az, çok zorluk görülse bile gelecek

³⁴⁹ EK 6

³⁵⁰ Ahenk, 4 Teşrin-i Evvel 1331 (17.10.1915), 16 Teşrin-i Evvel 1331 (29.10.1915), Haber detayları için bakınız EK 7

³⁵¹ BOA, DH.ŞFR. / 60 - 28 – H - 10-03-1334 (3 Kanun-ı Sani 1331).

³⁵² Köylü, 16 Şubat 1331 (29.2.1916).

haftadan sonra her ev başına – İstanbul’da olduğu gibi- sayılı insanlara göre ekmek verileceğinden bu sıkıntıda unutulacaktır. Hiç şüphe yok ki şimdiye kadar **ekmek içine palamut tozu karıştıran** esnaflarla bazı ihtikara sapanlar yüzünden çekilegelmekte olan bu zorluğun ortadan kaldırılmış olmasından ötürü herkes ulu Tanrısına ellerini kaldırarak can verenden muhterem vali ve şanlı kumandanlarına ve şefkatli hükümetlerine hayır dualar edeceklerdir.

-Bize ulaşan bir habere göre unlar fırıncılara üç guruş otuz paradan dağıtılacak ve fırıncılar katıksız ekmek okkasını üç guruşa satacaklardır.

-hastalar için ayrıca sekiz fırın ayrılarak firancala çıkarttırılacak ve hekim raporlarını taşıyanlara sattırılacaktır.

- belediyece: badema (bundan sonra) zahire ve un celp ve tahn ve tevzi-i umuriyenin (öğütülme ve dağıtım) cihet-i askeriyece temin olunmuş ve cihet-i askeriyenin taht-ı işgalindeki fabrika ve değirmenlerden başka diğer fabrika ve değirmenlerde tahniyat icrası memnu tutulmuştur.

1- Cihet-i askeriyece tahn (öğütülecek) ve bugünden itibaren tevzi edilecek (dağıtılacak) unun kıyyesinin lira yüz iki altmış santim itibariyle kıyye-i atiki üç guruş otuz para ve yarından itibaren imal edilecek ekmek kıyyesi de sağ akçe üç guruşa satılacaktır.

2- Fırıncılara belediyeden bir sabık-ı tevzi edilecek unların itmamı belediye sandığına tediye edilecek ve verilecek vesika ile cihet-i askeriyenin taht-ı işgalindeki fabrikalardan alınacak ve her fırıncı alacağı un miktarında olarak fabrikadaki memur mahsusuna çuval itasına mecbur bulunacaktır.

3- Fırıncıların alacakları unla imal edecekleri ekmekleri kontrol ve muayeneye tabi bulunacak ve numuneye gayr-ı muvaffak ekmek çıkaranlar haklarında takibat-ı kanuniye icra olunacaktır.”³⁵³

Anlaşılan o ki bu yöntem de başarılı olmamıştı. Bunun üzerine hükümet 1 Mayıs 1916 tarihli “Mevadd-ı Gıdaiye ve Havayic-i Sairenin Suret-i Furuhtu ve Tevzi’ Hakkında Kanun-ı Muvakkat”³⁵⁴ ile “İstanbul’da şehremanetini ve vilayatta valilerin mezuniyeti ile belediyeler indelhace (ihtiyaç üzere) değirmenlere ve fırınlara muhik ve mutedil bir ücret itaasıyla vaziyet eylemeğe lüzum göreceği ve envainı ilan edeceği mevadd-ı gıdaiye ve havayic-i saireye azami fiyat vazına (belirlemesine) ve havayic-i mezkurenin suret-i furuhtunu (satışı) tayine salahiyettar olup nezdindeki havayici azami fiyattan fazlaya veya tayin olunan suretin hilafına satanlar veya satmaktan istinkaf edenler (çekimser kalanlar) veya ihfa (saklama) yahut imha eyleyenler bir haftadan altı aya kadar hapis veya beş Osmanlı altınından iki yüz Osmanlı altınına kadar ceza-i nakdi ile mücazat olunurlar.” denilerek kısaca iâşe işleri valilere bırakılarak, valiler hem gıda hem de temel ihtiyaçlar

³⁵³ Köylü, 19 Şubat 1331.

³⁵⁴ Kanun No: 467, 18 Nisan 1332, **Düstûr**, Tertib-i Sani, Cilt 8, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1928, s.s. 960-961.

için gerektiğinde el koyma, satışı ve dağıtımı ile ilgili tüm koşulları belirleme konusunda geniş yetkilerle donatılmıştı. Kanunun diğer maddelerinde de istenilen satışları yapmayanlar, stokçuluk yapanlar, ev hanesinin tam mevcudunu vermeyenler, üreticilerin yaptığı sahtekarlıklar için cezalar belirtilmişti. *Kanun-ı muvakkatin* sağladığı yetkilerle belediye doğrudan ekmek satışına başlamıştı. İaşe idaresinden aldığı buğdayları üç fabrikada öğüttürmüş ardından şehrin değişik mahallelerinde kendi belirlediği fırınlara ekmek yaptırdıktan sonra belirlediği narhtan sattırmıştı.³⁵⁵

Ancak bu geniş yetkili ve yaptırımları olan kanun da iaşe sorununu çözememişti, yerel yönetimler bu işi yürütememişti ve hükümeti yeni yollar aramaya sevk etmişti. Alman iaşe örgütünü örnek alarak ve bu iş için Almanya tahıl örgütü kurucularından Hugo Meyer getirilerek merkez ve taşra iaşe heyetleri oluşturulmuş 23 Temmuz 1916 tarihli “*İaşe Kanun-ı Muvakkatiyle*” imparatorluk üç iaşe bölgesine ayrılmış, *Merkez İaşe Heyeti* oluşturulmuş ve her türlü yiyecek maddesinin alımı satımıyla görevlendirilmişti.³⁵⁶ Fiyatların belirlenmesi valilerin inisiyatifindeki ekmek dışında serbest bırakılmış ancak temel tüketim ihtiyaçlarında karne uygulaması sürdürülmüştü. İzmir’de de 5 Kasım 1916 tarihinden itibaren vesika ile ekmek usulünün yeninden uygulanmaya başlanacağı duyurulmuş ve fırınlar önünde meydana gelebilecek izdihamlara karşı önlem olarak ekmeklerin polis karakolları tarafından belirlenecek şubelerden dağıtılacağı ilan edilmişti.³⁵⁷ Ayrıca gazetelerde belediyenin düzenlediği ekmek fiyatları sıklıkla ilan edilmiştir. Ancak bazı kimselerin halkın içinde bulunduğu durumdan yararlanarak vilayet yönetimi tarafından konulan narha ve aldığı kararlara uymamakla birlikte halkın içinde bulunduğu durumdan faydalanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Vesikayla dağıtılan ekmek miktarı özellikle fakir ve işçiler için yeterli gelmemiş, onlar da vesikasız olarak satılan ekmeklerden almaya yönelmişlerdi. Bu doğrultuda normalde ekmek okkasının fırınlarda 3.5 ve 3.10 paraya kadar alınıp yenildiği halde, fırınların haricinde, vesikasız olarak satılan, hatta bir okka bile gelmeyen

³⁵⁵ Engin Berber, **a.g.e.**, s.109.

³⁵⁶ Toprak, **İttihat-Terakki...**, s.187.

³⁵⁷ **Köylü**, 23 Teşrin-i Evvel 1332 (5.11.1916).

ekmeklerin beher parçası altı, yedi kuruşa kadar satılmış ve halk karaborsacılık yoluyla sıkıntıya sokulmuştu.³⁵⁸

Bundan başka bazı fırıncıların mahallelerindeki halk için ihtiyaçtan fazla ekmek pişirdiği, bazılarının ekmeklere kepek unu kiminin bakla unu karıştırdığı³⁵⁹ gibi eksik gramajlı (vezinli) ekmek yaptığı, bazı fırın tüccarlarının aldığı unların hepsinden ekmek yapmayıp ahalinin istihkakı olan unları yüksek fiyatla börekçilere satmakta olduğu, kimilerinin ise pişen ekmeklerin az bir kısmını halka dağıttıktan sonra kalmadı diyerek geri çevirdiği gibi kimi sorunların yaşanmaya devam ettiği takip edilmektedir. Bunlardan kimilerinin malının müsadere edildiği kimilerinin işletmelerinin belirli süreliğine kapatıldığı, muhtekir fırıncıların sürüldüğü³⁶⁰ haberleri, merkezi hükümet ve yerel yönetimin durumu yakından takip ettiğini göstermekteydi.

Vilayet makamının vesikası olan hiçbir hanenin ekmezsiz kalmaması için de konuyla yakından ilgilendiği görülmekteydi:

“Ekmek Tevziatı Hakkında, Vilayet Makamından tebliğ olunmuştur:

- 1- *İaşe komisyonu azasından merkez kumandanı Ali Rıza Bey: hükümet önünden Kokaryalı, Üçkuyular ve Karantina ve üzerleri ve civarı;*
- 2- *Azadan İzmir ziraat bankası şube müdürü İsmail bey: Damlacık yokuşundan Değirmendağı, Eşrefpaşa, Katipoğlu ve civarı;*
- 3- *Azadan emirler hancısı Refik bey: Hükümet önü, Arapfırını, Havra Sokağı, İkiçeşmelik ve civarı;*
- 4- *Azadan Nakibüleşraf Cemal Bey: Namazgah, Pazaryeri, Servilimescid, Tilkilik, Basmahane, Kemer Caddesi ve civarı;*
- 5- *Azadan Nazmi Bey: Ermeni mahallesi ve civarı;*
- 6- *Azadan Semutyay Efendi: Peştemalcılarbaşı, Meyhaneboğazı, Ayakaterina ve civarı;*

³⁵⁸ **Ahenk**, 15 Teşrin-i Sani 1332 (28.11.1916).

³⁵⁹ Makam-ı Vilayattan belirtildiğine göre fırıncılara her gün iaşe zahiresinden buğday, arpa ve mısır darısı ile karışık un verilmektedir. Buna göre bahsi geçen zahireden başka un karıştırılması tasvip edilmemiştir. **Köylü**, 15 Teşrin-i Sani 1332 (28.11.1916).

³⁶⁰ “*Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi’den Aydın Valisi Rahmi Bey’e - 14 Kanun-u Evvel 1332 şifre, tarik-i ihtikara sapan fırıncıların Divan-ı Harbe tevdi’ lüzumu yoktur. İdare-i örfiye mevcut nizamnamesine göre asayiş-i mahalliyeyi binnetice ihlal eden bu gibilerin karar-ı askeriyeyle idare-i örfi muntıkası haricine sübûru (sürülmesi) daha müessir ve münasib bulunmuştur. 17 Kanun-ı Evvel 1332 (30.12.1916)*” **BOA**, DH.EUM. 6. Şb. 12-38, H-07-03-1335.

7- Azadan Nikolaki Çürükçüoğlu efendi: Fasulye, Bellavista, Punta, Darağacı ve civarı:

8- Azadan Kemahlı İbrahim Efendi: Karşıyaka.

Nefsi İzmir’de ve etimeki vesika ile tevzi’ olunan civar mahalle ve köylerde her haneye verilen vesikalarda muharrir nüfusun adedine göre iâşe komisyonundan fırınlara yevmi un verilmektedir. Binaenaleyh vesikası olan her hanenin katiyen ekmeksiz kalmamaları icap eder. Aksi takdirde o mahalleye ekmek tevzi’ edenlerin müvahızası ve icabında mesuliyeti lazım geleceğinden her kim elinde vesika olduğu halde fırından ekmek alamaz veya kendisine miktar-ı muayyenden noksan ekmek verilirse lazım gelenler hakkında tahkikat icrasıyla tecrübeleri cihetine gidilmek için o kimsenin mahallesine mahsus mercii olmak üzere balada gösterilen komisyon azasına müracaatla beyan-ı hal etmesi ilan olunur.”³⁶¹

İlanlarla yaptırım uygulanacağı belirtilmesine ve emsallerine ibret-i müessire olması için uygulanan cezalara rağmen vesikası olan halka ekmek satılmamış, vezni bozuk ve istenmeyen unlarla karıştırılan ekmeklerin dağıtımı sürmüş, belediye de bunları cezalandırmaya devam etmişti.

Savaşın son yılında buğday ve arpa fiyatlarının düşmesine rağmen ekmek fiyatının değişmediği halkın ekmek istihkakında sıkıntı çekmeye devam ettiği görülür. Bu durumdan şikayet eden halkın sözcüsü durumundaki basında, konuyla ilgili olarak un fabrikası işletmekte olan Belediye Reisi Refik Beye dahi sitem edilmişti:

“Anlayamıyoruz: buğday ve arpa yarı yarıya düştü; ekmek de ise fark yok gibidir. Rençber elinden çıkan malı ucuz almak, sonra müstehliklere en yüksek fiyatla satmak ihtikarının önüne hala geçilemeyecek mi? – buğday on kuruşa alınırken ekmeği yirmi sekiz, otuz kuruşa sattırmak revayı hak mı? Belediye reisimiz Refik beyefendi birkaç aydan beri un fabrikası işlettiriyorlar. Eskisi gibi olsa buğday ile un ve ekmek arasındaki farklardan haberleri olmayabilirdi... fakat şimdi; hem tüccar, hem de fabrikatördürler. Aradaki koca farkı görüp ekmekçileri, fırıncıları insafa getirseler emin olduğumuz vicdanlarına daha uygun iş görmüş olmazlar mı?!”³⁶²

Durumun dallanıp budaklanma üzere olduğu anlaşılmış olmalı ki meseleyi incelettiren Vali Rahmi Bey lazım gelen tedbirlerin yapılması için talimat vermişti.³⁶³

³⁶¹ Ahenk, 21 Teşrin-i Sani 1332.

³⁶² Köylü, 22 Kasım 1334/1918.

³⁶³ “Arpa ve buğday fiyatı yarı yarıya indiği halde henüz un ve ekmeğin eski fiyatına yakın bir derecede döndüğünü haber alan büyük valimiz rahmi beyefendi hazretleri işi inceden inceye araştırmışlar ve buna fabrika sahiplerinin aralarında söz birlik yapmak suretiyle sebep olduklarını anladıklarından bu bütün fabrikalarda arpanın altmış ve buğdayın elli paraya okutturulması o fiyatın daha düşürülmesi için lazım gelen tedbirlerin kurulması hususunu emretmişlerdir. Herhangi fabrika sahibi kanaat etmeyerek fazla para isterse hemen belediyeye müracaat edilerek fabrika sahibi hakkında kanuni takipler yaptırılacaktır. Bazı uncuların da fiyatı yerinde tutmak için söz birliği ettikleri haber verilmiş olduğundan bunlar hakkında ayrıca tetkikat ve takibat yapılması emri verilmiştir. Fakir, zengin, bütün halkın en büyük ihtiyacı giderek

“Halk sabahtan akşama kadar fırınlarda sürünmek zorunda kalıyordu... O zaman insan başına -okka 400 dirhem hesabıyla- 50 dirhem yani bir ekmeğin sekizde biri hak tanınmıştı. Bakla unu, palamut tozu ve süpürge tohumundan yapılan bu ekmekler yerine arada bir sarıdarıdan çıkarılınca bayram yapılırdı. (...) Gün geldi ekmek bulamaz olmuştuk.”³⁶⁴

“Harp uzadıkça birçok eşya ve erzak da artık bulunamaz olmuş, şiddetli bir mahrumiyet ve sıkıntı devri başlamıştı. (...) en güç tahammül edilebileni olarak ekmeklere büyük miktarda bakla karıştırılıyor ve kaskatı yenilemez bir hale getirilerek o da halka vesika ile veriliyordu.”³⁶⁵

“Karnımız hep açtı. Bir gün, bir evin yıkıntıları içinde tek başıma oynarken, ilerideki bir pencerenin kenarında bana dikkatle bakan bir kedi gördüm. Nereden bulmuşsa patisinin altında yarım bir francala vardı. Ona baktığımı görünce hemen ekmeği ağzına aldı. Tam kaçacakken yanımda bulduğum kocaman bir taşı yerden aldım ve kediye attım. Kedi korkudan ağzındaki ekmeği düşürdü ve gözden kayboldu. Hemen koştum ekmeği kaptım. Hiç beklemeden ağzıma götürüp bir solukta yedim. Harp yıllarında bir insanın tüm gününü alan uğraş neydi diye sorsanız, hiç düşünmeden cevabın ekmek almak olduğunu söylerim. Kocaman kuyruklu olurdu fırınların önünde. Bu kuyruklu bugün bildiğimiz türden, insanların birbirini ardına sıra olduğu cinsten kuyruklu değildi. Binlerce insanın birbirini ezdiği, çiğnediği türden mahşeri kalabalıklardı bunlar. Zaten çıkan palamut ekmeği idi. Kapıp kalabalığın içinden çıkana kadar iyice pestile dönerdi koynumuzda sakladığımız ekmek.”³⁶⁶

Birinci Dünya Savaşı sırasında Clinic isimli küçük özel bir hastanede hemşirelik yaptığı anlaşılan Grace Williamson da günlüklerinde kara ve yapışkan bir çamura benzeyen ekmeklerin günden güne artan fiyatlarından, fırınların zaman zaman ekmek çıkarmadığından ve fırın önlerinde kavgaların eksik olmadığından bahsetmektedir. Ayrıca buğday unu sıkıntısının çekilmesinden dolayı kendi ekmeklerini de ellerindeki unu, mısır, arpa ve kepek unlarıyla karıştırarak yaptıklarından bahsetmektedir. Savaş dönemiyle evde ilk kez ekmek yapmayı denediğini belirten Hemşire Williamson gibi, başkalarının da evlerinde ekmek yaptığı muhtemeldir.³⁶⁷

bu teamülü emirlerinden ötürü de valimiz beyefendi hazretlerine öz teşekkürlerimizi sunarız.” Köylü, 23 Kasım 1334/1918.

³⁶⁴ Naci Gündem, **Günler Boyunca Hâtıralar**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.30.

³⁶⁵ Savaş yıllarında Mart 1918'e kadar Çeşme kaymakamlığı yapmıştır. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, 1908-1950, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s.s. 73-74; “(...) Hele üçüncü nevi ekmekle -Allah eksikliğini göstermesin- yenecek gibi değil. Kabuğu yanmış iken içi hamur halinde, bunu eritmek, hazmetmek her midenin harcı değildir. Belediye icab-ı hal, müsamaha gösterebilirse de yine esnafın böyle insafsızlarını kayd u nezaret altında tutması lazımdır. Çünkü fakir ahaliye çok gadr olmaktadır.” **Ahenk**, 10 Temmuz 1331.

³⁶⁶ Volkan Gönenç, **Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)**, Çatı Kitapları, 2012, s.s.17-18.

³⁶⁷ Grace Williamson, **Diary Of Life During WWI Smyrna**, www.levantineheritage.com/note23.htm (Erişim Tarihi: 18.03.2020.)

Kısaca dönemin tanıklarının da bu ifadelerinden anlaşıldığı üzere ekmek meselesi savaş boyunca İzmir halkının en temel sorunlardan birisini oluşturmuştu.

3.3.2. Şeker

İnsanlığın takriben bin senelik bir tanışıklığı olduğu şeker önceleri kamıştan elde edilmekteydi. Lüks bir tüketim ürünü olan şeker, Amerika'dan düşük fiyatla ithal edilmeye başladıktan ve 17. yüzyılda kahve ve çay tüketiminin artmasından sonra yaygınlaşmıştır.³⁶⁸ Şekere olan talebin artması şeker kamışının sınırlı alanlarda yetiştirilebilmesi, ithal yoluyla temininin külliyetli bir gider oluşturmasından hoşlanılmaması sebepleriyle özellikle Avrupa ülkelerinde şekerin, şeker pancarından elde edilebilir olmasını sağlayacak bir sanayii meydana getirmiştir. Böylece şeker üretiminde hem şeker kamışı hem de şeker pancarı kullanılır olmuştu. 1806'da Napolyon'un İngiltere'yi mağlup etmek için abluka uygulaması sayesinde de şekersiz kalan Avrupa'da şeker pancarı sanayisi gelişmiştir.³⁶⁹ Ancak Birinci Dünya Savaşı'nda pancar üreticileri ile fabrika işçilerinin seferber olması, fabrikaların savaş alanları içinde kalması pancardan şeker üretimini azaltıcı bir etki yapmıştı. Hem şeker pancarındaki üretimin azalması hem de merkez ve güney Avrupa'nın ticari blokaja uğraması şeker ithalini engellemiş bu durumda devletler şeker üretimlerini kendilerine göre ayarlamışlardı. Bu durum ithal şekere mecbur ülkelerin ulaşımını zorlaştırmıştı.

19. yüzyıldan itibaren şeker sanayine sahip olan Avrupa'ya nazaran durum Osmanlı İmparatorluğu için aleyhte bir vaziyete sahipti. Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanına dek şeker ihtiyacını Mısır'dan sağlayan Osmanlı, Mısır'ın üzerindeki denetimini kaybettikten sonra Avrupa'dan şeker ithalatına mecbur kalmıştı. Bu süreçte 1838 yılından 1918 yılına dek çeşitli girişimcilerin şeker fabrikaları kurmak için teşebbüslerde bulunduğu da görülmüştü.³⁷⁰ Ancak şeker kamışı ve pancar tarımının yaygın olmaması, şeker

³⁶⁸ Refii – Şükrü Sulva, “Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye’de Şeker Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 2, (1940-1941), s.s.471-490, s.473.

³⁶⁹ Refii – Şükrü Sulva, **a.g.m.**, s.474.

³⁷⁰ Bahsi geçen teşebbüslerin detayı için bakınız: Mehmet Karayaman, “Osmanlı Devleti’nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXV, Sayı I, (Temmuz 2010), s.s.297-318.

fabrikalarını kurmak isteyenlerin de bu tarımı geliştirmek yerine hammadde ithal ederek bunları işleme ve hammadde arazilerinden uzakta fabrikalarını kurma üzerine olan girişim fikirleri, sermaye sorunu³⁷¹ ve Avrupa Devletleriyle olan ticari imtiyazların ülke içinde gelişebilecek bir şeker sanayini korumaya ve desteklemeye imkân vermeyen gümrük politikaları gibi sebepler bu girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştu.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiğinde büyük bir şeker sorunuyla da karşı karşıya kalmıştı. Savaş başlayınca dek Avusturya'dan ithal edilen şekerin temini, savaşın başlaması ile ticaret bağlantısının kopmasıyla Dedeagaç, İstanköy ve Rodos üzerinden İtalya'dan sağlanmıştı.³⁷² Bu imkân da İtalya'nın savaşa girmesiyle sekteye uğramıştı.³⁷³ Sırbistan'ın yenilmesiyle Avusturya ile yeniden bağlantı kurulduktan sonra şeker temini imkânı yeniden doğmuşsa da üretim düşüklüğü yeterli şeker ithalatına mani olmuştu. Ayrıca şekerden patlayıcı yapma düşüncesiyle Avusturya'nın daha fazla şeker yollamaktan vazgeçtiği de olmuştu.³⁷⁴ İthal imkanlarının zorlukları ve içeride istifçilikle yükselen fiyatlar böylece şeker kıtlığı meydana getirmişti.

İzmir'in de şeker ihtiyacı körfezin ablukada olması ve şekerin ithalat merkezinin İstanbul olması dolayısıyla Bandırma cihetinden sağlandığı anlaşılmaktadır. Tıpkı İstanbul'da olduğu gibi burada da hem temin güçlüğü hem de istifçilik sebebiyle yükselen fiyatlar alım gücünü düşürdüğünden şeker sıkıntısı yaşanmaktaydı.

“Şekerin pahalılığından ötürü Alaşehir helvacılarının üzümünden helva yapmakta olduklarını ve başka taraflara da örnek olmalarını yazmış idik. Haber aldığımız

³⁷¹ Bu sorun özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki teşebbüslerin gerçekleşmesi önündeki en önemli engellerden olmuştur.

³⁷² Ergül Ballı, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki'nin Şeker Politikası”, **Birinci Dünya Savaşının 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Cilt: 2, TTKY, Ankara, 2017, s.s.111-138, s.129; Dedeagaç yoluyla yapılan şeker transiti Bulgar Hükümeti'nin yasaklaması sebebiyle de bir ara kesintiye uğramıştır. Yapılan girişimler sonucunda bu yasağın kaldırıldığı anlaşılmaktadır. **BOA**, HR.ŞFR. 04/888-116, M. 05-05-1915; **BOA**, HR.ŞFR. 04/690-12, M. 23-08-1915; Rodos ve İstanköy'den ise getirilecek şeker, pirinç ve kahve karşılığında buğday, un ve bazen de sığırın ihraç edildiği yapılan bu ihraçtan Yunanistan'ın men edildiği ve yollanmasının engellenmesi isteği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

³⁷³ **BOA**, DH.İ.UM.EK. / 91-70, H-13-04-1333 kodlu belgelere göre İtalya Hükümeti Rodos'tan şeker, kahve ve pirinç ve sairenin ihracatını men etmiş, buna karşılık Osmanlı Hükümeti de Menteşe Mutasarrıflığına bağlı Mekri (Fethiye)'den adalara zahire ihracını yasaklamıştır. Ancak sonraki belgelerden anlaşılmaktadır ki İtalya'nın yasaklamasına rağmen Rodos ve İstanköy Adalarından aylık iki bin çuval un veya buğday karşılığında şeker, pirinç ve kahve takası yapılmaya devam etmiştir. **BOA**, DH.İ.UM.EK. / 92-69 H.20-06-1333; **BOA**, DH.İ.UM.EK. / 93-31 H.13-07-1333.

³⁷⁴ Marie Lyster'in Günlükleri, Derleyen: Ian Lyster, **Osmanlıların Arasında – Birinci Dünya Savaşı Türkiye'si'nden Günlükler**, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, s.52.

Kasaba, Kula helvacıları dahi helvayı üzümle yapmağa başlamışlardır. Esnafı aferinler ve öteki helvacılara da örnek olmasını bekleriz.”

31 Kanun-u Evvel 1331 (13.1.1916) tarihli olup Köylü Gazetesi’nin naklettiği bu habere göre şekerin pahalılığından ötürü helvacıların üzüm kullanma gibi alternatif bir yöntem bulduğu ve bunun diğerlerine de örnek olmasının istendiği görülür.

Dönemin tanıklarından eczacı Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) da şekerin karaborsa da bile zor bulunduğunu, tatlıların ve kahvelerin pekmez ve keçiboynuzundan çıkarılan özsular ile yapıldığını anlatır.³⁷⁵ Amerikan diplomat George Horton’un belirttiğine göre de savaş boyunca şeker kıtlığı sürmüştü. Dönemin diğer tanıklarını doğrularcasına şehrin yerlilerinin, üzüm şurubu dediği pekmez kullandığını belirten diplomat, kendisini eskilerin şeker olmadan ve tamamen bala bağlı olduklarını düşünerek teselli ettiğini de belirtir.³⁷⁶ Şekerin ve tatlının kıtlığından yakınan bir diğer isim olan Hemşire Grace Williamson da en azından incirin olduğuna şükretmektedir.³⁷⁷

“Mualebi: 1 Kupa un, 2 kupa su, 4 kupa süt. Sütü suyla karıştırın, bu karışımdan azıcık sıvı ve unu karıştırın, geri kalan sıvıyı ateşe koyun. Sıvı karışım kaynadıktan sonra unlu karışım ve biraz gül suyu ekleyin ve koyulaşana kadar karıştırın. Ateşten aldıktan sonra sıvı halde ya da koyulaştıktan sonra kupakialara (kâselere) koyun.”³⁷⁸

Liza Miheli’nin dönemin tanıklarından da topladığı bilgilerle derlediği İzmir mutfağı tarifleri kitabında Temmuz 1916 tarihli bu muhallebi tarifinde şekerin olmaması, şeker eksikliğinin dönemin tariflerine de yansımış olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Şekerin pahalı oluşunun ilanlara da etki ettiği görülüyordu. Manisa Pazarı ve Şuabati Bakkaliyeleri’nin: *“Şeker pahalı ise vaktinde şekerden yapılmış yüz dirhemlik kayısı konservesi 2, yarım kıyyelik kutuları 4 sekizliğe ucuzdur. Her nevi sebzeler dahi*

³⁷⁵ Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan: İzmir’in son yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı’nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986, s.131-132.

³⁷⁶ Aktaran Giles Milton, **Paradise Lost: Smyrna 1922 The Destruction of İslam’s City Of Tolerance**, Hodger and Stoughton, London, 2009, s.70.

³⁷⁷ “We yearn for sweets, and thank goodness we have some figs.” 07.01.1916

³⁷⁸ Tencere Tatlıları Mualebi (Γλυκό Της Κατσαρόλας- Μουαλεμπι), Liza Miheli, **To Tetradio Tis Eratos – H Smyrnaiki Kouzina (1867-1919) Syntages Kai Istoria**, Galateia, Athena, 1993, (Λίζας Μιχελή, Το Τετράδιο της Ερατώς - Η Σμυρναϊκή Κουζίνα (1867-1919) Συνταγές & Ιστορία), s.160.

*vardır.*³⁷⁹ bu ilanı esnafın mevcut duruma uygun bir pazarlama stratejisi uyguladığına dair örnek teşkil ediyordu.

“Haklarından Allah gelsin... Şekerciler dün de şekeri üç yüz ona çıkardılar. On beş gün içinde yüz elliden üç yüz ona çıkarmak bilemiyoruz hangi insaf ve vicdana sığar. O mahud-u duçar şakur düşkünlerinin başlarına kahvehane kadar taş düşsün. Üç beş kişinin hava oyunları halkın kesesini boşaltır. Bu insafsızlıkların şeker ihtikarı İslamların ramazanlarına ve en ziyade şekere muhtaç oldukları günlere getirmeleri kendilerinde Allah korkusu, vicdan duygusu olmadığı gösterir. Ne yapalım, haklarından Allah gelsin...”

Köylü Gazetesi’nin 13 Haziran 1334/1918 tarihli bu yakınması da durumun vahameti hakkında ipucu vermektedir. Temmuz ayına gelindiğinde şeker 440 kuruştan 350 kuruşa düşmüş, İstanbul piyasasında 220 kuruş olan şekere bakılarak daha da düşmesi umut edilmişti.

Dönemle ilgili ilginç bir olay ise Sakarinin zararı üzerine Köylü Gazetesi’nin 14 Temmuz 1334/1918 tarihli haberiydi:

“Alınan, satılan, yenilen ve içilen şeyler içinde insanları belirsiz bir surette zehirleyen maddelerin başlıcalarından ikisi hiç şüphesiz anitol ile zaharindir. Anitolü rakı yapmak için anason yerine kullanıyorlar. Zaharini de şekerle yapılan şeylerde istimal ediyorlar. Bu iki zehirden sıhhatlerini bilmeyerek bozmayan hemen yok gibidir. Zira maatteessüf az çok içki kullanılması hemen hemen umumileşmiştir. Diğer taraftan şeker ise herkesin muhtaç olduğu bir gıda, en çok aradığı bir çeşnidir. Denilebilir ki içkilerin hemen hepsinde anitol var. Şekerli yiyecek ve içeceklerde böyledir. İstifadeyi son derece ihtikardan beklenen satıcılar bu zehirli mevad ile umumi sıhhati muhatara altında bulundurmak küstahlığını da gösteriyorlar. Öyle diyebiliriz ki bugünkü kahveler, dondurmacı dükkanları, pastacı mağazaları usulü dairesinde muayene ve teftiş edilse ve sattıkları mevad tahlile tabi tutulsa bilki hepsinde bu muzır şeylerle müşterileri zehirledikleri meydana çıkardı. Meseleyi ehemmiyetine mebni sıhhiye dairesinin himmet gözleri önüne koymasını vazife biliriz.”

“Umumi Sıhhatin İki Düşmanı Anitol ve Zaharin” başlıklı bu habere göre mevcut şeker kıtlığı yapay tatlandırıcı olan sakarinin kullanımına yol açmış ancak bu maddenin zararlı olduğu için sıhhiye dairesinden konuyla ilgilenilmesi istenmişti.

Belediye istifçiliğe ve karaborsacılığa engel olmak için tüccarların ellerindeki malların miktarını, kimlere ne kadar sattıklarını öğrenmekle işe başlamış ardından narha

³⁷⁹ Ahenk, 2 Mart 1333 (2.3.1917).

tabi tutmuş ve vesikayla dağıtma yoluna gitmişti.³⁸⁰ Alınmak istenen önlemlere rağmen şeker pahalılığının ve tüketim zorluğunun savaşın son dönemine dek devam ettiği ve halkın içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmak isteyen suiistimalcilerin varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

3.3.3. Hayvansal Gıdalar: Et, Süt ve Süt Ürünleri

Hayvan mevcudunun savaş yılları içindeki seyri, ağınam resmine tabi koyun ve keçi miktarından izlenebilmektedir:

	Koyun	Keçi	Yekûn
1914	21.9	15.3	37.2
1915	17.6	12.7	30.3
1916	15.2	12.2	27.4
1917	12.8	10.7	23.5
1918	12.0	10.2	22.2
*(Milyon) Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi , TTK, Ankara, 1994, s.34.			

Tablo 15 Savaş Yılları İçinde Küçükbaş Hayvan Seyri

Hayvanların kötüleşen beslenme şartlarından dolayı verimleri düşmüş bu durum et ve süt üretiminde eksilmeye neden olmuştu. Savaşla birlikte et sıkıntısı çekilmemesi için İzmir Belediyesinin vilayet haricine kuzu ve koyun çıkarılmasının yasak edilmesini talep ettiği gibi ihtikara karşı narh uygulamasına da başlamıştı. Basına yansıyan şikayetlere bakıldığında en büyük memnuniyetsizliklerin kasapların kesim yapmaması, sığır ile keçi etinin istenmemesi ve kasapların narha uymamasından oluşmakta olduğu görülmüyordu.

³⁸⁰ “Kahve ve Şeker -Toptan olarak şeker ve kahve satan İzmir’de mevcut bilumum tüccarın fi 27 Temmuz sene 1331 tarihinde ellerinde mevcut malların miktarını ve o tarihten beri sattıkları miktar ile kime sattıklarını tarih ilanından itibaren üç gün zarfında belediyeye kaydettirmeleri lüzumu ilan olunur.” **Ahenk**, 28 Temmuz 1331 (10.8.1915); “Şeker tevziatı: belediyece ahaliye şeker tevziatı atide muayyen suretle icra edilecektir: * Şeker küçük çocuğu olduğu veya hastası bulunduğu mahallesi polis komiserliğinden verilecek vesika ile müracaat edeceklere iata olunacaktır. * Bu yolda vesika ile müracaat edecekler vesikalarını evvel-emirde Kantar Mevkii Karakoluna ibraz edecek ve birer numero pusulası alarak daire-i belediyeye müracaat eyleyeceklerdir. * Müracaat ve muamele her gün öğlenden evvel saat dokuzdan on ikiye kadar icra edilecektir.” **Ahenk**, 30 Haziran 1332 (13.7.1916).

“Belediyenin nazar-ı dikkatine,

Kasaplar dün hiç kuzu kesmediklerinden ahali alelhusus hastası olanlar epeyce rahatsızlık hissetmişlerdir. Birkaç gün evvel belediye kuzu etinin kıyyesini yirmi dört meteliğe tenzil ettiği halde kasaplar yirmi altı meteliğe satmakta idiler. Anlaşılan belediyeden tazyik görmüş olmalı ki dün hiç kesmemek suretiyle mukabele etmişlerdir. Fakat ekmek, et gibi havayic-i zaruriyeden olan şeyleri, amilleri belediyenin tazyikine mukabil hiç çıkarmamak yahut kesmemek suretiyle mukabele edemezler. Çünkü ahali duçar-ı muzayeka olur, bunun için belediye narh verirken iyiden iyiye tetkikatta bulunmalı, esnafı celp etmeli, onlarla da müşavere eylemeli, ondan sonra narhı vazetmelidir. Bu suretle vaz olunan narha karşı esnaf yine çıkarmamak yahut kesmemek suretiyle mukabelede bulunursa cebren yaptıktan başka haklarında lazım gelen mücazâtı da tertip etmeli ve öneyak olanların dükkanlarını da seddettirmelidir.” Ahenk, 5 Nisan 1331 (18.4.1915).

“Yine kasaplar: artık bilemiyoruz, yine kasaplardan mı şikayet edelim, yoksa belediyeyi mi tekrar vazifeye davet edelim? Doğrusu mütehayyiriz! Fakat şurası muhakkak ve her gün görülmüyor ki kasaplar dükkanlarında hala et bulundurmamakta ısrar edip gidiyorlar. Bunlar bu hareketlerinde haklı mı, değiller mi? Buna da tabi layıkıyla vukufumuz yoktur. Çünkü bu cihetleri tetkik ve tahkik etmek esasen bizim vazifemiz dahilinde değildir. Bu hususta ariz ve amik araştırmak, bu yolda icap eden çareleri düşünmek, tedabir-i cedideye ittihaz etmek herkesten ziyade belediyeye tertip eden bir vazife, daha doğrusu mecburiyettir. Böyle iken esefle görüyoruz ki bu daire hala lakaydına vaziyetinden feragat edip kasapları halkın yevmi ihtiyacı nisbetinde hayvan kestirmeğe, et bulundurmağa icbar etmiyor... Binaenaleyh bu hali daha ziyade uzattırmamak, kasaplar için narh vermeği icap ediyor, yoksa başka bir mecburiyet altına almak mı lazım geliyorsa onu ciddi surette yapmak zarureti tamamıyla meydandadır. Şu halde biz kasaplardan şikayetten ise belediyeyi vazifeye davet yolunda bir ıztırar hissediyor, ve keyfiyeti reis Refik beyefendinin tekrar nazar-ı dikkatlerine vaz'e müsareat ediyoruz.” Ahenk, 11 Şubat 1331 (24.2.1916).

“Belediyenin nazar-ı dikkatine: üç dört gündür yine ahali kuzu etine hasret kaldı, kesilmesine müsaade edilen danaların eti, bir de hasta olanlarla midesi zayıf bulunanlar nazar-ı dikkat ve insafa alınacak olursa narhı tezyid etmek icap ediyorsa dakika fevt etmeksizin onu yapmak, etmiyorsa kasapları yola getirmek, belediyenin ehem-i vezaifinden biridir sanırız.” Ahenk 21 Şubat 1331 (5.3.1916).

Bu haberlerden daha olmakla birlikte ahalinin önemli sorunlarından birisini oluşturmaktaydı. Kasaplar kesim yapmayarak yenmesinden hoşlanılmadığı anlaşılan keçi ve camus etlerinden bile zaman zaman halkı mahrum bırakmışlardı.

Ahenk Gazetesi'nin, 25 Teşrin-i Sani 1332 (8.12.1916) tarihli şikayetinde kasaplar koyun ile keçi etini karıştırmaya bile lüzum görmeden halkın yemekten pek memnun olmadığı keçi etini üstelik koyunla aynı fiyatla satmaya çalıştığı ve belediyenin göreve çağrıldığı görülmektedir.³⁸¹ Bu şikayetlerle ilgili olarak belediyenin pek çok takibat yaptığı ve vurgunculuk yapmaya kalkışan pek çok tedarikçinin, kasabın ve bakkaliyelerin

³⁸¹ EK 8

işletmelerinin kapatıldığı da sıklıkla yayınlanan belediye duyurularından anlaşılmaktadır.

1916'nın sonlarına doğru İstanbul'da et fiyatları yükselmiş ve bu durum şehirde et yokluğu meydana getirmişti. Bu duruma çözüm bulmak isteyen şehremaneti, 15 Mart 1917'den itibaren İstanbul'un çeşitli kesimlerinde 59 tane kasap dükkanı açmakla sığır, keçi ve koyun etleri belirlenen narhlar üzerinden *vesikaya tabi olmaksızın fakat bir nispet dahilinde olmak üzere* satılmasına karar vermişti. İzmir'de de halkın ihtiyacını karşılayacak miktarda etin mevcut olmayışı, et fiyatlarını savaş öncesine göre yirmi beş kat arttırmıştı.³⁸² 13 Mart 1333/1917 nüshasında Ahenk Gazetesi artan fiyatlara karşı İzmir'de de İstanbul'daki gibi bir tedbirin uygulanması isteğini gerekli mercilerin nazar-ı dikkatine sunmaktaydı. Anlaşılan o ki halkın bu dileği 1334/1918 yılında hayata geçmişti. Köylü Gazetesi'nin 6 Mart 1334/1918 tarihli bir haberine göre mıntika dahilindeki iâşe umumiye bakkaliyelerinden dağıtımına başlanan erzak koyunlarından alamayanlar için Gümrük Hangarında, Karşıyaka'da, Bayraklı Salhane civarında bu civar ahalisine de koyun dağıtımı yapılacağı bildirilmekteydi. Yine Köylü'nün 19 Mart 1334/1918 tarihli haberine göre Anbar'da yirmi kuruşa et verildiği ve bu yararlı işe sebep olanların halktan hayır duaları aldığı belirtiliyordu.

Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi'nin 1921'de hazırladığı rapora göre etin değerlendirilebilecek kısımlarının önemli bir miktarı kesim ve işleme usulleri sebebiyle ziyan olmaktaydı. Ayrıca soğutma ve dondurma usullerinin uygulanmamasından kaynaklanan muhafaza sorunları et arzının azalmasına, böylece fiyatların artmasına neden olmuştu.³⁸³

Süt ve ürünlerinin üretiminde de bir müesseseye sahip olmadığı anlaşılan İzmir, savaş döneminde bu gıdaların da temininde sıkıntı yaşamıştı.³⁸⁴ Yeterli sayıda ineğin

³⁸² Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, **İzmir 1921 – İzmir'deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma**, Çev. Aykan Candemir, İ.B.B.K.Y., 2000, s.48. Bundan sonra **İzmir 1921**

³⁸³ **İzmir 1921**, s.48-49.

³⁸⁴ “*Vilayetimizde Sütçülük*”, **Ahenk**, 10 Şubat 1330 (23.2.1915). Kaşar peyniri bile Bulgaristan'dan ithal ediliyormuş. “*Bulgaristan'dan peynir ve fasulye geliyor. Şehrimiz Bulgar Konsoloshanesi evvelki akşam Sofya'dan bir telgraf almıştır. İşbu telgrafta Bulgaristan'dan kaşkaval ve fasulye ihracına müsaade olunduğu bildirilmiştir.*” **Ahenk**, 10 Kanun-u Sani 1330 (23.1.1915); “*Bir müddettir İzmir'de nadir olarak gelen Balkan'ın kaşar peyniri mağazamıza geldi; kıyyesi yedi sekizlik... Karpuzlu'nun meşhur sızılmış, ayransız, firasız Halep yağına müşabih (benzer) safir sadeyağı; kıyyesi dokuz sekizlik... mahlutunu (karışık) isbat edene dokuz lira. (...) Manisa Pazarı*”, **Ahenk**, 26 Mayıs 1331 (8.5.1915).

olmaması ve bu hayvanların bakımsız olması gibi sebepler de süt arzını azaltmıştı. Çarşılarda ve mahalle aralarında her gün süt ve yoğurdun satıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bu mamuller hem yüksek fiyatla hem de süte su, yoğurda kireç, soda ve nişasta gibi maddeler karıştırılarak satılmıştı.³⁸⁵ Halk, içine karıştırılan maddeler ile yağı ve kaymağı alınmış besleyiciliği kalmamış süt ve süt ürünlerine mecbur bırakılmıştı. Amerikan Araştırma Komitesi'nin Raporuna göre bu besleyiciliği olmayan sütün okkası (1 Okka = 1.283 gr) 40 sent gibi yüksek fiyattan satıldığı gibi, tam yağlı süt için daha yüksek fiyatlar ödemek gerekmekteydi.³⁸⁶ Pek çok ailenin keçi sütü temin edebildiğini belirten rapor buna rağmen arzın yetersiz olmasından dolayı bu sütün de fiyatının yüksek olduğunu belirtmişti. Bu durumda halkın önemli bir kesiminin süt ve ürünlerini tüketmesi güçleşmişti. Bu sebeplerden dolayı İzmirli çocuklar günlük almaları gereken süt miktarını tüketememekte, 5 yaşın altındaki İzmirli çocukların çoğu ise hemen hiç süt içememekteydi.³⁸⁷ Mevcut vaziyetten şikayetçi olan halk zaruri ihtiyaçlardan olan bu gıdalara savaş döneminde narh konulmasını ve sağlığa zararlı olan sahteciliklerin sıhhiye tarafından denetim altına alınmasını talep etmişti.

Haberlerden anlaşıldığı üzere kasaplar ve süt ile süt ürünleri satıcıları da tıpkı fırıncılarda olduğu gibi mevcut durumdan yararlanarak istifçilik yapmak suretiyle piyasada sıkıntıya sebep olmuşlardı. Ayrıca soğutma ve dondurma yöntemlerinin uygulanmamasından kaynaklanan muhafaza sorunları yalnız et değil, süt-süt ürünleri, yumurta, balık gibi diğer hayvansal gıdaların israfına ve arzının azalmasına yol açmıştı. Bu durumda da yükselen fiyatlar önemli bir kısmı yoksul olan halkın bu besinleri tüketimini zorlaştırmıştı.

3.4.Beslenme Sorunuyla Mücadelede İzmir Halkı

Savaşla birlikte bedensel açıdan sağlam durumda olan hemen hemen her erkek askere alınmıştı. Bu nedenle ortada gezinen genç erkekleri polis ve inzibat erleriyle, askerlikten

³⁸⁵ Ahenk, 18 Mart 1331 (31.3.1915).

³⁸⁶ İzmir 1921, s.46-47.

³⁸⁷ İzmir 1921, s.46.

muaf olan -çoğunlukla- gayrimüslim³⁸⁸ Osmanlı vatandaşları, askerlik vakti gelmemiş erkekler, memur ve muallimler oluşturur olmuştur. Savaşın ilerleyen zamanlarından sonra bu nüfusa harp malulleri de eklenmişti. Bu nedenle nüfusun çoğunluğunu kadınlar, çocuklar ve cephede olmayan erkekler oluşturmaktaydı.

Vilayet İdare-i Hususiye Bütçesi (Özel İdare Bütçesi) 'nden maaş alan memurların 300 ila 3500 kuruş arasında, muallimlerin ise 150 ila 2000 kuruş arasında, emekli maaşlarının da mevkilere göre 40 ila 1000 kuruş arasında değişmekte olduğu gazetelerden öğrenilebilmektedir. R.25 Kanun-ı sani 1330 – 21 Şubat 1330 tarihli Aydın Vilayeti Meclisi Umumi Zabıtlarına göre de 1331 senesinde sekiz aylık ödeme için sıhhiye memurunun maaşı 600, bakteriyolog ve kimyager maaşı 1500, bunların müstehazırı 300 kuruş olarak kabul edilmiştir.³⁸⁹ Kaza doktorları 600 kuruş maaş alırken Eşrefpaşa Hastanesi Müdürü 1000 kuruş almaktadır.³⁹⁰ Karaburun Azası İbrahim Refik Beyin belirttiğine göre ise memurların üç aylık maaşlarının halkın yardımıyla verilebilmiştir.³⁹¹

Ürün	Savaştan önce	Savaş sırasında
Patates (kilo)	0.15	0.80
Fasulye “	0.40	1.-
Pirinç (1. Kalite) “	0.55	4.-
Pirinç (2. Kalite) “	0.40	2.65
Şeker “	0.40	6.50
Kahve “	1	19.-
Çay “	1.50 – 3.-	13.50 – 22.50
Un “	0.30 – 0.40	0.85 – 1.50
Buğday ekmeği “	0.28	1.-
Bakla “	0.20	0.75
Zeytinyağı “	1.-	2.-
Tereyağı “	2.70	5.-
Peynir “	1.20	4.20
Tuz “	0.12	0.30
Biber “	1.10	3.90
Sabun “	0.80	2.40
Bal (litre)	0.70	3.-
Alkol (litre)	1.10	5.-

³⁸⁸ Bedel ödeyemeyen gayrimüslim vatandaşlar askerlik yapmıştır. Ancak silah tutmaları sakıncalı görüldüğü için geri hizmetlere verilmişlerdir. Amele Taburları adı verilen birliklerde görev yapan gayrimüslimler ağır koşullardan memnuniyetsizlik yaşamış ve firara kalkışmışlardır. Cengiz Mutlu, **Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları 1914-1918**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

³⁸⁹ Tuba Baykal, “R.25 Kanun-ı Sani 1330-21 Şubat 1330 (07.02.1915-06.03.1915) Tarihli Aydın Vilayeti Meclisi Umumi Zabıtları'nın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, Aydın, 2014, s.42.

³⁹⁰ A.g.t., s.44, 61.

³⁹¹ A.g.t., s.45.

Kaynak: M. Victor René CAPORAL, “Tableau Sur Le Renchérissement De La Vie A Smyrne Tous ces prix haussent Journallement.” Fransa Dışışleri Arşivi, **Guerre 1914-1918 Turquie**, Vol-853 No. 142-143, aktaran: Sabri Sürgevil, “İzmir’de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 1987, C.3, S.1, s.s.79-113, s.100.

Tablo 16 Savaşın Önce ve Savaşın Başladığı İlk Yıllarda İzmir Piyasası

M. Victor René Caporal tarafından Fransa Dışışleri Bakanlığı’na sunulan tabloda savaş başlamadan önce ve savaşın başladığı ilk yıllarda Frank olarak belirtilen fiyat değişimlerine bakıldığında pirinç, şeker, kahve, çay gibi ithal yolla sağlanan ürünlerde yaşanan önemli artışlarla birlikte buğday ekmeğindeki %250’lik enflasyon ilgi çekicidir.

İmparatorluk geneli ve İstanbul piyasasıyla karşılaştırıldığında fiyatların yarı yarıya daha ucuz olduğu görülmekteydi. Yine de fiyat artışlarının İzmir halkını etkilediği anlaşılmaktadır.³⁹² Bezmi Nusret Kaygusuz’un belirttiğine göre o dönemde günde yirmi kuruşla bir aile mükemmelen geçinebilirdi.³⁹³ Ancak bu durumda, aylık en az 600 kuruş maaşlı bir işe sahip olmak gerekmektedir ki bu bazı yüksek memuriyetler ve kıdemliler dışında mümkün olamamıştı. *Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi 1333 Senesinde Vuku Bulan İctimaa Aid Zabıtname*’de de Reis-i Sani Sırrı Efendi de: “Ekseriyetle 300 hatta 250’den 800 900 kuruşa kadar tehâlûf (farklılık) eden maaşlarla bir aile reisinin, hane bedel-i icari de vererek iaşesini ve ihtiyacını temin etmesi imkan haricinde bulunduğu cihetle bu gibi memurlar için umumiyetle olamadığı takdirde hiç olmazsa pek şayan-ı merhamet ve maaşının noksanlığı celb-i nazar-ı dikkat olacak derecede bulunanlara sene-i atıye için ihtiyacatını temin edecek zamâim icrasını teklif etmeği vecaibden addeder ve hükümetimizin ibzâl-i atıfet ve merhamet ederek memurlarımızın terfiye-i ahvaline hasr-ı himmet eylesini istirham eylerim.”³⁹⁴ sözleriyle durumu izah etmektedir.

³⁹² Merkezi İstatistik Müdüriyeti Umumiyesi’nin 20 il merkezinde 26 kalem gıda maddesinin 1914 perakende fiyat endekslerine göre yaptığı Hayat Pahalılığı indeksleri verilerine göre 6 ilin hayat pahalılığı ortalamasının üstünde, 14 tanesinin de altındadır: Mersin – 187; Elâziz – 143; Konya – 132; Kastamonu – 137; Ankara – 129; Giresun – 121; Trabzon – 59; Denizli – 65; **İzmir - 69**; Sivas- 78; Edirne - 79; Samsun - 81; Eskişehir – 85; İstanbul - 86; Antalya -87; Erzurum - 89; Kayseri ve Zonguldak – 92; Adana ve Diyarbakır – 95. Kaynak: Feridun Ergin, “Birinci Dünya Savaşı’nda Ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 7, (Kasım 1986), s.s.59-84, s.61-62.

³⁹³ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.131

³⁹⁴ **Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi 1333 Senesinde Vuku Bulan İctimaa Aid Zabıtnamedir**, İzmir-Vilayet Matbaasında Tab’ olunmuştur. 1334, s.23-24.

Mal	Osmanlı İmparatorluğu Genelinde		İzmir’de	
	En düşük	En yüksek	En düşük	En yüksek
Şeker	3 kr.	250 kr.	10-12 kr. (tevzii)	20 kr. (serbest)
Patates	1 kr.	27 k.	20 metelik	4 kr.
Zeytinyağı	8 kr.	180 kr.	11 kr.	14 kr.
Pirinç	3 kr.	90 kr.	16 kr.	22 kr.
Buğday (çuvalla)	0.99 lira	51 lira	38 para (kıyyesi)	98 para (kıyyesi)
Fasulye	4 kr.	280 kr.	80 para	130 para
Peynir	12 kr.	280 kr.	-	-
Et	-	-	30 metelik	15-20 kr.
Un	-	-	43 para (kıyyesi)	305 kr. (çuvalı)
Ekmek	-	-	6 metelik	3.5 kr.
İncir			130-160 kr. (yükü)	16 kr. (kantarı)
Üzüm			60 para	17.5 kr.
Tahan			16 metelik	8 kr.
Gaz	-	-	7 metelik (kıyyesi)	9 kr. (okkası)
Kaynak: Sabri Sürgevil, “İzmir’de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918)”, Tarih İncelemeleri Dergisi , 1987, C.3, S.1, s.s.79-113, s.99.				

Tablo 17 İmparatorluk Genelinde ve İzmir’de En Düşük ve En Yüksek Piyasa Karşılaştırması

Mal	İstanbul’da (kıyye – kuruş)		İzmir’de	
	En düşük	En yüksek	En düşük	En yüksek
Şeker	3	195	10-12 kr. (tevzii)	20 kr. (serbest)
Patates	1	27	20 metelik	4 kr.
Zeytinyağı	8	160	11 kr.	14 kr.
Pirinç	3	92	16 kr.	22 kr.
Fasulye	4	65	80 para	130 para
Peynir	12	210	-	-
Et	7	125	30 metelik	15-20 kr.
Un	1.75	45	43 para (kıyyesi)	305 kr. (çuvalı)
Ekmek	1.25	34	6 metelik	3.5 kr.
Gaz	1.5	140	7 metelik (kıyyesi)	9 kr. (okkası)
Kaynak: Vedat Eldem, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi , TTK, Ankara, 1994, s.50-51.				

Tablo 18 Savaş Yıllarında İstanbul ve İzmir Piyasa Karşılaştırması

Bu durumu göz önüne alan hükümet 18 Eylül 1916 ve 26 Mart 1918’te çıkardığı kanunlarla memur maaşlarına zam yapmıştı. Ancak maaşlara yapılan zamların, piyasadaki fiyat artış oranlarının altında kalması memur gibi sabit maaşlıların alım gücünü etkilemişti. Bu sebeple memurlar yardımlarla desteklenmeye çalışılmış ve onlara ekmeklik zahire, et, zeytinyağı, makarna, kuru sebze, şeker, nohut, börülce, patates, kibrit

ve kaput bezi dağıtılmıştı.³⁹⁵ Memurlar gibi alım gücü düşük halka kolaylık için kooperatifler ve belediyenin aracılık etmesiyle Kemeraltı, Tilkilik ve Fasula mahallelerinde belediye bakkalları kurulmuştu.³⁹⁶ Bu bakkalların bir süre sonra İkiçeşmelik, Ermeni mahallesi, Karantina, Bellavista ve Karşıyaka’da da açılmasına karar verilmiştir. Bahsi geçen satış yerlerinde sabun, zeytinyağı, sadeyağ, pirinç, kömür gibi zor bulunan maddeler satılmıştır.³⁹⁷

Erkekleri askerde olan ailelerde iş gücü ihtiyacı kadınlar tarafından karşılanmıştı. *Mükellefiyet-i Ziraiye Kanunu*’na iştirakte tarlada, çekirge toplama gibi zorunlu işlerin yanında çöp toplayıcılığı³⁹⁸, orduya yardım şubesinin idaresinde açılan iş evlerinde el tezgahlarında³⁹⁹ çalışmışlardı. Örneğin bu dönemde yalnız kalan Yahudi kadınları, içinde bulundukları durumun zorluğundan dolayı çocuklarını doyurabilmek için önce mobilyalarını satışa çıkarmış, satabilecekleri bir şey kalmayınca da karın tokluğuna Rum evlerinde, hizmetçi, terzi, çamaşırcı, olarak çalışmışlardı.⁴⁰⁰ Limanın kapalı olmasından dolayı dış ticaret ve taşımacılığın durması gibi etkenler, üzüm ve incir kurutma ile sevkiyatı işinde çalışan mevsimlik işçilerin de işsiz kalmasına neden olmuştu. Böylece önemli bir işsiz grup oluşmuştu. Henri Nahum, dönemin zorluklarını: “*Sefalet vardı. Çünkü ailelerinin desteği olan birçok erkek silah altındaydı, zanaatkarların ne çırağı, ne hammaddesi, ne de müşterisi kalmıştı; seyyar satıcıların satacak hiçbir şeyi, satın alacak hiç kimsesi yoktu; simsarların yapacağı herhangi bir işlem de.*” o zamanın çocuk olan

³⁹⁵ Ahenk ve Köylü Gazetelerinin muhtelif nüshalarındaki haberlerine göre. Adnan Bilget’in aktardığına göre Belediye Reisi Evliyazade Refik Bey’in belediye memurlarının mahzun kalmaması için her türlü desteği sağlamış, başkanlık maaşlarını sandık eminine teslim ederek hastalanan veya ihtiyaca düşen memurlara dağıtmıştır. Ancak memurların esnaftan hediyeler kabul etmesine de engel olamamıştır. Bu da belediye hakkında dedikodulara yol açmıştır. Adnan Bilget, **Son Yüzyılda İzmir Şehri: 1849-1949**, Meşher Basımevi, İzmir, 1949, s.26

³⁹⁶ Ahmet Mehmetefendioğlu, Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1990, s.48.

³⁹⁷ Serçe, **İzmir’de Belediye**, s.147.

³⁹⁸ “Kadın Tanzifatçılar”, **Köylü Gazetesi**, 12 Haziran 1334.

³⁹⁹ El tezgahlarında çalıştırılan asker aileleri ve kadınlar günde 12 saat çalışarak ordu için gerekli giyecekleri sağlıyorlardı. Celal Bayar, **Ben de Yazdım - 5. Cilt**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.201.

⁴⁰⁰ Siren Bora, Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918), s.23-24; 1916’da Béné Béritih’in genel kuruluna gönderilen rapordan, Henri Nahum, **İzmir Yahudileri 19.-20.Yüzyıl**, çev. Estraya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.178.

muhataplarıyla yaptığı mülakatlardan derleyerek bu cümlelerle aktarır.⁴⁰¹ Dilenenlerin sayısı artmıştı.⁴⁰²

3.4.1. Sorunla Mücadelede Yardım ve Yardımlaşma

Büyük bir geçinme probleminin yaşandığı ve memurlardan başka halkın da önemli bir kesiminin iâşesini yardımla sağlamaya muhtaç olduğu görülmekteydi. Bu noktada *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, *Hilâl-i Ahmer Cemiyeti*, *Donanma Cemiyeti*, *Muhacirin Muavenet ve İskân Cemiyeti*, *İaşe Derneği* gibi kuruluşların ama özellikle Müdâfaa-i Milliye ile Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin halkın mevcut koşullarla mücadele etmesi için önemli katkıları olmuştu.

1 Şubat 1913 tarihinde kurulduktan hemen sonra taşra örgütlenmeleriyle de imparatorluğun önemli bir yardım kuruluşu olan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti, Aydın Vilayeti'nde de kurulmuştu.⁴⁰³ Cemiyetin edindiği misyonlar Osmanlı ordusu için gereken teçhizatın temini ve sevkini yapmak; ardından iane toplanması ve gönüllü alayların oluşturulmasını, halkın aydınlatılmasını sağlamak ve gerekli görülen yerlerde hastaneler açmak olmuştu. 17 Ekim 1914 tarihli *irade-i seniyye* ile ise Harbiye Nezareti'nin yan kuruluşu haline getirilmiş, cemiyetin tüm işlem ve harcamaları ordunun ihtiyacına göre düzenlenir ve Harbiye Dairesi'nden tayin edilen bir memurla denetlenir olmuştu.⁴⁰⁴ Buna rağmen savaşın başlamasıyla birlikte hem cephe hem de cephe gerisine dönük faaliyetler yürütmüştü. Nakdi ve ayni yardımlarla faaliyetlerini yürüten cemiyet, halkın beslenmesi ile de yakından ilgilenmişti. Cephedeki askerlerin geride bıraktıkları yardıma muhtaç ailelerinin iâşeleri sağlanmaya çalışılmış ve bu ailelere bedava ekmek dağıtılmıştı.⁴⁰⁵

⁴⁰¹ Alıntı yaparken cümle düşüklükleri düzeltilmiştir. (Y.N.) Nahum, **a.g.e.**, s.177.

⁴⁰² Dilencilerin çokluğundan ve çözümü için “*şehrimizden şu menfur dilenciliği katiyen kaldırmanın çaresi bulunmalıdır.*” şeklinde yakınan köşe yazısı için: **Ahenk Gazetesi**, 15 Kanun-u Sani 1332 (28.1.1917).

⁴⁰³ “*Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin Bidâyet-i Teşekkülü Olan 1328 Senesi Kânun-ı Sânisinin Ondożusuncu*”, Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti Mecmuası, İstanbul (1329) Kapak; Nazım H. Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.19

⁴⁰⁴ **B.O.A.**, DH.MTV.DN.35, GN.8, 53/2

⁴⁰⁵ **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şube Merkezinin 1 Mart 333 Tarihinden 28 Şubat 333 tarihine Kadar Muamelat-ı Umumiyesini Mübeyyin Bilançodur**, Selanik Matbaası, İzmir 1334, s.5, Aktaran:

Halkın beslenmesiyle ilgili olarak cemiyetin en önemli faaliyetlerinden birisi Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin İzmir şubesiyle birlikte ortaklaşa olarak 1917 başından itibaren önce merkez İzmir sonra Aydın ve Denizli gibi sancak merkezlerinde açtıkları aş evleri olmuştu. İzmir aş evinin 12 bin kişilik olmak üzere düzenlenen daha kuruluşunun ilk zamanlarında 6 bin, bir ay dolmadan 30 bin ve henüz bir ay dolmuşken 710.000 fakire yemek dağıtır hacme ulaştığı; Kasaba, Menemen, Tire gibi kazalarda da aş evlerinin açılarak halkın beslenmesinin sağlandığı dönemin basınından takip edilmektedir.⁴⁰⁶ Bir sene zarfında İzmir'deki aş evinde 3.154.059 ihtiyaç sahibinin beslenmesini sağlamıştı.⁴⁰⁷ Hilal-i Ahmer günlük 20 ile 20.000 arasında, Celal Bayar da anılarında her gün 10.000 fakire ekmek, yemek verilebildiğini bir zamanlar bu miktarın günde 30.000'i aştığını belirtir.⁴⁰⁸ Polis araştırmasıyla belirlenen fakirlere, cemiyete (Müdafaa-i Milliye) pahalıya mal olsa da her bir tabağı yirmi paraya yemek verilmişti. Bu aş evlerinde sabahları etli çorba, öğle ve akşam etli nohut, bakla, patates veya sebze yemeğiyle, bedava ekmek ve haftada bir defa da bedava çekirdeksiz üzüm hoşafı dağıtılmıştı.⁴⁰⁹ Aş evinde yirmişer paraya dağıtılan çorbaların evlerde pişen çorbalardan farksız olduğunu belirten Ahenk Gazetesi'nin teftişine göre fukara için kaliteden ödün de verilmemişti.⁴¹⁰ *Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umumisi'nin* verdiği bilgilere göre de İstanbul'da buğday, mısır, bakla, fasulye gibi gıdalarla çorbalar, bazı defalar da iltizam yoluyla ve bazı zorlayıcı nedenler altında Hilâl-i Ahmer'in vaktiyle hazırladığı balık tuzlaması, et konserveleri ve bazı kutsal günlerde istisna olarak aşure ve benzeri gibi şekerli yemekler dağıtılmıştır. Bu dağıtımların İzmir'de de yapılmış olması mümkündür.⁴¹¹

Cemiyetlerin yanı sıra halkın birbirlerine yardımlarda bulunduğu da olmuştu. Yunan arkadaşları ve komşularının durumları için üzülen Arthur Lawrence anılarında,

Erol Akcan, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, (Bahar 2014), s.s. 1-38, s.25.

⁴⁰⁶ "Aş evi" **Ahenk**, 14 Kanun-u Evvel 1332 (27.12.1916); 30 Kanun-u Sani 1332 (12.2.1917); 3 Şubat 1332 (16.2.1917), vb. sayılar.

⁴⁰⁷ **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şube...**, s. 3, Aktaran: Akcan, **a.g.m.**, s.25

⁴⁰⁸ Murat & M. Gül Uluğtekin (Yayına Haz.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928**, Türk Kızılayı, Ankara, 2013, s.52; Celal Bayar, **a.g.e.**, s.201.

⁴⁰⁹ "Müdafaa-i Milliye", **Anadolu**, 2 Eylül 1918; Bayar da anılarında aynı bilgileri vermektedir. Bayar, **a.g.e.**, s.201.

⁴¹⁰ "Aş evi" **Ahenk**, 14 Kanun-u Evvel 1332 (27.12.1916).

⁴¹¹ Murat Uluğtekin – M. Gül Uluğtekin (Yayına Haz.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928**, Türk Kızılayı, Ankara, 2013, s.35.

annesini günde bir kere öğlenleri fasulye ya da ellerinde ne varsa onlardan çorba yapmak için ikna ettiğini belirtmekle birlikte, zor durumdaki bu kimselere çorbadan başka ev yapımı ekmek de dağıttıklarını anlatır.⁴¹²

3.4.2. Tanıkların Kaleminden Beslenme Sorunuyla Mücadele

Dönemin zorluklarına değinen günlük ve anılarda cemiyetlerin yardımı dışında yaşayan İzmirlilerin beslenme ile ilgili mücadelelerine rastlamaktayız. Naci Gündem anılarında işte şu ifadelerle dönemin zorluklarından bahsetmektedir:

“Gün geldi ekmek bulamaz olmuştuk kuskus pilavlarıyla karınlarımızı doyurmaya çalışıyorduk. Bu bile nimetti.”, “Zeytinyağı lambalarının ortasında fitile yakın bir yerinde iyi yanması için genişçe bir hava deliği bulunurdu. Bir gün tesadüfen zeytinyağı lambasını almak için mutfağımıza girdiğimde, büyükçe bir farenin kandilin üzerindeki hava deliğine kuyruğunu sokup çıkardığını ve yaladığını görmüştüm. Yanına yanaştığım halde kaçmak niyetinde bile değildi. Bu buluşa hayrette kalmış ve acı acı gülmüştüm. Velhasıl o zaman hayvanlar bile açtı.”⁴¹³

Hemşire Grace Williamson’un günlüklerine göre savaş döneminde sohbetlerinin yegâne konusu yiyecekler ve fiyatlarıydı. Kahve, pirinç, şeker, limon ve portakal ya yok ya da pahalıya satılmaktaydı. İfadesine göre başlarda et, sebze ve meyve boldu. Ancak zamanla her şeyin fiyatı yükselmiş, hemşirenin söylemine göre onların gibi cüzdanlara sahip kimseler için hiçbir şey alınamaz olmuştu.⁴¹⁴ Böylece paranın büyük kısmı yiyeceklerle özellikle fasulye (*bean* muhtemelen daha çok bakla) ve ekmek gibi basit gıdalara gider olmuştu. Kahve yerine *robeethen*’den* elde ettikleri bir içeceği kahve yerine

⁴¹² Arthur Lawrence, **Some True Stories For My Grandchildren About My Early Boyhood In Smyrna**, www.levantineheritage.com/note81.htm (Erişim Tarihi: 16.05.2020).

⁴¹³ Gündem, **a.g.e.**, s.30-31.

⁴¹⁴ “Prices are awful. Bread sometimes we can get, sometimes we can’t. A good Frangola [?] is 11 octarakia. What used to cost not even one. Fruit and vegetables are not to be had for purses like ours. The most wretched little green pears are 5 octarakia the oke. Tomatoes have had a blight on them and are eight octa, the oke. So we get none. Petemeze [Pekmez] the substitute for sugar has become a dollar the oke so now I do not know how we will sweeten anything. To me it is a wonder how people live. Of course a good number die.(...) We can only have one meat meal a day. Butter is a lira the oke, for cooking and oil half a lira.” (5.5.1917); “Now whatever we make we spend in food. Last month over Ltq 30 went in bread alone, prices are enormous. Ordinary haricot beans are 3 medjs the oke. No wonder all our money goes in food stuff. And there is nothing left for clothes or books and shoes.” (3.12.1917). Grace Williamson, **a.g.g.**

* Robeethen’in menengiç ağacının Latincesi pistacia terebinthus ismine söylem açısından benzemesi dikkat çekici. O halde bahsi geçen içecek menengiç (diğer adıyla çitlembik) ağacının meyvesinden elde edilen

tüketmekle birlikte 1916 yılının 10 Kasım'ında yazdığına göre genellikle incir kahvesi içerlerdi. 1918 Ağustos notunda ise annesi, pekmezle tatlandığı arpa kahvesinden içmekteydi. Piyasadaki çay kalitesiz, az ve pahalıdır, bunun için okkasına 4 pound ödedikleri böğürtlen yapraklarını biraz çayla karıştırıp hazırlamakta ve pekmezle tatlandırmaktaydılar. (??08.1918).

Dönemin bir başka tanığı olan Arthur Lawrence da başlarda savaşın etkisini hissetmediklerini ancak körfezin blokajı ile birlikte gıda sıkıntısı yaşamaya başladıklarını belirtir. Hemşire Williamson'un ifadelerine benzer şekilde dükkanlardaki şeker ve kahve stoklarının tüketildiğini bunun üzerine üzümleri kaynatarak tatlı şurup elde ettiklerini ve kavrulmuş incirden kahve yaptıklarını anlatmaktadır. Annesini ikna ederek başlattıkları yardım çorbası hayrında, çorba yemeğe gelenlerden birisi olan eski sütçülerinin oğlu ve ona kuş avlamayı öğreten arkadaşı Yani'den bahsetmektedir. Yani'ler, Paradise (Şirinyer)'da taştan çamurdan yapılmış tek odalı bir gecekonduda yaşamaktaydılar. Babası silah tutması uygun görülmediği için yol yapımında çalıştırılıyordu ve durumları iyi değildi. Lawrence bir ziyaretinde Yani'nin kız kardeşinin karınlarını doyurmak için hardal yeşilliklerini kaydattığına tanık olmuştu.

Levanten günlüklerinden elde edilen anekdotlara göre savaştan sonraki yıllarda yiyecek boldu ve gerekli yiyeceklerden yana bir sıkıntı yaşanmamıştı. Birçok aile beslenmelerini arazilerinde vurdukları av kuşlarıyla takviye etmişlerdi. Ünlü Levanten ailelerinden Whittall'lardan birinin yazdığına göre annesi *flaubert* ya da hava tabancası denilen bir silahla bahçeleri dolaşarak bir dizi *beccaficos* (boz ötleğen) avlamakta ardından bu lezzetli minik kuşları tavada kızartıp yemekteydiler.⁴¹⁵ Bu dikkat çekici anekdot, av kuşlarıyla meşhur İzmir'in diğer halkının da bu yöntemle savaş döneminde karnını doyurmuş olabilir mi sorusunu akla getiriyor. Hemşire Grace Williamson'ın günlüklerine göre bu sorunun cevabı 'evet' gözükmektedir. 1917 yılının 6 Ekim Cumartesi günü yaptıkları piknikte silahla avlanan -hemşire Williamson'un yazımıyla *Bekfigs*- boz ötleğenleri şişte pişirdikten sonra yediklerinden bahsetmektedir.⁴¹⁶

kahve olabilir mi? Özellikle İzmir coğrafyasının çitlembik ağaçları açısından zengin olduğu düşünüldüğünde? (Y.N.)

⁴¹⁵ Milton, **a.g.e.**, s.85.

⁴¹⁶ Grace Williamson, **a.g.g.**

Lawrence'ın dostu Yani de Whittall ve Hemşire Williamson'un anılarındakine benzer şekilde av tuzağı için yakaladığı kuşları da ailesinin yemesi için feda etmiş, kısacası kuş etiyle beslenmişlerdi.

3.4.3. Beslenme Sorunundan Etkilenmeyenler

Halkın önemli bir kesiminin bu yokluğuna rağmen, diğer bir kesimi normal yaşamlarını sürdürmeye devam etmişti. Harp dolayısıyla fiyatların devamlı olarak artacağı düşüncesiyle birçok kişi küçük sermayelerle ticarete atılmıştı. Mevcut tüccarların yanında, spekülasyonlara açık bu ortamda ihtikar ve karaborsacılıkla birlikte vagon-koli yolsuzlukları üzerinden varlık elde eden yeni tüccarlar, *harp zenginleri* denilen bir kesim de ortaya çıkmıştı. “*Bir kanaryayı beş liraya alıp dostuna meze yapanlar ve banknotlarla kahve pişiren*”⁴¹⁷, önlerinden geçmeye korktukları pahalı lokantalarda fazla yanmış, az pişmiş diye yemek beğenmeyen, tabaklarını yere atan bu kesim için beslenme sorunu pek yaşanmamış gözükmektedir.⁴¹⁸ “*Yoksulluk egemen olmakla birlikte, İstanbul, gene de yüksek fiyatlar ödemeye hazır kişiler için, her şeyin en iyi bulunabileceği bir kenttir. Bu yüksek fiyatlar sınırlı bir talep yaratmaktadır. Ancak kısıtlı da olsa kaynaklar kurumuş değildir.*”⁴¹⁹ Amerikan Yüksek Komiseri Lewis Heck'in 31 Ocak 1919'da yazdığı bu rapor İstanbul'u anlatsa da Naci Gündem'in *banknotlarla kahve pişirenlerin* olduğu söyleminden İzmir'de de benzer durumların yaşanmış olabileceği çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır. Halkın belirli kısmı ekmeğe ulaşmakta zorlanırken *parası olan*

⁴¹⁷ Gündem, a.g.e., s.30.

⁴¹⁸ “*Hayat, bir yıl içinde yüzyılın yapamayacağını değiştirmişti. Mendil konup, yüzük çıkan hokkabaz kutusu gibi her şey şeklini değiştirmişti. Zenginler fakir, buğday mısır, altın kâğıt, pirinç bulgur, süpürge tohumu ekmek olmuştu. Halk, fırın kapılarında birbirini çiğneyerek, parasıyla, ekmek dileniyor, yorganını satarak eline geçirdiği üç beş kuruşla bir dirhem et alamıyor, avuç dolusu parası olsa bir hastasına şeker bulamıyordu. Ama buna karşın, Eyüp'te kurban etiyle büyümüş, cebinde yalnız ıskat parası görmüş, çay içmek için kahvelerde tanıdık arayan bir kısım türediler, eskiden önlerinden geçmeye korktukları en pahalı lokantalarda, fazla yanmış, az pişmiş diye yemek beğenmiyorlar, tabakları iğrenerek yere atıyorlardı. Halkın çoğu aç kaldığı zamanlarda, kolay kazanan bir sınıf olursa ahlâk ve namus kuvvetlerini kaybedeler. Saib Rami, harpten önce birkaç yüz liralık sermaye ile iş yaparken şimdi on binlerle, yüz binlerle oynuyordu.*” Mahmut Yesari'nin Çoban Yıldızı (İnkılâp ve Aka Kitapevleri, Yeni Matbaa, İstanbul, 1967, s.312) isimli eserinden aktaran, Murat Kacıroğlu, “Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 20, (Kış 2009), s.s.117-136, s.132.

⁴¹⁹ Aylin Doğan, “*Esir Şehrin*” *Mutfak Kültürü Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922*, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019, s.103.

zenginlerin sofralarında has ekmek hiç de eksik olmamıştır.⁴²⁰ Un ve şeker sıkıntısı yaşanmasına rağmen parası olanlar, istedikleri gibi pastane ürünleri bulmakta zorlanmamıştı. Nail Moralı anılarında Namazgâh'taki ünlü katmerci ustasını büyük harpte Rumların takip ettiğini, Frenk mahallesinde iki katmercinin bulunduğunu ve lokmacı dükkanının darphane gibi çalıştığını belirtmiştir.⁴²¹

“Açıldı - Merkez Askeri Tatlıhanesi

Hanım efendiler için mahal-i mahsus vardır.

Hükümet karşısında eski askeri lokantası bu kere tatlıhane olarak açıldı. Burada hileden ari güzel kahve, süt, yumurta, tereyağı, kakao, lokma, börek, poğaça nefis tatlı ve envai pastalar vesaire bulunabileceğinden teşrif buyuracak hanım ve beyefendilerin memnun kalacakları ilan olunur.

Müstecirleri Süleyman Sırrı ve Behcet Salih”⁴²²

Dönemin tanıklarından Hemşire Grace Williamson da çay saatinde geçtiği ‘*High Life*’ta* kendisi annesi için 50 dirhemlik tatlıya çeyrek lira ödemek zorunda kalmışken, şişman Türklerin tıkmakta ve kek ile tatlı yemekte olduklarını not etmektedir (05.05.1917).⁴²³ Yine hemşire, anılarında 1916 yılında annesinin doğum günü olan 10 Kasım’da yaptıkları kutlamaya dostlarından Lilla’nın o zamanda büyük lüks ve bir pounddan fazlaya mal olduğunu belirttiği *fenikia*⁴²⁴ tatlısı yaptığını, Mrs. Tibaldi’nin 2 kap hardallı jöle, Gracie’in 1 dolar değerinde 100 dirhemlik çikolata getirdiğini aktarmaktadır. 17 Kasım’da da kardeşiyle olan doğum gününde ve gerçek çayla yaptıkları

⁴²⁰ Gündem, a.g.e., s.30.

⁴²¹ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir**, Yay. Haz. Erkan Serçe, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002, s.53.

⁴²² **Ahenk**, 7 Teşrin-i Sani 1332 (20.11.1916).

* İngiliz İskelesi’ndeki* ünlü Rum pastanelerinden birisi, ‘*Haylayf*’. (*Frenk Mahallesi’ndeki ‘Marina’ olarak adlandırılan sahil kesiminde, İngiliz Konsolosluğu’nun bulunduğu yerde olduğu için adını buradan alan, iskele ve bir sokak ismi.)

⁴²³ “I was in town yesterday and passed the “High Life” at tea time. Not a soul but fat Turks gorging and eating cakes and sweets. I bought 50 drams of sweets for Mother and had to pay a quarter of a lira, for them.”, Grace Williamson, a.g.g.

⁴²⁴ “*Finikia* (Φινικία) 250-300 dirhem iyi zeytinyağı veya susamyağı, bir bardak alisiva* şarabı, bir şarap bardağı konyak, 1.5 okka güzel un, 1 okka bal, bir portakal kabuğu, tarçın, karanfil. Malzemeleri yağ ile beyazlayana kadar karıştırırken, afusia da koyup karıştırıyoruz. Sonra konyağı koyuyoruz 100 dirhem bal koyuyoruz, az kurutulmuş portakal kabuğunu ve azar azar unu ekleyerek hepsini harmanlıyoruz. Fırınıyoruz ve soğuduklarında biraz suyla çözülmüş 300 dirhem kaynamış bala batırırız. (*Alisiva şarabı ya da afousia (Αφουσία): Odun kömürünün külünü haşlayıp, süzdükten sonra elde edilen bir sıvı.)”, Liza Miheli, **To Tetradio Tis Eratos – H Smyrnaiki Kouzina Syntages Kai Istoria (1867-1919)**, Galateia, Athena, 1993, s.225.

partide *aygo-calamera*⁴²⁵ ve Mr. Thoburn'un gönderdiği keki yemişlerdir. Yine Noel'de güzel bir akşam yemeğinden sonra erik pudingi ve bir pound verdiği birkaç tatlı yediklerinden bahsetmiştir. (11.1.1917)

Bir başka tanık olan Emily Jane Holton da 21 Ekim 1918 tarihli notunda *The Girls Realm* isimli yerden denedikleri keklerin oldukça iyi olduklarından bahsetmektedir.⁴²⁶ Kahvenin pahalılaşmasından dolayı misafirlere kahve yerine portakal, mandalina gibi yerli ürünlerden bir şeyler veya bir fincan ayran ikramında bulunma ve şeker ile kahve fiyatlarının artmasından ve bunların *mübrem (hayati)* ihtiyaçlardan olmadığı düşünülüp kahvehanelerde kahve ile çay gibi içecekler yerine meyve satılmasının yaygınlaştırılması gibi uygulama önerileri verilmiş ve uygulanmışken *hileden ari kahve* de satılabiliyordu. Bu durumda harbin içinde bulunduğu duruma rağmen lokantalarda ve kafelerde alışılmış tatlılara ulaşmak bahsi geçen anekdotlara göre mümkün olmuş gözükmektedir.

Dönemin Levanten tanıklarının belirttiğine göre de savaş, yaşamlarını çok az etkilemişti. Uzun Ada'nın İngiliz kontrolünde olduğu blokaj döneminde dahi medikal ürünler dışında yiyecek sıkıntısı yaşamadıklarını belirtmekteydiler.⁴²⁷ Özellikle bir Levanten yerleşimi olan Bornova'da aileler yaşam alışkanlıklarını değiştirmek için hiçbir neden görmemişlerdi. Amerikan diplomat George Horton'un belirttiğine göre savaş boyunca Yunan tüccarların fabrikalarının çalışmasını aksatmamayı başarmış ve ekmek arzının bozulmasını engellemiş, şeker kıtlığından başka bir sorun olmamıştı.⁴²⁸ A. Lawrence da “*Bol olmasa bile et, süt, meyve ve sebzelerimiz vardı ve hiçbirimiz şişman olmasak da yetersiz beslenmeden mustarip değildik*”, sözlerini aktarır.

⁴²⁵ “*Aygokalamara (Αυγοκαλάμαρα) 2 kupa iyi un, 1 kaşık dolusu tereyağı. Onları birlikte iyice ovuşturun. Sonra 3 yumurta ve biraz su ile karıştırın, sonra ne kalın ne ince olacak şekilde yufka açın. Oklavayla açtıktan sonra uzun kurdele şeklinde kesin ve şekil verin. Derin bir tavada tereyağı veya susamyağında harlı ateşte kızartın. Kızartıklarınızı kevgirle alın ve onları şekerli şurup veya bala daldırın ve üzerlerine dövülmüş ve kavrulmuş badem ve tarçın serpin.*” Miheli, **a.g.e.**, s.176.

⁴²⁶ Emily Jane Holton, **Segment Of The Diary Kept During WWI Period by Emily Jane (Wife Of Francis) Holton Of Smyrna**, www.levantineheritage.com/diary2.html (Erişim Tarihi: 16.05.2020).

⁴²⁷ Giles Milton, **a.g.e.**, s.70.

⁴²⁸ Aktaran Milton, **a.g.e.**, s.70.

3.5.Asker - Ordunun Üzerindeki Etkisi

Askerin beslenmesi Harbiye Nezareti'ne bağlı *Levazımat-ı Umumiye Riyaseti*'ne bağlı *Levazım Dairesi Başkanlığı* ile *Menzil Genel Müfettişliği* sorumluluğundaydı. Levazım Başkanlığı tedarik ve depolamayı yaparken ulaştırma Menzil Genel Müfettişliği tarafından organize edilmişti. *Çanakkale ve Gelibolu Müstahkem Mevki Komutanlığı* ile 2. Ordu ve İstanbul dolaylarında bulunan 1. Ordu ve tertip edildikleri kuvvetlere katılmak üzere İstanbul'dan gelen ve geçen birliklerin beslenmesi Levazım Dairesi Başkanlığı'na yapılmış, gerekli görülen ek yiyecek maddeleri de bu daire tarafından orduların bölgelerine iletilmişti.⁴²⁹ İstanbul'dan uzak yerlerde bulunan 3. ve 4. Ordularla *Irak ve Havalisi Komutanlığı*'nın beslenmesi de Levazım Dairesi Başkanlığı tarafından ordulara verilen iâşe bölgelerinden satın almayla tedarik edilmişti.⁴³⁰ Kısaca iâşe bölgelerine ayrılan ordu, aşar, *Tekalif-İ Harbiye* ve satın alma usulleriyle beslenmeye çalışılmıştı.

Ordunun *1. sınıf ikmal maddesi* olan yiyeceğinin tedarik ve dağıtımı ile nakliye araçlarının büyük çoğunluğu yerel kaynaklarla *Tekalif-i Harbiye* ile halktan karşılanmıştı. Özellikle 1916'dan itibaren üretici kesimin azalmasının etkisiyle ordunun ihtiyacı olan iâşe maddelerinin yalnız vatandaşın üretiminden vergi olarak alınan 1/10'undan (aşardan) karşılanamayacağı anlaşılmıştı. Ayrıca önce bütün ülkede el koymayla iç kesimlerdeki şehirlerde kurulan ambarlarda stok yapılmasına rağmen *Lojistik* başlığında ele alındığı üzere ulaşımın yetersizliği ve eksikliğiyle, daha sonra da bu stokların yetersizleşmesiyle özellikle doğu ve güneydoğu harekât bölgelerinde beslenmenin sorun olmaya başladığı görülmüştü. Bu sebeple iâşe Avrupa ile demiryolu bağlantısının yeniden kurulmasıyla Zıstovi, Rusçuk, Avusturya-Macaristan'dan sipariş yoluyla dışarıdan sağlanmaya çalışılmıştı.⁴³¹ Bu yöntem iskele, liman ve istasyonlara sahip şehirlerin diğerlerine göre avantajlı duruma geçmesini sağlamıştı. Akdeniz'in ablukada olması, vagon yetersizliği gibi sorunlara kıyasla İzmir bölgesinin, savaş boyunca İstanbul'a ve doğu bölgelerine göre daha az beslenme endişesi yaşadığı anlaşılmaktadır. Askerin istihkakında* azalma

⁴²⁹ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, "X neu Cilt", Ankara, 1985, s.168.

⁴³⁰ A.g.e., s.168

⁴³¹ *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.249

* İstihkak: Askere günlük olarak verilen gıdaların aynı ya da nakdi karşılığı anlamında kullanılan kelime.

yaşanmışsa da ülkenin batısı, diğer orduların bölgeleri içerisinde tedarik edemediği yiyecek ve yemin ikmaline yardımcı olmuştu.⁴³²

Bu açıdan önce 1. Ordu ardından 5. Ordu'ya bağlı İzmir *I. Sınıf Sevk Komisyonu* olmakla birlikte *Tekalif-i Harbiye Müfettişlik* ve *Tekalif-i Harbiye Ambar Müdürlüğü*'nün merkezi olmuştu. Merkez ve art bölgesinden gelen iaşeyi sevk merkezi olarak demiryolu bağlantısıyla Bandırma'ya yollamıştı.

Bir erin günlük tüketmesi gereken gıdanın kalorisi 12 Eylül 1330 (25/9/1914) tarihli *Askeri Tayinat ve Yem Kanun-ı Muvakkatine*⁴³³ göre 3149,25 olmalıydı. Bu tayın 900 gram ekmek 250 gram et, 150 gram bulgur, 20 gram yağdan oluşmaktaydı. Ramazan ayına mahsus tayinin de ise 700 gram ekmek, 200 gram et, 250 gram pirinç, 40 gram yağ, 30 gram tuz, 20 gram soğan, 50 gram şeker 15 gram zeytin-hurma verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece günlük kalori 3340,50'ye çıkmıştı. Ekmek verilmediği zamanlarda 600 gram peksimet yahut 600'den 630 grama kadar un ve bunun için *idareye kâfi* miktarda tuz ve odun verilmesi kararlaştırılmıştı. Et olarak 250 gram taze et veya yarısı kadar kavurma, pastırma, sucuk veya et konservesi, sebze vb. olarak 86 gram pirinç, 10 gram yağ, 20 gram soğan, 20 gram tuz, ¼ ete karşılık nohut, fasulye gibi kuru sebzeler, patates veya sebze konservesi veya yaş sebze verilmesi kararlaştırılmıştı.⁴³⁴ Levazım Dairesi Başkanlığı tarafından süt hılasası, sabun, gaz, şeker, çay, kahve, fındık, üzüm, hurma, zeytinyağı, konserve gibi gıda maddeleri de ordulara gönderilmeye çalışılmıştı.⁴³⁵ Ancak savaşın seyri içinde bu tayınlarda değişikliğe gidilmişti. Bir ere 62 gram, bu da verilemezse 31 gram et ve 350'den 900 grama kadar cephelere göre değişen gramajlarda ekmek verilmeye çalışılmıştı.⁴³⁶ Fırınlara çalıştırılmadığı zamanlarda veya ileri hatlarda

⁴³² **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.359. *Tebdili hava* için 1 Haziran 1917'de İzmir'e gönderilen Yarbay Ahmet Nuri'nin görevi de İzmir'den dördüncü ordunun istediği iâşe ve malzemeyi satın almak, *erzak sevk heyeti başkanı* olarak iâşe hububatının Burdur, Eğirdir havalesinden vagonlarla getirilmesini ve İstanbul'a sevkini sağlamaktır. **Cephelerde Bir Ömür Ahmet Nuri Diriker Paşa'nın Hatıratı**, Yay. Haz. Ahmet Diriker, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.83.

⁴³³ Numara 532, **Düstûr**, Tertib-i Sani, Cilt: 6, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1334, s.s.1286-1296.

⁴³⁴ Et istihkakı çoğunlukla kavurma ve konserve ile ikame edilmiştir. Sığır etinin ucuz olduğu yerlerde askere sığır eti yedirilmiştir. **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.173; Mehmet Çevik & Yavuz Selim Çeloğlu, "Çanakkale Cephesi'nde Türk Ordusunun İâşe ve İkmal Faaliyetleri", **Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı**, Sayı:18, Yıl: 13, (Bahar 2015), s.s.299-347, s.306

⁴³⁵ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.168.

⁴³⁶ Bu gramaj 1916'da Çanakkale'de 900 iken, 1918 yılında Filistin Cephesi'nde 350-600 arasında, Şam'da 500-600 arasında, Hayfa'da 900, Irak'ta 300 gramdır; Erik Jan Zürcher, **Savaş Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s.189.

çarpişan ve zamanla iâşe sıkıntısı çekilmeye başlandığı vakitlerden itibaren askere peksimet verilmişti.⁴³⁷ Başlarda askere olabildiğince sıcak yemek verilmesine çalışılmışsa da yemekler bombardımanlardan korunmak için cephelerden uzaktaki mutfaklarda yapıldığı için, cephelere taşınana dek soğumuştur. Çanakkale Cephesi'nden edinilen bilgilerden bu yemeklerin daha çok pirinç çorbası, etli fasulye, kimi zaman taze fasulye ve nohut ile bulgur pilavı olduğu öğrenilmektedir. Bunların yanı sıra çoğunlukla kuru bakla ve komposto ile çerez olarak kuru üzüm, incir, fındık gibi çerezler de verilmişti.⁴³⁸ Benzer menülerin, İzmir kışlalarındaki askerlere de verilmiş olması ihtimali yüksektir. Ancak mevcut koşulların iâşeyi etkilemesiyle birlikte askerin beslenmesindeki nitelik de düşmüştü.⁴³⁹ Bol miktarda stoklanan baklaların ambarlarda zamanla kurtlandığı ve askerin çoğunlukla bu kurtlu baklaları yemek zorunda kaldığı olmuştur.

*“Bir gün İzmir’den kalkarak Torbalı’dan geçen mekkâre taburunun, bakla tarlalarını hayvanlara çiğnettiklerini ve on beş gün sonra tekrar o yoldan İzmir’e dönen erler bakla tarlalarının iki misli büyüdüklerini görünce çok üzüldüklerini duymuştum. Meğer baklalar çiğnenir veya filizleri kırılırsa daha verimli olurlarmış. Bilinmeyerek yapılan bu harekete ne kadar gülmüştük. Erler ne düşünmüş fakat ne netice alınmıştı.”*⁴⁴⁰

Naci Gündem’in aktardığı bu anekdot, askerin bakla yemekten ne kadar bıktığının, bir yaşanmışlık örneği olarak dikkat çekicidir.

Levazım Daire Başkanlığı ayrıca sevk ve idare elemanları gibi görevliler, subay, astsubay ve bunların eşlerini de beslemişti. Bunun için nasıl ve ne şekilde çiğden erzak

⁴³⁷ Örneğin Çanakkale Cephesi’nde ihtiyat ambarlarındaki peksimetlerin bozulmasını engellemek için haftada iki gün ekmek yerine peksimet yedirilmekle birlikte peksimet papara olarak hazırlanmıştır. “Papara: Ekmek makarnası veya ekmek mantısı da denir. Kurumuş veya bayatlamış ekmek ve peksimet küçük parçalar halinde doğranır ve üzerine soğan ilave edilerek yağda kavrulur. Bazen de peksimete su, şeker veya tatlandırıcı gıdalar ilave edilerek yapılan bir yemek türüdür. Bu yemeğin yapılmasındaki amaç kurumuş ekmek veya peksimetin yenilebilir hale getirilerek askere yedirilmesidir.”, Çevik & Çeloğlu, **a.g.m.**, s.306.

⁴³⁸ Çevik&Çeloğlu, **a.g.m.**, s.311; Kemal Arı, “Çanakkale Savaşı’nda İaşe ve Beslenme”, **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı: 07, (2017), s.s.21-27, s.26.

⁴³⁹ Bir İngiliz askeri istihbarat raporuna göre Mart 1918’de Filistin Cephesi’nde askerin günlük tayını 500-600 gram ekmek, biraz tahıl lapası ve bazen de bir parça sebzedden ibaret hale gelmişti. Bu gıda sıkıntısının geldiği boyutu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mehmet Beşikçi, **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.282; Özellikle Doğu ve Güney cephelerindeki askerlerin gıda sıkıntıları dönemin pek çok hatıratına yansımıştır. Gıda sıkıntısı firarilerin artmasına sebep olacak kadar önemli bir boyuta ulaşmıştır. Hatıratlardan yola çıkarak konuyu derleyen bir çalışma için Mehmet Beşikçi, **Cihan Harbi’ni Yaşamak ve Hatırlamak – Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye’de Birinci Dünya Savaşı Hafızası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, s.206-219.

⁴⁴⁰ Gündem, **a.g.e.**, s.30.

alınacağı bir yönetmeliğe bağlanmıştı. Rütbelere göre günlük olarak ekmek; aylık olarak ise et, bulgur, yağ, kuru sebze, şeker, sabun, gaz, kahve ve zeytin dağıtılmaya çalışılmıştı.⁴⁴¹

Yine de Almanlara buğday ekmeği verilir ve maaşları altın parayla ödenirken, bu sebeple de Alman erlerinin Türk subaylarından bile daha iyi muamele gördüğünün tanıklığı, Türk askerinin moralini bozmuş ve asker kaçaklarını arttırmıştı. “*Sultan Reşat vermiyor bize tezkere, Ne aylık var, ne yıllık var askere.*”⁴⁴² nakaratında yansımasını bulan bu durum askerin durumunun iyi olmadığını ispatlarındandı. Bu aşamada yine yardımsever halkın vicdanlarının ve fukara hanelerinin kapısı çalınmıştı.⁴⁴³ Ordunun ikmalinin sağlanmasında, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nin organizatörlüğünde halkın katılımıyla birlikte büyük yararlılıklar sağlanmıştı. Askere et, kavurma, sadeyağı, sebze, bakliyat, pirinç, pekmez ve tütün gibi aynı bağışlarda bulunan ahalinin, hayvanlar için saman da bağışladığı haberleri gazetelere yansımıştı. Bu doğrultuda Vali Rahmi Beyin başkanlığında kurulan bir komisyonda İzmir’in önde gelen gayrimüslim ve Levanten işletmecileri de Müslüman halk yanında ordu için parasal destekte bulunmuştu.

Mükellefiyet-i Askerîye Kanun-ı Muvakkati’ne göre askerlik hizmetini yerine getirecek kişinin, asker alma şubesine teslim olduğu tarihten, terhis edileceği ayın sonuna dek geçen süreçte kimsesiz ailelerine otuz kuruş maaş tahsis edileceği kararlaştırılmıştı. Bu maaşın asker silah altındayken şehit olması, esir düşmesi veya ma’lûl (gazi) olması halinde aile fertlerine de ödenmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁴⁴ Yalnız maaş değil, ailelerin ekmek ihtiyaçları da temin edilmek suretiyle *muinsiz* yani kimsesiz esir ve şehit ailelerine bu süreçte yardımcı olunmaya çalışılmıştı. Bu konuda başarısızlıkların yaşandığı da görülmüştü. Örneğin, 1916 yılında maaşları ödenemediği için Kasaba (Turgutlu)’da asker aileleri bir fırına hücum ederek, yağmada bulundukları gibi mal müdürünü darba teşebbüs

⁴⁴¹ **İdari Faaliyetler ve Lojistik**, s.172, 630.

⁴⁴² Gündem, **a.g.e.**, s.31.

⁴⁴³ “*Orduya yardım şubesinin idaresinde iş evleri açılmıştı. El tezgahlarında asker aileleri çalıştırılıyor, dokudukları mallar orduya gönderiliyordu. İki ay içinde İzmir’den 300.000 parça kışlık hediye toplanmıştı. (...) Kadın - erkek İzmirli sosyal işlere yardımcı severler, bizzat hayır müesseselerinde çalışmaktan zevk alırlar. Bu itibarla cemiyet bütün işlerinde memleketin necip duygusuna dayanıyor, kuvvetini buradan alıyordu.*”, Celal Bayar, **Ben de Yazdım – 5. Cilt**, s.201.

⁴⁴⁴ Burcu Yıldırım, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009, s.39

etmişlerdi.⁴⁴⁵ Bu noktada yine Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin öncülüğünde hali vakti yerinde halkın yardımlarıyla askerlerin geride bıraktığı ihtiyaç sahibi ailelerinin beslenmeleri ve diğer ihtiyaçları sağlanmaya çalışılmıştı.

3.6.Hastalıklar

Savaşların getirdiği olumsuz koşullar özellikle bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Üretimin ve ithalatın durmasıyla ortaya çıkan gıda ve ilaç sıkıntısı yoksunlukları, hijyenin yeterince sağlanamaması gibi aksaklıklar sebebiyle bu hastalıklar meydana gelmişti. İster cephe gerisinde isterse cephe içinde askerlerin mobilize karakterleriyle bu hastalıklar geniş alanlara da yayılma imkânı bulmuştur. Askerler, cepheden cepheye cepheden memleketlerine yaptıkları mecburi hareketlerle taşıyıcı olmuşlardır. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın tüm taraf devletleri açısından aynı oranda zayıya sebep olmasa da böyle olmuştu. Osmanlı Devleti'nde ise bunlara kaybedilen topraklardan gelen göçmenler, tehcir gibi nüfus hareketlilikleri de sebep olmuştu. *“Rusya'dan veba, tifüs, kolera, frengi, dizanteri göçmenlerle, Galiçya bölgesinde yaygın olan frengi askerlerle, Hicaz'daki kolera, Mısır ve Beyrut bölgesindeki veba ve İspanyol nezlesi de hacılarla, esirlerle ve deniz yoluyla Anadolu'ya taşınmıştır.”*⁴⁴⁶ Bu hastalıklar, Osmanlı Devleti'ni epeyce uğraştırmış ve önemli bir insan gücü zayıfına uğramasına sebep olmuştu. Bu durum hem tarlada işleyen kol, hem şehirlerde ve kırsalda asayiş sorunu için zabıt, hem de cephede asker olarak önemli insan gücü eksikliğine yol açmıştı. Hastalıkların yol açtığı ölümlerin varlığı bilinse de dönemin istatistik tutma anlayışındaki eksikler ve aksaklıklar, konuyla ilgili nicel veriler elde

⁴⁴⁵ *“Bugün Kasaba'da* muinsiz asker aileleri bir fırına hücum ederek ettikleri yağma ve mal müdürünü darba teşebbüs ettikleri ve Manisa ile bazı mülhakatta bu ailelerin ve mezkurinin üç aydan fazla maişetleri tedahül ettiğinden bu gibi ahvalın daha başka yerlerde de baş göstereceği Saruhan mutasarrıflığına bildirilmiştir. Vilayetin sair taraflarında muinsiz ailelerin aylıkları ahaliye istifakat maaşları verilemediklerinden dolayı her gün kaymakamlardır ve kendilerinden telgraf alınmakta olduğundan mal sandığı bunları tesviyeden katiyen aciz kaldığından evvel zahir maliye nezaretinden istenilen meblağın süratle irsaline... Fi 5 Mart 1332 Vali Rahmi” BOA – DH.İ.UM - 4-33 – H-20-05-1334. *Turgutlu.*

⁴⁴⁶ Ramazan Çalık – Muzaffer Tepekaya, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.16 (2006), s.s.205-228, s.206; Mehmet Temel, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye'deki Bulaşıcı ve Zührevî Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 8, (1998), s.329.

etmeyi güçleştirmişti. Bu yüzden hastalıklardan kaç kişinin öldüğüyle ilgili tahminlerden öteye gitmeyen sayılarla karşılaşabilmekteyiz. Bu tahminler cephede ya da hastanede ölen askerler için daha mümkün gözükse de sivil halktan kaç kişinin öldüğüyle ilgili verilere ulaşmak görece daha güçtür.⁴⁴⁷ Bu durum Aydın Vilayeti'nin merkez şehri olan İzmir için de böyle olmuştur. Savaşın getirdiği zor yaşam koşullarının birleşimiyle bir limana sahip olması, Balkanlardan ve Ege Adalarından gelen göçmenlerin yeni yerleşim yeri olması, şehrin merkezinde bir kışlaya sahip önemli bir depo birliği ve asker sevk merkezi olması gibi faktörler ile İzmir, Birinci Dünya Savaşı'nda bulaşıcı hastalıklardan muzdarip olmuştur.

Bir Aylık İstatistik Geçen teşrin-i sani ayındaki bulaşıcı hastalıkların hesabıdır:			Sıhhiye İstatistiki Geçen kanun-ı evvel içinde şehrimizde emraz-ı sariyenin nevi ile musab ve vefayatının miktarı vechi ati üzeredir:		
Esami-i emraz	Musab	Vefayat	Esami-i emraz	Musab	Vefayat
Humma-i şibh-i tifo	21	1	Humma-i şibh-i tifo	26	6
Tifüs	1	0	Tifüs (lekeli humma)	4	6
Çiçek	0	0	Cederi ve şibh-i cederi (Çiçek)	1	1
Kızıl	3	1	Kızıl	7	1
Kızamık	1	0	Kızamık	1	1
Difteri	8	3	Difteri (kuş palazı)	1	1
Yılancık	3	1	Yılancık	3	0
Humma-i nifas (lohusa humması)	3	0	Humma-i nifas	2	1
Sillürrie (akciğer veremi)	21	12	Sillürrie	32	11
Dizanteri	4	0	İltihabı sahayai dimaği-i şevki-i müstevli (beyin humması)	1	0
Köylü - 4 Kanun-u Evvel 1330			Ahenk - 3 Kanun-u Sani 1330		

Tablo 19 1914 aralık ve 1915 Ocak Aylarına Ait Bulaşıcı Hastalıklar Tablosu

Bu durumla ilgili nicel veri sıkıntısı İzmir için de söz konusudur. Yine de bu dönemle ilgili önemli ipuçları, 1914 aralık ve 1915 ocak aylarında Köylü ve Ahenk gazetelerinden elde edilebilen yukarıdaki tablodan yetersiz beslenme ile bağışıklık sistemleri zayıflayan bedenlere musallat olmasıyla bilinen akciğer veremi ve beslenme sorununun yanı sıra

⁴⁴⁷ Karşılaştırmalı istatistikler için bakınız: Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918**, TTKY, Ankara, 2005.

hijyen eksikliğiyle de ortaya çıkan *humma-i şibh-i tifo* olarak ifade edilen kara humma ya da bağırsak tifosu ve difterinin yaygın hastalıklar olduğu anlaşılmaktadır.

“ (...) Memlekette salgın bir hastalık daha, içki belasından munzam olarak ırkın kökünü kurutuyor: Frengi!.. Frengi bütün mülkümüzde yüzde elli nisbetinde tahribat yapıyor. Frengi hakkında şimdiye kadar kuru temenniler haricinde olarak esaslı bir faaliyet kurulmamıştır. Bazı merkezlerde bir frengi hastanesi vücuda getirmekle iş bitmez. Frengiden hemen hemen bütün memleket musâbdır (felakete uğramış), istikbalimizi frengi, İngiliz’den ziyade tehdit ediyor. Memleketin selametini kurmak ve başarmakla mükellef olan müdafaa-i milliyeler, şimdiye kadar bu hususta acaba ne düşünmüşlerdir. Diğer hususi ve mevz’i sebeplere gelince, bataklıklar ve pis sular tifolar vesaire!... İçkiden ve frengiden kurtulanlar var ise onları da bunlar mahvedip tüketiyor, bataklıklar civarında yaşayıp, pis sular içenler, hayat-ı halinde ölüm içinde bulunuyorlar. Gövdelerinin istinad ettiği bacakları, dink (دینک) gibidir, gözleri oyulmuş gibi içine batmış, derileri kemiklerine yapışmış, kan ve hayat namına, zayıf solumadan başka bir şey yoktur.

Memleket böyle malul alayıyla müdafaa edilemez, canıyla uğraşanlar memleket için fedakârlık edemezler, isteseler bile yurt; cansız kanla kurtarılamaz, memleket her zerresinden hayatlar fişkırان dip diri kanla kurtulur.

Bugün bu işleri, yalnız hükümet başaramaz, bu hususta hükümetten ziyade alakadar olan müdafaa-i milliyeye cemiyetleridir; müdafaa-i milliyeye cemiyetlerinin esas itibariyle düşünecekleri, ırkı, müptela ve musâb olduğu bu belalardan kurtarmaktır. Fikrimize göre müdafaa-i milliyelerin vatana ve dine karşı acil hizmetleri, ırkı .?. hayat güneşi doğurmak demektir. Memleket selameti dediğimiz sebeplerden ötürü tehlike ve tehdit altındadır, bu içtimai yarayı sarmak, müdafaa-i milliyenin borcudur. Bugün hepimizi muayeneye çekseler, belki yüzde yirmimiz temiz çıkmayız, yüzde yetmişimiz ise mutlaka çürüktür. Bu çürük alayından ise memleket faide değil mazarrat görmektedir. Artık müdafaa-i milliyeler, neferatı bırakarak asıl ve esas ile uğraşmağı programlarına koymazlar ve bu husus için bir mücahide kapısı açmazlar ise halimiz fenadır. Memlekette bir hayat doğmak istiyor fakat bu hayatı boğan bu ırklar .?. kalkmalıdır ki bu güneş bütün nuru ve feyziyle parlansın. Müdafaa-i milliyelerden artık bu hususta umumi müthiş ve azimkar bir mücadele bekleriz.”

Köylü Gazetesi’nde 4 Kanun-u Evvel 1330’da “Memleketin Sağlamlığı -Müdafaa-i Milliye ‘ye” başlığıyla yayınlanan bu başyazıda istatistiklerde genelde yer almayan ancak ülkede önemli bir sorun olan frengiyle birlikte, diğer bulaşıcı hastalıkların verdiği sıkıntı ve hükümetten sonra bununla mücadelede *Müdafaa-i Milliye Cemiyeti*’nden beklenen medet göze çarpmaktadır. Frengi Hastanesi adıyla açılan ancak daha sonra 1913 yılında ünlü belediye başkanı Eşref Paşa’nın adı verilen hastanenin savaş sırasında frengili hastaları tedaviye devam ettiği anlaşılmaktadır. 1914 yılında 855’i kadın, 155’i erkek olmak üzere toplam 1010 hasta muayene olurken, 303 hasta çeşitli türlerde görülen frengi

hastalığından dolayı tedavi görmüştür.⁴⁴⁸ 1915 yılında çıkarılan nizamname ve talimatnamelerin akabinde frengi ile hem hastane hem de seyyar doktor ve memurlarla birlikte mücadele edilmiştir.

3.6.1. Hastalıklarla Mücadele

Hükümet Birinci Dünya Savaşı arifesinde 13 Nisan 1914'te 60 maddeden oluşan ve konuyla ilgili bir yol haritası özelliğindeki *Emrâz-ı Sariye ve İstilaiye Nizamnamesi*'ni yayınlamıştır.⁴⁴⁹ Birinci maddede salgın hastalıkların isimlerinin sıralandığı nizamnamenin devam maddelerinde hastalıkları ihbar etmekle yükümlüler, hastalığa yakalanmış olanlar ya da yakalanmış olmasından şüphe edilenler ve bu hastalıkları yayması muhtemel olanlar için uygulanacak tedbirler ve oluşacak masrafların yerel idarelerce karşılanacağıyla ilgili maddeler yer almaktaydı.⁴⁵⁰ Yine 1914 tarihli nizamnamede adı geçmeyen frengi ile ilgili olarak 19 Ekim 1915'te *Emraz-ı Zühreviye'nin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname* yayınlanmıştı. Zührevi hastalıkların yayılması ve bulaşmasını engellemek üzere özel bir teşkilatın kurulmasını öngören nizamname hastasını muayeneden kaçırarak veya diğer bir şahıs ile münasebette bulunmasına aracılık etmek veya herhangi bir suretle yayılmasına sebep olmak ve düzeni bozmak teşebbüsünde bulunanların cezai yaptırımlara uğratılacağı belirtilmişti.⁴⁵¹

Hükümet kendisiyle işbirliğinde salgın hastalıklarla mücadelede bu organizasyonun önemli yürütücüsü olarak yerel idareleri ve polis ile jandarma gibi kolluk kuvvetlerini görevlendirmişti. Merkezde Dahiliye Nezareti'ne bağlı *Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi* aşı tüplerinin, serumlarının, sıtmayla mücadelede önemli bir madde olan kininin diğer adıyla *Sülfato*'nun tedarik ve dağıtımıyla ilgili işleri organize eder ve

⁴⁴⁸ Başak Ocak, Özlem Yıldırım Kocabaş, **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne "Bir Hastane Öyküsü"**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2016, s.s.27-29.

⁴⁴⁹ Salgın hastalıklarla mücadele ilk kez Dr. Reşad Rıza Bey'in Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Hıfzıssıhha Müdürlüğü sırasında yayınlanan bu nizamname ile devletin görevleri arasına alınmış olmuştur. Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, 5 (İstanbul 1985), s.s. 1320-1338, s.1322.

⁴⁵⁰ *Emrâz-ı Sariye Nizamnamesi*, Dersaadet, 1330, Mahmud Bey Matbaası.

⁴⁵¹ "Numara 366 – *Emraz-ı Zühreviye'nin Men' Sirayeti Hakkında Nizamname*", 9 Zilhicce 1333 - 5 Teşrin-i Evvel 1331, **Düstûr**, Tertip 2, Cild 7, s.s.769-770.

sağlarken, yerelde mülki amirler ile vilayet sağlık müdürlükleri ve kazalarda hükümet tabiplikleri bunların uygulamasını takip etmiştir. Uygulamalarla vakaların önüne geçilmeye çalışılmıştı.

Bu açıdan üzerinde en çok durulan uygulamalardan birisi aşı uygulamasıdır. Ahenk Gazetesindeki 10 Temmuz 1331 (23/7/1915) tarihli bir habere göre herkesin aşılması gerekirken bazı taraflarda halkın buna önem vermediği anlaşıp makam-ı vilayetten kaza ve livalara tebligat gönderildiği belirtilerek halkın, konunun önemine dikkat edilmesi istenmişti. Özellikle Ahenk Gazetesinin çeşitli nüshalarında Aydın Vilayeti'nin merkez ve çevresine gönderilen aşı tüplerinin miktarları yayınlanmıştı. Bu nüshalardan 1 Teşrin-i Evvel 1331 (14/10/1915) tarihli ve “*Ahval-i Sıhhiyeye Aid*” başlığıyla verilen habere göre bir ay zarfında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nden otuz bin kişilik aşı tüpü Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti'ne gönderilmiş ayrıca vilayete bağlı yerlerin ekserisine de aşı tüpleri gönderilerek *telkîhat-ı umumiyye* (aşılama) devam edilmesi tebliğ olunmuştu. Haberin devamında Bayındır'daki Jandarma efradıyla birlikte icap edenlere aşı yapılmak üzere de 300 kişilik tifo aşısının gönderildiği belirtilmişti. Yine 16 Teşrin-i Sani 1331 (29/11/1915) tarihli nüshaya göre İzmir'de sıhhiye dairesindeki memur efendi marifetiyle geçmiş ay Teşrin-i evvel zarfında 2200 aşının yapıldığı ve içinde olunan teşrin-i sani ayının on beşine dek bini aşkın çocuğun aşılandığı bildirilmişti.* 23 Kanun-u Evvel 1331 (5/1/1916) tarihli haberden de sene başından gelinen aya dek *Merkez-i Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti*'ne 150.330 kişilik aşı tüpünün geldiği ve buradan icap eden yerlere gönderilerek bu oranda aşı uygulamasının yapıldığı belirtilmişti. 1 Mart 1332 (14/3/1916) tarihli habere göre Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nden gönderilen elli bin adet aşı tüpünün 42.500 adedi *mülhakat-ı vilayete* (vilayete bağlı yerlere) gönderilmişti. Geçen kanun-u evvel (aralık) zarfında İzmir'de ve çevresinde 4623, kanun-u sanide (ocak) 2486 aşı *ameliyesi* (uygulaması) yapılmıştı. Vilayet Sıhhiye Müdüriyeti'ne 1331 (1915) senesi zarfında *Dersaadet Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi*'nden gönderilip çevre yerleşimlere ve merkeze tevzi edilen (dağıtılan) çiçek aşısı tüplerinin miktarı 229.585 adede ulaşmış, bunlardan İzmir'e 78.059, Saruhan'a 63.139, Aydın'a 34.390, Denizli'ye 30.564 adet gönderilmiş ve otuz bin de aşı uygulaması

* 1331 yılının Teşrin-i evvel ayı 1915 yılının 14 Ekim – 13 Kasım dönemine, 1 – 15 Teşrin-i Sani ise 14 Kasım – 28 Kasım dönemine denk gelmektedir.

gerçekleştirilmişti.⁴⁵² Ücretsiz olan aşı uygulamalarından bir kısmı 11 Mayıs 1332 tarihli habere göre Belavista'da Aya Yani, Aya Kosti kiliseleriyle, Hatuniye ve Salepçi camilerinde ve Béné-Berith kulübünde⁴⁵³, Ermeni Murahhashanesi Kilisesi ve Karantina Camii şerifinde öğle saat ikiden sonra yapılmıştı. Ayrıca davet olundukları hanelerde hastalık aşısı yapmak isteyen etıbbaya⁴⁵⁴ da sıhhiye müdüriyetine müracaatla ücretsiz aşı verileceği ilan olunmuştu. Aşı meselesine yöneticiler önem vermiş, Kolera salgını için Padişah iradesiyle tüm halkın aşılınması mecburi tutulmuştu.⁴⁵⁵ 1916 yazında İzmir'de de kolera salgını başlamıştı. Bu doğrultuda Ahenk'in 31 Mayıs 1332 (13/6/1916) tarihli haberine göre o günden itibaren on beş gün zarfında aşı bölgelerine başvurarak aşı olmaları ve aşılandıklarına dair aldıkları *şahadetnamelerin* (belgelerin) on beş günün bitiminden sonra sorulacağı, aşı belgeleri olmayanların da cezalandırılacağı ilan edilmişti. Üstelik dükkân, mağaza ve fabrikalarda çalışacak işçilerin aşı belgeleri olmadıkça çalışmalarına müsaade edilmemesi ve kontrol esnasında belgesi olmayan işçi çalıştıran fabrika, mağaza ve dükkanların kapatılacağına kararlaştırıldığı bildirilmişti.⁴⁵⁶ Neticede 1916 yılı içerisinde 200.000 kişiye kolera aşısı yapılmıştı.⁴⁵⁷

Aşı uygulamalarından sonra en çok dikkat edilen husus ise hastalıkların salgın haline dönüşmesinde engelleyici olacak olan hijyen kurallarına uyulması için yapılan uyarılardır. Bunlardan birisi Sıhhiye Müdüriyeti tarafından fırıncı, bakkal, aşçı, kahveci ve diğer yiyecek, içecek satan esnaf, sağlık çalışanları tarafından yapılan uyarılara uyarak temizliğe çok dikkat etmeleri, muhtelif esnaf dükkanlarında asılı olan sıhhi beyannamelerdeki uyarılara dikkat etmeleri, uymayanlar hakkında kanuni takibat yapılacağı beyanıydı.⁴⁵⁸ *Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası*'nda belirtildiğine

⁴⁵² “Çiçek Aşısı”, **Ahenk**, 31 Mart 1332 (13.4.1916).

⁴⁵³ 14.03.1911'de İzmir'de de kurulan Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu, Bakınız: Rıfat N. Bali, “Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B'nai B'rith XI. Bölge Büyük Locası, Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora”, **Müteferrika**, S.8-9, (Bahar-Yaz 1996), s.s.41-60.

⁴⁵⁴ Aşı nizamnamesine göre bunlar doktor, cerrah, eczacı ve ebelerdir. “Numara 364 – *Telkîh-i Cüderi Nizamnamesi*”, 4 Zilhicce 1333 – 30 Eylül 1331 (13.10.1915), **Düstûr**, Tertip II, Cilt 7, s.s.765-767, s.767.

⁴⁵⁵ Birinci Dünya Savaşı döneminde aşı konusuyla ilgili iki irâde-i seniyye'nin ilan edildiği görülür. Bunlardan ilki “*Tifo aşısının lüzum görülecek mahallerde tatbikinin mecburi olması hakkında irâde-i seniyye*” (16 Şevvâl 1332/07.09.1914, **Düstûr**, Tertip II, Cilt 6, s.1262.) ve ikincisi de “*Kolera aşısının lüzum görülecek mahallerde mecburi olarak tatbiki hakkında irâde-i seniyye*” (4 Şa'bân 1334/05.06.1916, **Düstûr**, Tertip II, Cilt 8, s.1197.)'dir.

⁴⁵⁶ “*Aşı Şahadetnameleri Hakkında*”, **Ahenk**, 24 Haziran 1332 (7.7.1916).

⁴⁵⁷ Mehmet Karayaman, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2008, s.185.

⁴⁵⁸ **Ahenk**, 19 Nisan 1331 (2.5.1915).

göre bu ihtarlarda yiyecek içecek satan bu esnafın satışını yaptığı gıdaların kirli ve bozuk, ham ve çürümüş olmaması, tozlara ve pislige maruz kalmayacak şekilde muhafaza edilmesi ve satıcıların da hasta olup olmadığına dikkat etmesi istenilmekteydi.⁴⁵⁹ Kanuni takibat yapılacağı, cezai yaptırım uygulanacağı uyarılarına rağmen bazı ihlallerin yapılmaya devam ettiği de olmuştu. Örneğin polis ve sıhhiye dairesinin dikkatine sunmak üzere yapılan bir habere göre, bazı bakkal dükkanlarında *pis ve murdar* (kirli) kağıt parçalarına, bazılarındaysa *mübarek ve mukaddes cüzlerden*⁴⁶⁰ koparılmış kağıtlara peynir vesaire gıdaların sarıldığı bildirilmişti.⁴⁶¹ Gıdaların muhafazası konusunda et tedarikçileri de uyarılmıştır. Salhaneden kasaphanelere kesilmiş hayvan nakleden arabaların tamamının çinko kaplattırılması ve üzerlerinin de kapakla kapatılarak muhafazalı hale getirilmesi, bu uyarıların bir ay içinde uygulanmış olması, uygulanmadığı takdirde ilgili kişilerin mesleklerinden men edilmekle birlikte haklarında kanuni takibatın yapılacağı ilan olunmuştu.⁴⁶² Gıda satışı yapan kasap, bakkal, aşçı dükkanlarıyla, lokanta ile meyhanelerin zemin ve duvarlarıyla önlerinin sokak ortalarına kadar beyaz kireçle badana yapmaları, dükkan önlerine temiz ve kirli hiçbir su dökmemeleri ilan olunduğu gibi buna aykırı davranışların sebze ile meyvelerinin imha olunmakla beraber dükkanlarının kapattırılarak cezalandırılacakları ihtar edilmişti.⁴⁶³ Ayrıca fırıncı, berber, aşçı, lokantacı ve seyyar olarak *meşrubat ve me'kulat* (içecek ve gıda maddeleri) satan esnafın Belediye, Peştamalcılarbaşı, Osmaniye, İkiçeşmelik ve Fasulye bölgelerinde bulunan *etıbbaya* (sağlık çalışanlarına) müracaat ederek *vesika* (belge) almaları gerekliliği, almayanlarının dükkanlarının kapattırılacağı şeklinde tebliğ de yapılmıştı.⁴⁶⁴ Bu açıdan otel ve hanlar da temizlik kurallarına uymaları konusunda uyarılarak hanlardaki hususi hayvan ahırlarında, gübrelerin günü gününe kaldırılarak ertesi güne bırakılmaması uyarısı yapılmış, aksi davranışta bulunanların *Emrâz-ı Sariye Nizamnamesine* aykırı davrandıkları gerekçesiyle

⁴⁵⁹ “Çarşı, pazarlarda, lokantalarda, aşçı dükkanlarında, otellerde, hanlarda, bakkal dükkanlarında, gezici eğdiye (gıda) satıcılarında, şerbetçiler ve suculara satılan mekûlat ve meşrubatın kirli ve bozuk olmaması, ham, çürümüş meyvelerin tozlara ve pislige maruz kalmaması ve bu gibi esnafın emraz-ı sariyeye maruz bulunmamasına bakılmalıdır.” **Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası** (1330 Senesi Zarfında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden Memurin-i Sıhhiyeye Tastir Kılınan Muharrerat-ı Umumiye Suretlerini Muhtevidir), Cilt I, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Evrak Kalemi tarafından tertip olunmuştur, Hilal Matbaası, İstanbul, 1331, s.6.

⁴⁶⁰ Cüz: Kur'an'ın bölünmüş olduğu otuz parçadan her biri.

⁴⁶¹ **Köylü**, 26 Temmuz 1334/1918.

⁴⁶² **Ahenk**, 23 Teşrin-i Sani 1331 (6.12.1915).

⁴⁶³ **Ahenk**, 8 Mayıs 1332 (21.5.1916).

⁴⁶⁴ **Anadolu**, 10 Haziran 1334/1918.

umumi mesken, han ve ahırlarının kapatılacağı da ilan olunmuştu.⁴⁶⁵ Köylerin durumuyla da yakından ilgilenen yöneticiler köylerde lağımın açık bulundurulmaması ve köy içinde gübre bırakılmaması konusunda uyarılmış, küçük sıhhiye memurları tarafından da takip altına alınmıştı.⁴⁶⁶

“Hiçbir suyu kaynatmadan içmeyiniz, pişirilmemiş yemek yemeyiniz, yaş meyve, çiğ salata yemeyiniz. Yemeklerden evvel ellerinizi sabunla yıkayınız, biraz sirke ile oğuşturunuz, ayakkabılarınızı kapı yanında çıkarmadan evinize girmeyiniz. Kalabalık yerlerde oturmayınız.”

Vesâyâ-i Sıhhiye başlığı altındaki bu tavsiyelerle halk uyarılmıştı.⁴⁶⁷

Halkın uyarıldığı bir başka konu ise tifüs, *humma-i racia*, lekeli tifo gibi savaş sırasında yaygın olan hastalıkların en önemli etkenlerinden birisi olan bitlerden korunmayla ilgili olanıdır.⁴⁶⁸ Halkın önemli bir kesiminin bitlerin zararlı olmadığı ve bunların yumurtadan çıkmadığı kendiliklerinden oldukları düşüncesinden, bitlerin ve bit yumurtalarının sağlık sorunlarına yol açtığıyla ilgili bilinçsiz olması sebebiyle Maarif Nezareti okullara gönderilmek üzere bir talimatname çıkararak halkın uyarılmasını istemişti:

“Maarif-i Umumiyenin bitlere karşı mücadel-i husus bir vazife olduğu tabiidir. Maatteessüf bu mücadele maarif için pek güç ve iftiharî (kavraması) müşkül bir vazifedir. Bunlardan biri ahalinin bitler hakkında cari olan efkardır. (düşünceleridir.) Elyevm bir kısım ahali bitlerin muzır bir hayvan olmadığı gibi, bunların yumurtadan husule gelmeyip, kendiliğiyle hasıl olduğu zannında bulunduklarından nâşî bu kıyl u kesian (dedikoduyu yayanların) indinde bitlerin ve bahusus yumurtaların ehemmiyeti takdir olunamıyor. Mekteplerin buradaki hizmetleri bu gibi efkar-ı cahilaneyi muallimler ve müfettişler vasıtasıyla izaleye (gidermeye) sa'y (çalışmak) ve gayret ve ebeveynin lakaydlığına karşı nasâyih-i lazîmede (gerekli öğütler), bahusus temizlik için teşvikatda bulunmaktadır. Çocukların alekser bitlenmesi evlerde taharet-i bedeniyenin (beden temizliğinin), hususiyle saçların temizliğinin noksanından, yataklara, elbiseye, çamaşıra layık-ı vecihle ihtimam olunmadığından ileri gelir. Husus-u mezkur (bahsi geçen konu) hakkında ebeveynin tenvirine hizmet ile tedavi ile gitmelidir. Mekteplerde muallimler her gün temizlik yoklaması yapmakla beraber, taharet hakkında daima çocukların fikrini tenvire hizmet etmek suretiyle biltedric temizliği itiyâd (alışkanlık) etmelerine bâdî

⁴⁶⁵ Ahenk, 22 Mart 1332 (4.4.1916).

⁴⁶⁶ Ahenk, 19 Teşrin-i Evvel 1332 (1.11.1916).

⁴⁶⁷ Ahenk, 8 Mayıs 1332 (21.5.1916).

⁴⁶⁸ Doktor Neşet Ömer (İrdelp)'in konuyla ilgili olarak 1916'da hazırladığı kitapçık, Neşet Ömer, **Bitler: Bitlerin Ahval-i Hayatiye ve Vesait-i İtlafiyesi Lekeli Tifo ve Humma-yı Racia'nın Bitler İle Sirayeti**, Kudüs, 1332. Humma-i racia: Ateşin olarak kendisini gösteren bu hastalıkta ateş yükselip düşmektedir, bu yüzden dönek ateş hastalığı olarak da bilinir. 1886'da keşfedilen hastalık, bit ve keneler yoluyla insanlara bulaşır.

olmalıdır (yol açmalıdır). Yoklama esnasında çocukların birinde bit bulunduğu halde çocuğu derhal tecrid ile vesâyâ-yi lazıme icra ettikten sonra temizlenmesi zamanında hanesine i'zam edilmelidir (göndermelidir).’’⁴⁶⁹

Sağlık tedbirleri kapsamında yöneticiler yalnız uyarılarda bulunmakla kalmamış, bazı faaliyetlerde de bulunmuştu. 1914 yılında Bahribaba Türbesi ve Maşatlık olarak bilinen Yahudi Mezarlığının taşınmasıyla başlayan, mezarlıkların şehir merkezinden uzaklaştırılması bu faaliyetlerdendi. *Sıhhi Bir Teşebbüs* olarak adlandırılan bu faaliyetlerden diğeri ise Gureba ve Asker hastanelerinde ölenlerin gömüldüğü İkiçeşmelik mahallesi civarındaki kabristanların tahammülü aşan bir koku yaydığı ve burada oluşan ölü mikroplarının yağmur sularıyla birlikte yeraltı sularına karıştığı ve kuyulara nüfuz ettiği gerekçesiyle Paşaköprüsü’nün biraz ilerisindeki eski Paşa Mezarlığına taşınması olmuştu.⁴⁷⁰

Mezarlık meselesinden başka savaş döneminde en önemli konu sağlıklı içme suyu sağlanması olmuştu. Hayatın devamı için gerekli ve en temel ihtiyaç olan suyun temini meselesi 1900’lü yılların başından itibaren bir sorun olmuştu. İzmir’in en önemli su kaynakları olan ve vakıfça işletilen Vezir ve Osman Ağa Sularının dağıtımı, tesisatının çok eski olması, bazı yerlerde açıktan bazı yerlerde ise mezarlara yakın geçmesinden dolayı ve pis sularla kirlendiği için salgın hastalıkların görüldüğü dönemlerde engellenmişti. Büyük bir maliyet gerektiren, Vezir ve Osman Ağa suyollarının demir borularla yenilenmesi ve tamiri, savaş koşullarının getirdiği zorluklar içinde güç olmuş, bu sırada da mecburi su kesintileri yaşanmıştı. Halkın su ihtiyacı açılan umumi çeşmeler ile giderilmeye çalışılmıştı. Suların bu sebeplerle sağlık açısından riskli hale gelmesi “*Hiçbir suyu kaynatmadan içmeyiniz!*” tavsiyesinin yapılmasına neden olmuştu.

“Geçenlerde görülen lüzum üzerine Vezir ve Osman Ağa suları kesilmekle beraber, bazı semtlere Halkapınar suyu isale edilmek, muvakkat (geçici) çeşmeler açılmak suretiyle, bir kısım halkın ihtiyaçları mümkün mertebe tehvin edilmekte idi (giderilmektedir). Fakat nasılsa kumpanya ile belediyenin alacak verecek meselesinden dolayı araları pek uygun gitmediği için bu aralık Halkapınar suyunun küşad edilen (açıldığı) mahallere de akıtılmamakta, bu yüzden birçok kimselerin susuzluktan müzayaka (sıkıntı) içinde bırakılmakta olduğu haber veriliyor. Bu vesile ile biz de şu birkaç satırı yazarak sıhhiye müdüriyetinin nazar-ı dikkatini celbe lüzum gördük. Şurasını peşin söyleyelim ki İzmir’de bilumum ahalinin aleldevam kumpanya suyu içmesine, münhasıran bununla tehvin-i ihtiyaç etmesine imkân yoktur. Bunu

⁴⁶⁹ “*Bitlere Karşı Mücadele*”, **Ahenk**, 11 Mart 1333/1917.

⁴⁷⁰ **Ahenk**, 2 Kanun-u Evvel 1331 (15.12.1915).

tabii bizim kadar sıhhiye müdüriyeti de bilir. Fakat arada sırada fennen hasıl olacak lüzum üzerine halkın ekseriyetinin ya bu suyu istimal etmesi yahut kaynatmış su içmesi zaruridir. Tıbbın bu tavsiyesine hepimiz ittibâ'a (uymaya) mecburuzdur. Lakin öyle zannediyoruz ki bu günlerde şehrimizden bu mecburiyet, hamdolsun zail olmuştur. O halde ahalinin susuzluk yüzünden maruz bulunduğu müzayakayı da acilen nazar-ı dikkate almak, şüphesiz ki, sıhhiye müdüriyetinin en mübrem ve müstacel (kaçınılmaz ve acil) bir vazifesidir. Binaenaleyh bu su meselesinin nihayet verilerek şehrin ihtiyacat-ı hayatiyesinin ref' ve izale edilmesini bizde bilhassa rica ederiz."⁴⁷¹

Vezir ile Osman Ağa Suyundan başka, bir kumpanya tarafından işletilen Halkapınar Su Kaynağı da bulunmaktaydı. Alıntılanan haberde de belirtildiği gibi zaman zaman bu su kaynağına başvurulduğu ancak kumpanyanın belediye ile alacak verecek meselesinden dolayı suları akıtmadığı olmuştu. Su akıtıldığı zaman ise halkın hanelerine değil sokaklardaki *taksim mahallerinden* (dağıtım yerlerinden) sağlanmıştı. Özetle bu su, bir şirket işletmesinde ve paralı olduğundan halkın büyük çoğunluğunun su ihtiyacını sağlamak için Vezir ve Osman Ağa Sularına ihtiyaç duyulmuş ve neticede bu suyollarının onarımı kaçınılmaz olmuştu. 1916 yılı Ağustos ayında Vezir ve Osman Ağa suyollarının fenni surette ıslahı yeni Evkaf Müdürü İsmail Hakkı Bey tarafından yeniden ele alınmış, ancak savaş sebebiyle istenen boruların dışarıdan tedarikinin imkânsız olması sebebiyle Sanayi Mektebi Müdüriyeti'ne müracaat edilmiş, boruların okulun demirhanesinde yapılmasının mümkün olacağı düşüncesiyle gerekli malzemenin tedarik edilmesi üzerine harekete geçildiği ilan edilmişti.⁴⁷² Anlaşılan o ki bu girişim de sürüncemede kalmıştı. Ancak, 1918 yılının Mart ayında yapılan haberlere göre yeni bir Su İdaresi kurulmuş ve suyollarının onarımı bu idare tarafından yapılmaya başlanmıştı⁴⁷³ 21 Mart 1334/1918 tarihli habere göre de Vezir Suyunun o gün akıtılacağına işitildiği ilan edilmişti. Fakat onarımın 1938'te tamamlanabildiğinden hareketle uzun süre su konusunda İzmirliilerin sıkıntıları çekmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷⁴

Su konusuna yeterli çözüm bulunamasa da dezenfeksiyon işlemleriyle hijyen kaynaklı meseleler halledilmeye çalışılmıştı. *Urla Klazomen Tahaffüzhanesi*'nde ve *Gurebbayı Müslümin Hastanesi* yanında açılan tecrithanede giysilerin ve eşyaların etüv

⁴⁷¹ "Vezir ve Osman Ağa Suları", **Ahenk**, 12 Ağustos 1332 (25.8.1916).

⁴⁷² **Ahenk**, 10 Ağustos 1332 (23.8.1916).

⁴⁷³ "Susuzluk" **Köyü**, 20 Mart 1334/1918; **Köylü**, 22 Mart 1334/1918.

⁴⁷⁴ Karayaman, **a.g.e.**, s.215-216;

makinesi ile *tebhîr* (dezenfeksiyon) işlemleri yapılmıştı.⁴⁷⁵ Tebhîr işlemi kapsamında bitpazarındaki dükkanlar kapatılarak buralardaki eşyaların dezenfekte edilmesi kararlaştırılmıştı. Ahenk Gazetesi'nin 3 Mayıs 1332 (16/5/1916) tarihinde verdiği bu habere göre yapılacak olan bu sağlık tedbirinin uzun sürmemesi, çünkü çarşının günlerce kapalı kalması sebebiyle yalnız dükkan sahiplerinin değil, orada eşya satmak ihtiyacında olanların da zor durumda kalacakları gerekçesi belirtilmişti. Haberde ayrıca yalnız bitpazarı değil, diğer çarşıların ve dükkanların mesela Kestanepazarı Camii şerifi arkasındaki *paçavracı* dükkanlarının da dezenfekte edilmesi konusunun dikkate alınması dile getirilmişti.

Müdafaa-i Milliye ve Hilâl-i Ahmer cemiyetlerinin öncülüklerinde de bazı yararlı işler yapılmıştı. Bu açıdan muhtaç halkın çamaşırları açılan umumi çamaşırhanelerde yıkanmıştı. Hilâl-i Ahmer Heyet-i Merkeziyesi azalarından oluşan Dernek tarafından önce Hilal İstasyonu'nda ardından Namazgah'ta Kurşunlu Mescid içinde kırk tekneli bir çamaşırhane açılmıştı.⁴⁷⁶ Harbin son senesinde açılan çamaşırhanelerden Hilal çamaşırhaneğinde Köylü gazetesinin haberine göre günde 8000 parça, Celal Bayar'ın hatıratına göre ise üç buçuk ayda 11.024 kadın işçi tarafından 263.778 parça çamaşır ücretsiz yıkanmıştı.⁴⁷⁷ Hilal-i Ahmer'in icraat raporlarına göre ise bu çamaşırhanelerde 1.683.893 parça çamaşır yıkanmış, 6.438 kıyye sabun ücretsiz verilmiştir.⁴⁷⁸

Sağlık tedbirleriyle yalnız halkın giysilerinin ve eşyalarının değil, özellikle muhtaç kesimin kişisel temizliği de önemsenmişti. Ahenk Gazetesi'nin 6 Kanun-u Evvel 1332 (19/12/1916) tarihli haberinde İstanbul'da muhtelif mahallerde dört hamamın kiralanarak ücretsiz olarak fakir halkın kullanımına açıldığı belirtilerek bu *teşebbüs-ü fukaraperveranenin* (fakirleri-seven girişiminin) İzmir'de de uygulanması isteği belirtilmişti. Aynı gazetede tam bir ay sonra yayınlanan habere göre bu isteğin gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin aşhanesine bağlı olarak Mezarlıkbaşı'ndaki Tevfikpaşa Hamamı aşhanenin yemek vesikasına sahip fakir halkın, ücretsiz değil ama 20 para gibi cüzi bir ücretle kullanımına açıldığı ilan

⁴⁷⁵ Yıldırım, **a.g.m.**, s.1324-1325; Karayaman, **a.g.e.**, s.210.

⁴⁷⁶ Köylü, 23 Mart 1334/1918.

⁴⁷⁷ Köylü, 23 Mart 1334/1918; Celal Bayar, **a.g.e.**, s.201.

⁴⁷⁸ Murat & M. Gül Uluğtekin (Yayına Haz.), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928**, Türk Kızılayı, Ankara, 2013, s.52.

olunmuştu.⁴⁷⁹ Bayar da hatıratında harbin son senesinde başlayan tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıklarla mücadelede Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Hilâl-i Ahmer İzmir şubesine yardımıyla beş umumi hamamın açıldığı, iki hamamlı bir trenin şimendifer hattı üzerinde dolaştırıldığı ve bu hamamlarda altı ay içerisinde 457.370 kişinin temizlendiğini aktarmıştır.⁴⁸⁰ Hilal-i Ahmer'in icraat raporlarına göre de harb-i umumi boyunca 1.250.000 kişi ücretsiz yıkatıldığı gibi 2.643 kilo sabun da ücretsiz verilmiştir.⁴⁸¹ Köylü gazetesinin 20 Mart 1334/1918 tarihli: *“İzmir’de bir ve nihayet iki hamam dışarı çıkarılacak olursa hiçbirinin temizliğine iyi bakmadıkları görülür. Bu hamamların hemen hepsine temiz girenler, bitli ve kirli olarak çıkarlar. Bunlara günde girenlerin yüzde kırk ellisi ise uyuzluğa tutulanlardır. Sıhhiye dairesi bu gibi hamamları hemen her gün göz önünde tutar ve takımlarını haftada bir iki defa olsun tütsü makinesinden geçirirse memleketin sağlığına ve bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmesini pek büyük himmet ve hizmet etmiş olur.”* bu haberine bakılacak olursa hamamların temizliğine iyi bakılmadığından da yakınıldığı olmuştur.

Şimdiye dek söz edilen uygulamaların çoğu bulaşıcı hastalıkların salgın haline dönmesini engellemeye yönelik olmuştur. Ancak devlet ve belediyenin savaşın getirdiği ekonomik koşulların güçlüğünde etkili olamamasından kaynaklı olarak sağlık hizmetlerinde yetersizliği, sabunun narha tabi tutulduğu ve fiyatının sürekli artmakta olduğu, su kesintilerinin yaşandığı bir ortam meydana getirmişti. Temizlik olanaklarındaki bu yoksunluk, yoksullukla da birleşince salgın hastalıkların ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmıştı. Savaş boyunca İzmir’i de etkisi altına alan çiçek, frengi, grip, kolera, tifo, veba, verem, tifüs, uyuz, kuduz gibi salgın hastalıkların sebebi, savaş yıllarında önce Dahiliye Nazırı ardından Sadrazam olan Talat Paşa’nın da *“Öylesine çok şeye gerek var ve her şey öylesine yetersiz ki...”*⁴⁸² yakınmasında belirttiği gibi yoksunluk olmuştur.

⁴⁷⁹ Ahenk, 6 Kanun-u Sani 1332 (19.1.1917).

⁴⁸⁰ Bayar, a.g.e., s.201.

⁴⁸¹ Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928, s.51.

⁴⁸² Aksoy, a.g.e., s.138.

3.6.2. Hastalıklar ve Yetersiz Beslenme

Hastalıkların en önemli nedenlerinden birisi temizlik için gerekli malzemelerin yetersizliği olduğu gibi bunlardan da önemli olanı gıdadır. Vücudun bağışıklık sistemini koruması, hastalıklara karşı direnç gösterebilmesinin en önemli yolu beslenmedir. Amerikan Koleji Araştırma Komitesinin belirttiğine göre 1920 civarında beslenme yetersizliğinden ölümlerin oranı %4'tü. İzmir Belediyesi'nin belediye sınırları içinde yaşanan 1919 yılı ölüm istatistiklerine göre 129 kişi beslenme yetersizliğinden ölmüştü, bunlardan 40'ı Türk, 89'u Rum'du. Rum Başpiskoposluğunun 1919 yılındaki ölümler istatistiğine göre de 117 Rum'un ölüm sebebi yetersiz beslenme olarak verilmişti.⁴⁸³ Açlıktan kapı önlerinde bayılan insanların da olduğu dönemin tanıkları tarafından aktarılmaktaydı.⁴⁸⁴ Büyük Savaş diye sorulduğunda dönemin Yahudi cemaatinin tanıkları da: “*Büyük bir sefalet: Açlıktan ölüyorduk?*”, “*Savaş mı? Bakla unundan yapılmış siyah ekmek.*” cevaplarını vererek dönemin zor koşullarıyla ilgili fikir beyan etmişlerdi.⁴⁸⁵ Beslenme yetersizliği annelerin göğüslerinde süt birikmesini engellemiş, bebeklerini beslemelerini zorlaştırmıştı. Anne sütünden başka süt teminindeki güçlükler de bebeklerin beslenme yetersizliğinden ölümlerine sebebiyet vermişti. Ferit Eczacıbaşı'nın anılarında: “*Savaşın en acımasız yıllarında bile günde en az 10 bin yoksul kişiye yemek çıkarıyorduk.*”⁴⁸⁶ ifadesi ve daha önce aşevlerinde ne kadar büyük kitlelere yemek verildiğiyle ilgili veriler beslenmenin kimileri için yerine getirilmesi güç bir eylem haline geldiğini göstermekteydi.

Naci Gündem anılarında: “*Şeker yoktu. Pekmez ve keçiboynuzundan çıkarılan ballarla tatlı yapılır ve kahve pişirilirdi. Bunları da bulamayanlar şekersizlikten uyuz olmuşlardı.*”⁴⁸⁷ Şeker eksikliğinden uyuz hastalığının çıkması bir hurafe olsa da hipoglisemi sebebiyle bağışıklık sistemi zayıflayan bedenlerin yalnız uyuz hastalığına değil diğer pek çok hastalığa yakalanmasının kolaylaştığı görülmüştü. Yine zatürre, verem

⁴⁸³ İzmir 1921, s.31,35.

⁴⁸⁴ “A woman fainted from hunger on our own doorstep. This may be the beginning of horrors.”, 7 Ocak 1916, Grace Williamson, a.g.g.

⁴⁸⁵ Nahum, a.g.e., s.178.

⁴⁸⁶ Aksoy, a.g.e., s.136.

⁴⁸⁷ Gündem, a.g.e., s.30.

gibi hastalıklara grip ve barınma sorunlarıyla birlikte beslenme yetersizliğinden de bünyeleri zayıf düşen pek çok kimse yakalanmıştı. Örneğin besin azlığından, kötü ve doğru hazırlanmayan gıdalardan dolayı halkın önemli bir kısmı bağırsak hastalıklarından mustarip olmuştu.⁴⁸⁸ Öğünlerde gıda çeşitliliği tüketiminin sağlanamaması ve halkın çoğunlukla ekmekle karnını doyurabilmesi yalnız böbrek değil bağırsak hastalıklarına da yol açmıştı.⁴⁸⁹ Amerikan Koleji Araştırma Komitesinin Raporuna göre sıklıkla orta ve ileri yaştaki erkeklerde genellikle zührevi hastalıkların yol açtığı böbrek hastalıklarının şiddetlenmesine halkın büyük kısmının ekmekle beslenmesi sebep olmuştu.⁴⁹⁰

⁴⁸⁸ İzmir Belediyesi'nin verdiği istatistiğe göre 1919 yılında Bağırsak Hastalıklarından toplam 560 kişi hayatını kaybetmiştir. **İzmir 1921**, s.30-31.

⁴⁸⁹ Tek yönlü bu beslenme rutini, yalnızca ekmeğin vücudun ihtiyaç duyduğu vitamin ve mineralleri sağlayamamasından, lif alımının olmadığı bu diyetin kabızlık v.b. bağırsak hastalıklarına yol açması gibi, ekmeğin içeriğindeki tuzun sürekli alımlarda böbreklerin zorlanmasına dolayısıyla böbrek hastalıklarına ve bu hastalığın şiddetlenmesine neden olur. Diyetisyen Remle Arslan'la mülakat.

⁴⁹⁰ **İzmir 1921**, s.33.

SONUÇ

Hem kendisinin hem de hinterlandının bereketli topraklarıyla beslenebilmiş ve çevresini de besleyebilmiş İzmir'in, bu özelliğini zor savaş yıllarında da sürdürüp sürdüremediğine dair tarihi sürecine, beslenmeyle ilgili geçmişine değinerek ve savaş dönemindeki durumunu da ele alarak yanıtlar aramak *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Beslenme Sorunu* başlıklı bu tezin amacını oluşturmaktadır.

Çalışma esnasında yapılan literatür taramasından Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Tarihi ile ilgili ayrı ayrı Türkçe ve Türkçeye çevrilmiş araştırma yayınlarının, sayı ve nitelik açısından görece tatmin edici olduğu anlaşılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki İzmir'in savaş yıllarına dair bilgi edinmede bu çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Bu dönemle ilgili Fatma Bulut'un "*I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri*" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ve Kemal Arı'nın "*I. Dünya Savaşı'nda İzmir*" başlıklı özet bilgi içeren ansiklopedi makalesinden (İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I. Cilt, İzmir Büyükşehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.s.240-257.) başka İzmir özelinde Birinci Dünya Savaşı yıllarına eğilen bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür. Bu eksikliği başka bir perspektiften değerlendirip doldurmak amacıyla da bu tezde *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Beslenme Sorunu* üzerinde duruldu. Çalışma hazırlanırken birinci el kaynakların kullanılmasına gayret edildi. Bu kaynaklardan Nail Moralı, Naci Gündem, Bezmi Nusret Kaygusuz, Celal Bayar, George Horton'un kaleme aldığı, İzmir ile ilgili konularda sıkça başvuru alan hatıratlardan yararlanıldığı gibi daha önce başka çalışmalarda ele alındığına rastlanılmayan *Levantine Heritage Foundation*'un çevrimiçi yayınladığı Grace Williamson, Arthur Lawrence, Emily Jane Holton gibi dönemin tanıklarının günlük ve hatıratlarından önemli bilgiler elde edildi. Birinci el kaynaklar olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgeleri ve İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi Müzesi'ndeki gazetelerden de İzmir'in savaş yıllarına dair destekleyici bilgiler bulundu.

Bu çalışmada, söz edilen kaynaklardan çalışmanın başlığıyla ilgili olabilecek bilgilerden yararlanıldı. Ancak bu kaynakların daha detaylı bir şekilde incelenmesiyle Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki İzmir'i her yönüyle ele alan kapsamlı bir çalışmanın meydana getirilmesi yararlı olacaktır. Ayrıca tezin sınırlılıklarından zaman kısıtlaması sebebiyle detaylandırılmayan İzmir'deki askerin beslenmesi ile ilgili başlık da ATASE'de varsa eğer ilgili belgelerin bulunmasıyla genişletilebilir.

Birinci Dünya Savaşı, İtilaf ve İttifak olarak düşman kamplara ayrılan devletlerin tarihi süreçte getirdikleri nedenlerin sonucunda çıkarlarını en acımasız şekilde çatıştırarak 1914'ten 1918'e tam dört yıl devam etmiş ve İtilaf devletlerinin galibiyetiyle sonuçlanmıştı. Çok kısa sürede biteceği umuduyla başlanan savaş, beklenenden uzun sürmüştü. Bu durum kısa bir zaman devam edeceği düşünülen savaş için hazırlık yapan devletleri, çatışmalar önce merkez Avrupa'da başlayıp yeni ülkelerin katılımı ve cephelerin büyümesiyle geniş bir alana yayılıp uzadıkça zor duruma düşürmüştü. Savaş, devletlerin tüm kaynaklarını orduları için seferber etmesi gerekliliğini doğurmuş, bu da cephe ve gerisi ayrımını ortadan kaldırarak savaşın topyekûn hale gelmesine yol açmıştı. Kimi devletler özellikle İngiltere ve Fransa gibi İtilaf Devletleri rakiplerine göre yeterli kaynaklarla savaşa başlamasına rağmen ABD'den aldıkları yardımlarla ayakta durabilmiş ve savaşı sürdürebilmiştir. Yine de savaş, ülkelerin insani ve mali açıdan tükenişine bu da tarım ve sanayi üretiminde, ticarete gerilemelere dolayısıyla da hammadde stoklarının erimesine neden olarak galipleri için dahi yıkıcı olmuştur. Bu savaş, hazırlıklarını tamamlamadan yetersiz donanıyla çatışmaya giren Osmanlı İmparatorluğu için ise daha vahim sonuçlara yol açmıştı. Gelir kaynağını topraktan elde eden devletin, tarımsal iş gücünün önemli kısmını cephelere sürmesi üretimi düşürmüştü. Üretimin düşmesinin yanında İttifak safında yer alması ve ulaşım yollarındaki sıkıntıları sebebiyle ticaret imkanını da yitirmesi ülke ekonomisi için büyük sorun oluşturmuştu. Savaş nedeniyle artan enflasyon, karaborsacılığın da piyasayı bulandırmasıyla olağanüstü seviyelere yükselmişti. Bu gelişmeler gıda ve temel ihtiyaç malzemelerine ulaşımı zorlaştırmıştı. Bu durum hem ordu hem de sivil halkın hayati sıkıntılar çekmesine neden olmuştu. Bu da sonuçta İmparatorluğun savaştan mağlup olarak ayrılmasını getirmişti.

Karşılıklı savaş ilanı edilmeden İngiliz donanmasının Körfez’de dolanması ve İtilaf devletlerinin Osmanlı’daki diplomatlarını çağırdığı haberleri ile İzmir, Osmanlı yönetimi resmi ilanı etmeden önce de bir savaş hâli içinde olduğunun farkına varmıştı. Savaş haline çabuk uyum sağlamış, doğrudan bir cephe alanı olmasa da tepesine atılan bombaları bir gösteri izlercesine merakla takip etmişti. İzmirlieler eğlencelerine savaşın gölgesi düşmekle birlikte devam etmiş, müsamerelerini muhtaçlar için yardım toplamak adına organize etmişti. Toplum yararına hareketlerin yanında, savaş ortamının getirisi olan ahlaki çöküntüye uğramışlığın örnekleri olarak hırsızlık, eşkıyalık, dolandırıcılık, karaborsacılık gibi sorunlarla da karşılaşmıştı.

Hem kendisi hem de hinterlandı tarımsal açıdan oldukça verimli olan İzmir, jeopolitik konumunun getirdiği avantajla da tarihi boyunca hem kendisini hem de çevresini ya da bağlı olduğu devletin başkentini ve ordusunu besleyebilmişti. Kentin kendi taşrasından ve ona yakın diğer idari birimlerden gelen gıdaları ihraç ederken, dışarıdan gelen ürünleri de aynı şekilde limanından ithal ederek iç bölgelere dağıtmıştı. 19.yüzyıldaki teknik girişimlerle birlikte iki önemli demiryolu hattının da eklemelenmesiyle bu alandaki kapasitesi büyüme yönünde bir seyir izlemişti. Böylece eskiden olduğu gibi ama daha modern araçlarla hem hinterlandının hem de limanının sağladığı gıdalarla kendini beslediği gibi ürünlerinin taliplerini de beslemeye devam etmişti. Ancak şehrin bu gelişimi hazırlıksız girilen Birinci Dünya Savaşı ile değişikliğe uğramıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nun insani, teknik ve ekonomik açıdan henüz istenilen bir seviyeye gelmeden savaşa girmesi ve alınan tedbirlerin olağanüstü bir durumda bulunulması neticesinde istenen etkiyi verememesi devletin tüm coğrafyasını olduğu gibi çoğunlukla bağımsız davranan İzmir’i de etkilemişti.

Savaşla birlikte İmparatorluğun geri kalanında olduğu gibi İzmir’de de erkeklerin önemli bir kısmı askere alınınca iş gücü açığı meydana gelmiş, yeterli makineleşmenin olmaması da tarımsal üretimde düşüşe neden olmuştu. Bunun yanında savaşla birlikte İzmir’in iâşesini sağlamada hayati öneme sahip olan deniz ticaretinin kesilmesi, demiryolu ağının öncelikli olarak ordunun ikmali için kullanılması da şehrin, iâşesini sağlamada güçlüklerle karşılaşmasına neden olmuştu. Şeker, kahve, pirinç gibi ithal yolla sağlanan gıdalar piyasada hemen hemen hiç bulunmamış, bulunsa dahi fahiş fiyatlarla

satıldığından her kesimin elde edebileceği ürünler olmaktan çıkmıştı. Bu sebeple bunların yerini incirden, menengiçten elde edilen kahveler, pekmeze tatlandırılan gıdalar gibi ikame ürünler almıştı. Bunlarla birlikte halk en temel besin kaynağı olan ekmeği dahi elde etmede sıkıntılarla karşılaşmıştı. Hem üretimdeki düşüş hem ithalat olanağının kalmaması hem de üretilse bile elde edilen artı ürünün saklanması için gerekli tesislerin olmaması gibi sorunlar piyasadaki gıda arzının azalmasına neden olmuştu. Yalnız gıda yetersizliğinden değil, savaşın getirdiği ortamdan yararlanmak isteyen bazı faydacıların karaborsacılığa kalkışmasıyla da birlikte, besinlerin yüksek fiyatlarla satılması sorunu ortaya çıkmıştı. Savaş enflasyonu sabit gelirlieleri vurmuş, millet ayırt etmeksizin alım gücü düşük olan halkı daha da yoksul hale getirmişti. Bu durumla mücadelede başta Vali Rahmi Bey, Belediye Reisi Evliyazade Refik Bey, İttihat ve Terakki İzmir Katibi Mesulü Mahmut Celal (Bayar), Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir şubesi üyelerinden eczacı Süleyman Ferit (Eczacıbaşı) gibi isimler ellerinden geleni yapmış gözükmektedirler. Hilâl-i Ahmer ile birlikte çalışan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yanı sıra başka cemiyetler, yardımsever halkın bağışlarıyla da birlikte, Müslim-Gayrimüslim ayrımı yapmadan ihtiyaç sahibi İzmirlielerin beslenmesi için gayret göstermişlerdi.

Sonuçta hem Türk hem de azınlık halkın bazen birlikte bazen de ayrı yardım faaliyetleri düzenleyerek ihtiyaç sahibi soydaşlarını doyurmaya çalıştıkları, varlıklı kesimin dahi mevcut koşullardan dolayı zaman zaman bazı gıdaları elde etmede zorlandıkları bu dönemde, İzmir doğrudan bir savaş bölgesi olmadığı ve diğer bölgelere oranla savaştan daha az zarara uğramış ve yaşayışıyla savaşa uyum gösterir bir hayat sürüyor gözükmesine rağmen çoğunlukla aç bırakılmasa da beslenme sorunuyla yüz yüze kalmıştı.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası Fonu

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiyye Fonu

Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiyye Ekleri Fonu

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Fonu

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye 6. Şube Fonu

Hariciye Nezareti Şifre Kalemi Fonu

II. Resmi Yayınlar

1. Resmî Süreli Yayınlar

Aydın Salnamesi, R.1316, M.1899/1900.

Aydın Vilayetine Mahsus Salname, R.1307 M. 1890/91, C.2.

Cevad Sami- Hüsni, *Aydın vilayet-i celilesinin ahval-i tabiiye, ziraiye, ticariye ve iktisadiye ve sair ahvalinden bahis 1321 sene-i maliyesine mahsus Nevsâl-i İktisad*, Keşişyan Matbaası, İzmir, 1323/1905.

Düstûr, Tertib-i Sani, Cilt: 6, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1334.

Düstûr, Tertib-i Sani, Cilt: 7, 1 Teşrin-i Sani 1330- 31 Teşrin-i Evvel 1331, Dersaadet: Matbaa-i Amire, 1336.

Düstûr, Tertib-i Sani, Cilt 8, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1928.

Muharrerat-ı Umumiye-i Sıhhiye Mecmuası (1330 Senesi Zarfında Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden Memurin-i Sıhhiyeye Tastir Kılınan Muharrerat-ı Umumiye Suretlerini Muhtevidir), Cilt I, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi Evrak Kalemi tarafından tertip olunmuştur, Hilal Matbaası, İstanbul, 1331.

Salnâme-i Vilayet-i Aydın, 1321 Sene-i Hicriyesi R.1318/M.1903.

2. Diğer Resmî Yayınlar

AKBAY, Cemal, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Cilt I: Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt I, Genelkurmay Basım Evi, Ankara, 2005.

Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi 1333 Senesinde Vuku Bulan İctimaa Aid Zabıtnamedir, İzmir- Vilayet Matbaasında Tab' olunmuştur. 1334.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

_____, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi: Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik**, Cilt: X, Ankara, 1985.

İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, Yayına Haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

KARATAMU, Selâhattin, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (III ncü Cilt 6 ncı Kısım (1908-1920) 1 nci Kitap)**, Genelkurmay Yayınları, Ankara, 1971.

NEZİHİ, Hakkı, **İhracat Maddelerimiz**, İkinci 9 Eylül Sergisi Tarafından Neşrolunan Ticaret Broşürüdür, Ticaret Matbaası, İzmir, 1928.

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi C.1, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Yayın Nu: 130, İstanbul 2013.

POLAT, Nazım H., **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

TOKER, Hülya, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi “6.Kısım 1908-1920”**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

ULUĞTEKİN, Murat & M. Gül (Yayına Haz.), **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914-1928**, Türk Kızılayı, Ankara, 2013.

III. Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

- İzmir Büyükşehir Belediyesi Ahmet Piriştina Kent Arşivi & Müzesi Koleksiyonu
(Online erişim: <https://www.apikam.org.tr/>)

AHENK GAZETESİ

ANADOLU GAZETESİ

KÖYLÜ GAZETESİ

- Ankara Üniversitesi Gazeteler Veritabanı Online Erişim Platformu
(<https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/1124>)

TAKVİM-İ VEKAYİ

2. Dergiler

Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belleten

Bütün Dünya Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Gaziantep University Journal of Social Sciences

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İzmir Kültür ve Turizm Dergisi

Karadeniz Araştırmaları

Kebikeç

Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi

Müteferrika

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi

Tarih Dergisi

Tarih İncelemeleri Dergisi

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Türkiye İktisat Mecmuası

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

IV. Kitaplar

AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

AKSEL, Malik, **İstanbul'un Ortası**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

AKSOY, Yaşar, **Bir Kent, Bir İnsan: İzmir'in son yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986.

AKŞİN, Sina, **100 Soruda Jön Türkler ve İttihat Terakki**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

BARDAKÇI, Murat, **Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

BAYAR, Celal, **Ben de Yazdım - 5. Cilt**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

BAYKARA, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

BERBER, Engin, **Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak: İzmir (30 Ekim 1918- 15 Mayıs 1919)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

BEŞİKÇİ, Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, **Cihan Harbi'ni Yaşamak ve Hatırlamak – Osmanlı Askerlerinin Cephe Hatıraları ve Türkiye'de Birinci Dünya Savaşı Hafızası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2019.

BEYRU, Rauf, **19. Yüzyılda İzmir Kenti**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2011,

SMYANELIS, Marie Carmen (der.), **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent Mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, İletişim, İstanbul, 2009.

Cephelerde Bir Ömür Ahmet Nuri Diriker Paşa'nın Hatıratı, Yay. Haz. Ahmet Diriker, Scala Yayıncılık, İstanbul, 2010.

ÇAVDAR, Tevfik, **Milli Mücadele Başlarken Sayılarla "...Vaziyet ve Manzara-i Umumiye"**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.

ÇOLAK, Filiz, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir Şehrinde Üretim ve Dış Ticaret (1908-1923)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013.

DOĞAN, Aylin, **"Esir Şehrin" Mutfak Kültürü Mütareke Dönemi İstanbul Mutfak Kültürü 1918-1922**, Libra Yayıncılık, İstanbul, 2019.

DOĞER, Ersin, **İzmir'in Smyrna'sı "Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

DURSUN, M. Kamil, **İzmir Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

ELDEM, Ethem – GOFFMANN, Daniel – MASTERS, Bruce, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul**, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTKY, Ankara, 1994.

FRANGAKIS – SYRETT, Elena, **18. Yüzyılda İzmir'de Ticaret (1700-1820)**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2006.

GALLAND, Antoine, **İzmir Gezisi - Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678)**, çev. Erol Üyepazarcı, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2003.

GAULIS, Berthe Georges, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, çev. Cenap Yazansoy, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1999.

GOFFMANN, Daniel, **İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)**, çev. Ayşen Anadol-Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 2000.

GÖNENÇ, Volkan, **Küllerin Altındaki İzmir (1909-1930)**, Çatı Kitapları, 2012.

GÜNDEM, Naci, **Günler Boyunca Hâtıralar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.

GÜNEŞ, Günver, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modern Sporların İzmir'e Girişi (1850-1922)**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2012.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi 9. Kitap-1.Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi IX. Cilt – İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

KARAYAMAN, Mehmet, **20. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2008.

KARPAT, Kemal H., **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, University of Wisconsin Press, 1985.

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.

KURMUŞ, Orhan, **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Bilim Yayınları, İstanbul, 1977.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000.

_____, **XV. ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000.

LYSTER, Ian (der.), **Osmanlıların Arasında – Birinci Dünya Savaşı Türkiye’sinden Günlükler**, çev. Kutlu Akalın, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.

MACMILLAN, Margaret, **Barişa Son Veren Savaş**, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2014.

MCNEILL, William H., **Dünya Tarihi**, çev. Alâeddin Şenel, 6. b., İmge Kitabevi, Ankara, 2002.

MIHELİ, Liza, **To Tetradio Tis Eratos – H Smyrnaiki Kouzina (1867-1919) Syntages Kai Istoría, Galateia**, Athena, 1993, (Λίζας Μιχελή, Το Τετράδιο της Ερατώως - Η Σμυρναϊκή Κουζίνα (1867-1919) Συνταγές & Ιστορία)

MİLTON, Giles, **Paradise Lost: Smyrna 1922 The Destruction of İslam’s City Of Tolerance**, Hodger and Stoughton, London, 2009.

MORALI, Nail, **Mütarekede İzmir**, Yay. Haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2002.

MUTLU, Cengiz, **Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları 1914-1918**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları**, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara, 1974.

NAHUM, Henri, **İzmir Yahudileri 19. – 20. Yüzyıl**, çev. Estraya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

NEMUTLU, Özlem, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir'de Tiyatro**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2011.

OCAK, Başak, KOCABAŞ, Özlem Yıldırım, **İzmir Gureba-i Müslimin Hastanesi'nden İzmir Devlet Hastanesi'ne “Bir Hastane Öyküsü”**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2016.

ÖCAL, Celal, **I. Dünya Savaşı'nda İzmir Savunması**, İleri Yayınları, İstanbul, 2015.

ÖKÇÜN, A.Gündüz, **Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye) Belgeler 1914-1922**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 552, Ankara, 1983

ÖMER, Neşet, **Bitler: Bitlerin Ahval-i Hayatiye ve Vesait-i İtlafiyesi Lekeli Tifo ve Humma-yı Raciannın Bitler İle Sirayeti**, Kudüs, 1332.

ÖZDEMİR, Hikmet, **Salgın Hastalıklardan Ölüm 1914-1918**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

ÖZMAKAS, Yavuz, **Koç Bilekli Vali Rahmi Bey'in İzmir Günleri**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2011.

PEKER, Mümtaz, **Sahil Kasabasıdan Büyükşehir Evrimleşme Sürecinde İzmir'e Göç**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2017.

PINAR, İlhan, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XVII. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

_____, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.

_____, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl -I-**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

_____, **Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl -II-**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.

_____, **Hacılar, Seyyahlar, Misyonerler ve İzmir: Yabancıların Gözüyle İzmir 1608-1918**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2001.

POLİTİS, Kozmas, **Yitik Kentin Kırk Yılı – İzmir’in Hacı Frangu Semtinden**, çev. Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

RENOUVIN, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918) Cilt I**, çev. Adnan Cemgil, Altın Kitaplar, 1969.

RIFAT, Hüseyin, **İzmir 1914**, Haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.

SANDERS, Limon Von, **Türkiye’de Beş Yıl - II**, Çev. Örgün Uğurlu, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 1999.

SERÇE, Erkan, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İzmir’de Belediye**, Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

SEVİNÇLİ, Efdal, **İzmir’de Tiyatro**, İ.B.B.K.Y., İzmir, 2002

SHAW, Stanford J., **Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu 1.cilt: Savaş Giriş**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

TANCÎ, Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta, **İbn Battûta Seyahatnamesi I. Cilt**, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2004.

TOPRAK, Zafer, **İttihat – Terakki ve Cihan Harbi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi I – İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004.

Uluslararası Amerikan Koleji Araştırma Komitesi, **İzmir 1921 – İzmir’deki Bazı Sosyal Koşullar Hakkında Bir Araştırma**, Çev. Aykan Candemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000.

URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım 1908-1950**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008

UŞAKLIĞİL, Halit Ziya, **İzmir Hikayeleri**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1950.

ÜLKER, Necmi, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.

ÜLMAN, Halûk, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

WINTER, Jay - PARKER, Geoffrey – HABECK, Mary R., **I. Dünya Savaşı ve 20. Yüzyıl**, çev. Tansel Demirel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

YILDIZ, Özlem, **Osmanlı Devleti’nde Deniz Ticareti (1908-1914)**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.

ZORLUSOY, Hasan, **XVII. Yüzyıldan Günümüze Fransız Gezginlerin Gözüyle İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2013.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Savaş Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi (1908-1928)**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

V. Makaleler

“Aydın Vilayeti’nde İncir Mahsulü ve İncircilik”, **Türkiye İktisat Mecmuası**, Sene 1, No: 5, (Mayıs Haziran 1338), Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 27 Mayıs 1338, s.s.133-137.

AÇIKGÖZ, Fatma Ü., “İspanya’dan Osmanlı’ya: Bazı Yeni Kaynaklar Işığında Çikolatanın Tarihi Serüvenine Katkı”, **Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, (2019), s.s.16-27.

ADITATAR, Funda, “İzmir İngiliz Başkonsolosluğu’nun Askeri İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVI, S.1, (Temmuz 2011), s.s.1-34.

AKCAN, Erol, “Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, (Bahar 2014), s.s. 1-38.

ARI, Kemal, “Çanakkale Savaşı’nda İaşe ve Beslenme”, **Bütün Dünya Dergisi**, Sayı: 07, (2017), s.s.21-27.

ARIKAN, Zeki, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s.s.279-306.

BALİ, Rıfat N., “Bir Yahudi Dayanışma ve Yardımlaşma Kurumu: B’nai B’rith XI. Bölge Büyük Locası, Tarihçesi ve Yayın Organı Hamenora”, **Müteferrika**, S.8-9, (Bahar-Yaz 1996), s.s.41-60.

BİLGİ, Nejdet, “Osmanlı Devleti’nin 1917 Yılı Yabancı Nüfusu”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XX5, Sayı 1, (Temmuz 2010), s.s.101-146.

BORA, Siren, “Birinci Dünya Savaşı ve İzmir Yahudileri (1914-1918)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.4, (1994), s.s.19-27.

ÇAKAN, Işıl, “Mesleki Temsil Arayışları İçinde Çiftçilerin Siyasal Temsiline İlişkin Çabalara Bakış: Osmanlı Çiftçiler Derneği’nden Türkiye Zürra Fırkası’na (1914-1920)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı 1 (2013), s.s.27-90.

ÇALIK, Ramazan – TEPEKAYA, Muzaffer, “Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu’daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.16 (2006), s.s.205-228.

ÇELİK, Birten, “Çanakkale Savaşı’nın İlk Evresinde İzmir Basını (2 Ağustos 1914-18 Mart 1915)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, (Ocak 1994), ss.1-17.

ÇELİK, Bülent - DEMİR, Tanju, “XVI.ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir’in Ekonomik Gelişimi”, **İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I. Cilt**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.s. 78-87.

ÇEVİK, Mehmet & ÇELOĞLU, Yavuz Selim, “Çanakkale Cephesi’nde Türk Ordusunun İaşe ve İkmal Faaliyetleri”, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**, Sayı:18, Yıl: 13, (Bahar 2015), s.s.299-347.

DAŞ, Mustafa, “Osmanlı-Venedik İlişkilerinde İzmir”, **İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I. Cilt**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, (İzmir 2013), s.s.69-77.

DERİN, Zafer, “İzmir’in Tarih Öncesi Yerleşim Alanı – Yeşilova Höyüğü”, **İzmir Kültür ve Turizm Dergisi**, Yıl.3, S. 13, (Eylül-Ekim 2011), s.s.112-120.

DURGUN, Bülent, “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’de Karayolu Ulaşımı ve İzmir Uygulamaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, V/13, (2006/Güz), s.s.25-49

EMBEL, Ersin, “Topyekûn Savaş Uygulamasının Tarihsel Gelişimi”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 4, Sayı 1, (Mart 2016), s.s.153-171.

ERGİN, Feridun, “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 7, (Kasım 1986), s.s.5-84.

GÖKMEN, Ertan, “Batı Anadolu’da Çekirge Felaketi (1850-1915)”, **Belleten**, C. LXXIV, (2010 Nisan), s.s.127-180.

GÖZCÜ, Alev, “I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XVI/32 (2016-Bahar), ss.133-169.

KACIROĞLU, Murat, “Milli Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri”, **Karadeniz Araştırmaları**, S. 20, (Kış 2009), s.s.117-136.

KAHYAOĞLU, Mehmet, “Bizans Dönemi’nde Smyrna’da Yeme-İçme”, **İzmir’in Lezzet Öyküsü -Mutfak Kültürü- 1. Cilt**, İzmir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İzmir, 2018, s.s.27-37.

KALLEK, Cengiz, “Şinik”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.39, (İstanbul 2010), s.s.169-170.

KARAYAMAN, Mehmet, “Cellât Gölünden Sağlık Ovasına”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.24, S.72, (2008), s.s.693-707.

KARAYAMAN, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Şeker Fabrikası Kurma Teşebbüsleri”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt XXV, Sayı I, (Temmuz 2010), s.s.297-318.

KIRANLAR, Safiye, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’den İstanbul’a Kuru Üzüm ve İncir Sevkiyatı”, **Klasikten Moderne Osmanlı Ekonomisi**, Ed. Arif Bilgin – Burhan Çağlar, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, ss.157-199

KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 6, (İstanbul 1992), s.s.196-200.

KURT, Sadık, “İzmir Hamidiye Vapur Şirketi (1884-1915)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I / 1 (1991/ Haziran), s.s.71-107.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, “Rahmi Bey’in İzmir Valiliği”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.3, (1993), s.s. 347-370.

METİNSOY, Elif Mahir, “Osmanlı Kadınlarının Gıda ve Erzak Savaşı”, **Toplumsal Tarih**, S.243 (Mart 2014), ss.56-61.

SAMANCI, Özge, “İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü”, **Türk Mutfağı**, Ed. Arif Bilgin, Özge Samancı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2008, s.s.199-219.

SARIÇELİK, Kerim, “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin İtilaf Devletleri’ne Karşı Anadolu’nun Akdeniz Kıyılarında Aldığı Bazı Tedbirler”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 21 (Aralık 2007), s.s.173-189.

SARISAMAN, Sadık, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 39, C. XIII, (Kasım 1997), s. 695-725.

SERÇE, Erkan, “İstatistiklerle İzmir (1917-1918)”, **Kebikeç**, Sayı 4 (1996), s.s.159-174.

_____, “Seyahatnamelerde İzmir’de Yeme-İçme Kültürü”, **İzmir’in Lezzet Öyküsü -Mutfak Kültürü- 1. Cilt**, s.s.32-43.

SULVA, Refii – Şükrü, “Bugünkü Harp Karşısında Dünyada ve Türkiye’de Şeker Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 2, (1940-1941), s.s.471-490.

SÜRGEVİL, Sabri, İzmir’de Fiyat Hareketleri ve Narh (1914-1918), **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 1987, C.3, S.1, s.s.79-113.

ÖTLEŞ, Semih, “İzmir ve Zeytinyağı Kültürü”, **İzmir’in Lezzet Öyküsü -Mutfak Kültürü- 1. Cilt**, İzmir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İzmir, 2018, s.s.91-97.

TEMEL, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke Yıllarında Türkiye’deki Bulaşıcı ve Zührevî Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 8, (1998), s.329-348.

TORUN, Sadık Fatih, “Son Dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı”, **Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 14, (Aralık 2017), s.s.85-110.

TURAN, Şerafettin, “Levant”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.27, (Ankara 2003), s.s.145-47.

ULU, Cafer, “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914-1922)”, **Tarih Dergisi**, Sayı 58 (2013/2), İstanbul, 2013, ss.87-29

YILDIRIM, Mehmet Ali, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti’nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Vol.13 (4), (2014), s.s.1017-1042.

YILDIRIM, Nuran, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İletişim Yayınları, (İstanbul 1985), s.s. 1320-1338.

VI. Tezler

ADITATAR, Funda, “İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi faaliyetler (1878-1914) - İngiliz Konsolosluk Raporlarında”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 2011.

ALKAMA, Dilber, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Askerinin Siper Hayatı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009.

BALÇIK, Mustafa, “İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, 1998.

BAYKAL, Tuba, “R.25 Kanun-ı Sani 1330-21 Şubat 1330 (07.02.1915-06.03.1915) Tarihli Aydın Vilayeti Meclisi Umumisi Zabıtları’nın Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, **Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, Aydın, 2014.

BULUT, Fatma, “I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 2010.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, Rahmi Arslan Yaşamı ve İzmir Valiliği, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1990.

TABAK, Serap, “İzmir Şehrinde Mülki İdare ve İdareciler (1867–1950)”, **Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 1997,

TEZCAN, Cezmi, “Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Milliye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2005.

YAŞAR, Hakan, “II. Meşrutiyet’in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu’da Eşkıyalık (1908-1919)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2015.

YILDIRIM, Burcu, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin Yaptığı Yardımlar”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İstanbul, 2009.

VII. İnternet Kaynakları

<http://www.izmirizmir.net/sukru-tul-rebetler-ve-rebetissalar-ark-sukru-tul-y308.html>

www.streetswing.com/histmain/z3lancrs.htm

www.regencydances.org/paper007.php

Αρχείο Ελλήνων Λογοτεχνών, Ε.ΚΕ.ΒΙ,
<http://www.ekebi.gr/frontoffice/portal.asp?cpage=NODE&cnode=461&t=342>

Levantine Heritage Foundation’ın Sağladığı İnternet Kaynakları

Arthur Lawrence, **Some True Stories For My Grandchildren About My Early Boyhood İn Smyrna**, www.levantineheritage.com/note81.htm

Emily Jane Holton, **Segment Of The Diary Kept During WWI Period by Emily Jane (Wife Of Francis) Holton Of Smyrna**, www.levantineheritage.com/diary2.html

Grace Williamson, **Diary Of Life During WWI Smyrna**,
www.levantineheritage.com/note23.htm

VIII. Sempozyumlar

BALLI Ergül, “Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İttihat ve Terakki’nin Şeker Politikası”, **Birinci Dünya Savaşının 100. Yılı Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Cilt: 2, TTK, Ankara, 2017, s.s.11-138.

GÜRSOY, Melih, “Son Yıllarda İzmir’de Ekonomi”, **II. Uluslararası İzmir Sempozyumu Tebliğler**, Haz. Necmi Ülker, Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir, 1998, s.81-83.

KARA, Nilgün Nurhan, “I. Dünya Savaşı’nın Çıkışı ve İzmir Basını” **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı (16-18 Ekim 2014)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, ss.565-581.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü”, **1885-1895 Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı ve İzmir ve Ticaret**

Odası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir, 1987, s.s.285-312.

ÖZGÜN Cihan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sinin İlk Yıllarına Filoksera Hastalığının Batı Anadolu’daki Ekonomik Sonuçları Üzerine Tespitler”, **İzmir Demokrasi Üniversitesi Üçüncü İktisat Tarihi Kongresi Bildirileri-2**, 25 - 27 Nisan 2019, Edit. Mustafa Öztürk, Ayşe Değerli, İzmir, 2019, s.s.69-86.

UYANIK, Ercan – AKKAYA, Mehmet, “I. Dünya Savaşı’nda Sürdürülebilir Tarımsal Üretimde Ziraat Taburlarının Rolü”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi II. Uluslararası Tarih Sempozyumu 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı (16-18 Ekim 2014)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2015, ss.849-865.

IX. Genel Başvuru Kaynakları

Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi 2, Yener Yayınları, İstanbul, 1976.

İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih I. Cilt, İzmir Büyükşehir Belediyesi, (İzmir 2013).

Kâmûs-ı Türkî, haz. Şemsettin Sami, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2010.

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C. 5, İletişim Yayınları, (İstanbul 1985)

TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, (İstanbul 2010).

EKLER

EK 1: 23 Teşrin-i evvel 1330 (5.11.1914) tarihli Ahenk Gazetesi'nin başmakalesi "Harp Başladı" Sayfa 100.

"Bir iki gündür gerek Kafkasya hududunda Ruslar, gerek Akdeniz sevhilimizde İngilizler tarafından tevali eden taarruzlara ve bu hükümetlerle müttefiklerinin payitahtında ve diğer memalik-i Osmaniye'deki politika memurlarını çağırmalarına nazaran bugün başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Fransa, Sırp, Karadağ, Belçika hatta Japonya devletleriyle inkıta-i münasebette (kesilen ilişkilerde), daha doğrusu hal-i harpte bulunduğumuza şüphe kalmıyor demektir. O halde "Henüz resmen harp ilan edilmedi, bu devletlerle vuku bulan inkıta-i münasebetimiz muvakkittir, bugün, yarın iade-i siyaset mümkündür.." yollu fazla nikbinlik (iyimserlik) göstermek, harbe karşı olan maddi ve manevi vazifelerimizi ifada ufak bir kayıtsızlıkta bulunmakta tabii caiz olamaz. Biz artık her suretle harbe hazır bulunmalı, bu hususta dinimizin, vatanperverliğimizin emrettiği muavenetlerin, en ufaklarına varıncaya kadar, kaffesini yerine getirmeğe müsareat (acele etmek) göstermeliyiz ki ordumuzun, kuvvayı bahriyemizin düşmanlara karşı yapacak o kahramanane, fedakarane vazifelerini -Allah'ın inayetiyle- tamamıyla teshil etmiş (kolaylaştıralım) olalım.. (..) Bunun için bugün karşıımızdaki düşmanların çokluğu bize hiçbir fütur getirmeyecek, bilakis gayret-i diniye ve milliyemizin tezayüd (artmasına) ve galeyanına hizmet edecektir. Bununla beraber bize ilan-ı husumet eden hükümetlerin kendi dahili ve harici gaileleri başlarından aşkın olduğu cihetle, alem-i İslam'ın hilafet-i muazzamasını teşkil eden Osmanlı hükümetiyle uğraşmak istemelerinin onlar için ne vahim felaket zimmetleri hazırladığını, çok geçmeyecek, zaman bize gösterecektir. Binaenaleyh onların blöfleri, hep birer boş heyuladan başka bir şey olmadığı anlaşılan kuvvetleri bizim nazarımızda öyle korkunç bir mahiyeti haiz olmayacak Osmanlı besaletinin (yiğitlik), intibah-ı İslam tezahüratının dehşetleri olanca mevcudiyetiyle irae eyleyecektir (gösterecektir). Çünkü bu seferki harp bizim için büyük bir saadet kapısı açacak, düşmanların bize karşı aldıkları vaziyetler bütün alem-i İslam için nimet-i azime olacak, Osmanlıların o şanlı tarihleri yeni baştan hayat bulacaktır. 'Nasıl ki harp başladı!' teranesi, bahriyelilerimizin Karadeniz'de düşmanlara indirdikleri ilk sille-i zafer sadaları işitilir işitilmez vatanımızın her tarafında pek parlak şevk ve şadi manzaraları hasıl olmuş, Müslüman kalplerinde tecelli eden kuvvet, azim ve metanet harbin bizim lehimize neticeleneceğini şimdiden tebşir etmekte (müjdelemekte) bulunmuştur. O halde yaşasın harp, yaşasın Osmanlılar var olsun alem-i İslam..."

EK 2: Ahenk Gazetesi'nin 13 Mart 1331 (26.3.1915) tarihli nüshasında “Harp Nasıl Fasil Edilecek?” Sayfa 105.

“Bugünkü harb-i umuminin mahiyetini tamamıyla tavsif etmek, milletler arasında husule getirdiği, getireceği maddi ve manevi ziyanları tayin edebilmek adeta muhaldir. Çünkü böyle harp şimdiye kadar ne Avrupa’da ne Asya’da vuku bulmuş, daha doğrusu tarih-i beşer böyle bir harp asla görmemiştir ki ona göre şimdiden beyan-ı fikir edilmek imkanı bulunmuş olsun. Yalnız şu kadar diyebiliriz ki bu umumi muharebenin neticesinde sade sulh akdedilmiş olmayacak, devletlerin muvazeneleri bozulup düzelecek, milliyet davaları meydana çıkacak, kestirme bir tabirle bütün alem yeni bir inkılabı nail olacaktır! Bunun için bugün cihanın matbuatı, efkâr-ı umumiyesi (kamuoyu) bu harp hadiseleriyle iştiğal ediyor, kabineler, hükümet adamları, hatta bitaraflar bu muannid-u-mend (inatçı) muharebenin hasıl edeceği neticeleri, bu gayeye vasil olmayan çarelerini düşünmekle meşguller... zaten başka türlü hareket etmenin de imkanı yoktur. Her hükümet, bhusus ittifak ve itilaf-ı müselles erkânı senelerce uğraşa uğraşa vücuda getirdikleri muvazeneleri (dengeleri) harbin nihayetinde de mümkün merteye muhafaza edebilmeleri için var kuvvetleriyle çalışmağa mecburdurlar. Halbuki dünkü, bugünkü muvazenenin yarın için, olduğu gibi muhafaza edilmesi katiyen memul değildir. Zira büyük küçük tekmil devletlerin kendilerine göre takip ettikleri emeller birbirine zıd gayeler vardır; her devlet bu hususu düşüncesinin husulünü arzu etmekte, yaptığı fedakarlıkları da şüphesiz hep bu uğurda göze almaktadır. Lakin, dediğimiz gibi netice her hükümetin istediği veçhe ile olmayacak, bu umumi harp her halde bir tarafı en dehşetli zararlara duçar edecek, hatta bazı hükümetleri istiklallerinden bile mahrum bırakacaktır. Bunun böyle olacağına şimdiden muhakkak nazarıyla bakmak lazımdır. (...) Filhakika harbin hasıl edeceği neticeyi şimdiden kalbi bir fikirle beyana kalkışmak kadar manasız bir cüret olamaz. Bu, böyle olmakla beraber harbin bidayetinden beri irae etmekte olduğu safahata bakılırsa asıl galebenin ittifak-ı müselles tarafında takarrür edeceğine de hükmetmek icap eder. Bunun içindir ki itilaf hükümetleri tarafından bitaraflar nezdinde icra edilen tehditlerin, siyasi nümayişlerin bekledikleri faideleri gereği gibi temin edememekten başka bilakis birçok aks-i tesirler husule getirmekte olduğu reviş-i ahvalden (gidişattan), gazetelerin ifşaatından istidlal olunmaktadır (ortaya konulmaktadır). O halde biz ittifak-ı müsellesçiler de durmamalı, harben takip ettiğimiz muvaffakiyetkâr hatveleri siyaseten de hasıl etmeğe çalışmalıyız. Böyle yaparsak Allah’ın inayetiyle harbi kendi emellerimize uygun surette neticelendirmiş, yarın için vücuda gelecek olan inkılabat-ı siyasiye ve tahavvulat-ı devriyeyi (devrin değişimlerini) kendi arzumıza göre fasıl etmek olacağımıza emin olabiliriz. Şinasi”

EK 3: Köylü Gazetesi'nin 19 Eylül 1332 (2.10.1916) tarihli nüshasında ise sulh sözünün henüz ortalıklarda gözükmediğiyle ilgili “Harbe Devam” yazısı Sayfa 106.

“Yirmi altı aydan beri devam eden harb-i umuminin ne vakit nihayet bulacağı henüz malum değil. İtilaf mehafilinin tafralarına bakılırsa harbin daha uzun müddet devam edeceğine hükmetmek de insan adeta muzdar (istirapta) kalır fakat sözle faaliyet arasında ne kadar fark var; onlar ittifak murabbai mağlup edinceye kadar harbe devam edeceklerini ve bu husustaki bütün vesaite mail bulunduklarını hitabet kürsülerinde, şurada burada ilan ettikleri halde harp sahalarında ciddi bir iş görebildikleri yoktur. Hatta aylardan beri uğraştıkları büyük ve umumi

taarruzlarından bile lehlerine bir netice temin edemedikleri meydandadır. Romanya'nın kendilerine iltihakından sonra da aynı vaziyette kaldılar, hatta fazla olarak o vakitten beri daha müdhiş hezimetlere, inkisarlara (kırılmalara) uğruyorlar. Hele Rumenlerin Dobruca'da tevali eden (devam eden) inhizam (bozgun) ve felaketleri itilafçıların bütün ümitlerini yeni baştan kırmış oldu. Çünkü onlar zannediyor, öyle hesap ediyorlardı ki Romanya kendileriyle teşrik-i mesai eder etmez. Hem muharebe çabuk hitam bulacak ve hem galebe-i katiye (kesin zafer) ve nihayeleri hasıl olacaktı. Halbuki evdeki hesapları çarşıya hiç uymadı. Rumenlerle birleşince -zavallılar!- daha fena vaziyette kaldılar. Bu suretle bu aralık daha çok şaşkınlık alayımı gösteriyorlar. Bahusus Yunanlılardan istimdâd (yardım) için Yunanistan'da yaptıkları ve yapmağa çalıştıkları isyanları, bu sayede bunları güya kendilerine iltihak ettirmek hususunda besledikleri hülyaları aciz ve meskenetlerine pek sarîh bir delildir. Bununla beraber burada ne kadar uğraşsalar öyle geliyor ki Yunanlıların vahdet-i milliyelerini bir türlü temin edemeyecekler, bu memleketi daha berbad tefrike ve nifaklara maruz kılarak buranın son felaket ve izmihlâl (yok olma) merasimini kendi elleriyle yapmış olacaklardır.

Böyle iken onlar, biraz yukarıda arz ettiğimiz gibi, hala harbe devam edeceklerinden, ittifakçılara aman dedirteceklerinden bahsedip duruyorlar. Bu taraflara, meyasane ümitlere karşı Almanlar ve müttefikleri de tabii durdukları yoktur. Fakat arada mühim bir fark vardır. Bizim taraftan vuku bulan istihzaratı (hazırlıklar), hatta en azim ve harika-nema muvaffakiyeti düşmanlarımız gibi öyle gürültülerle, telaş ve heyecan ile aleme işaa etmek adet değildir. Filhakika ittifakçılarca yapılan bütün hazırlıklarda ses ve seda mevcut olmadığı gibi elde edilen en şanlı muzafferiyetlerde bile fazla gurura fazla tantanaya lüzum görülmemektedir. Bunun için Almanya başvekilî mösyö Betman Hulog ahyaren Raystag hitabet kürsüsünde irad ettiği nutukta bir müteaddid (türlü) hiçbir tafrafuruşluğa lüzum görmemiş, yalnız vaziyet-i siyasiye ve harbiye hakkında efkar-ı umumiyye kanaatbahş edecek izahat vermekle beraber harbe devam olunacağından da bahsederek, geçen gün birisinin Fransa parlamentosunda yüksek perdeden vaki olan beyannamede lazım gelen cevabı vermiştir. Zaten bu itimad-ı nefis Almanya'nın çocuklarına varıncaya kadar baştan başa umumunda mevcuttur; Almanların ve müttefiklerinin galebe-i nihaiyeyi herhalde ihraz edeceklerine hepimizde de zeval bulmaz bir kanaat hükmüfermadır. Bunun için başvekilin bu yolda vaki olan beyanatı efkar-ı umumiyyeyi bir kat daha teyid etmiş oldu. Halbuki ne Fransa'da, ne Rusya'da ne de İngiltere'de halkta böyle umumi ve sağlam bir kanaat olmadığı gibi en nikbinlerde bile ciddi bir itimad-ı nefis yoktur. O halde düşman diplomatlarının harbe devamdan bahsetmeleri ordularının vaziyetine itimad ederek değil, sırf halkın muaveneti tamir gayesi gözetmekten başka bir maksada müstenid (dayanmadığı) olmadığı aşikardır. Binaenaleyh bunların böyle atıp tutmalarına bakıpta harbin hakikaten daha çok uzun müddet devam edeceğine ve bunların bu hususta ilanihaye tahammül gösterebileceklerine inanmakta bittabi mazuruz. Maahaza bizler esasen her ihtimali nazar-ı dikkate almış, her şeyi hesap etmiş olduğumuzdan, harbin bir müddet daha devamından fazla endişeye asla mahal görmeyeceğimiz şüphesizdir.”

EK 4: 20 Temmuz 1334/1918 tarihli Köylü Gazetesi'nin nüshasında “Yaz Ortasında” Sayfa 106.

“Tam yaz ortasında biz harbe gireliden beri her senenin bu mevsiminde kış hazırlığı – muharipler için- bir itiyad oldu. Bu sene için de böyle! Her günün hususi ihtiyacına

ayrıca çalışmak şartıyla şu yaz mevsiminde en ziyade uğraşacağımız kış hazırlıkları olmalıdır ve olacaktır. Bunun içinde evvela şu meseleyi ortaya koyalım. Harp bu kış dahi devam edecek mi? Çünkü hazırlık işinin manayı aleyhi harbin kışa sirayet ve intikalidir. Bazılarının umduğu gibi eğer yaz içinde sulha kavuşacak olursak mesele kısmen kendi kendine hal edilmiş olacaktır. Vaziyet-i umumi-i siyasiyeden çıkarılacak mana nedir? Yani ahvalde yazın bir barışıklık doğurmağa müstaid bir kabiliyet var mıdır? Mevzua hazırlık meselesinin hallinde temel olmak haysiyetle her şeyden evvel buna makul ve hakâyık-ı ahvala (gerçek durumlara) muvaffak bir cevap vermek icab eder. Biz şu fikirdeyiz ki – harbin bütün devirlerinde olduğu gibi- bu sene dahi şu yaz mevsimi bir sulh akdi imkânı pek ziyade okşuyor. Şu ilkbahar öteden beri bir hücum mevsimidir. Yaz gelince yaklaşan kışın şedaidi arasında harbin pek biaman olduğunu düşünen her iki taraf ricali elden geldiği kadar sulh sebeplerini araştırmağa koyuluyorlar ve çıkacak bir dayanak bulunmadığından kanaat gelmeyince kış hazırlığına başlamıyorlar. Şimdiye kadar hep böyle oldu sulh havadislerinin en ziyade şüyu (yayılma) bulduğu mevasim yaz mevsimleri oldu. Bugünde sulhtan çok bahis olunuyor. Bir aydan beri devam eden telgrafların getirdikleri haberler arasında en ziyade göze çarpanları hep son teklifleridir.

Vaka beş senedir itilafçılar gaye olmak üzere tasarladıkları noktaya ulaşamadılar. Yükselmek için her neye tutunmuşlarsa turnakları koptu ve yuvarlandılar. Bizim ise harp gayemiz çoktan elde edilmiş olduğu cihetle cengin sürmesinden asla bir menfaatimiz yoktur. Eğer düşman bir dakika için vaziyetini soğuk kanlılıkla düşünebilse ve halin ne kadar ümitsiz bulunduğunu kestirebilse akd-i sulh bir saatlik iş olacak! Geçmişleri şöyle bir tarafa koyalım, düşmanların insan kuvvetinin üstünde denecek bir hararetle yaptıkları bu son müdhiş hücumlar dahi kökleşen vaziyeti asla değiştiremedi, bozuldu. Bilakis bizim karşılıklı olarak yaptığımız ve hele şu son günlerde kemal-i şiddetle tekrarladığımız savletler (saldırıları) artık her türlü düşman ümitlerini kırarak bir mahiyettedir. Kabiliyet-i hayatiyemiz her cihetten düşmanınkine faik bulunur. Eğer bu gibi taarruzun dahi tevkif edileceğini kabul etsek emsal delaletiyle şuna kaniyiz ki tevkif her halde pek mahdud (sınırlı) olacak ve bir müddet sonra düşman beklemediği diğer bir darbeye daha uğrayacaktır. Bu, muhakkak...

Binaenaleyh sulh için bundan daha müsaid ve münasib bir mevsim daha düşünülebilir mi? Her türlü muzafferiyetimize rağmen -yalnız hayat ve istiklalimizi, şeref ve namusumuzu kurtaracak- bir sulha amadeyiz. Mağlup bir düşmana karşı bundan daha emsalsiz bir alicenap acaba hangi düzen hangi sulh teklifatında görüşmüştür? Bununla beraber İtilafçılar – insaniyet adına acıyarak itiraf ediyoruz- henüz sulha razı değildir. Kendileri bittiği halde pek geniş pek hayali olan ümitleri söndü. Son Amerika yardımı hepsini son defa bir kere daha diriltti. Bunun arkasından artık ırk-ı asfer yardımı çıkacağını sanmadığımız için şahid olduğumuz düşman gayretinin sonunda bulunduğu kani isek de ne kadar süreceğini bilemeyiz. Yalnız heriflerin kış hazırlığı ile uğraşmalarına bakılır ise önümüzdeki soğuk ve karlı mevsimi de geçen dört kış gibi boğuşma içinde geçireceğimize hükmetmek hatalı olmaz. Düşman çalışırken biz boş mu duracağız? Hayır. Kış hazırlığı demek her şeyden evvel boğaz hazırlığı demektir. Zaten harbin son girdiği kılık milletçe bir kabiliyet-i hayatiye biçimi oldu. Bizde bütün güç ve kuvvetimizle kışlayan orduca ve milletçe el birlik nelere muhtaç olacak isek bunları şimdiden bu yaz mevsiminde düşünerek yerine getirmeli, tamamlamalıyız. Fransa'da, İngiltere'de kış üstüne çok geniş tedarikattan bahis olunuyor. Hatta bitaraf devletler, milletleriyle bu hazırlık faaliyetlerinden asla uzak durmuyorlar.

Bize gelince her şeyimiz, ince ve sevimli yaşamaktan fedakarlık şartıyla en başlı ihtiyaçlarımızı temine kabil bir varlık içindedir. Bundan istifade etmeği bilmeliyiz. Dört senelik tecrübeler havaya gitmemeli! İstihsâlâtı (elde edilen şeyleri) araştıralım! Harmanlarımız yer yüzünde kalıp telef olmamalı rençbere vesaireye istihsalatlarını arttırmak için ne kadar kolaylık yapılmak mümkün ise hiç biriside esirgenmemeli ve bilhassa mahsulatın ötekiler berikiler tarafından zarar ve ziyana uğratılmamasına dört gözle nezarette kusur etmemeli! İşin en akıllıca ve mantığa uyguncası sulh ümidini tatlı bir teselli gibi kalbimizden çıkarmamak şartıyla önümüzdeki kış için arı gibi çalışmak ve mahsulatımızı gözümüz gibi sakınmak ve korumaktır. Hükümetimizin teşkil edeceği iâşe nezaretiyle koşturacağı emniyet ve idare-i umumiye nezareti bu iki canlı ihtiyacın deliklerini bütün hakkıyla dikkat ve himmet gözüne alacağını umar ve bir ayak evvel fiili semerelerini sabırsızlıkla bekleriz.”

EK 5: Rençberlik Cengi”, Köylü, 2 Şubat 1331 (15.2.1916). Sayfa 119.

“Müdafaa-i Milliye-i Umumi Merkezinin bütün Müdafaa-i Milliye merkez ve şubelerine tamimidir. “Bu muharebede düşmanlarımızın harben muvaffakiyet ümidi artık tükenmiştir. Düşmanlarımızın yegane ümidi bizim ve müttefiklerimizin erzak kahtına (kıtlık) duçar olmasına inhisar etmiştir. (...) Şu sıra biz Müdafaa-i Milliye Cemiyeti bu umumi ziraat işinde atıl bir halde kalırsak şüphe yok ki tarihinde bu ziraat işinde bizim yerimiz boş kalır. Bunu ise şu muharebede pek büyük mesaisi görülen cemiyetimiz tecviz edemez. Şu sebeple rica ederiz ki hep şubelerimiz bulundukları mahallerdeki ziraat mesai-i umumiyesine iştirake şetât etsinler (dağılsınlar). Yardım etmekle beraber her köyde her semtte mümkün olan araziye tedarikle onu evkat-ı haliyede işlemeğe ve bundan sonra ekilebilecek mısır, darı, patates, soğan; mercimek, nohut ve fasulye gibi erzakın tohumlarını tedarik edip zira’ etmeğe çalışsınlar, çalışırken evvela la-âfil on dönüm arazi işini ikmal etmek ve bundan sonra diğer bir on dönümü hazırlamak suretiyle nafi’ ve tedrici müsmir (faydalı) iş görmeğe ve hiçbir kuvveti atıl ve faydasız bırakmamaya gayret-i emek lazımdır. Bu işte erkek, kadın, çocuk, hayvan, su, hava, güneş her kuvvetten istifadenin yollarını bulup Allah-u Teala’nın ihsan buyurduğu hiçbir vasıtayı hiçbir nimeti ihmal etmemek gerektir. Tohum bulunamayan yerlerde hükümete müracaatla tohum istemek ve cemiyetin merkezlerine ve merkez-i umumiyesine müracaat etmek lazımdır. Pek ümidvarız ki şubelerimiz bu babdaki mesai-i müsmirelerini peyderpey merkez-i umumiyemize tebşir buyuracaklardır. Cenab-ı Hak cümlemize muvaffakiyetler ihsan buyursun. Amin.” 24 Kanun-ı Sani 1331(6.2.1916)”

EK 6: Köylü, 9 Kanun-u Sani 1331 (22.1.1916). Sayfa 136.

“Belediyeden: Tüccar ve esnaf ve fırıncıların yedlerinde mevcut bakla, sırf akdarı ve arpa ve sarı darı unlarının memurin-i mahsusa nezaretinde tahliti (karıştırması) lazım geldiğinden her kimin yedinde bu kabul un mucipse tarih ilanından bilaitibar cumartesi öğlene kadar Tuzakoğlu Fabrikasına nakletmeleri ve aksi halinde tutulacak bu mallu unların müsaderesiyle beraber tenbihatı belediyeye muhalif hareketlerinden dolayı mütecasirleri hakkında takibat-ı lazime ... ilan olunur.”

EK 7: Sayfa 136.

*“Ekser fırınların üçüncü nevi ekmeği – Allah eksikliğini göstermesin- pek adi undan yapmakla beraber hamur bıraktıkları hakkında öteden beri işitilmekte olan şikayet bugünlerde çoğaldı. **Yüzde yetmiş ahalinin sarf ve istihlak ettiği bu nevi ekmekleri** merciinin daha ziyade bir nakit ve murakabe altında tutması, ahaliyi hamur ekmek yiyip midesini bozmaktan kurtaracağı ve gadr-u zararına mahal bırakmayacağı cihetle, herhalde lazımdır. Sanırız ki keyfiyeti belediyenin nazar-ı merhametine vaz ediyoruz.”* Ahenk, 4 Teşrin-i Evvel 1331 (17.10.1915).

*“Ekser fırıncıların, **fukara harcı, üçüncü nevi ekmeği hamur bıraktıklarını geçenlerde yazarak belediyenin nazar-ı insaf ve merhametini celbe himmet buyurmuştunuz. Bu neşriyatımızın maatteessüf semeresi görülmediği gibi fırıncılar bildiklerinden hâlâ şaşmıyorlar.** Dünkü gazetelerde de belediyenin ekmek fiyatına beşer para zam eden, narh ilanları var idi. Ahval-i hazireye ve piyasa muamelatına yakından vakıf olanlar bu zam fiyatı pek tabi bulunuyorlar. Şu kadarki piyaçayı ve fırıncıların müracaatını nazar-ı itibara alan belediyenin müstahsil **esnafın hukukunu muhafazaya sâ’î olduğu kadar müstehlik ahalinin de şikayetini dinlemesini ve fırıncıları ciddi kontrol altında bulundurup hamur ekmek çıkarmalarına meydan bırakmaması muktezayı adalet olur sanırız.** Keyfiyeti tekrar belediyenin nazar-ı dikkatine arza vesaitinizi istirham eyleriz.”* Ahenk, 16 Teşrin-i Evvel 1331 (29.10.1915).

EK 8: Ahenk Gazetesi, 25 Teşrin-i Sani 1332 (8.12.1916). Sayfa 147.

“Kasapların hilekarlıkları: kasapların o bitmek tükenmek bilmeyen hilekarlıklarından, ihtikarlıklarından biri, hatta en fenası ve muzırı koyun eti yerine keçi eti sürmekte olmalarıdır. Bunlar öteden beri itiyad edindikleri bu hilekarlığı son günlerde, daha ziyade ileri götürerek, artık koyun etine karıştırmağa da lüzum görmeyerek keçi etlerini koyun eti yerinde ve o narh ile serbest serbest satmaktadırlar. Halbuki keçi eti çok kimsenin sıhhatini ihlal ettiği gibi, kasapların zikrolunan hilekarlığı yüzünden keselerini de ızzar etmektedir. Binaenaleyh belediye bu hususta ciddi bir tedbir ittihaz ederek halkı kasapların bu hile ve ızzarlarından kurtarsa ve kafi miktarda koyun eti bulundurmanın çaresine baksa bu suretle yalnız vazifesini yapmış olmakla kalmayıp aynı zamanda umumun şükran ve minnettarlığını da kendi üzerine celp etmiş olur.”

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1 Soldan Sağa: İzmir Valisi Rahmi Bey (Fotoğraf Kaynak: Levantine Heritage Foundation), İttihat Terakki İzmir Katibi Mesulü Mahmut Celal Bey (Bayar) (Fotoğraf Kaynak: peramezat.com), Müdafaa-i Milliye Cemiyeti İzmir Şubesi üyelerinden Eczacı Süleyman Ferit Bey (Eczacıbaşı) (Fotoğraf Kaynak: Yaşar Aksoy, Bir Kent Bir İnsan: İzmir'in son yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986.)

Fotoğraf 2 Soldan Sağa: Hemşire Grace Williamson, Emily Jane Holton (Fotoğraf Kaynakları: Levantine Heritage Foundation)

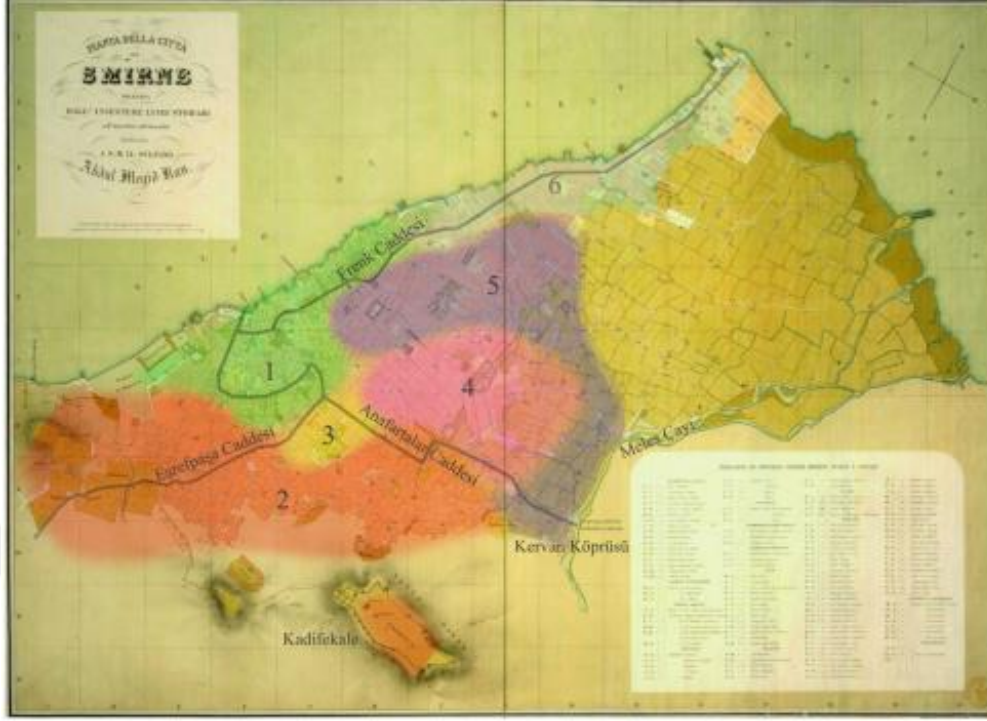

Fotoğraf 3 İzmir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez Şube üyelerinden bir grup. Altta ortada oturan Müftü Cevherizade Ahmet Hamdi (Heyet-i İdare Reisi). Yukarıda en sağda Süleyman Ferit Eczacıbaşı. (Fotoğraf Kaynak: Yaşar Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan: İzmir'in son yüzyılı S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı, İstanbul, 1986.)

Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin İzmir'de Açtığı Aşevi'nden Yemek Almak İçin Bekleyen Bir Grup Vatandaş.

Fotoğraf 4 Kaynak: Erol Akcan, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 54, (Bahar 2014), s.s. 1-38.

Fotoğraf 5 19. Yüzyılın ortasında İzmir. Mahalleler ve kent dokusu: 1: Geleneksel Çarşı, 2: Türk Mahallesi, 3: Yahudi Mahallesi, 4: Ermeni Mahallesi, 5: Rum Mahallesi, 6: Levanten Mahallesi (Altılık olarak 1854-56 tarihli Storari Haritası kullanılmıştır). (H. İbrahim Alpaslan, “Osmanlı Dönemi İzmir’inde Milletlerin Sosyo-Ekonomik Konumlarındaki Değişimlerin Yerleşim Dokusuna Etkileri”, **Ege Coğrafya Dergisi**, 21/2(2012), İzmir, s.s.25-35, s.33.)

Fotoğraf 6 Konak Pier bandından Hükümet Konağı, Saat Kulesi ve Kadifekale. (Kaynak: Levantine Heritage Foundation)

GAZETELERDEN

Haber Görsellerinin Kaynağı: APİKAM

İaşe Fukara Komisyonu
Geçende yazmış olduğumuz
veçhe ile muhterem iaşe-i
fukara komisyonu
bugünlerde büyük faaliyetle
çalışmakta, zavallı
fakirlere, muhacirlere her
gün muntazaman ekmek
vesaire tevziatına himmet
eylemektedir. İstihbarımıza
nazaran komisyon bu
alicanabane himmetinde iki
ay kadar daha devam
karar vermiştir. Bu
hususla hal ve vakitleri
müsaid olan erbab-ı
mürüvvetin de semahatları
görülüyor ki bu da tabii
şayan-ı şükrandır. Bunun
için hem komisyonu hem
erbab-ı hamiyeti tekrar
tebrik ederiz.

اعاشة فقرا قومیسونی
کچندہ دہ یازمش اولدیغمن وجہ ایله
محترم اعاشة فقرا قومیسونی بو کونلرده بویوک
فعالیتله جالیشماقده، زواللی فقیرلره مهاجرلره
هر کون منتظماً اکک وسائرہ توزیہ تہہ مت
ایله مکده در. استخبارمنہ نظرآ قومیسون
بو عالیجنابہ ہمتدہ ایکی آی قدر دہا دوامہ
قرار و برمشدر.
بو خصوصدہ حال ووتلری مساعد اولان
ارباب مرہٹکدہ سماحتلری کورولویور، کہ
بودہ طبعی شایان شکراندر. بونک ایچون
هم قومیسونی هم ارباب حمیتی تکرار تبریک
ایده وز.

Haber 1 AHENK 2 Nisan 331(15.4.1915)

اعاشة قومیسونہ ہدیہلر
مجاہدین و مهاجرین انفق ایچون یومی
و بریلہ ککدہ اولان اککله برابر ونکی کون
ایله رغائب عریضہ المواہب منابت جیلہ سیلہ
اصحاب سماحت و حمیتدن کوندریلان چکرده کسز
اوزوم و پییز و برر قالب صابون و یرلمش
اولدیغدن قومیسون ہیئت یولایده ابراز قنوت
ایدن زبرده اسمایی بحر ذوات موسی
الہمه عرض شکران اولنور.

İaşe Komisyonuna Hediyeeler

Muhtacin ve muhacirin infakı için
yevmi verilegelmekte olan ekmekle
beraber dünkü gün leyle-i Regaib
umumu'l-mevahib-i münasebet
cemilesiyle ashab-ı semahat ve
hamiyetten gönderilen çekirdeksiz
üzüm ve peynir ve birer kalıp sabun
verilmiş olduğundan komisyon
heyeti bu babada ibraz-ı fütüvvet
eden zirde esamisi muharrer zevat
mumileyhe arz-ı şükran olunur.

Haber 2 AHENK 8 Mayıs 1331 (21.5.1915).

KARİKATÜR

Karikatür 1 Müşteri –Aman kahveci başı! Bu ne kadar arı? Ne burnum kaldı ne suratım: Kahveci –ne yapalım efendi? Müşteriler hep şekerli kahve istiyorlar. Halbuki artık balı kahve pişirmek mecburiyetindeyiz. Şeker gibi bal da kıt olduğundan, işte böyle bir iki kovan kurmağa mecbur olduk. Şeker fabrikaları kapandıktan sonra, bu yerli bal fabrikalarını işletiyoruz. (Karagöz, 13 Eylül 1330 / 26.09.1914, nr. 666). (Karikatür Kaynağı: Atatürk Kitaplığı Çevrimiçi Arşivi)

Karikatür 2 Hamdolsun mide hastalığından kurtuldum. – Yeni bir ilaçtan faide mi gördünüz? – Yoo... Artık bir şey almıyorum da ondan!... (Diken Mecmuası Külliyyatından – Harp Fakirleri, İstanbul, R.1334/1918, s.5)